

614424034

U.O.V.S. BIBLIOTHEEK

HIERDIE EKSEMPLAAR MAG ONDER

GEEN OMSTANDIGHEDEN UIT DIE

BIBLIOTHEEK VERWYDER WORD NIE

University Free State

34300001324387

Universiteit Vrystaat

**'N SISTEEMTEORETIESE PERSPEKTIEF OP DIE
VERTALING VAN SUID-AFRIKAANSE LITERATUUR IN
NEDERLANDS**

deur

Christél Venter

voorgelê ter vervulling van die vereistes vir die graad

PHILOSOPHIAE DOCTOR

in die fakulteit

**GEESTESWETENSKAPPE
DEPARTEMENT AFRIKAANS EN NEDERLANDS EN MODERNE
EUROPESE TALE**

aan die

UNIVERSITEIT VAN DIE VRYSTAAT

NOVEMBER 2002

Promotor: Prof. dr. H.P. van Coller

Universiteit van die
Oranje-Vrystaat
BLOEMFONTEIN

29 AUG 2003

UOVS SASOL BIBLIOTEEK

Ek verklaar dat die verhandeling wat hierby vir die graad PHILOSOPHIAE DOCTOR aan die Universiteit van die Vrystaat deur my ingedien word, my selfstandige werk is en nie voorheen deur my vir 'n graad aan 'n ander universiteit of fakulteit ingedien is nie.

Geldelike bystand van die Sentrum vir Wetenskapontwikkeling vir die koste van hierdie navorsing word hiermee erken. Menings in hierdie werk uitgespreek of gevolgtrekkings waartoe geraak is, is dié van die skrywer en moet nie beskou word as dié van die Sentrum van Wetenskapontwikkeling nie.

Geldelike bystand is ook verskaf deur die volgende instansies:

Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns
Stichting Studiefonds voor Zuid-Afrikaanse Studenten
Nederlandse Taalunie

VOORWOORD

Hiermee wil ek graag my opregte dank en erkenning uitspreek teenoor die volgende persone wat met hierdie studie gemoeid was:

- Professor Hennie van Coller vir sy innoverende voorstelle, opbouende kritiek en aanmoediging.
- Doktor Mabel Erasmus vir die keurige taalversorging.
- Erik van den Bergh vir die onbaatsugtige mededeling van sy kennis en aanstuur van studiemateriaal uit Nederland.
- *Exclusive Books* vir die nodige verloff.
- My man en my ouers sonder wie se bystand en ondersteuning ek nie hierdie studie sou kon onderneem en voltooi het nie.

INHOUDSOPGAWE

INDELING	BLADSY
HOOFSTUK 1: Inleiding	
1.1 Probleemstelling.....	1
1.2 Werkwyse.....	2
1.3 Die stand van wetenskaplike ondersoek.....	2
1.4 Voorstudie.....	5
HOOFSTUK 2: Oorsig van die vertaalkunde	
2.1 Historiese oorsig van die vertaalkunde.....	18
2.2 Twee primêre strominge binne die vertaalkunde.....	22
2.2.1 Beskrywende vertaalkunde.....	22
2.2.2 Vertaalteorie.....	23
2.3 Vertaling as oordrag van kulture.....	25
2.4 Ekwivalensie in vertaling.....	28
2.5 Bron- en doelt tekste.....	29
2.6 Stem van die vertaler.....	29
2.7 Samevatting.....	32
HOOFSTUK 3: Sisteemteorie	
3.1 Inleiding tot die algemene sisteemteorie.....	34
3.2 Historiese oorsig van die sisteemteorie.....	36
3.2.1 Die formalistiese benadering van Itamar Even-Zohar.....	36
3.2.2 Pierre Bourdieu se sosiologiese benadering.....	51
3.2.3 Siegfried Schmidt se konstruktivistiese benadering.....	56
3.3 'n Vergelyking tussen die verskillende sisteemteoretiese benaderings	59
3.4 Samevatting.....	61
HOOFSTUK 4: Toepassing van die sisteemteorie	
4.1 'n Model vir die empiriese bestudering van literatuur.....	64
4.2 Terminologie.....	67
4.2.1 Produk en produsent.....	67
4.2.2 Die verbruiker.....	69
4.2.3 Die literêre bedryf.....	69
4.2.4 Die mark.....	70
4.2.5 Repertoire.....	71
4.3 Samevatting.....	72
HOOFSTUK 5: Die sosiokulturele en taalhistoriese agtergrond tussen Nederland en Suid-Afrika	
5.1 Inleiding.....	73
5.2 Die sosiokulturele en taalhistoriese agtergrond tussen Nederland en Suid-Afrika.....	74

5.3	Die beeldvorming van Suid-Afrika in Nederland.....	85
5.4	Opheffing van die Kultuurverdrag.....	104
5.5	Kritiese dialoog vanuit die letterkunde.....	111
5.6	Buitelandse druk en interne opstand neem toe in Suid-Afrika...	122
5.7	Die invloed van sensuur.....	131
	5.7.1 Sensuur en die Afrikaanse literatuur.....	132
	5.7.2 Sensuur en die <i>wit</i> Engelse literatuur.....	137
	5.7.3 Sensuur en <i>swart</i> literatuur in Engels.....	141
5.8	Slot.....	152

HOOFSTUK 6: Raakpunte en verskille tussen die Nederlandse en Suid-Afrikaanse literêre sisteme

6.1	Inleiding.....	154
6.2	Die oorgang van Nederlandse letterkunde na 'n Afrikaanse letterkunde.....	155
6.3	Vlaamse literatuur as sub sisteem van die Nederlandse letterkunde	158
6.4	Die rol van <i>identiteit</i> in die letterkunde.....	161
6.5	Sosiolitieke verskille.....	166
6.6	Oorloë as raakpunt.....	168
6.7	Die Nederlandse Tagtigers en Afrikaanse Dertigers.....	169
6.8	Nederlanders skryf ekspressionisties terwyl Afrikaners nog Volkskuns skryf.....	171
6.9	Nederlandse Vyftigers en Afrikaanse Sestigters.....	173
6.10	Kolonialisme/postkolonialisme in die Nederlandse en Afrikaanse Letterkunde.....	175
6.11	Afrikaanse postmodernisme en die Nederlandse <i>revisor</i> -prosa.....	180
6.12	Die taalverwantskap.....	181
6.13	Gevolgtrekking.....	184

HOOFSTUK 7: Die resepsie van Afrikaanse literatuur in Nederland

7.1	Inleiding.....	188
7.2	Afrikaanse literatuur in Nederland.....	188
7.3	Nederlandse vertalers oor die Afrikaanse literatuur.....	195
7.4	Nederlandse uitgewers oor die Afrikaanse literatuur.....	197
7.5	Suid-Afrika "in de kijker".....	200
7.6	Gevolgtrekking.....	206

HOOFSTUK 8: Resepsiestudie van Riana Scheepers se literêre tekste in Nederland en Suid-Afrika

8.1	Inleiding.....	208
8.2	Resepsiestudie van Scheepers se vertaalde literêre tekste in Nederland	209
	8.2.1 Dulle Griet (1995).....	211
	8.2.2 Onbevleete ontvangenis (1995).....	215
	8.2.3 De heidendochters juichen (1996).....	218
	8.2.4 Die ding in die vuur (1997).....	221

8.2.5	Dochters van Afrika (1997).....	221
8.2.6	Feeks (2000).....	222
8.3	Gevolgtrekking.....	228
8.4	'n Resepsiestudie van Scheepers se literêre tekste in Suid-Afrika...	230
8.4.1	Die ding in die vuur (1990).....	230
8.4.2	Dulle Griet (1991).....	233
8.4.3	'n Huis met drie en 'n half stories (1994).....	235
8.4.4	Die heidendogters jubel (1995).....	237
8.4.5	Dogters van Afrika (1998).....	242
8.4.6	Katriena-trilogie.....	243
8.4.7	Feeks (2000).....	245
8.4.8	Blinde sambok (2001).....	248
8.5	Gevolgtrekking.....	250
8.6	'n Vergelyking tussen die Nederlandse en Afrikaanse resepsiestudies	253
HOOFSTUK 9: Slotopmerkings en toekomsperspektief.....		257
OPSOMMING.....		268
ABSTRACT.....		270
BIBLIOGRAFIE.....		272

HOOFSTUK 1

INLEIDING

1.1 Probleemstelling

Die primêre doel van hierdie studie is om 'n beeld te konstrueer van vertaalde Afrikaanse literêre tekste in Nederlands. Daar was oor die afgelope honderd jaar 'n geleidelike toename in vertalings uit die Afrikaanse literatuur in Nederlands. In die verloop van die studie word gepoog om aan te toon hoekom hierdie vertalings skielik teen 'n hoër tempo begin toeneem het sedert die begin van die negentigerjare. Terselfdertyd is daar gepoog om vas te stel waarom die omgekeerde, naamlik die vertaling van Nederlandse literatuur na Afrikaans, slegs in enkele gevalle plaasvind. Verder word daar gekyk na die rol wat bepaalde instansies speel in die prosesse agter die vertalings. Deur middel van 'n resepsiestudie is gepoog om vas te stel waarom die vertaalde literêre tekste van Riana Scheepers soveel aanklank gevind het binne die Nederlandse literatuursisteem. Ten slotte word 'n toekomsvisie vir die vertaling van Afrikaanse letterkunde in Nederlands gekonstrueer.

Die klem in hierdie studie is geplaas op die vertaling van *Afrikaanse* literatuur in Nederlands omdat daar vanuit hierdie dissipline gewerk word en die onderzoeker uiteraard meer vertrouwd is met die Afrikaanse letterkunde. Dit spreek dus vanself dat die navorsing en studie ideologies en metodologies vanuit hierdie perspektief gerig sal wees. Daar is egter sover moontlik gepoog om die breër Suid-Afrikaanse literêre sisteem in ag te neem en te betrek; nie in 'n poging om 'n volledige beeld van vertaalde Suid-Afrikaanse letterkunde in Nederlands weer te gee nie, maar ten einde die vertaalde Afrikaanse literatuur binne die groter Suid-Afrikaanse konteks te plaas. Daardeur kan 'n vollediger beeld gegee word van aspekte rakende die vertaling van Afrikaanse literatuur in Nederlands. Dit sou ook eensydig wees om vertaalde Afrikaanse literatuur in isolasie te benader, nie alleen op grond van die multikulturele samestelling van Suid-Afrika nie, om maar 'n enkele ideologiese aspek te noem, maar ook omdat die korpus dit vereis. Talle vertalings in Nederlands van Afrikaanse literêre tekste (soos dié van André P. Brink) is via die Engelse vertaling gedoen. Verskeie wit, swart en bruin skrywers het hulle tekste oorspronklik in Engels geskryf in verzet teen die gebruik van Afrikaans (as apartheidstaal), maar ook omdat hulle daardeur toegang kon verkry tot die groter Engel-Saksiese leserspubliek. Tekste wat binne die kompeterende Engel-Saksiese literêre sisteem gepubliseer is, beskik vanuit Europese oogpunt oor 'n bepaalde status en word dikwels via hierdie omweg vertaal. 'n Persoonlike gewaarwording tydens my besoek aan Nederland gedurende 1997 en 1998 was dat die Nederlandse uitgewers in die algemeen ook meer belangstel in die Suid-Afrikaanse literatuur in die geheel en nie (op grond van die taalverwantskap) spesifiek in Afrikaans nie.

In die verloop van hierdie studie sal gepoog word om rekening te hou met die posisie van vertaalde Karibiese en Oos-Indiese literatuur in Nederlands ten einde vas te stel of die Suid-Afrikaanse literatuur oor dieselfde status beskik as die ander postkoloniale literatuur in Nederland of nie. Ook van belang is die vraag of die Suid-Afrikaanse literatuur 'n konserwatiewe of innoverende rol in die Nederlandse literêre sisteem en kanon speel en of dit 'n marginale of sentrale posisie inneem. Die invloed van bepaalde uitgewers, sowel as politieke en kulturele groepe op die vertaalpraktik is ook ondersoek.

1.2 Werkwysse

Die metodologie vir my veldondersoek het in breë trekke uit die volgende bestaan:

- Statistiese analise. Die volgende statistiese metodes is gebruik:
Kwantitatiewe metodes: Variansie-analise ten einde die vertaling van verskillende taalgroepe te vergelyk. Deur die analise van tydreekse kan patrone vasgestel word vanuit data wat strek oor 'n bepaalde tydperk.
Grafiese metodes: Inligting sal uiteindelik ook grafies aangebied word.
- Analise van die struktuur van die korpus (deur watter uitgewers, hoeveel kopieë van 'n teks gepubliseer is, identiteit van vertalers, ens.).
- Analise van prominente vertalersprofile.
- Analise van kritiese tekste: artikels in joernale, literêre historiografieë, versamelbundels, ensovoorts.
- Onderhoude met sleutelskrywers en -vertalers.
- Analise van die politieke, sosiokulturele en taalgroepe wat betrokke was/is by die vertaling van Suid-Afrikaanse literêre tekste.
- Gesprekke met uitgewers wat vertaalde Suid-Afrikaanse literêre tekste gepubliseer het.

1.3 Die stand van wetenskaplike ondersoek

Die grondslag vir die vertaalkunde is gedurende die 1920's gelê deur die Russiese Formaliste (Bassnett-McGuire, 1980:5). Vroeë eksperimentering met rekenaarvertaling in die vyftigerjare van die twintigste eeu het gelei tot die spoedige ontwikkeling van die vertaalkunde. Veral sedert 1965 het die vertaalkunde egter groot vordering gemaak en het duidelik gedefinieerde skole binne die dissipline ontwikkel, elk met die klem op verskillende aspekte binne die veld (soos geskiedenis, linguistiek, stilistiek, semiotiek of estetika). Die bestudering van die vertaalproses het aanleiding gegee tot die ontstaan van verskillende taalkundige en letterkundige modelle. Alhoewel hierdie modelle volgens Van den Broeck en Lefevre (1979:31) oor 'n bepaalde waarde beskik het, het dit egter tot geen bevredigende resultate gelei nie. Gevolglik het die meer onlangse ontwikkeling binne die vertaalwetenskap beweeg in die rigting van die funksie wat die vertaalde teks binne die doelkultuur vervul. Die fokus het naamlik verskuif van die oordrag tussen tale na die oordrag van kulturele waardes.

Dit wil voorkom asof daar tans baie uiteenlopende menings oor, en kriteria vir vertaling bestaan, en dat 'n langverwagte algemene vertaalteorie tot op hede nog ontbreek. L.A. de V. Leal (Cloete, 1992:560) verwys na 'n aanhaling van J.S. Holmes in hierdie verband:

(...) very much has been done in the young but rapidly developing discipline of translation studies, but in spite of the growing number of publications on various aspects of the discipline and of its subject matter alike, the awaited general theory of translation is still very much wanted.

Alhoewel hierdie studie nie ten doel sal hê om 'n algemene vertaalteorie te vind nie, kan dit moontlik daartoe bydra om ons nader aan een te bring. Hierdie ondersoek sluit aan by die benadering dat vertaling iets is wat ver buite die teksgrense heen strek. Vertaling kan beskou word as 'n komplekse kommunikasieproses waarby ten minste twee verskillende kommunikasiesisteme betrokke is. Na aanleiding hiervan sal gepoog word om aan die hand van die drie hoofstrominge binne die sisteemteorie (die formalistiese benadering van Itamar Even-Zohar, die sosiologiese benadering van Pierre Bourdieu en die konstruktivistiese benadering van Siegfried Schmidt) die vertaling van Suid-Afrikaanse tekste in Nederlands te beskryf.

Even-Zohar beskou literatuur onder meer as 'n heterogene, oop sisteem waarbinne verskeie sisteme gelyktydig en in kompetisie bestaan. Vertaling kan beskryf word as 'n uitruilproses tussen die onderskeie literêre sisteme en kan vergelyk word met 'n ekonomiese handelsproses wat gegrond is op 'n beginsel van vraag en aanbod. 'n Leemte binne die een stelsel kan deur die invoer van 'n teks uit die ander stelsel gevul word en omgekeerd.

Deur die vertaling van 'n roman word 'n bepaalde teken- of semiotiese sisteem omskep of aangepas vir 'n ander tekensisteem. In die proses ontstaan daar egter verskillende sisteme wat met mekaar verband hou. In hierdie studie sal aangedui word dat die vertaling van tekste inderwaarheid 'n uitbreiding van Jurij M. Lotman (*The Structure of the Artistic Text*, 1977) se teorie oor die verdeling van taal in primêre en sekondêre modelvormende sisteme tot gevolg het. Die primêre modelvormende sisteem bestaan uit die taaltekens waaruit 'n natuurlike taal (bv. Afrikaans of Nederlands) saamgestel is. Sodra hierdie taaltekens verder gerangskik word om 'n addisionele kommunikatiewe sisteem te vorm wat inwerk op die linguïstiese vlak, ontstaan daar 'n sekondêre modelvormende sisteem. Die literatuur as kunsvorm, is 'n voorbeeld van 'n sekondêre modelvormende sisteem. Tydens die vertaalproses ondergaan die literêre teks egter verdere transformasie van die een sekondêre sisteem na die romansisteem van 'n ander natuurlike taal. Binne hierdie nuwe taal- en romansisteem verkry die teks weer gewysigde betekenis en word nuwe relasies binne 'n nuwe kodestelsel geskep. Die vertaalde teks kan daarom beskou word as 'n tersiêre modelvormende sisteem wat inwerk op die sekondêre sisteme van die onderskeie tale.

Deur verder vas te stel watter verbande daar tans bestaan tussen die Nederlandse en Afrikaanse romansisteme sou mettertyd bepaal kon word watter leemtes hulle onderling

in mekaar vul en hoe hulle mekaar in die toekoms steeds beter kan aanvul. Deur 'n analise van hierdie twee sisteme sou dit ook moontlik wees om riglyne te verskaf vir die vertaalbaarheid van Afrikaanse tekste in Nederlands.

Die wedersydse vertaling van tekste tussen verskillende nasionale romansisteme sou ook beskou kon word as 'n literêre kommunikasieproses. Soos in die geval van enige kommunikasieproses gaan dit in sommige gevalle gepaard met 'n mate van verlies aan betekenis. Aspekte wat telkens problematies is by die vertaling van tekste, is onder meer koderingsprobleme soos eiename, verkleinwoorde en vergrotende vorme, byname, spraakeienaardighede en maniërismes van sekere groepe en subkulture, spreekwoorde en idiomatiese uitdrukkings wat deel vorm van 'n kultuur en moeilik in die doeltaal weergegee kan word. Aangesien 'n gesonde balans tussen vervreemding en bekendheid ook die sukses van 'n vertaalde teks bepaal, sou die oorvleueling tussen die sosiale en kulturele kodes van die lande ook 'n primêre rol speel in die mate waartoe 'n teks vir die lesers van die ander taal- en kultuursisteme toeganklik is'. Daar sal in dié studie gepoog word om te bepaal of die talle raakpunte en ooreenkomste tussen Afrikaans en Nederlands en ook die twee kulture nie moontlik daartoe bydra dat sekere van bogenoemde fasette minder problematies en meer oorbrugbaar is as wanneer Afrikaanse tekste byvoorbeeld in Frans of Russies vertaal word nie. Aangesien Afrikaans en Nederlands egter só na verwant is, sou die moontlikheid ook ondersoek kon word of dit nie eerder raadsaam of meer bevredigend sou wees om die tekste in die brontaal te behou of slegs met verklarende voetnote, inleidings of ander vorme van toeligting te publiseer nie.

Die literêre kommunikasieproses tussen die onderskeie romansisteme (deur middel van vertalings) sou egter ook tot 'n wins in betekenis kon lei. Tydens die vertaalproses is die vertaler by implikasie besig om die teks te interpreteer. Hy/sy vertaal die teks teen die agtergrond van sy/haar eie *verwagtingshorison*² en maak gebruik van sy/haar eie kennis en ervaring om die *oop plekke*³ in die teks in te vul. Selfs al slaag die vertaler daarin om die teks semanties so oorspronklik as moontlik te hou (met dus die minste moontlike toevoeging van betekenis) is die anderstalige leser se resepsie steeds in so mate beïnvloed deur sy/haar eie taal en kulturele agtergrond dat dit noodwendig tot 'n wins of verlies aan betekenis lei.

Ten spyte van die feit dat vertaalde literatuur nie 'n balansstaat sonder winste en verliese tussen die bron- en doelteks tot gevolg het nie, word daar steeds voortgegaan met die vertaling van tekste. Dit is onder meer 'n aanduiding van lesers se behoefte om meer te wete te kom van ander kulture en denkwyses sonder die hindernis van 'n minder bekende of selfs vreemde taal.

Met 'n sisteembenadering tot 'n studie soos hierdie word die klem verskuif van die individuele werk na die sisteem wat die produksie en resepsie van die teks beheers. Nietemin werp dit egter ook lig op 'n bepaalde werk se moontlikhede en posisie binne 'n groter stelsel. 'n Sisteembenadering skep dus 'n raamwerk waarbinne nuwe vrae gevra en nuwe modelle opgestel kan word.

1.4 Voorstudie

Vanaf Augustus 1997 tot Januarie 1998 is navorsing vir hierdie studie gedoen in Nederland en België. Die ondersoek het ingesluit die bywoning van verskeie seminare en werksinkels, onderhoude met prominente Nederlandse uitgewers, vertalers, skrywers, sowel as verteenwoordigers van sosiopolitieke en kulturele groepe. In aanvulling hiertoe het die ondersoeker 'n somerskool bygewoon in Italië wat aangebied is deur die Leuvense Navorsingsentrum vir Vertaling, Kommunikasie en Kulturele Studie (CETRA). Die somerskool is opgevolg deur 'n internasionale seminaar oor multimedia en vertaling.

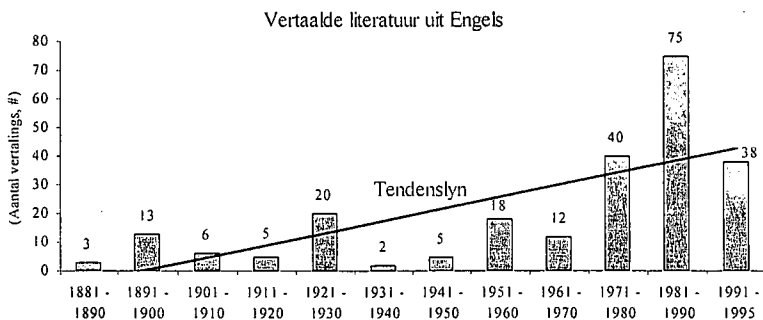
Na aanleiding van statistiek ontleen aan Susan van der Ree se bibliografie, *Caleidoscoop* (1996), het dit geblyk dat daar 'n toename was in die vertaling van Suid-Afrikaanse literêre tekste in Nederlands sedert 1881 tot aan die einde van 1995 (Van der Ree se werk bevat slegs statistiek tot aan die einde van 1995). Vir die vertaling van Suid-Afrikaanse literêre tekste in Nederlands van 1994 tot 2000 word verwys na die statistiek in Erik van den Bergh se artikel "Blik van buiten: Zuid-Afrikaanse literatuur in Nederland" (2000:63-76).

Van der Ree verdeel die vertaalde Suid-Afrikaanse literatuur in Nederlands in drie periodes: voor 1900, van 1901 tot 1950, en vanaf 1951 tot 1995. Sy maak hierdie indeling op grond van bepaalde politieke en historiese gebeurtenisse wat volgens haar bepalend ingewerk het op die vertaalproses.

Volgens Van der Ree (1996:17) is alle Suid-Afrikaanse literatuur wat tot en met 1995 in Nederlands vertaal is, of uit Afrikaans of uit Engels vertaal. Geen direkte vertalings is gedurende hierdie tydperk uit enige van die ander inheemse tale van Suid-Afrika gedoen nie. Erik van den Bergh (2000:65) is van mening dat ook vir die tydperk 1994 tot 2000 daar geen vertalings plaasgevind het uit ander Suid-Afrikaanse tale as Engels en Afrikaans nie. Hy meld wel dat daar vir die Nederlandse vertaling *De wraak van het voorgeslacht* (1999) van A.C. Jordan se *Ingqumbo Yeminyanya* (1940) nie alleen van die Afrikaanse (titel nie beskikbaar nie) en Engelse (*The wrath of the ancestors*) vertalings gebruik gemaak is nie, maar dat ook die oorspronklike Xhosa-tekse geraadpleeg is.

Vertaalde literatuur uit Engels

(statistiek is ontleen van Susan van der Ree se *Caleidoscoop*)

Voor 1900:

Die totale aantal Engelse tekste wat gedurende bogenoemde tydperk in Nederlands vertaal is, is 237. Volgens Van der Ree (1996:22) is die eerste roman wat uit Engels in Nederlands vertaal is *King Solomon's mines* van Henry Rider Haggard in 1886. Van der Ree dui op die gewildheid van hierdie teks waarvan daar volgens haar statistieke tussen 1886 en 1991 sewe verskillende vertalings verskyn het.

Olive Schreiner was die eerste Engelse skryfster wie se teks *The story of an African farm* in 1892 in Nederlandse vertaling verskyn het as *Op een hoeve in Afrika* (Van der Ree, 1996:22).

Volgens Van der Ree het daar in totaal voor 1900 sestien Nederlandse vertalings uit die Suid-Afrikaanse Engelse literatuur verskyn.

Van 1901-1950:

Olive Schreiner se *Woman and labour* verskyn in 1911 en word in dieselfde jaar in Nederlands vertaal as *De vrouw en arbeid* deur Aletta Jacobs (Van der Ree, 1996:22). Jacobs het Suid-Afrika vroeg in die twintigste eeu besoek en het Olive Schreiner tydens hierdie besoek in De Aar in die Karoo ontmoet. Albei vroue het hulle beywer vir die sosiale en politieke bemagtiging van die vrou. Henk van Woerden beskryf Jacobs se besoek aan Suid-Afrika in sy roman *Een mond vol glas* (1999). In die Afrikaanse vertaling *Domein van glas* (2000) is haar ervaringe gedurende hierdie besoek soos volg verwoord:

In die winter van 1911 sit Aletta Jacobs voet aan wal in die Kaapse hawe. Haar roem as voorvegter vir vrouestemreg het haar vooruitgegaan (...). In Nederland word berig dat Aletta Suid-Afrika besoek om te praat met geesgenote en noodsaaklike werk te doen. Sy tref in die Kaap 'n eienaardige teenstelling aan: tussen eietydse en agtergeblewe gewoontes, tussen miserebele en kosmopolitiese lewenstyl (...). Aletta verbaas haar oor die verskeidenheid van die bevolking – naas die blankes: swartes en "swart-bloues", "die geel ras wat deur herhaalde kruising byna nie meer swart man of vrou is nie". En verder, soos sy dit stel: "die fingebooude, aapagtige Bosjesman en -vrou", Hottentot, Zoeloe, Basotho, Kaffer, ensovoorts. Rasse wat, merk sy op, dikwels bespottlik voorkom omdat hulle in "kleding en gebruike die Europeër probeer naboots". Die mooiste vind sy die "kleine, koolswarte, skattige Negerkindertjies". Sy kan nie verbyloop sonder om so 'n "klein Negerijtje" te liefkoos, of 'n stukkie lekkergoed te gee nie, hoewel hulle dikwels – vanselfsprekend – te vuil is om aan te raak (...). Sy vind die Maleise en "Turkse" vroue mooi met wie sy langs die randsteen in die middestad 'n praatjie aanknoop. Hulle praat so ver moontlik Afrikaans. Behalwe: "sodra sy agterkom dat ek 'die taal' nie kan praat nie en 'hoog Hollands' praat, dan antwoord sy my in gebroke Engels". Natuurlik val dit haar op dat 'n mens hier nie op gelyke voet met 'n "kleurling" mag verkeer nie, dat dit as onwelvoeglik beskou word: al wat kleurling is word met veragting behandel.

Sy bekommer haar egter minder oor die vooroordele self as oor die gebrek aan redelike gronde. Juis omdat mense nie vir diskriminasie redelike gronde kan aanvoer nie, voel sy dat hulle nie werklik die "moderne houding" onder die knie het nie. Aletta sou nooit kon vermoed dat 'n landgenoot van haar later die beredenering van apartheid uit sy duim sou suig nie, die ideologiese korset waarmee die Suid-Afrikaanse lewe ingesnoer word. Die tienjare Hendrik Verwoerd sit nog op skool in die voorstad Wynberg. Naas die blankes wat alles wat swart is verag en verneder, is daar volgens Aletta ook 'n klein groepie wat weer "oordrewe vir hulle voel". Die soort "Negervereërders" en "gevoelsosialiste" kry 'n mens hier ook, merk sy nogal bitsig op. Dat swart mans in die Kaapprovinsie mag stem en dus bokant blanke vroue geplaas word, stem Aletta tot nadenke en skaars verhuide verontwaardiging. In Suid-Afrika sou die kiesonreg binne 'n paar dekades ná Aletta se besoek omgekeer word. Die blanke vrou kry in 1930 stemreg. Die swart en kleurling kiesers van die Kaap bring in die jare vyftig vir die laaste keer hulle stem uit. Die tyd het by wyse van spreke na die verkeerde rigting gewys. 'n Pynlike soort omkering in historiese perspektief (Van Woerden, 2000:26-27).

Van der Ree wys daarop dat slegs twee Engelse outeurs se werke tussen 1901 en 1930 vertaal is, naamlik dié van Henri Rider Haggard en Olive Schreiner. Veral gedurende die twee wêreldoorloë het daar weinig tekste verskyn.

In 1948, die jaar waarin apartheid amptelik ingestel is, verskyn Alan Paton se *Cry the beloved country*. Die teks verskyn 'n jaar later in Nederlandse vertaling as *Tanen over Johannesburg* en het volgens Van der Ree (1996:22) verskeie herdrukke beleef.

Vanaf 1951:

Volgens Van der Ree (1996) verskyn die eerste vertaling van 'n swart Suid-Afrikaanse outeur se werk in 1952. Die Nederlandse vertaling, *Onweer over Afrika*, van Peter Abrahams se teks word uit die oorspronklike Engelse teks, *The path of thunder* (1948), onderneem.

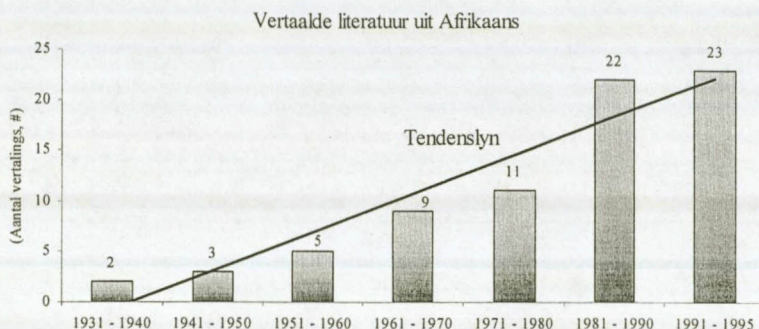
Daar is volgens Van der Ree (1996) enkele gedigte uit onder meer Zoeloe in Nederlands vertaal, maar dit is onbekend of hierdie gedigte direk uit die Zoeloe of uit Engels vertaal is. Voorbeelde van fragmente van hierdie gedigte is opgeneem in haar bibliografie.

In 1965 verskyn die Nederlandse vertaling van Nadine Gordimer se eerste kortverhaalbundel *The soft serpent and other stories* (1952) as *De zachte stem van de slang; en andere verhalen*.

Skrywers wie se werke veral populêr was vir vertaling gedurende hierdie tydperk is onder meer Sir Lourens van der Post en Alan Paton. Henri Rider Haggard en Wilbur Smith was egter die gewildste met onderskeidelik 56 en 32 vertaalde werke (Van der Ree, 1996:24).

Vertaalde literatuur uit Afrikaans

(statistiek ontleen aan *Caleidoscoop* deur Susan van der Ree)

Voor 1900:

Die totale aantal Afrikaanse tekste wat tussen 1931 en 1995 in Nederlands vertaal is, is 75. Volgens Van der Ree se bibliografie is daar eers na 1886 begin met die publikasie van Afrikaanse tekste. Geen hiervan is skynbaar in Nederlands vertaal nie. Hierdie uitspraak word egter weerspreek deur P.J. Nienaber in *Perspektief en Profiel* (1951). Volgens Nienaber is Louis Henry Meurant (1811-1893) se *Zamenspraak tussen Klaas Waarzegger en Jan Twijfelaar over het onderwerp van afscheiding tussen de Oostelijke en Westelijke Provincie* (1861) die eerste teks wat doelbewus in Afrikaans te boek gestel is. Meurant verwys na die taalvorm wat hy in dié teks gebruik as "Dopper-Hollands". Nienaber is van mening dat dit 'n vroeë vorm van Afrikaans was (*Perspektief en Profiel*, 1951:18).

Vanaf 1901-1950:

Die vertaaltradisie uit Afrikaans in Nederlands neem volgens Van der Ree (1996) eers in 1933 'n aanvang met die vertaling van *Die Bybel*.

Droogte en *Somer* deur C.M. van den Heever is die eerste twee Afrikaanse literêre tekste wat in 1936-1937 in Nederlands vertaal is (Van der Ree, 1996).

Na die verskyning van bogenoemde twee romans word daar tot 1960 nog agt tekste uit Afrikaans in Nederlands vertaal. Van der Ree se bibliografie dui aan dat hierdie vertalings sentreer het rondom temas soos die Groot Trek, die Anglo-Boereoorlog, kolonialisering en die plaasroman. Buiten bogenoemde is daar ook heelwat jeugliteratuur vertaal waarvan die Fritz Deelman-reeks deur Leon Rousseau 'n groot deel uitmaak.

Vanaf 1951-1995:

Volgens Van der Ree (1996) is daar 70 werke uit Afrikaans vertaal gedurende hierdie periode.

Afrikaans verhalend proza (Bax-Botha, M.A. en Bax, D., 1953) wat op versoek van C.G.N. de Vooys geskryf is, is opgeneem as deel XXIV van die Bibliotheek der Nederlandse Letteren. Hierdie publikasie skep volgens Van der Ree (1996) opnuut 'n bewustheid van die belangrikheid van vertaalde Afrikaanse prosa in Nederlands. Ondervysers in Nederlandse skole het dit gebruik om leerlinge op hoogte te hou van die Afrikaanse literatuur. Die literatuurgeskiedkundige standaardwerke van E. Rijpma en H.J.M.F. Lodewick is volgens haar tydens die sestigerjare in die onderwys gebruik. In hierdie tekste is onder meer aandag gegee aan die ontstaan van Afrikaans, die poësie en prosa van skrywers soos Elisabeth Eybers, Opperman, Van Wyk Louw en C.M. van den Heever.

In teenstelling met Van der Ree, is Ena Jansen (1996:35) egter van mening dat die teks *Afrikaans verhalend proza* nie daarin geslaag het om die Afrikaanse literatuur wyd bekend te stel in Nederland nie. In aansluiting hierby verwys Jansen na Abel J. Coetzee se boek *De hedendaagse Afrikaanse letterkunde* (1963, vertaal deur Jozef Deleu) wat nóg in Nederland nóg in België geslaag het in sy doel. Volgens haar dring dit nouliks deur tot die Nederlandse publiek omdat die boek nêrens voorgeskryf is nie: "Afrikaans word immers nie op skole gedoseer nie" (Jansen, 1996:34). Jansen verwys na Maaïke Meijer wat in *De lust tot lezen* (1988) noem dat dit wel tot aan die einde van die sestigerjare gebruiklik was dat oorsigte en bloemlesings van wit Suid-Afrikaanse literatuur opgeneem is in Nederlandse skoolboeke, maar dat dié tekste selde in die praktyk behandel is. Wat Meijer opval, is dat hierdie gedeeltes in herdrukke van die boeke gedurende die sestigerjare stilweg verdwyn het, sonder dat enige verklaring daarvoor gebied is.

Volgens Van der Ree is daar gedurende die sestigerjare ook Afrikaanse tekste in Nederland uitgegee wat slegs Nederlandse onderskrifte en woordverklarings bevat het. As voorbeeld verwys sy na *Ampie* deur Jochem van Bruggen (Van der Ree, 1996:19).

Tydens die polities bedrywige sewentigerjare is daar, aldus Van der Ree (1996:20), slegs werke vertaal van Breytenbach en Brink, asook Chris Barnard se jeugteks *Boela van die blouwater* wat in Nederlands verskyn as *Boele van het blauwe water* (1972). In Barend Toerien se *Afrikaans literature in translation* (1993) word egter ook melding gemaak van die volgende tekste:

- Marlise Joubert se roman *Rooi granaat* wat in 1978 in Nederland verskyn as *Rode granaat* (vertaal deur Ena Jansen).
- F.A. Venter se roman *Gelofeland* wat in 1970 verskyn as *Beloofde land in zicht*, en sy roman *Bedoelde land* wat in 1971 verskyn as *Beloofde land bereikt* (beide vertaal deur H. en G. Tomme-Manesse).

Aan die einde van die sewentigerjare verskyn daar toenemend meer betrokke Suid-Afrikaanse literatuur in Nederlandse vertaling. Sekere uitgewerjare het reekse uitgegee waarin die Suid-Afrikaanse literatuur opgeneem is, soos De Knipscheer met die reeks *De Afrikaanse bibliotheek* en Ambo, Het Wereldvenster en Novib wat gesamentlik verantwoordelik was vir die uitgee van *De Derde Spreker Serie* (Van der Ree, 1996:22). Die beeld wat hierdie tekste van Suid-Afrika uitdra was een van 'n polities korrupte

samelewing en het volgens Van der Ree (1996:21) aangesluit by die Nederlandse publiek se siening van Suid-Afrika. Daaruit sou afgelei kon word dat die toenemende belangstelling in die Suid-Afrikaanse politieke situasie een van die redes is waarom die aantal vertalings (veral uit Engels) gedurende die sewentiger- en tagtigerjare soveel toegeneem het.

Van der Ree (1996:24) maak die afleiding dat dit lyk asof die aanbod van vertalings in Nederlands uit die Suid-Afrikaanse literatuur in die sewentiger- en tagtigerjare tot 'n hoogtepunt beweeg het. Veral na die sewentigerjare het daar 'n groeiende behoefte in hierdie mark ontstaan.

Statistieke van die tagtigerjare toon volgens Van der Ree (1996:21) 'n groot toename in vertaalde Suid-Afrikaanse literatuur. Tussen 1981 en 1990 is ongeveer 75 werke uit Engels en 22 uit Afrikaans vertaal. Wat vertaalde Afrikaanse tekste betref, was dit nietemin feitlik 'n verdubbeling ten opsigte van die vorige tien jaar.

Volgens Van der Ree (1996:21) het vertaalde Suid-Afrikaanse literatuur gedurende 1991 tot 1995 nog verder toegeneem. Die mees vertaalde skrywer van die tagtigerjare was Etienne van Heerden, terwyl Nadine Gordimer tussen 1991-1995 weer die meeste vertaal is (Van der Ree, 1996:22). André P. Brink was gedurende die sewentiger- en vroeë tagtigerjare (met Breytenbach kort op sy hakke) die mees vertaalde Afrikaanse skrywer.

Alhoewel Van der Ree se *Caleidoscoop* nie as dié outoritêre gesag op die gebied van vertaalde Suid-Afrikaanse literatuur in Nederlands beskou word nie en daar heelwat deur onder meer Van Coller (1998) en Francken (1996) verskil word ten opsigte van die tekste wat ingesluit/uitgesluit is, is dit nogtans tot op hede een van die volledigste bibliografieë oor die onderwerp vir die tydperk 1880 tot 1995. In 'n resensie van *Caleidoscoop* deur Francken (*Zuid-Afrika*, 1996:73) word die indeling van Suid-Afrikaanse literatuur in verskeie kategorieë soos "19de eeu", "19de eeu – de Grote Trek", "19de eeu – boerenoorlogen", "apartheid" en "post-apartheid/toekomstroman" as gevaarlik beskou: "Sommige boeke passen in drie of vier kategorieën en andere nergens, zodat de hele opzet wel een beetje doet denken aan de indeling van het mensdom in exemplaren met grote oren en exemplaren met grote voeten". Van Coller (*Volksblad*, 2 Februarie 1998) spreek sy spyt uit oor die groot hoeveelheid foute in die boek en hy toon sommige daarvan in sy resensie aan. Hy verwys onder meer na die foutiewe plasing van Hennie Aucamp se eksperimentele kortverhaalbundel *Spitsuur* onder die tema "Werken over de natuur, het landschap, bepaalde streken". Onder dieselfde tematiese hoof is T.T. Cloete se bundels *Angelliera* en *Met die aarde praat*, C.M. van den Heever se *Laat vrugte* en N.P. van Wyk Louw se *Alleenspraak* verkeerdelik ingedeel (Van Coller, 1998).

Wat die skrywersprofile betref wat ingesluit is in die bundel, dui Francken (*Zuid-Afrika*, 1996) op die afwesigheid van 'n verwysing na die kleurlingskrywer A.H.M. Scholtz en die skrywers van spanningsverhale soos James McClure en Deon Meyer. Van Coller (*Volksblad*, 2 Februarie 1998) is van mening dat Van der Ree se keuse van outeurs uiters lukraak en ideosinkraties is. Hy bevraagteken die werkswyse waarvolgens sy outeurs

ingesluit het op grond van hulle bekendheid, maar van wie daar nog nooit iets vertaal is nie. Hy verwys onder meer na die insluiting van Heilna du Plooy terwyl daar nog geen vertaalde werk van haar verskyn het nie en slegs een digbundel, terwyl Hertzogprysweners soos Ernst van Heerden en Reza de Wet geheel en al uitgelaat is.

Volgens Francken behoort die gedeeltes oor onvertaalde Afrikaanse literatuur in Nederland of Nederlandse literatuur oor Suid-Afrika, nie ingesluit te wees in die hoofstuk oor "Zuid-Afrikaanse literatuur in Nederlandse vertaling" nie. Hy is ook van mening dat die werke wat deur J. van Melle in Nederlands geskryf is, nie tot hierdie hoofstuk behoort nie.

Van Collier meld dat Hans Ester se oorsig in *Caleidoscoop* oor die Suid-Afrikaanse literatuur as dinamiese deel van die Suid-Afrikaanse geskiedenis, wel 'n bruikbare toevoeging is. Dit is volgens hom egter besonder jammer dat buitelandse lesers opgesaam moet word met 'n boek vol foute. Hy is nietemin van mening dat die teks vir Suid-Afrikaanse lesers en ondersoekers van groot waarde kan wees met betrekking tot die inligting oor vertaalde outeurs en hulle werke wat daarin verskaf is.

Erik van den Bergh (2000:64) het ondersoek ingestel na die vertaling van Suid-Afrikaanse literatuur in Nederlands van 1994 tot en met 2000. Hy het die statistiek ontleen aan die *Inventarisatie van culturele banden tussen Zuid-Afrika en Nederland* wat hy en Elma Doeleman in 2000 saamgestel het. Indien aanvaar word dat daar 'n mate van oorfleueling sal wees tussen Van der Ree en Van den Bergh se statistieke van 1994-1995, behoort dit egter nie só ingrypend te wees dat dit die beeld van die vertaalde Suid-Afrikaanse literatuur in die tweede helfde van die 1990's sal verwring nie.

Volgens Van den Bergh (2000:64) het daar sedert 1994 'n verskeidenheid van 55 titels van vertaalde Suid-Afrikaanse romans en versamelbundels in Nederlands verskyn (dit sluit nie outobiografieë, poësiebundels en versamelbundels in nie). Te midde van die hedendaagse gevestigde skrywers soos J.M. Coetzee, Nadine Gordimer, André P. Brink, Breyten Breytenbach en Etienne van Heerden, sluit hierdie lys ook ouer titels in soos dié van Olive Schreiner, Sol Plaatje en A.C. Jordan, en dié van minder bekende outeurs soos Mark Behr, Annelie Botes, Achmat Dangor en Anne Landsman. Dertig van die bogenoemde vertalings, is uit Afrikaans vertaal, terwyl sowat 25 van die boeke oorspronklik in Engels geskryf is. Van die 55 vertaalde boeke is 48 geskryf deur wit outeurs en die res deur die enkele Indiër, kleurling of swart Suid-Afrikaner. Die aantal vroulike en manlike outeurs is volgens Van den Bergh byna in ewewig.

Die opplaas van die meeste van hierdie vertalings is redelik hoog indien in aanmerking geneem word dat die gemiddelde vertaling in Nederland uit 'n oplaag van 1200 eksemplare bestaan. Die grootse oplaag tot op hede was 40 000 eksemplare van J.M. Coetzee se roman *Disgrace* (1999) wat vertaal is as *In ongenade* (2000); volgens Van den Bergh "een zeer hoge oplage voor een auteur die in Nederland sinds jaar en dag zeer waarderende recensies mocht ontvangen, maar wiens boeken bescheiden oplages kenden" (2000:65). Buiten die feit dat *Disgrace* 'n meer toeganklike teks is as die meeste van

Coetzee se vorige werke, het die toekening van die Britse Booker-prys beslis ook 'n rol gespeel. In September 2000 was *In ongenade* volgens Van den Bergh nog op die Nederlandse topverkoperslys, en voorspel hy dat die boek waarskynlik nog heelwat herdrukke sal beleef.

Van beide die vertalings van Achmat Dangor se *Kafka's Curse* en Antjie Krog se *Country of my Skull* (1998) is daar meer as 10 000 eksemplare versprei deurdat die ontwikkelingsorganisasie Novib die boeke aan 'n gedeelte van sy lede gestuur het. Die meeste ander boeke het oplaes bereik van tussen 1500 en 3000 eksemplare. Slegs enkele outeurs kon hierdie grens oorskry, waaronder Zoë Wicomb, Nadine Gordimer, Lindsey Collen, Etienne van Heerden, Dalene Matthee en Riana Scheepers. Die totale oplaag van 53 van die 55 vertaalde tekste is 185 000 – van twee uitgawes kon Van den Bergh (2000:65) nie oplaaggetalle verkry nie.

Van den Bergh (2000:66) merk verder op dat dit opvallend is dat die vertalings uitgegee en vertaal is deur 'n groot aantal uiteenlopende uitgewers en vertalers. Volgens hom is die 55 boeke deur 20 verskillende uitgewers uitgegee; 51 van die boeke is deur 21 verskillende vertalers vertaal. Die meeste vertalings is egter gedoen deur Riet de Jong-Goossens wat oor die afgelope ses en 'n half jaar 16 boeke ten volle en 2 gedeeltelik vertaal het.

Breyten Breytenbach, André P. Brink en Nadine Gordimer het volgens Van den Bergh (2000) bekend geword in Nederland deurdat hulle gedurende die apartheidsjare 'n belangrike rol gespeel het in die Nederlanders se meningsvorming oor die politiek in Suid-Afrika. Die invloed van skrywers soos Elisabeth Eybers, J.M. Coetzee en Etienne van Heerden, lê egter na Van den Bergh se mening hoofsaaklik op die literêre vlak. Ook Gitte te Postel het tydens 'n onderhoud met die ondersoeker laat blyk dat André P. Brink, J.M. Coetzee en Nadine Gordimer die meeste reaksie van die Nederlandse lesersmark uitgelok het. Coetzee is volgens haar grotendeels binne akademiese kringe waardeur, terwyl Brink 'n veel wyer lesersmark gehad het. Van Nadine Gordimer is daar volgens Postel veral kennis geneem omdat sy die Nobelprys verower het, maar haar literêre tekste is nie algemeen bekend aan die leserspubliek nie.

Ander outeurs wat sedert 1994 baie aandag in Nederland geniet het, is Antjie Krog, A.H.M. Scholtz, Riana Scheepers, Ingrid Jonker en Marlene van Niekerk. Die werke van swart Suid-Afrikaanse outeurs dring volgens Van den Bergh oor die afgelope aantal jare nie werklik deur tot die Nederlandse literatuur nie.

Wat die vertaling van kinderboeke en jeugboeke sedert 1994 betref, het daar ten minste 13 boeke uit en oor Suid-Afrika verskyn (Van den Bergh, 2000:66). Dit bestaan uit 'n redelike bont verskeidenheid van vertaalde en oorspronklike werke waarby prenteboeke, mites, verhale en jeugromans ingesluit is. Volgens Van den Bergh is die mooiste versorgde boek *Het carnaval der dieren* van Philip de Vos en Piet Grobler wat tweetalig (in beide Afrikaans en Nederlands) verskyn het.

Vertaling van poësie uit Suid-Afrika in Nederlands vind volgens Van den Bergh selde plaas. Seleksies van Suid-Afrikaanse gedigte in die oorspronklike Engels of Afrikaans verskyn wel van tyd tot tyd. Hieronder verwys hy spesifiek na die bundel *O wye en droewe land: honderd-en-een gedichten in het Afrikaans* (1998) wat deur Robert Dorsman en Adriaan van Dis uitgekies is. Gerrit Komrij se bloemlesing *De Afrikaanse poëzie in 1000 en enige gedichten* (1999) is egter volgens Van den Bergh die mees omvangryke keuse wat nog ooit uit die Afrikaanse poësie gemaak is. Teen September 2000 is reeds 15 000 eksemplare van die bundel verkoop. Danksy die digkuns van Elisabeth Eybers en Breyten Breytenbach wat oor die afgelope aantal dekades gereeld in Nederland in die oorspronklike Afrikaans verskyn het “verwierf het Afrikaans bij veel Nederlanders erkenning en waardering”. Die digkuns van onder meer Antjie Krog, Ingrid Jonker en Wilma Stockenström het ook oor die afgelope aantal jare meer gewild geword in Nederland. Die grootse verspreiding van Suid-Afrikaanse gedigte het egter volgens Van den Bergh (2000:68) plaasgevind deur Novib. Van die bundel *Dichters in Durban*, ’n meertalige bundel waarin poësie van onder andere Breytenbach, Krog, Kunene, Stockenström en Don Mattera opgeneem is, is byna 20 000 eksemplare versprei.

’n Poging om die poësie van Van Wyk Louw en Opperman in Nederland bekend te stel, het egter volgens Van den Bergh nie geslaag nie.

Barend Toerien se *Afrikaans literature in translation* (1993) bied ’n maatstaf waarvolgens die vertaling van Afrikaanse literatuur in Nederlands vergelyk kan word met die vertaling van Afrikaanse tekste in ander wêreldtale. Alhoewel die statistiek van vertaalde Suid-Afrikaanse literatuur in Nederlands haas onbenullig blyk te wees in vergelyking met die veel groter Nederlandse literêre sisteem, is dit wel van belang binne die heelwat jonger en kleiner Suid-Afrikaanse literêre sisteem.

Die vertaaltradisie tussen Suid-Afrika en Nederland is voorafgegaan deur die lang koloniale verbintenis tussen die twee lande. Hierdie koloniale verbintenis word breedvoerig bespreek in Hoofstuk 5.

Met die wettiging van apartheid is die bande tussen Suid-Afrika en Nederland sedert die middel van die twintigste eeu baie negatief beïnvloed. Duitse rassisme het diep letsels op die Nederlandse bevolking gelaat. Ten spyte van hulle eie koloniale verlede wat grotendeels met diskriminasie en slawerny gepaardgegaan het, word daar na die verskrikking van die Tweede Wêreldoorlog geen vorm van gewettigde rassisme en diskriminasie deur die Nederlanders geduld nie. In die lig hiervan het hulle baie sterk reageer op Suid-Afrika se apartheidsbeleid en hewige boikotaksies teen die land ingestel. Die geestelike skeiding tussen die Nederlanders en Suid-Afrikaners na 1950 lei tot vervreemding en ’n beeldvernuwing ten opsigte van mekaar se ideologieë. Hoofstuk 5 bied ’n bespreking van die beeldvernuwing tussen Nederland en Suid-Afrika aan die hand van die paginaruël wat gedurende 1963 en 1964 plaasgevind het tussen die Nederlandse en Suid-Afrikaanse dagblaai *Trouw* en *Die Burger*. Die opheffing van die kultuurverdrag word ook in hierdie hoofstuk aan die orde gestel.

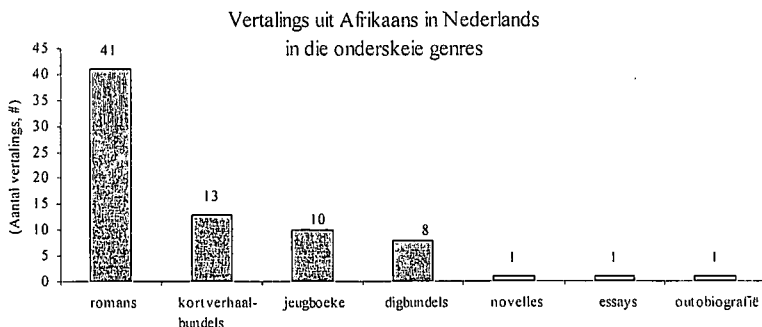
Die Engelse literêre sisteem sluit tekste in wat geskryf is deur swart skrywers, terwyl bruin skrywers weer verkies het om in Afrikaans geskryf. *Vatmaar* (1996) deur A.H.M. Scholz het gedurende 1997 in Nederlandse vertaling verskyn (vertaling deur Riet de Jong-Goossens) en word in Nederland gereken as die eerste roman deur 'n manlike kleurling skrywer uit Suid-Afrika. E.K.M. Dido se roman *Die storie van Monika Peters* word weer as die eerste deur 'n kleurlingvrou uit Suid-Afrika beskou. Dr. A.A.P. Francken het tydens 'n gespreksessie tussen Afrikaanse skrywers en sy studente in Leiden, Dido se romans vergelyk met soortgelyke literatuur uit die Tweede Wêreldoorlog. Hiermee het hy aangesluit by 'n meningsuitspraak deur Adriaan van Dis (in Van Ree, 1996:21) volgens wie daar 'n wesenlike ooreenkoms bestaan tussen die Nederlandse en Afrikaanse literatuur omdat beide oor 'n groot versameling verhare beskik wat afspeel in konfliktsituasies. Die verskil is volgens hom dat die Nederlandse literatuur steeds in die verlede graaf om gebeure rondom die Tweede Wêreldoorlog op te teken terwyl die Afrikaanse literatuur aktuele geweldsituasies betrek. Van Collier weerspreek Van Dis se uitspraak gedeeltelik in sy artikel "Tussen nostalgie en parodie: die Afrikaanse prosa in die jare negentig" (1995), want alhoewel Van Collier dit eens is dat aktuele geweldsituasies steeds in die literatuur voorkom, is die Suid-Afrikaanse literatuur volgens hom egter veral verlede-gerig. In hierdie verband word verwys na die klem op die Anglo-Boereoorlog in die literatuur.

Ander moontlike redes vir die toename in die vertaling van Afrikaanse literatuur in Nederlands, waarvan die geldigheid in die verloop van die ondersoek sal blyk, is die volgende:

- Bepaalde veranderinge het plaasgevind binne die Suid-Afrikaanse literêre sisteem gedurende die tydperk wat die toename in vertalings voorafgegaan het. Een van die prominente veranderinge is veroorsaak deur die groep innoverende Afrikaanse skrywers wat bekend staan as die Sestigters. Hulle stel Europese invloede in die Suid-Afrikaanse literêre sisteem bekend nadat hulle vir lang tydperke in die buiteland (gesentreer in Parys) woonagtig was gedurende die sestigs. Dit het kanale geopen vir literêre kommunikasie met Europa. Die rol van die Sestigters word in Hoofstuk 5 bespreek.
- Sensuur was voorheen een van die belangrikste redes waarom Afrikaanse tekste vertaal en in ander lande uitgegee is. Die meeste tekste wat sedert 1960 vertaal is, was politieke betrokke tekste wat dikwels nie in Suid-Afrika gepubliseer kon word nie as gevolg van die streng sensuurstelsel. In Hoofstuk 5 word verwys na die invloed van sensuur op die Suid-Afrikaanse literatuur aan die hand van Magreet de Lange se *The muzzled muse* (1997).
- In aansluiting hierby is vertaalde versetliteratuur myns insiens dikwels in Nederland aangewend as instrument waarmee die leserspubliek bewus gemaak is van die politieke situasie in Suid-Afrika. Vertaling van literêre tekste funksioneer in hierdie geval nie as 'n soort *interne sensuur*, soos wat dikwels in ander lande die geval is nie, maar juis as die eksplisietmaking van temas en onderwerpe wat verbode is binne die

bronsisteem. Die vertalings wat deur Novib uitgegee is, het ten doel gehad om aan onderdrukte skrywers binne ontwikkelende lande soos Suid-Afrika 'n stem te gee.

- Die opheffing van sensuur en die politieke veranderinge in Suid-Afrika het egter die uurglas laat uitloop vir die vertaling van versetliteratuur. Met die politieke mure tussen Nederland en Suid-Afrika afgebreek, het 'n hernude belangstelling in mekaar se breër letterkundes ontstaan.
- Die vertaling van Afrikaanse literêre tekste in Nederlands is aangevuur deur die taal- en historiese bande tussen die twee lande. Vergelyk hoofstuk 5 in hierdie verband.
- Die voortdurende toename in vertalings is verteenwoordigend van 'n positiewe verandering in Nederlanders se gesindheid as gevolg van die verbeterde politieke situasie in Suid-Afrika. Na die afskaffing van apartheid in 1994 het die Nederlandse Taalunie opnuut bande met Suid-Afrika begin smee.
- 'n Klemverskuiwing het plaasgevind van die aanvanklike oorwig van poësie in die Afrikaanse literatuur (gedurende die dertigerjare) na kortverhale en romans (veral sedert die sestigjare). Die toename in vertalings sou moontlik toegeskryf kon word aan die feit dat poësie gewoonlik moeiliker vertaalbaar is.
- Die aantal vertalings uit Afrikaans in Nederlands in die onderskeie genres tot 1995 lyk soos volg (Statistiek uit *Caleidoscoop*, 1996):

Ten spyte van geringe verskille stem die voorafgaande statistieke tot 'n groot mate ooreen met die gegewens in Barend Toerien se bibliografie *Afrikaans literature in translation* (1993). Die tendens uit bostaande grafiek is egter duidelik waarneembaar.

- Die toename in vertalings tussen Nederland en Suid-Afrika sou toegeskryf kon word aan pogings om beide Afrikaans en Nederlands se kulturele en linguistiese grense uit te brei.
- Die Nederlandse belangstelling in Suid-Afrikaanse literatuur kan grootliks toegeskryf word aan 'n voorliefde vir die geromantiseerde en eksotiese Afrika-tema. Hierdie *eksotiese* tema is vreemd binne die Nederlandse romansisteem en lok daarom belangstelling uit (in Hoofstuk 6 bespreek).
- Nietemin gebeur dit dat Afrikaanse tekste wat tematies nie Afrika-gebonde is nie, tog ook vertaal word (vgl. Marita van der Vyver se *Griet skryf 'n sprokie*). Hierdie tekste vul nie noodwendig 'n nis in die Nederlandse romansisteem nie, maar kompeteer op meer gelyke vlak met die Nederlandse tekste. Die humor in Van der Vyver se teks het waarskynlik daartoe bygedra dat dit in Nederlands vertaal is - nie omdat humor 'n vreemde verskynsel binne die Nederlandse literatuur is nie, maar omdat dit hier verfrissend aangebied word vanuit 'n ander kultuur en perspektief. In hoofstuk 6 word die redes ondersoek waarom bepaalde Suid-Afrikaanse tekste in die Nederlandse literêre sisteem opgeneem word, watter leemtes in die Nederlandse literêre sisteem bestaan of watter aspekte van hulle bestaande literatuur aangevul kan word deur die literatuur uit Suid-Afrika.
- Onderdrukking van die Jode gedurende die Tweede Wêreldoorlog speel 'n onderliggende rol in die Nederlanders se leerspsige en maak hulle ontvanklik vir vertaalde apartheidsliteratuur en literatuur oor konfliktsituasies in Suid-Afrika. Hierdie onderwerp word in meer diepte bespreek in Hoofstuk 5 met behulp van die insigte van G.J. Schutte.

Ander aspekte wat in die verloop van die studie in die oog gehou sal word, is die volgende:

1. Die stand van vertaalde Suid-Afrikaanse tekste binne:
 - a) die internasionale vertaalmark, en
 - b) die Nederlandse polisteem.
2. Hoe wáár die algemene aanname is dat Suid-Afrikaanse literatuur binne die Nederlandse literêre sisteem op die periferie funksioneer as gevolg van die klein aantal tekste wat vertaal word.
3. Die rol wat vertaalde Suid-Afrikaanse tekste diachronies gespeel het binne die Nederlandse literêre sisteem. Was hierdie rol vernuwend of bevestigend (innoverend of konserwatief), en hoekom?
4. Gemeenskaplike eienskappe aan die vertaalde tekste (onderwerpe, temas, genres, ens.).
5. Veranderinge binne die Nederlandse literêre sisteem wat moontlik kon bydra tot die toename in vertaling van Suid-Afrikaanse literatuur.
6. Die invloed van die media (koerante, tydskrifte, televisie, filmbedryf, ens.) in die beeldskepping in Nederland van die sosiokulturele en politieke situasie in Suid-

Afrika en tot watter mate dit 'n platvorm geskep het vir vertaalde Suid-Afrikaanse literatuur.

7. Die rol van vertalers ten opsigte van die volgende:
 - 7.1 die tipe tekste, genres, ensovoorts wat vertaal is;
 - 7.2 die vertaler se agtergrond en perspektiewe oor die politieke en kulturele situasie in Suid-Afrika;
 - 7.3 die vertaler se verbintenis met Suid-Afrikaanse skrywers; en
 - 7.4 die vertaler se betrokkenheid by die bemaking van die vertaalde teks.

As 'n moontlike hipotese vir die trae vertaling van Nederlandse tekste in Afrikaans of enige ander van die Suid-Afrikaanse tale, sou die dekoloniseringsproses van Suid-Afrika voorgelê kon word. Die heftige reaksie van Nederland tydens die apartheidsjare en die negatiewe gevoelens wat dit by Suid-Afrikaners jeens Nederland ontlok het, sou ook as 'n rede genoem kon word. 'n Verdere moontlikheid is die feit dat Engels so 'n sterk rol speel in Suid-Afrika en dat dit veel minder moeite verg om oorspronklike Engelse tekste, waarvan daar in elk geval 'n haas oneindige aanbod is, in te voer as om te gaan soek vir Nederlandse tekste om te vertaal.

Hoofstuk 7 bevat 'n resepsiestudie van Afrikaanse literatuur in Nederland. Daarin word op oorsigtelike wyse aangedui hoe die Suid-Afrikaanse literatuur deel geword het van die Nederlandse literêre sisteem.

Hoofstuk 8 is 'n gevallestudie van Riana Scheepers se werke. Die resepsie van haar vertaalde tekste in Nederland word vergelyk met dié van haar tekste in Suid-Afrika.

Ten slotte volg daar in hoofstuk 9 'n aantal eindopmerkings waarin 'n moontlike toekomsprospektief gebied word.

1. Vergelyk in hierdie verband Segers, R.T. 1980. *Het lezen van literatuur: een inleiding tot een nieuwe literatuurbenadering*. Baarn. Uitgewery Ambo, p.12.
2. Verwys na Jauss, H. 1978. Literatuurgeschiedenis als een provocatie voor de literatuurwetenschap. In: Baursink, M. et al. *De wetenschap van het lezen: tien jaar theorie der literaire receptie*. Assen: Uitgewery Van Gorcum.
3. Verwys na Iser, W. Die Apellstruktur der Texte. In: Warning, R. *Rezeptionstheorie: Theorie und Praxis*. München: Uitgewery Fink.
4. Tydens 'n onderhoud wat die ondersoeker in 1997 in Utrecht gevoer het met die Nederlandse joernalis en resensent, Gitte Postel, het sy Postel uitgevra na haar menings aangaande die Suid-Afrikaanse literatuur. Postel is 'n vriendin van Robert Dorsman ('n Nederlandse vertaler uit Afrikaans). Sy het in Nijmegen onder leiding van Hans Ester afstudeer met 'n skripsie oor vervreemding in die Suid-Afrikaanse literatuur. Sy staan egter krities ten opsigte van Ester se konserwatiewe en veralgemenende benadering tot die Suid-Afrikaanse literatuur. Sy werk onder leiding van Mineke Schipper aan haar proefskrif waarin sy binne postkoloniale verband kyk na die volgende drie plaasromans: *Toorberg* (Etienne van Heerden), *Kroniek van Perdepoort* (Anna M. Louw) en *The Conversationist* (Nadine Gordimer). Postel skryf dikwels resensies oor Suid-Afrikaanse literatuur vir die *NRC Handelsblad*, *Onze Wereld* en *Vrij Nederland*.

HOOFSTUK 2

OORSIG VAN DIE VERTAALKUNDE

2.1 Historiese oorsig van die vertaalkunde

In 1978 het André Lefevere voorgestel dat die term *translation studies* aangewend word vir die dissipline wat betrekking het op die probleme wat voortvloei uit die produksie en beskrywing van vertalings (Bassnett-McGuire, 1980:1). Naudé (2001:178) stel voor dat die Afrikaanse term *vertaalkunde* gebruik word. Hy is van mening dat daar 'n tyd was toe die term slegs betrekking gehad het op literêre vertaling. Dit is egter nie langer die geval nie en *vertaalkunde* het vandag betrekking op die studie van vertaling wat literêre én nie-literêre vorme van vertaling, tolking en oorklanking insluit.

Vertaling as dissipline het binne die meeste samelewings ontstaan as gevolg van die nood aan kommunikasie met vreemdelinge. Van Collier (2002:2) dui aan dat talle nasionale literature hul ontstaan te danke het aan vertalings van meesterwerke van ander literêre sisteme.

Vertaalkunde word verdeel in 'n wetenskaplike benadering tot die dissipline waarna daar soms verwys word as *vertaalwetenskap* of *suiwer vertaalkunde*, terwyl 'n meer intuitiewe benadering tot aspekte rakende vertaling en vertaalde tekste algemeen bekend staan as *toegepaste vertaalkunde* (Naudé, 2001:178; Van den Broeck en Lefevere, 1979:28). Tradisioneel het gemeenskappe wat vertalers nodig gehad het, meer belang gehad by die toegepaste vertaalkunde as by die vertaalwetenskap. Toegepaste vertaalkunde het betrekking op die pragmatiese aspekte rakende die handeling van vertaling (van bv. 'n Engelse teks in Nederlands). Vertaalwetenskap behels egter die gerigte ondersoek van vertaalde tekste, van die prosesse waaruit dergelike tekste ontstaan en van die wyse waarop hierdie tekste in die doelkultuur funksioneer. Terwyl die wetenskap van vertaling betrekking het op die fenomeen in al sy verskynsels, is die toegepaste vertaalkunde meer didakties gerig. Laasgenoemde sluit onder meer aspekte in rakende die onderrig en opleiding van vertalers en die ontwikkeling van hulpmiddele vir vertaling (soos leksikografiese en terminologiese middele). Dit is dus gemoeid met vertaaltegnieke en -metodes (Van den Broeck en Lefevere, 1979:14). Holmes het vertaalkritiek beskou as 'n afdeling van *toegepaste vertaalkunde*. Sy siening oor die hedendaagse vertaalkritiek kom duidelik uit die volgende aanhaling na vore:

The level of such criticism is today still frequently very low, and in many countries still quite uninfluenced by developments within the field of translation studies. Doubtless the activities of translation interpretation and evaluation will always elude the grasp of objective analysis to some extent, and so continue to reflect the intuitive, impressionist attitudes and stances of the critic. But closer contact between translation scholars and translation critics could do a great deal to reduce the intuitive element to a more acceptable level (Holmes, 1988:78).

Van Collier (2002) brei verder uit op die uiteenlopende benaderings tot die beoordeling van vertaalde tekste. Dit wissel van die “blinde” beoordeling van ‘n vertaling sonder enige kennis van die bronteks, vergelyking van die bron- en doeltekste wat lei tot die uitwysing van foute, impressionistiese oordele wat gegrond word op die eerste indrukke van die teks, tot kritiek waar hervertaling ter sprake kom, en die analitiese metode. Laasgenoemde word as die meer wetenskaplike benadering beskou: “Hierdie benadering is pragmaties en relativisties van aard en stel eerder vrae na die doel van die vertaling en die wyse waarop die doel nagestreef is. As beskrywende metode stel dit oordele uit en handhaaf dit ‘n oop siening van vertaling en die begrip gelykwaardigheid” (Van Collier, 2002:4).

In die verloop van die geskiedenis stel die beoefenaars van ‘n dissipline ‘n sogenaamde stel reëls of riglyne saam vir die oplossing van probleme wat binne die gebied van die dissipline val. Die toegepaste vertaalkunde, veral waar die dissipline betrekking het op die vertaling uit of in ‘n bepaalde taal, beskik oor ‘n veel ouer en vollediger stel reëls as wat die geval is met die vertaalwetenskap, waarin ondersoekers nog druk besig is om hierdie reëls saam te stel.

Vertaalwetenskaplikes het volgens Van den Broeck en Lefevere (1979:27) aan die begin van die twintigste eeu besef dat die stel reëls wat in daardie stadium beskikbaar was nie voldoende was vir die oplossing van hulle probleme wat van meer linguistiese aard was nie. Die gevolg was dat die teorieë binne die vertaalwetenskap sedert die begin van die vorige eeu ‘n duidelike linguistiese rigting ingeslaan het. Baanbrekerswerk in vertaalkunde is gedoen deur die Russiese Formaliste in die 1920’s en daarna deur die Praagse Linguiste en hulle navolginge. Hulle bydraes in die veld van kommunikasie (Roland Jakobsen) en semantiek (Mukarovský) was veral van groot belang (Bassnett-McGuire, 1980:5). Die vroeë eksperimentering met rekenaarvertaling in die 1950’s het gelei tot die spoedige ontwikkeling van vertaalkunde in Oos-Europa. Tot in daardie stadium was vertaalkunde volgens Holmes (1988:67) merendeels gekenmerk deur lukrake en ongereelde aandag van ‘n verskeidenheid van skrywers, linguïste, filoloë en literêre ondersoekers. Vanaf die vyftiger- tot die sewentigerjare is vertaalkunde beskou as ‘n onderdeel van toegepaste linguïstiek en algemene linguïstiek.

Die studie van vertaling het egter veral sedert 1965 met rasse skrede vordering gemaak. Die werke van ondersoekers in Nederland en België, Israel, Tsjeggo-Slowakye, Rusland, Duitsland en Amerika was ‘n aanduiding van die opkoms van duidelik gedefinieerde skole binne die vertaalkunde, elk met die klem op verskillende aspekte binne die veld (Bassnett-McGuire, 1980:6). Vertaalkunde het volgens Holmes (1988:67) die gaping oorbrug tussen ander taal- en literatuurstudies en kan beskou word as ‘n interdissipline. Veral sedert die tagtigerjare het vertaalteoretici gebruik gemaak van die denkrigtings vanuit ander dissiplines soos sielkunde, kommunikasieteorie, literêre teorie, antropologie, filosofie en meer onlangs ook van kultuurstudie (Naudé, 2001:179). Volgens Naudé beteken dit nie dat die dissipline nie besig is om sy eie koherente navorsingsmetodologie te ontwikkel nie: “Intendeel, die verskeie metodologieë en teoretiese raamwerke wat van ander dissiplines ontleen word, word toenemend aangepas en herwaardeer om die behoeftes van vertaalkunde as integrale en outonome dissipline te bevredig”. Die

meervoudige perspektiewe wat die dissipline karakteriseer, word deur Naudé (2001:179) beskou as aanvullend tot mekaar.

Die geskiedenis van die vertaalwetenskap kan oorsigtelik in drie fases verdeel word (Van den Broeck en Lefevere, 1979:29). Die eerste fase is sterk beïnvloed deur die studie van literêre vertalings en die doel daarvan was hoofsaaklik normatief van aard. Daar is hoofsaaklik gebruik gemaak van *linguisties georiënteerde modelle* wat gefokus het op die taalaspekte van vertaling. Hierdie soort modelle het na die Tweede Wêreldoorlog ontstaan toe daar vir die eerste keer masjien- of rekenaarvertalings gedoen is. Binne hierdie soort benaderings is daarna gestreef om ekwivalensie tussen vertaalde tekste te bevorder. Die fokus was op goeie, korrekte en getroue vertalings en die bronteks is beskou as die maatstaf waaraan vertalers hulle vertalings/doeltekste behoort te meet. Van Collier (2002) verwys na die Leipzigschool wie se strewende was om die vertaalwetenskap te bedryf op 'n wetenskaplike en objektiewe wyse deur die klem te plaas op linguistiese ekwivalensie. Hy maak melding van Eugene Nida se werk wat verwant is aan hierdie benadering. Nida het egter besef dat die bronteks en die doeltekste nooit heeltemal simmetries kan wees nie en het sy teorie van "dinamiese ekwivalensie" ontwikkel om voorsiening hiervoor te maak.

In 'n tweede fase het die vertaalwetenskap gefokus op die studie van die *vertaalproses*. Volgens Naudé (2001:182) is *prosesgeoriënteerde modelle* gemoeid met die handeling van vertaling self, naamlik met dit wat binne die vertaler se brein plaasvind wanneer hy/sy besig is om 'n min of meer ooreenstemmende teks in 'n ander taal te skep. Wetenskaplike beskrywings van die vertaalproses het ondanks die geweldige tyd en energie wat dit geveer het, nie veel meer tot gevolg gehad as 'n aantal geskematiseerde taalkundige en letterkundige modelle nie. Alhoewel hierdie modelle wel oor 'n bepaalde waarde beskik, het dit volgens Van den Broeck en Lefevere (1979:30) nie tot enige bevredigende resultate gelei nie.

Tydens 'n meer onlangse, derde fase, het die vertaalwetenskap ontwikkel in die rigting van die *funksie* wat die produk – die vertaalde teks – binne die doelkultuur vervul. Met die opkoms van sosiolinguistiek is daar gepoog om die konsep van ekwivalensie te herdefinieer. Dit het gelei tot die ontstaan van 'n nuwe benadering waarin die funksie van linguistiese strukture in kommunikasie beklemtoon is. Binne hierdie sosiolinguistiese modelle is ekwivalensie op 'n tekstuele en kommunikatiewe vlak geplaas en nie op 'n leksikale vlak nie. Die sosiolinguistiese modelle van vertaling het daartoe gelei dat tekste nie langer beskou is as onafhanklike linguistiese uitdrukkings nie, maar as deel van 'n sosiokultuur. Die besef dat vertalings nooit in 'n vakuum geproduseer word nie, maar tyd en kultuur gebonde is, het gelei tot 'n verskuiving weg van die normatiewe en voorskriftelike benadering tot vertaling, na 'n funksionalistiese óf deskriptiewe benadering (Naudé, 2001:181). Ondersoek van hierdie aard behoort rekening te hou met bepaalde sosiologiese aspekte soos vertaalpolitiek, die vertaalbeleid van die verskillende kulture, die status van vertaling en vertalers, ensovoorts (Van den Broeck en Lefevere, 1979:30). Gedurende hierdie fase is verskeie *resepsiegeoriënteerde modelle* en *funksionalistiese modelle* ontwikkel.

Resepsiegeoriënteerde modelle beklemtoon die wyse waarop vertalings kommunikeer. Die fokus het verskuif van die bronteks na die doeltteks en van 'n "preskriptiewe vertaling na 'n deskriptiewe vertaling" (Naudé, 2001:182). Dit behels onder meer die bestudering van 'n korpus tekste aan die hand waarvan daar dan 'n aantal norme bepaal word wat binne 'n spesifieke kultuur en op 'n spesifieke oomblik in die geskiedenis in hierdie tekste geld. Teoretici poog dus nie slegs om rekenskap te gee van die tekstuele strategieë in die vertaalde teks nie, maar ook van die wyse waarop die vertaling funksioneer binne die doelkultuur en literêre sisteem. Volgens Naudé het hierdie benadering verreikende implikasies, veral rakende die idee van ekwivalensie. Binne die onlangse vertaalkunde word ekwivalensie nie beskou as 'n abstrakte en onbereikbare ideaal nie, maar eerder as 'n instrument wat benut kan word om die verhouding tussen 'n vertaling en sy oorspronklike te ondersoek. Naudé (2001:184) verwys na 'n groep geleerdes van Leuven (Gideon Toury, André Lefevere, José Lambert, Hendrik van Gorp, Theo Hermans, Susan Bassnett, Kitty van Leuven-Zwart, Raymond van den Broeck, ens.) wat bekend staan as die manipulasiegroep of -skool. Hulle benadering tot vertaling het ontstaan uit die algemene literatuurwetenskap en die sisteemteoretiese uitgangspunte van Itamar Even-Zohar (Van Collier, 2002:2). Hierdie skool geleerdes is van mening dat alle vertalings 'n mate van manipulasie behels van die bronteks en dat hierdie manipulasie plaasvind vir 'n bepaalde doel. Hulle het die vertalingsresultaat beklemtoon eerder as die proses. Die vertaalde teks is dus bestudeer as 'n historiese gegewe. Volgens Van Collier het die insigte van die sisteemteorie hier 'n belangrike rol gespeel: "Literatuur is hiervolgens 'n sisteem van sisteme wat voortdurend in stryd verkeer en van hiërgargiese posisies verskuif. In die denke van Lefevere en andere is vertaling dus geen neutrale handeling nie, maar 'n magspel" (Van Collier, 2002:2).

'n Ander groep wat in Göttingen werksaam is (Armin Paul Frank, Harald Kittel, Brigitte Schultze, Fritz Paul, Albert-Reiner Glaap) se benaderings is ook deskriptief van aard, maar hulle verskil van die manipulasiegroep se benadering deurdat hulle die sisteemteorie verwerp. Hulle bestudeer die norme en konvensies wat 'n invloed uitoefen op die produksie en resepsie van vertalings. Dié soort benadering is dus meer oordraggeoriënteerd. Hierdeur het hulle 'n middeweg gevind tussen 'n uitsluitlik bronteksgerigte- en 'n uitsluitlik doeltteksgerigte ondersoek. Hulle gaan van die standpunt uit dat vertaling noodwendig sal afwyk van die bronteks omdat die proses van interpretasie daarby betrokke is (Van Collier, 2002:2).

Deskriptiewe resepsiegeoriënteerde modelle bied na Naudé (2001) se mening 'n werksmetode vir 'n vergelykende ontleding van bron- en doelttekste om uiteindelik daardeur die aard van kultuuroordrag in vertaling te bepaal. Die fokus het dus verskuif van die relasie of oordrag tussen tale na die oordrag van kulturele waardes en norme in vertaling'. Van Collier (2002:2) verwys na Snell-Hornby se omvattende beskrywing van kultuur as "alle sosiaal-gekondisioneerde aspekte van die menslike bestaan". Daar kan volgens hom 'n skaal opgestel word van die kulturele afstand tussen die bronteks en die doeltteks wat deur vertaling oorbrug moet word.

Voorbeelde van funksionalistiese modelle is onder meer dié van Katharina Reiss waarin sy 'n funksionele kategorie bekend gestel het, en Hans Vermeer se formulering van sy

skoposteorie waarin funksie of doel die sleutelbegrippe is (Naudé, 2001:185). In die algemeen gaan hulle van die standpunt uit dat dit die bedoelde funksie (of skopos) van die doelteks is wat die vertaalmetodes en –strategieë bepaal en nie die funksies van die bronteks nie. Binne die linguisties georiënteerde modelle is die bronteks beskou as die teks wat die norme bepaal waarvolgens ekwivalensie verkry behoort te word. Hierteenoor word vertaling binne die funksionalistiese benadering beoordeel ten opsigte van die wyse waarop dit in die doelkultuur funksioneer en dus of dit geslaagd is binne die doelkultuur of nie.

Naudé (2001:186-187) verwys ook na Christiane Nord se insigte rakende die interpersoonlike interaksie wat betrokke is by die vertaalproses. Volgens haar is daar altyd 'n insieerder wat oor 'n bepaalde rede beskik waarom 'n vertaling gedoen moet word. Hierdie redes is gewoonlik onafhanklik van die redes vir die skepping van die bronteks. Die sukses van 'n vertaling hang volgens Nord uiteindelik af van die vertaler, aangesien hy/sy die persoon is wat gehoor moet gee aan die redes vir die vertaling en wat die konvensies van die spesifieke vertaalsituasie in ag moet neem. Binne die funksionalistiese benadering word 'n vertaling as toereikend beskou indien die vertaalde teks beantwoord aan die kommunikatiewe doel wat in die vertaalopdrag omskryf is.

2.2 Twee primêre strominge binne die vertaalkunde

Holmes (1988) omskryf die twee hoofrigtings binne die vertaalkunde soos volg:

- Die beskrywing van die proses van vertaling en die vertaalde tekste soos wat dit in ons samelewings voorkom (bekend as *beskrywende of deskriptiewe vertaalkunde*).
- Die bepaling van algemene beginsels waarvolgens hierdie fenomene verklaar en voorspel kan word (bekend as *teoretiese vertaalkunde of vertaalteorie*).

Bogenoemde twee rigtings binne die vertaalwetenskap behoort mekaar wedersyds te beïnvloed:

(...) translational description supplying the basic data upon which translation theory is to be built, and the two of them providing the scholarly findings which are to be put to use in applied translation studies. In reality, of course, the relation is a dialectical one, with each of the three branches supplying materials for the other two, and making use of the findings which they in turn provide it (Holmes, 1988:78).

2.2.1 Beskrywende vertaalkunde

Holmes (1988:71) verdeel die *beskrywende vertaalkunde* verder in drie hoofrigtings, naamlik *produkgeoriënteerde*, *funksiegeoriënteerde* en *prosesgeoriënteerde* beskrywende navorsing.

Produkgeoriënteerde beskrywende vertaalkunde:

Die eerste fase in hierdie soort navorsing is die beskrywing van bestaande vertaalde tekste. Daarna volg 'n vergelykende beskrywing van vertalings.

Tydens hierdie fase word vergelykende ontledings gemaak van verskillende vertalings van dieselfde teks, hetsy in dieselfde taal of in verskeie tale. Hierdie soort vergelykende beskrywings verskaf die materiaal vir ondersoeke van groter korpusse van vertalings, byvoorbeeld van vertalings wat gedoen is binne 'n spesifieke periode, taal, en/of diskoerstipe. Hierdie soort ondersoeke kan volgens Holmes (1988:72) diachronies of sinchronies geskied. Een van die uiteindelijke doelwitte van die produktegeoriënteerde beskrywende vertaalkunde kan volgens hom wees om 'n algemene geskiedenis van vertalings saam te stel.

Funksiegeoriënteerde beskrywende vertaalkunde:

Hierdie soort studie is nie begaan met die beskrywing van vertaalde *tekste* nie, maar met die beskrywing van die *funksie* van die vertaalde tekste binne die sosiokulturele konteks van die doelsisteme. Die tipe vrae wat in hierdie soort ondersoek gevra behoort te word, is onder meer:

- Watter tekste is op 'n bepaalde plek en tyd vertaal (of nie)?
- Watter invloede het hierdie tekste uitgeoefen binne die doelsisteme?

Prosesgeoriënteerde beskrywende vertaalkunde:

Hierdie soort ondersoek fokus op die *proses* of *handeling* van vertaling, dus soos hierbo genoem, die prosesse wat afspeel in die gedagtes van die vertaler soos wat hy/sy poog om 'n min of meer ekwivalente teks in 'n ander taal te skep. Volgens Holmes (1988:73) is hierdie soort ondersoek geweldig kompleks en is weinig gesistematiseerde navorsing van hierdie prosesse nog onder laboratoriumtoestande gedoen. Sielkundiges is tans besig om hoogs gesofistikeerde metodes te ontwikkel vir die analise en beskrywing van ander komplekse verstandelike prosesse, en Holmes (1988:73) het in sy teks die hoop uitgespreek dat die prosesse van vertaling ook in die toekoms meer aandag sal geniet en moontlik kan lei tot 'n studiegebied wat bekend sou kon staan as vertaalsielkunde of psigo-vertaalkunde.

2.2.2 Vertaalteorie

Die tweede hoofak van die vertaalkunde is deur Holmes (1988:73) geïdentifiseer as *teoretiese vertaalkunde* of *vertaalteorie*. Soos wat die term impliseer, is hierdie studierigting nie geïnteresseerd in die beskrywing van bestaande vertalings, die waarneming van die funksie van vertalings of in eksperimentele vertaalproesse nie. Dié rigting maak gebruik van die resultate van beskrywende vertaalkunde en in kombinasie met die beskikbare inligting vanuit verwante velde en dissiplines word gepoog om beginsels daar te stel, asook teorieë en modelle te ontwikkel wat gebruik sal kan word in die verklaring en/of voorspelling van vertaling en vertaalde tekste.

Teorieë verklaar nooit ten volle alle fenomene nie. Meer linguisties geïnspireerde vertaalwetenskaplike teorieë het volgens Van den Broeck en Lefevere (1979:18) nooit daarin geslaag om voldoende rekening te hou met die kompleksiteit van literêre tekste nie, terwyl meer literêr geïnspireerde teorieë weer nie genoeg erns gemaak het met probleme van linguistiese aard nie. Dit wat ten slotte onverklaar bly (of die *oorblyfsels* wat gevind word by enige teorie) gee op sigself weer aanleiding tot nuwe teorievorming.

'n Volmaak geformaliseerde teorie bestaan dus nie. Daar bestaan ook nie iets soos 'n eenheidsmetode wat op alle wetenskappe van toepassing kan wees en boonop nog sukses sou waarborg nie. Verskillende wetenskappe het verskillende behoeftes waarby die ondersoekmetodes en teorieë aangepas moet word. Die een kriteria waaraan 'n ondersoek egter móét voldoen ten einde op wetenskaplikheid aanspraak te maak, is volgens Van den Broeck en Lefevere (1979:21) dat dit intersubjektief toetsbaar moet wees.

In teenstelling met bogenoemde siening van Van den Broeck en Lefevere oor die aard en die doel van wetenskaplike teorieë, is Holmes (1988:73) se meer idealistiese beskouing en verwagting dat die primêre doelwit en strewe van die vertaalteoretikus behoort te wees om 'n allesinsluitende teorie te ontwikkel. Hierdie teorie behoort na sy mening soveel elemente te akkommodeer dat dit gebruik sal kan word vir die verklaring en voorspelling van alle fenomene wat voorkom binne die veld van vertaling en vertaalde tekste. Hy waarsku egter dat so 'n algemene teorie geweldig kompleks en geformaliseerd sal wees.

Die meeste teorieë wat tot en met die skryf van Holmes se artikel *The name and nature of translation studies* (1988) ontwikkel was, is deur hom beskou as weinig meer as inleidende modelle tot die ontwikkeling van 'n algemene vertaalteorie. Heelwat van hierdie modelle kan volgens Holmes (1988:72-73) nie beskou word as teorieë nie, maar eerder as 'n verskeidenheid van aksiomas, aannames en veronderstellinge wat beide te insluitend (dek nie-vertaalhandelinge en nie-vertalings) en te uitsluitend is (sluit sommige vertaalhandelinge en sommige werke wat erken word as vertalings uit).

Hy verwys verder na teorieë wat, alhoewel hulle die benaming dra van *algemene vertaalteorieë*, volgens hom baie beslis nie algemene teorieë is nie, maar wel gedeeltelike teorieë omdat slegs een of 'n aantal van die aspekte van vertaling daarin gedek word. Holmes (1988:74) verdeel hierdie *gedeeltelike* teorieë in ses onderafdelings na aanleiding van die beperkinge wat in die teorieë voorkom.

Eerstens verwys hy na *mediumbeperkte vertaalteorieë*. Hierdie benoeming is gemaak na aanleiding van die medium wat in die vertaalproses gebruik is. Mediumbeperkte vertaalteorieë word deur Holmes onderverdeel in teorieë wat betrekking het op vertalings wat uitgevoer is deur i) mense ii) rekenars en iii) mense en rekenars tesame. Mensgemaakte vertaling word verdeel in teorieë wat fokus op i) mondelinge vertaling of tolking, en ii) geskrewe vertaling.

In die tweede plek onderskei Holmes (1988:74) teorieë wat *gebiedsbeperk* is. Hierdie soort teorieë kan na sy mening verdeel word in twee verwante teorieë, naamlik dié wat beperk is ten opsigte van die tale wat betrokke is by die vertaalproses, en dié wat beperk is ten opsigte van die gebiede en kulture wat betrokke is. Dieselfde benadering wat byvoorbeeld geld vir die vertaling van een Europese taal in 'n ander (tale en kulture wat in noue kontak met mekaar is), is nie noodwendig van toepassing op die vertaling van byvoorbeeld 'n Europese taal in Chinees nie. Die taal en kulturele afstand tussen Europa en China behoort vertaling tussen die twee lande se literêre tekste heelwat moeiliker te maak.

'n Derde groep teorieë is deur Holmes geïdentifiseer as *taalvlakbeperkte teorieë*, aangesien hierdie teorieë wat betrekking het op diskoerse of tekste in die geheel, dikwels slegs gemoeid is met bepaalde (meestal die laer) linguistiese vlakke of range. Sommige teorieë is gemoeid met die vertaling van woorde, ander met die vertaling van woordgroepe of sinne:

Most linguistically-orientated research, on the other hand, has until very recently taken the sentence as its upper rank limit, largely ignoring the macro-structural aspects of entire texts as translation problems. The clearly discernible trend away from sentential linguistics in the direction of textual linguistics will, it is to be hoped, encourage linguistically-oriented theorists to move beyond sentence-restricted translation theories to the more complex task of developing text-rank (or "rank-free") theories (Holmes, 1988:75).

Vierdens word onderskei tussen teorieë wat beperk is wat *tekstipe of diskoerstipe* betref. Sodanige teorieë is gemoeid is met probleme rakende die vertaling van spesifieke tekstipes of -genres.

Vyfdens identifiseer Holmes (1988:75) *tydsbeperkte teorieë* wat in twee tipes verdeel kan word, naamlik i) teorieë wat betrekking het op die vertaling van kontemporêre tekste, en ii) teorieë wat te make het met die vertaling van tekste vanuit 'n vroeër periode.

Ten slotte word verwys na *probleembeperkte teorieë*, naamlik teorieë wat beperk is tot een of meer spesifieke probleme binne die terrein van algemene vertaalteorie.

Alhoewel die bogenoemde indeling van teorieë slegs bepaalde aspekte van die vertaalveld dek, beteken dit volgens Holmes nie dat hierdie gedeeltelike teorieë oor geen waarde beskik nie:

(...) for even a theoretical study restricted in every way (...) can have implications for the more general theory towards which scholars must surely work. It would be wise, though, not to lose sight of such a truly general theory, and wiser still not to succumb to the delusion that a body of restricted theories (...) can be an adequate substitute for it (1988:76).

2.3 Vertaling as oordrag van kulture

'n Teks kan beskou word as 'n draer van inligting. Daar word onderskei tussen die *bedoelde inligting*, die boodskap wat die sender wou oordra toe die teks geformuleer is, en die *geïnterpreteerde inligting* wat aan die ontvanger oorgedra is toe hy/sy die boodskap gehoor het (Van den Broeck en Lefevere, 1979:40).

'n Teks bestaan uit taalmiddele soos woorde. Die woorde is weer tot sinne aanmekaar geweef volgens die reëls van die spesifieke taal se sintaksis. Hierdie sinne word met mekaar verbind deur spesifieke verbindingsmiddele, soos byvoorbeeld voegwoorde. Al

die elemente waardeur semantiese relasies ontstaan en waardeur die inligting van die teks oorgedra word, behoort tot die taalsisteem en staan bekend as *intra-linguistiese middele*.

Volgens José Lambert en Clem Robyns (1995) is navorsers van vertaalde tekste geneig daartoe om die objek van hulle studie eksklusief te definieer in terme van 'n *taalverskuiwing* ("language shift") (1995:3): "In fact until this very day a large majority of handbooks of linguistics hardly tackle the particular problem of communication beyond linguistic barriers" (Lambert en Robyns, 1995:3).

Die evolusie wat plaasgevind het in vertaalkunde tussen 1960 en 1990 (Lambert en Robyns, 1995:3) het tot gevolg gehad dat die problematiek rondom die *verwantskap tussen die vertaling en die oorspronklike* verskuif het na die *proses van vertaling*. Veral die kommunikatiewe aard van vertaling is beklemtoon, dit wil sê vertaling as kommunikasie tussen kulture (sisteme). Kulture kan van mekaar onderskei word op grond van bepaalde veranderlikes soos simbole, helde en rituele (Van Collier, 2002:2).

Vertaling is dus nie meer beskou as 'n verwantskap tussen twee sinne of twee tekste nie, maar as 'n verwantskap tussen kulture en hul onderliggende kodes: "The very possibility of translating from one *preconstructed* language into another clearly appears now as a cultural problem. As all codes, languages exist within culture" (Lambert en Robyns, 1995:8).

Die produksie van elke taaldaad of teks is afhanklik van ekstra-linguistiese faktore soos *tyd* en *ruimte* (Van den Broeck en Lefevere, 1979:40). Taal is dus nie 'n sisteem wat op sy eie staan nie, maar maak deel uit van 'n groter sisteem waarbinne dit kan funksioneer, naamlik die kultuur waardeur die sprekers van die taal verbind word tot 'n bepaalde gemeenskap. 'n Taal dra duidelike spore van 'n bepaalde kultuurgemeenskap in die wyse waarop die woordeskat onder meer die gewoontes van die gemeenskap weerspieël. Deurdat tekste betrekking het op plekke, instansies, persone, voorwerpe, ensovoorts, wat binne die kultuurgemeenskap op die moment van teksproduksie 'n rol speel of gespeel het, verwys dit na situasies binne 'n spesifieke sosiokulturele werklikheid. In die lig hiervan is dit sinvol om, buiten die suiwer linguistiese, ook sosiokulturele elemente in tekste te erken (Van den Broeck en Lefevere, 1979:40).

In teenstelling met informatiewe tekste wat hoofsaaklik kontekstuele inligting oordra, vertoon literêre tekste 'n veel ingewikkelder struktuur. Vir die samestelling van hulle inligting word nie slegs van natuurlike taal gebruik gemaak nie, maar word die natuurlike taal ondergeskik gestel aan literêre konvensies. 'n Literêre teks betrek inligting op drie verskillende vlakke, naamlik:

- op die vlak van die natuurlike taal waarin dit geformuleer is;
- op die vlak van die pragmatiese, omdat die teks ruimtelik en tydelik gesitueer is binne die gedragspatrone en konvensies van 'n sosiokulturele sisteem;
- op die vlak van die literêr-estetiese, omdat die teks gebruik maak van bestaande literêre konvensies – hetsy deur die bevestiging of ondermyning daarvan.

Vanuit 'n sosiosemiotiese perspektief kan vertaling breedweg gedefinieer word as die verplasing-deur-transformasie van diskursiewe elemente (Lambert en Robyns, 1995:10). Binne hierdie proses word die vertaling geïnterpreteer en *gerekontekstualiseer* ten opsigte van ander norme, kodes en modelle:

(...) not just texts are translated but also text elements, text fragments, text models, language varieties, cultural status symbols, etc. (...) (T)ranslators do not just translate, they substitute, they delete, they change the order of microstructural (words, lay out, colours and sounds) as well as macrostructural component (titles, motives, characters, plots, etc.) (Lambert en Robyns, 1995:12).

Hierdie komplekse struktuur van die inligting in literêre tekste stel volgens Van den Broeck en Lefevere (1979:41) hoë eise ten opsigte van die interpretasie en vertaling daarvan. Nie alleen word kennis van die taal en kultuur vereis nie, maar ook literêre onderrig wat die ontvanger van die boodskap daartoe in staat sal stel om die ingewikkelde netwerk van semantiese relasies te herken en tot 'n sinvolle eenheid te verbind. Teen die agtergrond hiervan kan gestel word dat vertaling veel meer behels as 'n werkbare verwantskap tussen twee tale. Met verwysing na Levý beskryf Bassnett-McGuire 'n vertaling as "an interpenetration and conglomerate of two structures. On the one hand there are the semantic content and the formal contour of the original, on the other hand the entire system of aesthetic features bound up with the language of the translation" (1980:6).

'n Vertaling kan ook beskryf word as die ontmoetingspunt tussen verskillende kodes waarvan die posisie binne die oorkoepelende kommunikasieproses bepaal moet word. Die funksie van 'n spesifieke vertaling (en die posisie daarvan binne die diskursiewe sisteem waarvan dit deel vorm) moet dus in verband gebring word met die posisie van die kodes en normatiewe modelle wat aanleiding gegee het tot die vertaling: "Since repetition of fixed meaning does not exist, translation is *transformation*, not of 'the original', but of the target codes through the confrontation with the original" (1995:10).

Volgens Lambert en Robyns (1995:12) kan geen vertaling in isolasie beskou word nie, maar is dit die resultaat en beginpunt van verskeie semiotiese prosesse. Hulle onderskei tussen vertalings wat in twee hoofgroepe verdeel kan word:

- Intratalige vertaling behels die vertaling tussen 'n ou en nuwe vorm van dieselfde taal of tussen 'n heersende standaardtaal en 'n dialek van dieselfde taal.
- Intertalige vertaling behels die vertaling tussen verskillende tale (soos Frans en Duits).

Lambert en Robyns (1995:13) neem die vertaalproses uit Nederlands in Afrikaans as 'n voorbeeld van wat aanvanklik 'n vorm van intratalige vertaling was, maar tans intertalige vertaling geword het weens linguistiese sowel as sosiokulturele en institusionele redes.

2.4 Ekwivalensie in vertaling

Die tradisionele begrip van vertaling is volgens Lambert en Robyns (1995) gebaseer op die tweedeling *form* teenoor *betekenis* en op 'n beginsel van substitusie (wat simmetrie impliseer of die moontlikheid van tru-vertaling). Ideaal gesproke sal vertaling die bewaring van dieselfde inhoud wees in 'n nuwe vorm en taal. Hierdie ideaal stem egter nooit ooreen met die praktyk nie en daarom behoort vertaling na Lambert en Robyns se mening (1995) nie beskou te word as 'n komponent van 'n statiese tweedeling nie, maar as 'n stap midde in 'n reeks interpretasies. Vertaling in sigself impliseer interpretasie van 'n gegewe inhoud:

Being not a reproduction nor an imitation of the original but a complement, the translation points at a utopian "pure language" in which the "intended object" and the "mode of meaning" would coincide: the definitive end of all interpretative chains (Lambert en Robyns, 1995:9).

Vertaling impliseer dus nie totale vertaalbaarheid nie. In die vertaalwêreld is outeur1:teks1:leser1 nie direk gelyk aan outeur2:teks2:leser2 nie. 'n Kombinasie van norme en tradisies word by die skema betrek. Daar moet dus gewaak word teen simplistiese vergelykings van tekste. Een teks bevat altyd meer inligting as wat oorgedra kan word. Twee tekste sal dus nooit ekwivalent kan wees of oor presies dieselfde betekenis beskik nie. Wat egter noodsaaklik is, is dat die inligting wat relevant is ten einde kommunikasie te laat slaag, oorgedra behoort te word. Ten einde relatiewe *vertalingsekwivalensie* te bereik, word gefokus op die komponente van betekenis wat relevant is vir kommunikasie (Van den Broeck en Lefevere, 1979:62). Vir geslaagde kommunikasie behoort die mededeling/teks binne die ontvangende kulturele konteks aangepas te word.

Die vertaalde teks kan dus beskou word as 'n vervangingsmiddel, dit wil sê, 'n teks wat die plek en funksie inneem van die oorspronklike teks binne die kommunikasieproses. 'n Bepaalde mate van ooreenkoms met die oorspronklike teks is essensieel, maar geringe afwykings van die oorspronklike is inherent aan die verskynsel van vertaling (Van den Broeck en Lefevere, 1979:12). Om hierdie rede sou daar van dieselfde oorspronklike teks verskillende vertalings gemaak kon word. Die verskille is onder meer die gevolg van die interpretatiewe tussenkoms van 'n vertaler.

Vertaling vind slegs in één rigting plaas – van sisteem 1 na sisteem 2 – en die proses is onomkeerbaar. Indien 'n vertaalde teks weer terug vertaal sou word in die brontaal sou dit nooit 'n teks tot gevolg hê wat identies is aan die oorspronklike nie (Van den Broeck en Lefevere, 1979:11).

Ten einde die relasie tussen teks 1 en teks 2 te bepaal, moet gewaak word teen die versoeking om die teks te kritiseer. Soos reeds hierbo vermeld, is dit nie die doel van die vertaalkunde om tekste te kritiseer of na waarde te beoordeel nie, maar slegs om die relasie en die vertaalproses te beskryf. Die vertaalkritiek as afsonderlike dissipline is

daarop ingestel om die kwaliteit van die vertaalde teks te beoordeel (José Lambert, CETRA-seminaar, 1997).

2.5 Bron- en doeltekste

Die oorspronklike teks of die teks wat vertaal moet word, word binne die vertaalwetenskap die bronteks genoem. Die vertaalde teks (of die vertaling) word met die term doelteks aangedui en is 'n teks wat behoort tot die groter geheel van tekste binne die doelsisteem. Die vertaling kry dus 'n nuwe tuiste waarbinne dit 'n eie bestaan sal voer, onafhanklik van die oorspronklike teks, selfs al bly dit in beginsel altyd terugverwys na sy oorsprong.

'n Doelteks word geproduseer binne 'n spesifieke diskursiewe sisteem (die doelsisteem) en is ten minste 'n gedeeltelike transformasie (ten opsigte van die kodes van die doelsisteem) van 'n ander teks (die bronteks) wat geproduseer is binne 'n ander sisteem (die bronsisteem). Die vertaler vervul die funksie van beide ontvanger van die bronteks en produseerder van die doelteks. Vanuit 'n sosiosemiotiese oogpunt, is die bronteks volgens Lambert en Robyns (1995) nooit die enigste model wat gebruik word nie. Die doelteks word beskou as 'n versamelpunt van verskeie "bronne" (waaronder teks(te), tekmodelle, ideologiese modelle, ens.). Die doelteks word beskou as 'n integrasie met verskeie oorheenliggende diskoerse. 'n Diskoers verwys in hierdie geval na 'n sisteem van boodskapproduksie, verspreiding en resepsie wat gedeel word deur spesifieke groepe en/of binne spesifieke omstandighede. Die vertaler word beskou as die produsent wat vreemde norme bekendstel binne 'n gegewe diskursiewe praktyk: "It seems indeed that 'translation' (...) refers to the general phenomenon of the shifts from one communication system into another" (Lambert en Robyns, 1995:17).

Dirk Delabastita het tydens die Tweede James Holmes simposium (Utrecht, Nederland, 1997) die vraag gestel of die huidige neiging binne die vertaalkunde om te fokus op die doelteks noodwendig die beste wyse is om die invloed van tale en kulture op mekaar te bepaal. Hy het verwys na gevalle waar dit juis die bronsisteem was wat inisierend ingewerk het op die doelsisteem en soms selfs die doelsisteem dikteer het (soos in die geval van koloniale literatuur). Die geldigheid van die opposisie bronteks/doelteks is ook deur hom bevraagteken op grond van die spanning wat tans bestaan tussen globaliserende en lokaliserende aspekte, en tussen kulturele identiteit teenoor kulturele oordrag. Volgens Delabastita is die media en die internet besig om grense tussen lande en kulture uit te wis en hierdeur mettertyd ook die grens tussen die bron- en die doelteks.

2.6 Stem van die vertaler

Volgens Van Collier (2002:2) is vertalers in die verlede beskou as die eweknie van die oorspronklike skrywer. Die hedendaagse neiging is egter dat die vertaler feitlik heeltemal geïgnoreer word in die vertaalde teks en in die vertaalproses. Die ontwikkeling van eiendomsreg op nie-materiële dinge (soos idees) gedurende die negentiende eeu, het na Van Collier se mening aanleiding gegee tot die ontstaan van outeursreg. Enige persoon wat tans gebruik wil maak van werke of werke wil vertaal waarop outeursreg bestaan,

moet daarvoor betaal. Dit impliseer egter ook dat vertalers nie na willekeur met 'n teks kan omgaan nie, maar dat hulle die oorspronklike skrywer se intensie moet respekteer:

Translators (...), like interpreters, speak in someone else's name and thus they are expected to subscribe to what Brian Harris has called the "true interpreter" norm, or the "honest spokesperson" norm which "requires that people who speak on behalf of others (...) re-express the original speakers' ideas and manner of expressing them as accurately as possible and without significant omissions, and not mix them up with their own ideas and expressions" (Hermans, 1996:25).

Soos reeds gemeld, stem 'n vertaalde teks nooit volledig ooreen met die bronteks nie: "Het vertalen is een bitter-zoete aangelegenheid, omdat de vertaling nooit de origineel is en evenmin iets heel persoonliks. In de vertalingen worden twee werelden tot een geheel, dat meer is en anders dan de som van beide" (Dresden en Uhlbeck in Erasmus, 1998:37). Volgens Erasmus (1998:45) "word weliswaar deesdae ingesien dat daar geen 'veilige' grense is waarbinne 'normale' vertaling kan plaasvind sodat die 'foutiewe' gedeeltes uit vertaalde tekste eksak vasgepen en ontbloot kan word nie." Sy is egter van mening dat dit bevrydend is om te weet dat 'n vertaling uiters geslaagd kan wees "al het enkele kulturele inhoute in die slag gebly. Hiermee betree die vertaalkritikus, literator en leser dan die 'etiek van ongemaklikheid' (...) Ook die uiters ongemaklike posisie waarin die vertaler hom of haar bevind, kom hiermee na vore, naamlik 'n 'voortdurende fiksie slegs gekonfronteer met die vertaalde teks. Die primêre, oorspronklike stem (die teks in oorspronklike vorm) is afwesig. Die leser verkeer dus onder die illusie dat die vertaalde teks die enigste bestaande een is, ten spyte van die feit dat die vertaalde narratiewe diskoers altyd 'n "tweede" stem bevat, naamlik die vertaler s'n.

Na Hermans (1996) se mening verkeer die leser egter meesal onder die illusie dat die een diskoers ekwivalent is aan die ander. Anders as in die geval van direkte tolking, wanneer twee sprekers gelyktydig teenwoordig is binne dieselfde ruimte, is die leser van vertaalde teks slegs gekonfronteer met die vertaalde teks. Die primêre, oorspronklike stem (die teks in oorspronklike vorm) is afwesig. Die leser verkeer dus onder die illusie dat die vertaalde teks die enigste bestaande een is, ten spyte van die feit dat die vertaalde narratiewe diskoers altyd 'n "tweede" stem bevat, naamlik die vertaler s'n.

Die vertaler se diskursiewe teenwoordigheid kan verskuil bly agter die stem van die oorspronklike verteller. Soms kan die vertaler se stem egter deur die teksoppervlak breek deur byvoorbeeld die plasing van 'n paratekstuele vertalersbykskrif waarin 'n selfreferensiële eerste persoon as spreker optree. Die stem van die vertaler is dus teenwoordig in tekstueel naspoorbare elemente. Dit vind plaas wanneer die teksonstandighede druk plaas op die vertaler om uit die skadu's te tree en direk met die teks in te meng. Laasgenoemde vind onder meer plaas in die volgende gevalle:

- wanneer die teks se oriëntasie tot 'n geïmpliseerde leser en die vermoë om as kommunikasie-medium te funksioneer, in die gedrang is;
- in gevalle van selfrefleksiwiteit en selfreferensialiteit wat die medium van kommunikasie self betrek;

- in gevalle waar die konteks van die teks baie belangrik is vir die begrip en interpretasie daarvan. Hermans verwys daarna as “contextual overdetermination” (1996:28).

Geskrewe vertalings is gewoonlik gerig tot ‘n gehoor wat linguisties en/of geografies verwyderd is van die gehoor aan wie die bronteks gerig was. Vertaalde narratiewe fiksie spreek dus tot ‘n geïmpliseerde leser wat anders is as dié van die bronteks, aangesien die diskoers funksioneer binne ‘n nuwe pragmatiese konteks. Afhangende van die vertaler se opdrag of ingesteldheid, kan hy of sy óf optree as “‘n agent van versoening” tussen die brontaalskrywer en die doeltaallesers, óf andersyds “as selfaangestelde sensor deur (...) snitte en veranderinge aan te bring” (Erasmus, 1998:35). In hierdie verband verwys Erasmus (1998:36), in die woorde van Nord, na die skopos-teorie van Vermeer: “the skopos (= purpose) of a translation is determined by the function which the text is intended to fulfill”, dit wil sê in die doeltkultuur. Dit is dus belangrik dat die ontvanger van ‘n vertaalde teks ingelig moet wees van wat die vertaler se opdrag was en wat sodanige vertaler hom of haar ten doel gestel het:

It is therefore not surprising to find that it is precisely with respect to the cultural embedding of texts, e.g. in the form of historical or topical references and allusions, that the Translator's Voice often directly and openly intrudes into the discourse to provide information deemed necessary to safeguard adequate communication with the new audience (Hermans, 1996:29).

Moderne vertalings van gekanoniseerde literêre fiksie behels volgens Hermans (1996:29-30) nooit ‘n radikale oriëntasie van die diskoers nie, aangesien dit daartoe kan lei dat die oriëntasie tot die oorspronklike geïmpliseerde leser heeltemal sal verdwyn. Die vertaalde teks word dus gerig tot ‘n dubbele gehoor, wat ‘n sekondêre geïmpliseerde leser afdwing op die oorspronklike leser. Na Hermans (1996:30) se mening lei dit tot ‘n hibriede situasie waar die diskoers oordadige of gebrekkige inligting kan bevat, of oënskynlik meer ingestel kan wees op die een tipe leser as op die ander. As gevolg van hierdie wanklanke in die teks word die vertaler se teenwoordigheid volgens Hermans (1996:45) aantoonbaar. Die intrede van die vertaler hoef dus nie altyd slegs fisies waarneembaar te wees nie, maar kan implisiet in die teks teenwoordig wees deur middel van manipulasies, toevoegings of weglatings:

A translation as a rule addresses an audience different from that addressed by the original. If this adjustment calls for the recognition of a Target-Culture Implied Reader, for positing an Implied Translator and for the possibility of discerning the Translator's discursive presence in certain cases and under certain circumstances, then there is nothing to prevent extending this principle from translated narrative to translated texts in general. Translation is irreducible: it always leaves loose ends, is always hybrid, plural, and different (Hermans, 1996:45).

Volgens Van Collier (2002:16) is *interpretasie* (ten opsigte van die tekstuele en kontekstuele aspekte van die teks) en *appropriasie* (aanpassing van aspekte van die brontaalkultuur in die doeltaalkultuur) van die grootste probleme by vertaling:

Eersgenoemde aspek het onder andere te make met die sogenaamde betekenis van die teks, maar ook met die intertekstuele verbande. Hoewel party vertalers die mening toegedaan is dat hulle slegs die teks vertaal, sou dit onverantwoordelik wees om standaardinterpretasies – en implikasies daarvan – te negeer. Die tweede aspek vereis 'n deeglike kennis van én die bron- én die doeltalkultuur ten einde 'n mate van simmetrie in die vertaling te bereik (2002:16).

Kennis van die bogenoemde aspekte word deur Van Collier beskryf as *kulturele semiotiek*. 'n Gebrek aan hierdie soort kennis sal daartoe lei dat die vertaler bepaalde tekens en referensiële aspekte mislees.

2.7 Samevatting

Vertaling is die proses wat plaasvind wanneer die bedoelde boodskap tydens 'n oorspronklike kommunikasiedaad (waartydens 'n mededeling oorgedra word van 'n sender na 'n ontvanger) onbereikbaar is omdat die sender en die ontvanger nie aan dieselfde kommunikasiesisteem behoort nie. 'n Vertaler tree dan op as 'n bemiddelaar tussen die sender en die ontvanger van die mededeling. Deurdat die vertaler beide die sisteme beheers is hy/sy daartoe in staat om die oorspronklike mededeling te interpreteer en met die hulp van die tekens van die ander sisteem om te skakel in 'n ooreenstemmende boodskap wat dan weer op sy/haar beurt deur die ontvanger geïnterpreteer kan word.

Vertaling kan dus beskryf word as 'n gekompliseerde vorm van kommunikasie. Kortom, dit is 'n kommunikasieproses waarby *ten minste* twee verskillende kommunikasiesisteme (kodes) betrokke is en waarby *ten minste* een bemiddelaar benodig word.

Literêre vertaling (wat die fokus van hierdie studie is) blyk 'n nog ingewikkelder proses te wees aangesien dit nie slegs die oordrag van een taal na 'n ander behels nie, maar die oordrag van 'n hele sosiokulturele sisteem na 'n ander impliseer, asook die aanpassing van die literêre konvensies van een sisteem by dié van 'n ander.

Die ondersoek na die vertaling van Suid-Afrikaanse literatuur in Nederlands sal gedoen word aan die hand van 'n beskrywende studie. Daar sal gekyk word na die proses van vertaling en vertaalde tekste soos wat dit in die Nederlandse en Suid-Afrikaanse samelewings voorkom. Aangesien hierdie ondersoek nie gemoeid is met die beskrywing van vertaalde *tekste* nie, maar met die beskrywing van die *resepsie* en *funksie* van die vertaalde Afrikaanse tekste in Nederland, kan die ondersoek geplaas word binne die kader van die *funksie-georiënteerde beskrywende vertaalkunde*. Die ondersoek is doelsisteemgerig omdat daar gekyk word na die beginsels van seleksie, dus na die redes waarom sekere tekste op 'n bepaalde tyd vertaal is in Nederlands en na die invloede wat hierdie tekste uitgeoefen het binne die doelsisteem.

Die ondersoek na die rol van vertaalde Afrikaanse literêre tekste binne die Nederlandse literêre sisteem vind plaas teen die agtergrond van die sosiokulturele en vertaalgeskiedenis tussen die twee lande.

'n Algemene vertaalteorie bestaan egter nog nie. Die deelteorieë wat tans beskikbaar is blyk ook nie noodwendig voldoende te wees in ondersoekte rakende literêre vertaling nie. As gevolg hiervan het talle vertaalkundiges hulle begin wend tot onder meer die sisteemteorie ten einde die leemtes binne die beskikbare vertaalteorieë te vul. Die feit dat literêre vertaling iets is wat ver buite teksgrense heen strek en in der waarheid handel oor die interaksie tussen verskillende literêre sisteme, het die sisteemteorie ook uiters relevant gemaak.

In hoofstuk 3 word 'n bestekopname gebied van die sisteemteoretiese denke en word aangedui hoe dit met die studie van vertaling skakel.

Hoofstuk 4 verwys kortliks na die wyse waarop die sisteemteoretiese beginsels toegepas sal word in die res van die studie.

1. Vergelyk Mary Snell-Hornby se artikel "Translation as a cross-cultural event" (In: Snell Hornby, 1988. *Translation Studies. An Integrated Approach*. Amsterdam: Benjamins).

HOOFSTUK 3

SISTEEMTEORIE

3.1 Inleiding tot die algemene sisteemteorie

Die oorsprong van die *algemene sisteemteorie* kan teruggevoer word na Ludwig von Bertalanffy (1901-1972) (Barnard, 1998:38). Hy was verantwoordelik vir die ontstaan van die sisteemdenke toe hy in die vroeë twintigerjare van die twintigste eeu begin het om organismes in interaksie met hulle omgewing te bestudeer. Die idee dat entiteite in 'n voortdurende wisselwerking met die omgewing staan, het verrykende teoretiese implikasies gehad. Die klem in ondersoek is al hoe meer geplaas op die soeke na samehang en wetmatighede wat kan lei tot voorspelbaarheid (Barnard, 1998:39).

Die term *algemene sisteemteorie* is 'n oorkoepelende term wat verskeie formele teorieë saamvat: "Dié metateorie voorsien 'n denkraamwerk en terminologie om as eenheidswetenskap 'n veelheid teorieë en beginsels te orden en te integreer. Hierom moet daar gestrewe word na 'n taal waarin 'n optimale graad van algemeenheid gehandhaaf word sodat die gaping tussen die verskillende dissiplines oorbrug kan word" (Keuning in Barnard, 1998:40).

'n Sistemiese benadering word beskryf "(...) as 'n poging om die werklikheid te vereenvoudig tot 'n simplistiese struktuur om sodoende die aard daarvan beter te deurgrond en te beskryf (...). Die wins van só 'n beskouing lê in die potensiaal om probleme van 'n meer algemene aard aan te pak (...). Die begrip word dus ingespan as 'n abstrakte instrument waarmee konsepsuele, konkrete, of abstrakte verskynsels weergegee en bestudeer kan word" (Keuning in Barnard, 1998:40).

Dirk De Geest (1997:161) beskryf 'n sisteem soos volg:

By "system" I mean a (relatively) separate and functionally autonomous whole which is constituted by a specific transformational and self-regulatory dynamics (...) and which possess sufficient internal coherence to be considered as a relatively closed zone (...). They usually try to organize (...) their inner coherence by emphasizing both the supposed similarities between their elements and the strategic awareness of intrasystemic relationships. Therefore, the stronger and the clearer (more distinct) the internal profile of a system, the easier it becomes to recognize its internal characteristics (...) and at the same time to distinguish them from those of other, neighboring systems (De Geest, 1997:165).

Ten einde 'n sisteem te beskryf, moet die verskillende onderdele van 'n verskynsel geïdentifiseer word, waarna die onderlinge verwantskappe sowel as die interaksie binne 'n groter geheel nagevors kan word (Barnard, 1998:41).

Kritiek teen die sisteemteoretiese werkswyse is dat dit soms te veralgemenend raak en kan lei tot verskraling van inligting.

In verweer hierteen verwys Barnard (1998:43) na 'n uitspraak deur Weinberg: "The power of generalization through induction is that we can then use the general laws to draw conclusions about cases not yet observed."

Even-Zohar (1996:15) is van mening dat die sisteem- (of relasionele) denke die mens in staat stel om vanuit 'n relatiewe klein stel relasies aannames te maak wat as verklaring kan dien vir 'n veel groter en komplekse stel verskynsels of fenomene. Die waarde van die teorie is nie beperk tot die analise van bekende en selfverklarende fenomene nie, maar lê veral in die heuristiese aard daarvan, dit wil sê in die vermoë om nuwe, onbekende faktore uit te lig. Sisteemdenke word sodoende 'n instrument waardeur nuwe moontlikhede ontdek kan word (Even-Zohar, 1996:15).

Die pioniers van sistemiese denke het hierdie metode gebruik toe hulle die ouer klassifikasies van klank vervang het deur die fonologie. Deur die relasies tussen klanke as hipotese te gebruik, het 'n nuwe entiteit na vore gekom, naamlik die foneem: "The series of sounds identified for so many centuries by generations of grammarians was thus transformed into something unknown (...). In this way, what was *actual* and what was an *accidental* sound changed positions" (Even-Zohar, 1996:15).

'n Verdere wins van die sisteemteoretiese benadering word in die woorde van Beishon en Peters weergegee: "Another stimulus to adopt a system approach arises from our attempts to predict and control the behaviour of systems instead of passively suffering from, or just reacting to, the often mysterious changes which occur in the surrounding physical, biological, social, economic, and political climate" (Barnard, 1998:43).

In 'n postmoderne era wil dit op die oog af voorkom asof die sisteemteorie heeltemal onvanpas is. Dit word dikwels geassosieer met onveranderlikheid, onbuigbaarheid, en strukturalisme. Henk de Berg (1997:141-151) maak egter die volgende stelling in hierdie verband:

Despite its problematic name, systems theory is not a theory of structures, but of processes; not of heteronomies, but of autonomies; not of determinism, but of freedom. Systems theory is the theory of contingency (...): it assumes that every social action or event is always a selection from a range of possibilities and that, therefore, reality could have been, and can be, different (1997:141).

Die algemene sisteemteorie kan teruggevoer word na uitgangspunte wat ontwikkel het rondom die term *kode* binne die Semiotiek. Hierdie term het via die Semiotiek en die taalwetenskap 'n plek gevind in die kommunikasiegeoriënteerde Literatuurwetenskap (Ohlhoff in Cloete, 1992:221). Daarvolgens is van die standpunt uitgegaan dat literatuur as 'n bepaalde vorm van kommunikasie 'n deelsisteem uitmaak van 'n oorkoepelende sisteem van kommunikasie:

De recente belangstelling voor semiotiek en communicatietheorie heeft er ... toe geleid dat de literatuurwetenschapper de literaire tekst is gaan zien als een bericht dat in een bepaalde communicatiesituatie functioneert en niet van zijn historiese konteks kan worden geïsoleerd (Fokkema in Cloete, 1992:221).

Vir literêre kommunikasie om plaas te vind word 'n sender (skrywer) en 'n ontvanger (leser) benodig. Beide hierdie agente maak gebruik van 'n kode om die boodskap te interpreteer. Hoe groter die ooreenkoms of oorvleueling is tussen die kode (of konvensies) van die sender en ontvanger, hoe meer sal die geïnterpreteerde boodskap ooreenstem met die geïntendeerde boodskap. Betekeniskepping en verstaanbaarheid is dus onder meer afhanklik van kodes of konvensies.

In die Vergelykende Literatuurwetenskap, die Literatuurgeskiedenis en ander verwante rigtings soos die Vertaalwetenskap, het die behoefte met die verloop van tyd al hoe groter geword om verskeie literêre gegewens tot groter samehange te kan orden. Die algemene sisteembenadering sou in hierdie behoefte kon voorsien en is aangepas vir die studie van literatuur. Alhoewel die klem verskuif het van die individuele werk na die literêre sisteem of *kodes* wat die produksie of resepsie van die literêre sisteem beheers, kan die proses egter ook besondere lig werp op 'n bepaalde werk. Literatuur kan as 'n sisteem benader word omdat dit bestaan uit verskillende entiteite wat in relasie staan tot ander entiteite, naamlik tot die entiteite binne 'n teks; tot ander entiteite in die literêre sisteem en tot entiteite in die alledaagse werklikheid (Viljoen in Cloete, 1992:495-497).

Die sistemiese benadering tot literatuur het gelei tot die ontstaan van die term *literêre veld*. Hiervolgens word literatuur beskryf soos wat dit funksioneer in 'n veld van instansies wat tekste produseer en terselfdertyd hul funksie, betekenis en waarde bepaal (Dorleijn en Van Rees, 1999a:1-29).

3.2 Oorsig van die sisteemteorie

Die sisteemteorie kan verdeel word in drie verskillende benaderings (Fokkema, 1997:177-185), naamlik:

- Die formalistiese en strukturalistiese tradisie van Itamar Even-Zohar.
- Die sosiologiese benadering van Pierre Bourdieu.
- Die konstruktivistiese benadering van Siegfried Schmidt.

Aan die hand van hierdie verdeling word vervolgens 'n oorsig gebied van die verskillende skole binne die sisteemteorie.

3.2.1 Formalistiese benadering van Itamar Even-Zohar

In 1969 is die polisisteemteorie deur Even-Zohar bekendgestel. Die teorie het ontstaan uit sy behoefte om spesifieke probleme op te los wat te make gehad het met die vertaalteorie. Die basis vir die teorie is egter gelê deur die Russiese Formaliste in die 1920's. In

teenstelling met die Formaliste wie se werk hoofsaaklik gerig was op literêre vraagstukke, is Even-Zohar se polisisteemteorie nie beperk tot die studie van literatuur nie, maar poog dit om groter samestellings te betrek. Literatuur word nie as 'n geïsoleerde entiteit binne die samelewing beskou nie, maar as 'n integrale deel daarvan (Even-Zohar, 1990:1).

Onderzoekprosesse wat empiriese dataversameling en die analise daarvan behels is deur die polisisteemteorie vervang met 'n meer funksionele benadering wat gebaseer is op relasies. Die doel het verskuif na "the detection of the laws governing the diversity and complexity of phenomena rather than the registration and classification of the phenomena" (Even-Zohar, 1990:9).

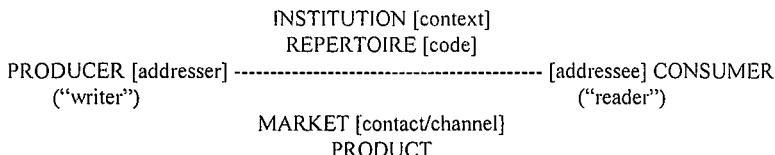
Binne die polisisteemteorie kan die literêre sisteem geformuleer word as *die netwerk van relasies wat veronderstel word tussen 'n aantal aktiwiteite wat literêr genoem word* (Even-Zohar, 1990:28-44). Alternatief sou dit geformuleer kon word as *die samestelling van aktiwiteite wat deur die sistemiese relasies tussen die aktiwiteit as literêre aktiwiteite beskou kan word* (Even-Zohar, 1990:28). Die vraag wat hieruit ontstaan, is egter: Watter tipe aktiwiteite word oorheers deur literêr-sistemiese verwantskappe?

Binne die (poli)sisteemteoretiese benadering *bestaan* daar nie iets soos 'n spesifieke literêre sisteem nie, net soos wat daar ook geen voorafbepaalbare stel waarneembaarhede *bestaan* wat noodwendig deel van 'n sisteem is nie. Die faktore wat ingesluit word, word eerder bepaal deur die spesifieke probleem wat deur die ondersoeker nagevors word. Alhoewel 'n mate van eensgesindheid bestaan oor teoretiese begrippe soos *sisteem* en *polisisteem*, bestaan daar dus hoegenaamd nie eensgesindheid oor die reeks fenomene wat by 'n spesifieke sisteem ingesluit is nie:

Advocating the inclusion into or the exclusion of certain occurrences from the "system" is not an issue of the systemic description of literature, but a matter of the greater or lesser "success" that can be achieved by one procedure vs. another from the point of view of theoretical adequacy. "Theoretical adequacy" must of course be defended for each specific case (...) The choice between taking a variable as exogenous or making it an endogenous one (...) is a matter of relevance and convenience (Machlup in Even-Zohar, 1990:28).

Die faktore wat ingesluit kan word by die literêre sisteem het geleidelik uitgebrei. Volgens Even-Zohar (1990:29) het Tynjanov (wat volgens eersgenoemde beskou word as die ware vader van die literêre sisteemteorie) hom hoofsaaklik beperk tot *tekste* as waarneembare binne die literêre sisteem. 'n Ander Formalis, Boris Ejxenbaum, het literatuur egter nie beskou as slegs bestaande uit tekste nie. Hy het die hele netwerk van literêre aktiwiteite by beskrywing van literatuur ingesluit. In aansluiting hierby beskou Even-Zohar (1996:16) die objek van studie binne die literêre sisteemteorie as die *literêre prosesse* of die *literêre bedryfen* nie slegs tekste nie.

Even-Zohar (1990:31-32) baseer sy model van die literêre polisteem, op Jakobson se welbekende kommunikasie- en taalmodel. Hy pas egter die model soos volg aan (Jakobson se terme is in hakies):

Bogenoemde raamwerk benodig geen voorafbepaalde hiërargiese indeling tussen die onderskeie faktore nie. Dit is die onderlinge afhanklikhede tussen hierdie faktore wat dit enigsins vir hulle moontlik maak om te funksioneer:

Thus, a CONSUMER may "consume" a PRODUCT produced by a PRODUCER, but in order for the "product" (such as "text") to be generated, a common REPERTOIRE must exist, whose usability is determined by some INSTITUTION. A MARKET must exist where such goods can be transmitted. None of the factors enumerated can be described to function in isolation, and the kind of relations that may be detected run across all possible axes of the scheme (Even-Zohar, 1990:34).

In die voorafgaande model is 'n verwysing na *konteks* uitgelaat, omdat die bestaan van 'n konteks volgens Even-Zohar geïmpliseer word deur die verhouding tussen die vervaardiger en verbruiker, die repertoire en die mark (Even-Zohar, 1996:19).

Jakobson se belangrikste bydrae tot funksionele sisteemanalise was volgens Even-Zohar (1996:19) sy siening dat daar tydens 'n kommunikatiewe gebeurtenis nie 'n bestaande verband veronderstel kan word tussen 'n *kode* en 'n *boodskap* nie, maar dat beide die *kode* en *boodskap* gekondisioneer is deur 'n ingewikkelde stel van onderling verwante faktore. In plaas van 'n vereenvoudigde kode-boodskap-verwantskap het hy 'n kombinasie van asse voorgestel wat 'n verskeidenheid van aspekte insluit wat betrokke is by die kommunikasieproses, soos *konteks*, *kode*, *medium*, *boodskap*, *adresseerder* en *geadresseerde*. Jakobson het van die veronderstelling uitgegaan dat die spreker en die hoorder 'n gedeeltelike of algehele stel kodes in gemeen het ten einde boodskappe aan mekaar oor te dra en dat 'n kommunikasiemiddel beskikbaar is ten einde die boodskap oor te dra (Even-Zohar, 1996:15).

Die ontstaan van die polisteemteorie is egter gekenmerk deur 'n stryd tussen twee onversoenbare sienings, naamlik dié rakende *statische sisteme* en *dinamiese sisteme*.

Statische sisteme is uitsluitlik geassosieer met 'n *funksionele* of *strukturele* benadering: "(...) the system is conceived of as a static (...) net of relations (...) While the function of

elements, as well as the rules governing them, are thus detected, there is hardly any way to account for changes and variations. The factor of time-succession ('diachrony') has thus been eliminated from the 'system' and ruled to lie beyond the scope of functional hypotheses" (Even-Zohar, 1990:10).

Die beperking van die sisteem tot 'n onveranderlike, nie-historiese verskynsel, het volgens Even-Zohar plaasgevind omdat die vroeë linguïste in die eerste plek begaan was oor die samestelling van taal. Voordat hierdie beginsels geïdentifiseer is, kon hulle nie gemoeid wees met die wyse waarop taal verander van een periode na 'n ander nie:

The linguistic scene of Saussure's time, with its heavy concentration on historical change, conceived of in non-systemic terms (...), clearly constituted an obstacle to discovering not how language differs in different periods, but how it operates in the first place. By means of reduction, an adequate level of abstraction could be achieved, and the principal mechanisms of language functioning were thus laid bare (1990:10-11).

Die statiese sisteemteorie is dus nie geskik vir die beskrywing van die wyse waarop 'n sisteem funksioneer oor tyd heen nie (Even-Zohar, 1990:11).

Ten einde die historiese aspek van literatuur te betrek, moes Even-Zohar die bestaande siening van 'n sisteem aanpas. Dit sou in die eerste plek nie langer beskou kon word as 'n homogene stelsel nie, maar sou 'n heterogene (of oop) sisteem moes wees: "a multiple system, a system of various systems which intersect with each other and partly overlap, using concurrently different options, yet functioning as one structured whole, whose members are interdependent" (Even-Zohar, 1990:11).

Gevolglik het Even-Zohar die begrip van die dinamiese en heterogene *polisisteem* ontwikkel waarin die meervoudigheid van die onderafdelings en die groter kompleksiteit van die struktuur beklemtoon word. Vanuit hierdie benadering is 'n sisteem nie beskou as 'n onafhanklike entiteit binne die werklikheid nie, maar as 'n verskynsel wat vir die bestaan daarvan afhanglik is van die relasies of verhoudings wat daaraan toegeken kan word (Even-Zohar, 1996:18). Dit is ontwerp vir ondersoeke waarin verwante (en soms uiteenlopende) aspekte met mekaar in verband gebring moet word ten einde 'n volledige beeld te verkry van 'n bepaalde verskynsel. Binne die literêre sisteemteorie beteken dit dat "(...) translated literature would not be disconnected from original literature; mass literary production (...) would not simply be dismissed as *non-literature* in order to evade the recognition of its mutual dependence with *individual* literature" (Even-Zohar, 1990:13).

Binne die polisisteemteorie word geen waardeoordele gemaak oor objekte wat bestudeer word nie. As gevolg hiervan word die historiese bestudering van literêre polisisteme nie beperk tot die ondersoek van sogenaamde meesterwerke nie. Elitisme van hierdie aard is volgens Even-Zohar (1990:13) nie langer versoenbaar met literêre historiografie nie (net soos wat die algemene geskiedenis nie uitsluitlik meer die lewensverhale van konings en

leiers betrek nie). Binne 'n dinamiese sisteem is daar 'n voortdurende hiërargiese stryd. Die oorwinning van een subsisteem oor 'n ander veroorsaak verandering op die diachroniese as. In hierdie middelpuntvliedende teenoor middelpuntsoekende aksie, word elemente verdryf van die sentrum na die periferie van die sisteem, of omgekeerd. Even-Zohar (1990:13) waarsku egter dat daar nie gedink moet word in terme van een sentrum en een periferie nie, aangesien verskeie sodanige posisies binne die hipotese bestaan. 'n Bepaalde item kan verskuif van die periferie van een sisteem na die periferie van 'n aangrensende sisteem (binne dieselfde polisisteem) en kan dan aanbeweeg na die sentrum van die nuwe sisteem (of nie). Voordat Even Zohar sy dinamiese en heterogene polisisteemteorie ontwikkel het, was dit nie moontlik om hierdie soort verskuiwings waar te neem of te verklaar nie: "Traditionally, we have often been faced with the results of such transfers either without realizing that they have occurred, or ignoring their source" (Even-Zohar, 1990:14).

As gevolg van die feit dat i) sisteme in die verlede beskou is as eenlagig, ii) dat slegs dominante verskynsels belangrik was (soos amptelike kultuur, standaardtaal, gekanoniseerde letterkunde) en iii) dat periferie beskou is as buite-sistemies, het dit daartoe gelei dat:

- daar geen bewustheid was van die spanning tussen elemente binne 'n sisteem nie (gevolglik het die waarde van verskeie items ongesiens verbygegaan);
- daar geen verklaring was vir die prosesse van verandering nie en dat die materiële gevolge van hierdie veranderinge nie geïnterpreteer kon word nie (Even-Zohar, 1990:14).

Die tipe vrae waarmee die polisisteem direk gemoeid is, is onder meer (Even-Zohar, 1990:14):

- Waarom vind verplasing van strata plaas?
- Wat is die redes agter die verplasings?
- Hoe vind verplasings plaas?

Een aspek wat volgens Even-Zohar (1990:14) duidelik uit die polisisteemteorie na vore gekom het, is dat gebeurde binne die polisisteem 'n duidelike uitwerking het op prosesse rakende die produkte van die sisteem. Om hierdie rede kan diegene wat belangstel in die samestelling van produkte (soos literêre tekste) nie die sosiokulturele omstandighede van die bepaalde polisisteem buite rekening laat nie.

Sosiokulturele faktore is dus ook bepalend ten opsigte van die literêre kanon, met ander woorde daardie *seleksie van tekste wat die tyd oorleef het*. Die kanon is nie 'n stagnante verskynsel nie, maar verander met verloop van tyd.

Die term *gekanoniseerd* verwys na die literêre norme en werke wat voorgeskryf is deur die dominante kultuurgroep van 'n spesifieke periode. Sheffy (1990:521) beskryf die proses van kanonisering as 'n *doelbewuste bewaringsaktiwiteit* wat uitgevoer word in ooreenstemming met bepaalde ideologiese vereistes van die tyd. Kanonisering vind plaas

deurdat *tekste/modelle beweeg van die periferie na die sentrum van die sisteem* na gelang van die heersende smaak:

Thus, it is the group which governs the Polysystem that ultimately determines the canonicity of a certain repertoire. Once canonicity has been determined, the said group either adheres to the properties canonized by it (...) or, if necessary, alters the repertoire of canonized properties in order to maintain control. On the other hand, if unsuccessful in either the first or the second procedure, both the group and its canonized repertoire are pushed aside by some other group, which make its way to the center by canonizing a different repertoire (Even-Zohar in Sheffy, 1990:515).

Kanonisering is volgens Even-Zohar (1990:15) egter nie 'n eufemisme vir *goeie* teenoor *swak* literatuur nie omdat die status van bepaalde tekste/modelle verband hou met die heersende norme van daardie periode. Sheffy (1990:513) beskryf die begrip *kanonisiteit* as *dit wat in die mode is*. Modes verander, en wat *goed* of *swak* is binne een periode is nie noodwendig goed of swak binne 'n ander periode nie. Sy beklemtoon dat *kanonisiteit* 'n konsep is wat uit die opposisie *gekanoniseerd/nie-gekanoniseerd* bestaan. Die waarde van hierdie opposisie lê daarin dat dit die relativiteit van literêre verskynsels ontbloot. Vir die Russiese formalis, Tynjanov, het die opposisie *gekanoniseerd/nie-gekanoniseerd* geïmpliseer dat literatuur 'n veellagige sisteem is met bepaalde hiërgiese verwantskappe tussen die onderdele. Om kanonisiteit binne die polisisteem uitsluitlik te verbind aan begrippe soos status of dominansie is dus inperkend (Sheffy, 1990:513).

Die spanning tussen gekanoniseerde en nie-gekanoniseerde kulturele verskynsels is universeel. Dit is teenwoordig in alle samelewings omdat daar, volgens Even-Zohar (1990:15), nie so iets bestaan soos 'n enkelagige gemeenskap nie. Die kanon van enige sisteem sal na 'n bepaalde tydperk stagneer as dit nie is vir kompetisie van nie-gekanoniseerde items wat voortdurend dreig om dit te vervang nie. As gevolg van die druk van nie-gekanoniseerde items kan die gekanoniseerde repertoire dit nie bekostig om onveranderd te bly nie. Hierdie proses waarborg die voortgesette evolusie van 'n sisteem. Slegs deur voortdurende verandering kan 'n sisteem aanhou om te bestaan. Indien daar geen kompetisie toegelaat word binne 'n sisteem nie, is dit volgens Even-Zohar (1990:15) al dikwels waargeneem dat so 'n sisteem geleidelik verwerp word of geheel en al ineenstort as gevolg van 'n revolusie. Sonder die stimulasie van 'n sterk sub-kultuur, is enige kanon geneig om te verstar. Die toenemende stereotipering van 'n repertoire het tot gevolg dat dit op die lange duur nie meer voldoen aan die veranderende behoeftes van die bepaalde gemeenskap nie. In die geval van letterkunde hoef dit nie te beteken dat disintegrasie onmiddellik waarneembaar is nie. Literatuur sou moontlik as 'n sosiokulturele verskynsel aanhou kon bestaan, maar dit sal waarskynlik oneffektief raak en verskuif na die periferie van die spesifieke kulturele sisteem (Even-Zohar, 1990:16).

Met die term *repertoire* verwys Even-Zohar na die "(...) aggregate of laws and elements (...) that govern the production of texts. While some of these laws and elements seem to be universally valid since the world's first literatures, clearly a great many laws and

elements are subjected to shifting conditions in different periods and cultures" (Even-Zohar, 1990:17-18).

Die term *literatuur* kan volgens Even-Zohar (1990:19) nie beskryf word as 'n versameling tekste of as 'n repertoire nie. Beide tekste en repertoires is slegs gedeeltelike manifestasies van literatuur en die uitwerking of effek daarvan kan nie verklaar word aan die hand van hulle eie strukture nie. Dit is slegs op die vlak van die literêre polissisteem dat die *gedrag* van tekste en repertoires verduidelik kan word.

Tekste is die sigbaarste produkte van die literêre sisteem. Vir die verbruiker is die industriële produk normaalweg die enigste ding wat van belang is en hy/sy stel nie noodwendig belang in die faktore wat in beheer is van die industrie waarbinne die produkte geskep word nie. 'n Persoon wat wel belangstel daarin om die industrie as 'n komplekse aktiviteit te begryp, sal dit nie slegs kan analiseer op grond van die produkte nie. Binne die literêre sisteem is tekste die fisiese resultaat van die prosesse wat binne die sisteem plaasvind, maar hierdie tekste as sodanig speel nie 'n rol in die kanoniseringsprosesse nie. Die *funksie* wat hierdie tekste verrig deur verteenwoordigend te wees van bepaalde modelle, speel egter 'n aktiewe rol in sistemiese relasies (Even-Zohar, 1990:19).

In die lig van bogenoemde, is dit noodsaaklik om te onderskei tussen twee gebruike van die term *kanonisiteit* binne die polissisteemteorie. In die een geval word verwys na die *vlak van tekste* en in die ander geval na die *vlak van modelle*. Die insluiting van 'n *teks* tot die kanon, word beskou as *statische kanonisiteit*.

Dinamiese kanonisiteit behels egter die aanvaarding van 'n bepaalde *literêre model* as 'n produktiewe toevoeging tot die sisteem. Laasgenoemde soort kanonisering genereer as 't ware die kanon. Volgens Even-Zohar (1990:20) is dit vir 'n skrywer van groot belang dat die literêre model van sy spesifieke tekste erken en aanvaar word. Indien dit nie die geval is nie, sou dit die einde aandui van die skrywer se produktiwiteit, invloed en effektiwiteit binne die spesifieke literatuur.

It is one thing to introduce a text into the literary canon, and another to introduce it through its model into some repertoire. In the first case, which may be called static canonicity, a certain text is accepted as a finalized product and inserted into a set of sanctified texts literature (culture) wants to preserve. In the second case, which may be called dynamic canonicity, a certain literary model manages to establish itself as a productive principle in the system through the latter's repertoire (Even-Zohar in Sheffy, 1990:519).

Even-Zohar (1990:20) het gebruik gemaak van die opposisie tussen *primêre* en *sekondêre tipes* om die prosedures te verduidelik wat betrokke is by verplasing. *Primêre tipes* kom meesal voor in die gekanoniseerde repertoire, terwyl *sekondêre tipes* gewoonlik nie gekanoniseer is nie. Hy gebruik die term *primêre sisteem* om te verwys na 'n gekanoniseerde repertoire wat beskik oor primêre tipes. Die primêre versus die

sekondêre opposisie kan verduidelik word in terme van 'n opposisie van innovering teenoor behoudendheid.

Indien 'n repertoire gevestig is, word verwys na 'n konserwatiewe repertoire (en sisteem). Produkte van so 'n sisteem is voorspelbaar en afwykings word beskou as buitensporig. Produkte van hierdie sisteem word deur Even-Zohar beskryf as *sekondêr* (1990:19-20).

Die uitbreiding en herstrukturering van 'n repertoire deur die bekendstelling van nuwe elemente, is kenmerkend van 'n innoverende repertoire en sisteem. Die modelle van hierdie sisteem is van die *primêre tipe*:

Of course, this is a purely historical notion. It does not take long for any "primary" model, once it is admitted into the center of the canonized system, to become "secondary", if perpetuated long enough. The struggle between the primary and secondary options is as decisive for the system's evolution as the tension (and struggle) between high and low strata within the system (Even-Zohar, 1990:21).

Dit is gevolglik van belang om te bepaal wat die relasie is tussen kanoniserings en innovering. Even-Zohar (1990:21) verklaar dit soos volg: indien die heersende sosiokulturele groep hulle mag oor die sisteem wil behou, is dit noodsaaklik dat die metodes en instrumente wat hulle gebruik doeltreffend moet wees. Wanneer beheer slegs behou kan word deur voortdurend te verander, sal dit uit die aard van die saak die oorheersende taak van die heersende groep wees om verandering te bewerkstellig. Indien die heersende groep egter meer sal verloor in die geval van verandering, sal hulle daartoe geneig wees om ten alle koste meer konserwatief en behoudend op te tree. Kanoniserings vind dus nie noodwendig plaas deur die insluiting van primêre tekste nie.

Die opposisie tussen primêre en sekondêre tipes blyk besonder nuttig te wees in gevalle waar literêre vernuwing plaasvind binne die kanon. Dit blyk egter problematies te wees indien verantwoording gedoen moet word vir standhoudende gekanoniseerde items, dus items wat eens gekanoniseer, die wisseling in smaak met die verloop van tyd oorleef en nooit heeltemal ontnem word van hulle literêre waarde nie:

These enduring items are in fact canonized in the sense that (...) they are fixed and durable; they endure in our literary consciousness or, at least, they seem to be much less sensitive to transitions of center and periphery, which for other items may result in total rejection and oblivion (Sheffy, 1990:516).

Literêre evolusie vind dus nie slegs plaas as gevolg van die verskuiwing van fenomene in die sisteem nie. Dit behels ook die konstruksie van kanons deur die akkumulering van 'n relatiewe stabiele reservoir van gewaardeerde en gevestigde literêre items van vergange en huidige generasies.

Verder word onderskei tussen *intra-relasies* en *inter-relasies* met betrekking tot polisisteme.

Intra-relasies word soos volg verklaar: Enige semiotiese (poli)sisteem (bv. literatuur) is slegs 'n onderafdeling van 'n groter (poli)sisteem, naamlik die kultuur waaraan dit onderworpe is en waarmee dit isomorfies (gelykvormig ten opsigte van uiterlike voorkoms) is. Die korrelasies tussen die verskillende kulturele subsisteme wat binne 'n oorkoepelende kulturele eenheid funksioneer, kan waargeneem word deur middel van 'n wedersydse uitruilproses (Even-Zohar, 1990:23).

Inter-relasies betrek volgens Even-Zohar twee soorte aangrensende sisteme: "a larger whole belonging to the same community, and a whole, or its parts, which belong to other communities, either of the same order (sort) or not" (1990:22). *Inter-relasies* behels dus die korrelasies wat 'n sisteem onderhou met sisteme wat beheer word deur ander gemeenskappe.

Die aard van die relasies tussen sisteme verander egter namate die grense van hierdie sisteme verskuif. Wat eens 'n intra-relasie is, kan in die toekoms 'n inter-relasie word:

Just as an aggregate of phenomena operating for a certain community can be conceived of as a system constituting part of a larger polysystem, which, in turn, is just a component within the larger polysystem of the "total culture" of the said community, so can the latter be conceived of as a component in a "mega-polysystem," i.e., one which organizes and controls several communities. In history, such "units" are by no means clear-cut or forever finalized. Rather the opposite holds true, as the borders separating adjacent systems shift all the time, not only within systems, but between them. The very notions of "within" and "between" cannot be taken either statically or for granted (Even-Zohar, 1990:24).

Een van die primêre doelwitte van die polisisteemteorie is om te bestudeer onder watter omstandighede daar met 'n bepaalde literêre sisteem ingemeng word deur 'n ander literêre sisteem en eienskappe gevolglik verplaas word van een polisisteem na 'n ander. Interferensie vind dikwels plaas via periferië:

The intricate correlations between these cultural systems (...) can be observed on the basis of their mutual give-and-take, which often occurs obliquely, i.e., through transmissional devices, and often via peripheries. This has been demonstrated for various strata which function largely at the periphery, such as translated literature (Even-Zohar, 1990:23).

Indien 'n spesifieke sosiokulturele sisteem onafhanklik wil funksioneer van ander eksterne sisteme, moet dit aan bepaalde vereistes voldoen. Een van hierdie vereistes is volgens Even-Zohar (1990:23-24) *heterogeniteit of verskeidenheid*. Ten einde aan die behoeftes binne die sisteem te voldoen, streef 'n sisteem daarna om sy inventaris

voortdurend uit te brei en te ontwikkel. Indien 'n gegewe sisteem daarin geslaag het om voldoende voorraad op te bou, is die kans goed dat die plaaslike inventaris toereikend sal wees vir die behoud en voortbestaan van die sisteem (tensy omstandighede dramaties verander). Indien die plaaslike inventaris egter nie toereikend is nie, sal inter-sistemiese verplasing plaasvind.

Volgens Even-Zohar (1990:25) is dit onmoontlik om met die hulp van bestaande teorieë vas te stel hoe groot 'n *voldoende voorraad* is wat 'n sisteem in staat sou stel om na behore te funksioneer. Hy verwys na 'n *minimum repertoire* waarsonder 'n sisteem nie in staat sal wees om te funksioneer nie. Geen literêre sisteem kan egter *voldoende* funksioneer met 'n klein en stagnante repertoire nie. Sodra 'n sisteem ontstaan, word die groei of vermenigvuldiging van 'n repertoire geaktiveer (Even-Zohar, 1990:25). Laasgenoemde kan egter verkeerdelik die indruk skep dat dit in die belang van 'n sisteem is om permanent onstabiel te wees. Dit is nie die geval nie:

On the level of the system, instability should not be identified with change, just as stability should not be identified with petrification. In other words, stability or instability of "repertoire" do not reflect, or necessarily generate, stability or instability of the "system" (Even-Zohar, 1990:26).

'n Sisteem wat nie daartoe in staat is om selfonderhouend te wees nie, is dikwels vanuit 'n funksionele oogpunt onstabiel (Even-Zohar, 1990:26); terwyl 'n sisteem wat volgehoue en beheerde veranderinge ondergaan, beskou kan word as stabiel, juis omdat dit daarin slaag om voort te bestaan. In die lig hiervan, word 'n krisis in 'n polisisteem gewoonlik beskou as 'n teken van 'n gesonde en groeiende sisteem. 'n Sisteem kan slegs bedreig wees indien die veranderinge onbeheerbaar en onbestuurbaar raak.

Voordat Even-Zohar sy idees oor die polisisteemteorie openbaar gemaak het, het hy in 1971 'n proefskrif voltooi oor literêre vertaling. Sodoende het die vraag oor tale en vertaling die basis gevorm van die polisisteem se raamwerk. 'n Groot deel van Even-Zohar se raamwerk en idees is uiteengesit in 'n teks wat in 1976 verskyn het, met die titel *The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem*. Sy fokus op en belangstelling in die multikulturele en multitalige samestelling van die meeste samelewings, dien as rede waarom Even-Zohar reg van die begin af die polisisteem ontwikkel het as 'n stel hipoteses, eerder as 'n geslote of finale teorie. Dit is ook die rede waarom hierdie stel hipoteses aangebied is as die basis vir beskrywende navorsing binne 'n internasionale konteks.

Volgens Even-Zohar (1990:45-51) stem vertaalde werke binne 'n literêre sisteem in ten minste twee opsigte ooreen:

- a) In die wyse waarop die brontekste geselekteer is deur die doelsisteem. Hierdie seleksiebeginsels vertoon altyd 'n verband met die medesisteme van die doelliteratuur.

- b) In die wyse waarop die vertaalde werke spesifieke norme en gedragspatrone aanneem uit hul relasie met ander medesisteme binne die doelliteratuur. Hierdie norme en gedragspatrone is nie beperk tot die linguistiese vlak nie, maar manifesteer op alle ander seleksievlakke. Vertaalde literatuur kan beskik oor 'n eie repertoire wat tot 'n sekere mate eksklusief daaraan kan wees.

Even-Zohar (1990:45) beskou vertaalde literatuur as 'n sisteem wat integraal is met ander literêre polisteme en as 'n baie aktiewe sisteem binne hierdie netwerk. Of vertaalde literatuur in die sentrum of aan die periferie van 'n polisteseem voorkom en of hierdie posisie verband hou met innoverende (primêre) of konserwatiewe (sekondêre) repertoires, hang af van die spesifieke samestelling en uiteensetting van die polisteseem onder beskouing (Even-Zohar, 1990:46).

Indien vertaalde literatuur 'n sentrale posisie inneem in die literêre polisteseem, beteken dit dat eersgenoemde aktief deelneem aan die vorming van die sentrum van die polisteseem. In so 'n geval maak dit dus deel uit van die innoverende kragte en kan dit waarskynlik ook geassosieer word met belangrike gebeurtenisse in die literêre geskiedenis.

Wanneer nuwe literêre modelle ontstaan, is vertaling volgens Even-Zohar (1990:47) een van die maniere waarop die nuwe repertoire uitgebrei kan word. Deur vreemde werke word nuwe beginsels en elemente (soos onder meer nuwe poëtiese taalgebruik, samestellende patrone en tegnieke, ens.) bekendgestel aan die tuisliteratuur. Die seleksie van tekste vind in sodanige gevalle soos volg plaas: "the texts are chosen according to their compatibility with the new approaches and the supposedly innovative role they may assume within the target literature" (Even-Zohar, 1990:47).

Die behoefte aan die invoer van vertaalde werke in 'n literêre sisteem ontstaan volgens Even-Zohar (1990:47-48) om drie redes:

1. wanneer 'n polisteseem nog nie heeltemal gevestig is nie, dus wanneer die literêre sisteem *jonk* en in die proses van vestiging is;
2. wanneer 'n literêre sisteem tot die periferie behoort van 'n groot groep onderling afhanklike literêre sisteme, of indien die literêre sisteem "nie sterk" is nie, of albei; en
3. wanneer daar wendinge, krisisse, of leemtes is in 'n literêre sisteem.

In die eerste geval, vervul vertaalde literêre tekste die behoefte van die jonger literatuur om gevestig te raak met die grootste moontlike verskeidenheid van literêre vorme ten einde diensbaar en bruikbaar te wees as 'n literêre taal vir die publiek. Aangesien 'n jong literêre sisteem nie onmiddellik tekste kan skep wat verteenwoordigend is van al die tipes wat bekend is aan sy produsente nie, kan dit baatvind by ander literêre sisteme. Vertaalde literatuur word in so 'n geval een van die belangrikste ingevoerde sisteme.

In die geval van 'n relatief gevestigde letterkunde waarvan die bronne beperk is en wat aan die periferie van 'n groter literêre hiërargie geleë is, bestaan daar dikwels 'n gebrek

aan dieselfde verskeidenheid van literêre aktiwiteite wat waarneembaar is in die groter aangrensende letterkundes. Daar mag moontlik ook 'n gebrek aan repertoire wees wat dringend benodig word ten einde stand te hou teen die sterker aangrensende letterkundes. Hierdie gebrek kan ten volle of gedeeltelik aangevul word deur vertaalde literatuur.

Die dinamiek binne die polisisteesem veroorsaak bepaalde wendinge of historiese momente waartydens gevestigde modelle nie langer aanvaarbaar is vir 'n jonger generasie nie. Gedurende sulke tye, selfs in sentrale letterkundes, neem vertaalde literatuur soms 'n sentrale posisie in. Dit gebeur veral indien daar ten tye van so 'n wending geen plaaslike voorraad beskikbaar is nie en 'n literêre vakuum gevolglik ontstaan. Dit is volgens Even-Zohar (1990:48-49) redelik maklik vir modelle van buite om so 'n vakuum te infiltrêre. Vertaalde literatuur kan as 'n gevolg hiervan selfs 'n sentrale posisie inneem. In die geval van *verswakte* letterkundes of letterkundes wat permanent in 'n toestand van gebrek verkeer (weens die tekort aan literêre items van 'n aangrensende of toeganklike buitelandse literatuur), is hierdie situasie selfs meer oorweldigend.

Indien vertaalde literatuur oor 'n periferiese posisie beskik, beteken dit dat dit deel uitmaak van 'n periferiese sisteem binne die polisisteesem. In so 'n geval is die modelle wat werkzaam is binne vertaalde literatuur sekondêr van aard. Dit impliseer dat hierdie modelle waarskynlik geen invloed uitoefen op belangrike prosesse binne die literêre sisteem nie omdat dit gebaseer is op norme wat reeds gevestig is. Vertaalde literatuur is in so 'n geval uiters konserwatief: "While the contemporary original literature might go on developing new norms and models, translated literature adheres to norms which have been rejected either recently or long before by the (newly) established center" (Even-Zohar, 1990:49). In so 'n geval ontstaan daar volgens Even-Zohar 'n baie interessante paradoks: vertaling, waardeur nuwe idees, items, eienskappe aan 'n literatuur bekend gestel kan word, word 'n wyse waarop tradisionele smaak bewaar word.

Die veronderstelling dat vertaalde literatuur kan behoort tot die sentrale of die periferiese sisteem, impliseer volgens Even-Zohar egter glad nie dat dit altyd geheel en al die een of die ander moet wees nie:

As a system, translated literature is itself stratified, and from the point of view of polysystemic analysis it is often from the vantage point of the central stratum that all relations within the system are observed. This means that while one section of translated literature may assume a central position, another may remain quite peripheral (Even-Zohar, 1990:49).

Watter effek kan die posisie van vertaalde literatuur hê op vertaalnorme, gedrag en beginsels? Wanneer die vertalings 'n sentrale posisie inneem, neem hulle volgens Even-Zohar (1990:49-50) deel aan die skep van nuwe primêre modelle. Die vertaler sal dan nie noodwendig gebruik wil maak van kitsklaar modelle in sy tuisrepertoire om daarvolgens die vertaalde teks te omskep nie. In sulke gevalle is vertalers dikwels bereid om plaaslike konvensies te verbreek. Die uiteindelijke vertaalde teks behoort dan volgens Even-Zohar (1990:50) nader aan die oorspronklike teks te wees in terme van die reproduksie van die

dominante tekstuele verhoudinge in die oorspronklike teks. Dit kan soms gebeur dat die ingevoerde vertaalnorme, dan vanuit die perspektief van die doelsisteem, vir 'n ruk lank as vreemd en revolusionêr beskou mag word. Indien hierdie nuwe gier in die normale proses van literêre wedywering verwerp word, sal so 'n vertaling nooit werklik die guns wen van die doelsisteem nie. Maar, indien die nuwe gier sukses behaal, kan dit 'n verrykende en vernuwende invloed op die plaaslike repertoire hê (Even-Zohar, 1990:50).

Wanneer vertaalde literatuur egter 'n periferiese posisie inneem, tree dit heel anders op. In so 'n geval is die vertaler daartoe geneig om gebruik te maak van kitsklaar sekondêre modelle vir die vreemde teks. Die resultaat is volgens Even-Zohar (1990:50) dikwels 'n vertaling waarin daar 'n groter verskil bestaan tussen die bron- en doeltteks.

Even-Zohar handhaaf in sy artikel "Laws of literary interference" (1990:53-72) die mening dat literêre interferensie nie los van die historiese konteks bestudeer kan word nie. Een van die redes waarom vertaalkunde ontstaan het, is om meer doeltreffend en sistematies om te gaan met die prosesse en prosedures van interferensie.

Interferensie word deur Even-Zohar (1990:53) gedefinieer as 'n relasie of verwantskap tussen verskillende letterkundes waarvolgens 'n bepaalde literatuur A (bronliteratuur) 'n bron kan word vir direkte of indirekte verlenings aan literatuur B (doelliteratuur).

Interferensie kan volgens Even-Zohar (1990:53-54) óf eensydig óf tweesydig wees. Dit kan dus binne een literêre sisteem plaasvind of tussen twee verskillende sisteme. Verder kan dit ook plaasvind met enige deel van die sisteem, hetsy met betrekking tot die repertoire of met enige ander komponent van die sisteem. Kontak tussen die onderskeie letterkundes word egter benodig ten einde interferensie moontlik te maak. Die mate waartoe interferensie plaasvind, is afhanklik van die toestand wat heers in beide die betrokke sisteme. In die geval van 'n relatief gevestigde sisteem wat gevolglik ook meer onafhanklik funksioneer, ontwikkel literatuur gewoonlik binne sy eie grense. 'n Eksterne teks kan soms prominensie verkry, maar word nooit essensieel vir die voortbestaan van die sisteem nie. In die geval van "afhanklike" sisteme, kan 'n eksterne sisteem baie belangrik wees vir die bestaan en ontwikkeling van eersgenoemde. Hierdie situasie ontstaan gewoonlik indien 'n literatuur nog jonk en in die proses van ontwikkeling is, of wanneer omstandighede binne die sisteem 'n bepaalde situasie tot gevolg het waarvoor die bestaande literatuur alleen nie voldoende is nie.

Interferensie kan direk of indirek plaasvind (Even-Zohar, 1990:53-72). In die geval van *direkte interferensie* het agente van die doelsisteem toegang verkry tot 'n bronliteratuur sonder die hulp van enige tussengangers. Agente van die doelsisteem is in hierdie geval bekend met die taal van die bronsisteem. *Indirekte interferensie* vereis die beskikbaarheid van 'n oorbruggingskanaal, soos onder meer vertaling. Die sukses van 'n item wat bekendgestel is aan 'n doelsisteem, hang af van die aanvaarding daarvan deur die plaaslike gemeenskap.

Even-Zohar (1990:53-72) het 'n stel wette saamgestel wat verband hou met interferensie tussen polisisteme. Hierdie wette word nie aangebied as 'n finale uitspraak nie. Even-Zohar (1990:53-72) poog slegs daardeur om te illustreer dat dit wel moontlik is om sodanige wette te formuleer en te ondersoek. Hy bespreek onder meer die volgende drie aspekte:

- *Algemene beginsels van interferensie*

Interferensie vind as 'n reël plaas tussen verskillende letterkundes.

Interferensie is nie altyd sigbaar vir die plaaslike kultuur nie aangesien die kanale waardeur die oordrag plaasvind op die periferie kan funksioneer. Navorsing het aangetoon dat feitlik alle bekende sisteme ontstaan en ontwikkel het deur middel van interferensie. Geen literatuur kan ontstaan of voortbestaan sonder dat interferensie op die een of ander tydstip van sy ontwikkeling plaasgevind het nie.

Interferensie vind meesal slegs in een rigting plaas.

Daar bestaan geen simmetrie in literêre interferensie nie. 'n Doelsisteem kan interferensie ervaar van 'n bronsisteem, alhoewel laasgenoemde die doelsisteem geheel en al kan ignoreer. In sommige gevalle vind daar heelwat interferensie in die een rigting plaas, terwyl dit in die teenoorgestelde rigting baie minder kan wees.

Literêre interferensie is nie noodwendig gekoppel aan interferensie met ander vlakke van die gemeenskap of samelewing nie.

Volgens Even-Zohar (1990:53-72) is dit moeilik om bewyse te vind van gevalle waar literêre interferensie plaasgevind het terwyl die ander afdelings van die kultuur onaangeraak gebly het. Nietemin is dit volgens hom heeltemal moontlik in gevalle waar gemeenskappe geografies verwyderd is van mekaar. 'n Doelkultuur is nooit ten volle blootgestel aan 'n bepaalde bron nie, selfs al is dit geografies naby daaraan of selfs al het vermenging tussen die kulture plaasgevind.

- *Omstandighede vir die ontstaan van interferensie*

Indien geen weerstand ontstaan nie, sal interferensie wel vroeër of later deur kontakte bewerkstellig word.

Even-Zohar (1990:65) is van mening dat baie nasionalisties-georiënteerde samelewings dikwels enige vorm van interferensie verwerp omdat dit beskou word as 'n bedreiging vir nasionale integriteit. In ander gevalle kan 'n behoefte aan verandering 'n gunstige klimaat skep vir die oorpasing van verskynsels uit ander samelewings. Alhoewel gemeenskappe interferensie kan weerstaan, selfs in die geval van onvermydelike kontak, is dit onmoontlik om dit op alle vlakke van die sisteem te weerstaan: "The question evidently is *when* interference becomes a major factor in a system, not *whether* interference operates in a system or not" (Even-Zohar, 1990:65). Interferensie kan vir 'n redelike lang tydperk slegs op die periferie plaasvind, selfs oor 'n aantal generasies heen, voordat dit op die voorgrond tree in die sfeer van die amptelike kultuur. Of dit op die

voorggrond gaan tree of nie, hang ten nouste saam met die omstandighede wat in die sentrum van die sisteem heers.

'n Bronliteratuur word geselekteer volgens aansien.

'n Literêre sisteem kan geselekteer word as 'n bron omdat dit beskou word as 'n navolgenswaardige model. In die geval van gedeeltelik ontwikkelde sisteme en minderheidskulture; kan 'n gesiene literatuur funksioneer as 'n literêre rolmodel vir die doelliteratuur. 'n Gevestigde literêre sisteem wat toeganklik raak deur middel van kontakte kan as prestigemodel beskou word vir 'n literêre sisteem wat nog nie die geleentheid gehad het om sy eie repertoire te ontwikkel nie. Politieke of ekonomiese mag kan die aansien van 'n literatuur laat toeneem, maar dit is veral die kulturele mag van die bronsisteem wat volgens Even-Zohar die belangrikste faktor is.

'n Bronliteratuur word geselekteer op grond van dominansie.

'n Kultuur wat dominant is as gevolg van buite-kulturele faktore, kan as gevolg van sy dominansie geselekteer word as bron. Volgens Even-Zohar (1990:65) het dit ook dikwels in die verlede gebeur dat 'n dominante koloniale groep hulle invloed afgedwing het op 'n plaaslike literêre sisteem. Magsoorheersing van hierdie aard, kan interferensie bewerkstellig ten spyte van weerstand vanuit die doelsisteem. In gevalle waar die doelsisteem nog nie gevestig is nie – of ten tye van 'n krisis – mag dit moontlik nog nie 'n verwerpingsmeganisme ontwikkel het nie.

Interferensie vind plaas wanneer 'n sisteem behoefte is aan items wat hy nie self kan voorsien nie.

'n Behoeftige kan ontstaan as 'n nuwe generasie voel dat die norme wat die sisteem beheers nie langer effektief is nie en daarom vervang behoort te word. Indien die plaaslike repertoire nie die nodige moontlikhede bied nie, terwyl 'n aangrensende sisteem wel daarvoor beskik, sal interferensie waarskynlik plaasvind.

- *Prosesse en prosedures van interferensie*

Kontak kan bewerkstellig word met slegs een deel van die doelliteratuur; hierdie kontak kan later uitbrei na ander dele.

Interferensie kan beperk word tot een stratum, naamlik tot die sentrum of tot die periferie van die doelsisteem. 'n Bronliteratuur se repertoire kan dus eers interfereer met 'n laer of hoër stratum van die doelsisteem en dan later oorbeweeg na ander strata. Indien so 'n sisteem later oorbeweeg na 'n ander vlak, is dit egter nie meer interferensie nie, maar 'n interne proses wat binne die doelsisteem plaasvind:

Many peripheral literatures appropriate features of commonly accepted literary repertoire (...) after these are well established in the central literatures of a time. This is not necessarily then carried out by appropriation from a major source (such as a major writer), but often occurs via secondary intermediaries, who have elaborated more schematized and possibly digestible models in terms of appropriability (1990:70).

'n Toegeënde repertoire behou nie noodwendig dieselfde funksie/s as in die bronsisteam nie.

Enige item wat toegeëien is van 'n bron kan, in die lig van die oorheersing van plaaslike beperkinge, oor 'n heel verskillende funksie beskik in die doelsisteam as wat dit in die bronsisteam gehad het:

This, however, is of no importance to either, since what counts is the position assumed by such items within the target, not their comparable items within whatever source (...) This clearly implies that the systemic position of particular items in the source is not necessarily of consequence to the target (Even-Zohar, 1990:71).

Toegeënde literatuur is geneig om vereenvoudig, gereguleerd en geskematiseerd te raak.

"It is relatively established that peripheral activities using a secondary repertoire tend to regularize patterns that are relatively variegated in a given source" (Even-Zohar, 1990:71). Dit beteken dat terwyl 'n bepaalde item 'n ingewikkelde en meervoudige funksie kan hê binne die bronsliteratuur, die funksie daarvan binne die doelliteratuur baie eenvoudiger en beperk kan wees. Die teenoorgestelde is egter ook waar, aangesien 'n doelliteratuur vir homself eenvoudiger modelle kan toeëien en dan daarop uitwei ten einde produkte te genereer wat nie vereenvoudig, gereguleer of geskematiseer is nie.

3.2.2 Pierre Bourdieu se sosiologiese benadering

Volgens Pierre Bourdieu (1996) is dit die taak van die sosioloog om outeurs as agente binne 'n sosiokulturele omgewing te plaas. In teenstelling met die skrywer se subjektiewe poging om 'n *realiteit* weer te gee deur die beskrywing van sensoriese ervarings, is dit die sosioloog se doel om objektiewe konstruksies te maak van sisteme waarvolgens hy/sy verskynsels binne die werklikheid kan verklaar (1996:xviii).

Bourdieu verwys na Baudelaire se siening oor die verwantskap tussen kuns en die werklikheid:

To know how to use a language is to practice a kind of evocatory magic (...) it is pure work on pure form (...) that causes to surge up, as if by magic, a reality more real than that which is offered directly to the senses (...) It is when writers manage to let themselves be possessed by words that they discover that words think for them and reveal the real to them (Bourdieu, 1996:107).

Bourdieu is van mening dat 'n wetenskaplike analise van die sosiale omstandighede waarbinne die produksie en resepsie van 'n teks plaasvind, die literêre belewenis kan intensiveer. Sodanige analise doen weg met die enkelvoudigheid van die *skepper* en maak plek vir 'n verskeidenheid van relasies wat tot die produksie van die teks bygedra het (Bourdieu, 1996:xix).

Die sosiologie of sosiale geskiedenis van literatuur word dikwels geassosieer met literêre statistieke. Sommige ondersoekers vrees dat so 'n statistiese benadering die gelykmaking van artistieke waardes en die rehabilitering van tweedeklas skrywers tot gevolg sal hê. Bourdieu is egter van mening dat outeurs wat nie sukses behaal het nie en gevolglik dikwels deur die literêre geskiedenis weggelaat word, ook belangrik is aangesien hulle die funksionering van die literêre veld beïnvloed het deur hulle blote bestaan en deur die reaksies wat hulle ontlok het. Die analis wat slegs kennis neem van eertydse skrywers wat as waardig genoeg gereken is om erken te word deur die literêre geskiedenis, is volgens Bourdieu besig met 'n "(...) intrinsically vicious form of understanding and explanation. Such an analyst can only register (...) the way the ignored authors have affected, by the logic of action and reaction, the authors to be interpreted – the ones who (...) have contributed to the others' disappearance from history. This is to preclude a true understanding of everything in the work of the survivors themselves that is (...) the indirect product of the existence and action of the vanished authors" (Bourdieu, 1996:71).

Sosiologiese ontledings maak dit moontlik om te beskryf en te verstaan watter sosiale druk daar op die skrywer uitgeoefen is en wat dit van die skrywer geveer het om hom/haar daarvan te bevry ten einde as skeppende entiteit na vore te tree. Dit stel die analis ook daartoe in staat om die verskil raak te sien in die waarde van werke wat:

- 1) die produk is van 'n milieu en 'n mark, en
- 2) werke wat die produk is van skrywers wat self hulle mark moet skep en moontlik selfs bydra om die milieu te verander danksy hul poging om relatief vry van die mark te skep (Bourdieu, 1996:104).

Die sogenaamde *simboliese revolusie* waardeur avante-garde kunstenaars hulleself losmaak van die eise wat deur die burgerklas gestel word, behels volgens Bourdieu (1996:71) die weiering van enige ander gesag, behalwe dié van hulle kuns. Hoe meer outonoom kulturele produksie raak, hoe langer is die tydperk egter wat moet verloop vir die kunswerke om 'n indruk op die publiek en die kritici te maak (Bourdieu, 1996:82). Hierdie tydelike gaping tussen vraag en aanbod is 'nstrukturele eienskap van 'n veld waarin die produksie van hoë of avante-garde kuns plaasvind. In hierdie ekonomies gedomineerde, maar simbolies dominante, deel van die literêre veld, het die produsente/skrywers van die sogenaamde *hoë literatuur* oor die kort termyn dikwels slegs hulle mededingers as kliënte. Hierteenoor is populêre of kommersiële kunstenaars dikwels verseker van 'n onmiddellike gehoor en 'n substansiële inkomste. Die skrywers van hoë literatuur kyk egter dikwels neer op die onmiddellike sukses van die kommersiële skrywer en beskou hierdie kits sukses as "the mark of intellectual inferiority" (Bourdieu, 1996:83). Die *suiwer* kunstenaar poog dus om 'n teenstrydigheid ten opsigte van produksie te bewerkstellig, dit wil sê ten einde op die simboliese terrein te triumfeer moet 'n verlies gemaak word op die ekonomiese terrein oor die kort termyn (en 'n wins oor die lang termyn). Dit is dus belangrik dat die produsent van avant-garde kuns nie onderwerp moet wees aan die beperkinge en eise van onmiddellike ekonomiese behoeftes nie. Sodoende kan die kunstenaar uithou en aanhou te midde van die afwesigheid van 'n mark en daarop fokus om 'n langtermynbelegging te maak:

The impatience of literary folk to see themselves in print, acted, known, praised, I find astonishing – like a madness. That seems to me to have no more to do with a writer's work than dominoes or politics (...). Maybe there is here, for those who want it, a rather indisputable criterion of value for all artistic production and, more generally, for intellectual production (Bourdieu, 1996:85).

Die skrywer beskik egter oor ekonomiese behoeftes. Volgens Zola (in Bourdieu, 1996:92) is dit geld wat die skrywer bevry het van die afhanklikheid van aristokratiese oorheersing en openbare magte en, teenstrydig met die romantiese idee van kuns as roeping, is hy ten gunste van 'n meer realistiese idee oor die moontlikhede wat geld vir die skrywer oopmaak: "One must accept without regret or childishness, one must recognize the dignity, the power and the justice of money, one must abandon oneself to the new spirit ..." (Zola in Bourdieu, 1996:92).

Die skrywers van revolutionêre literêre werke vertoon gewoonlik 'n intensiewe ongeduld met sosiale en estetiese beperkinge (Bourdieu, 1996:111). Volgens Zola (in Bourdieu, 1996:128) is 'n boek "(...) nothing more than a battle fought against conventions". Revolusies is dikwels die weg van toegang tot 'n bepaalde sisteem (Bourdieu, 1996:125). Die aanhoudende stryd tussen diegene wat oor literêre status beskik en dié wat nog geen status het nie, is volgens Bourdieu die katalisator wat aanleiding gee tot die transformasie van letterkunde. Transformasies wat lei tot die omverwerping van die hiërargie van genres, denkskole en outeurs vind na Bourdieu se mening egter slegs plaas wanneer die stryd om literêre status (of literêre kapitaal) ondersteun word deur eksterne veranderinge wat in dieselfde rigting beweeg. Een van die mees bepalende veranderinge is dikwels 'n toename in die opvoedingspeil van die publiek. Dit het onder meer twee parallelle prosesse tot gevolg, naamlik 'n toename in die aantal produsente van kulturele goedere en die beroepe wat ontstaan as gevolg hiervan (uitgewers, koerante, tydskrifte, ens.); en die uitbreiding van die mark van potensiële lesers ('n meer gevarieerde mark wat nuwe produkte verwelkom) (Bourdieu, 1996:129).

Bourdieu beskou die *literêre sisteem* as 'n *relatiewe outonome gebied of veld* wat beskik oor 'n *omgekeerde ekonomie* waarbinne die simboliese waarde en die markwaarde relatief onafhanklik funksioneer. Die verskillende strategieë van produsente lei tot 'n verspreiding tussen twee ekstreme, naamlik i) totale siniese ondergeskiktheid aan die openbare vraag, of ii) absolute onafhanklikheid van die mark se eise (Bourdieu, 1996:142). 'n Bedryf beweeg nader aan die kommersiële pool hoe meer die produkte wat hulle aan die mark bied, voldoen aan reeds bestaande behoeftes en vorme. Die lengte van 'n produksiesiklus is volgens Bourdieu een van die beste maatstawwe om die posisie van 'n kulturele produksiebedryf binne die veld te bepaal. Projekte met 'n *kort produksiesiklus* is dikwels aan min risiko blootgestel omdat dit voldoen aan 'n voorspelbare aanvraag en voordeel trek uit kommersiële netwerke en prosedures van bemarking (ten opsigte van advertensie en openbare verhoudinge) wat daarop gemik is om spoedig wins te maak deur die vinnige sirkulasie van produkte wat gou verouderd raak. Daarenteen, is projekte met *lang produksiesiklusse* meesal onderwerp aan die risiko

om aanvanklik oor feitlik geen mark te beskik nie. Laasgenoemde tipe produksie is toekomsgerig. Die produkte staan die gevaar om aanvanklik tot 'n materiële waarde gereduseer te word (Bourdieu, 1996:142-143).

Die verskillende uitgewers sou getipeer kon word na aanleiding van hul aandele in meer gewaagde, langtermynbeleggings en/of veilige korttermynbeleggings (Bourdieu, 1996:143). Die las van oorhoofse kostes en die gepaardgaande kommer om kapitaal te herwin, dwing groot saamgestelde instansies dikwels om 'n vinnige kapitaalvloeï te hê. Groot instellings is gewoonlik verstrenge in 'n hele netwerk van bemarkingsagente en -instansies wat volgehoue onderhoud verg. Hierteenoor is kleiner uitgewers baie meer betrokke by hulle adviseurs, bemarking, skrywers en dié se werke. Hulle strategieë is gewoonlik nie gemik op opportunistiese kompromieë nie en hulle is geneig daartoe om sukses en intrinsieke kunswaarde te onderskei.

Die simboliese en ekonomiese sukses van langtermynproduksies is afhanklik van diegene wat buitengewone talent kan raaksien en dan deur middel van hulle literêre kritiek die publiek met die verloop van tyd ryp te maak vir nuwe idees en produkte:

While the reception of products called "commercial" is more or less independent of the educational level of receivers, "pure" works of art are not accessible except to consumers endowed with the disposition and the competence which are necessary for their appreciation (Bourdieu, 1996:147).

Die skeppende kunstenaar is volgens Bourdieu (1996:170) as 't ware self ook geskep deur 'n hele ensemble van agente waaronder kritici en ander skrywers wat gehelp het om hom/haar te ontdek, te ontwikkel en te vestig as 'n bekende en erkende kunstenaar.

Indien wegbeweeg word van die kunstenaar na die *ontdekker* van die kunstenaar, kan die volgende vraag gestel word: Wat gee aan hierdie *ontdekker* die mag om waarde toe te ken aan 'n bepaalde produk? Dit is volgens Bourdieu (1996:170) 'n alombekende feit dat manuskripte dikwels aan uitgewers voorgelê word deur erkende, gerespekteerde literêre figure. Na sy mening lê die *ontdekker* se simboliese waarde in sy/haar verhouding met i) die skrywers wat hy/sy ondersteun; ii) die handelaars en uitgewers; en iii) veral in sy/haar verhouding met ander kritici. Die *ontdekker* se status word grotendeels bepaal deur die hiërargiese posisie waaroor die agente beskik waarmee hy/sy geassosieer word:

The constitution of an unprecedented ensemble of institutions for recording, conserving and analysing words (reproductions, catalogues, art magazines, museums acquiring the most recent works, etc.), the growth in personnel (...) dedicated to the celebration of the work of art, the intensification of the circulation of works and of artists (...) – everything combines to favour the establishment of an unprecedented relationship between the interpreters and the work of art. The discourse on the work is not a simple side-effect, designed to encourage its apprehension and appreciation, but a moment which is part of the production of the work, of its meaning and its value (Bourdieu, 1996:170).

Die kunswerk word male sonder tal geskep en herskep deur al die agente wat 'n belang daarby het, wat materiële of simboliese wins daaruit maak deur dit te lees, te klassifiseer, te dekodeer, daarop kommentaar te lewer, dit te kritiseer, te beveg, te ken of te besit (Bourdieu, 1996:172). Ekonomiese kapitaal is nie 'n waarborg dat 'n veld winsgewend gaan wees nie, tensy die ekonomiese winste omskep kan word in simboliese kapitaal (Bourdieu, 1996:148).

Vir 'n nuwe produsent, produk en sisteem van waardes om toegang tot die mark te verkry, moet 'n hele stel van bestaande produsente, produkte en waardes verplaas word: "(...) any transformation of the structure of the field involves a translation of the structure of tastes (...) each artistic act which leaves its mark by introducing a new position in the field *displaces* the entire series of previous artistic acts" (Bourdieu, 1996:160).

Literêre revolusies is die gevolg van die transformasie van verwantskappe tussen die intellektuele veld en die magsveld:

When a new literary or artistic group imposes itself on the field, the whole space of positions and the space of corresponding possibilities, find themselves transformed because of it: (...) the universe of possible options finds itself modified, with formerly dominant productions, for example, being downgraded to the status of an outmoded or classical product (Bourdieu, 1996:234).

Skrywers as kulturele produsente kan hulle skeppende vermoë om die sosiale werklikheid sistematies en krities weer te gee, gebruik om die bestaande orde binne die magsveld te verander of omver te gooi (Bourdieu, 1996:252). Die resultaat van botsings wat binne die literêre veld plaasvind, is afhanklik van ooreenstemmende eksterne botsings (soos dié wat plaasvind binne die politieke of sosiale velde). Revolusionêre krisisse of politieke omververping is een van die mees beslissende eksterne faktore wat die relasie van kragte binne die literêre veld kan verander (Bourdieu, 1996:252).

Bourdieu (1996:214) stel voor dat 'n sosiologiese analise van die literêre veld die volgende drie stappe moet bevat:

1. 'n Analise van die posisie van die literêre veld binne die veld van mag (of die politieke veld).
2. 'n Analise van die interne strukture van die literêre veld.
3. 'n Analise van die ontstaan en norme van interne strukture en agente.

Politieke instansies of regerings oefen volgens Bourdieu 'n groot invloed uit op die bedrywigheide en produkte van kunstenaars en skrywers. Die agente of instansies binne die politieke veld beskik oor die nodige mag/kapitaal om dominante posisies in te neem in verskeie velde, veral binne die ekonomiese en kulturele velde:

(...) the fields of cultural production occupy a dominated position (...) within the field of power. As liberated as they may be from external constraints and

demands, they are traversed by the necessity of the fields which encompass them: the need for profit, whether economic or political (Bourdieu, 1996:216).

3.2.3 Siegfried Schmidt se konstruktivistiese benadering

Siegfried Schmidt (1997:119-134) toon aan dat daar voor 1996 verskeie variasies van die begrip *literêre sisteem* ontwikkel is. Die meeste van hierdie teorieë of modelle was volgens hom gebaseer op 'n sosiologiese benadering tot die sisteemteorie. Ander sisteemteoretiese uitgangspunte is óf ontleen aan die algemene sisteemteorie óf literatuurwetenskaplikes het hulle eie idees van 'n *sisteem* ontwikkel. *Schmidt stel dat sy benadering 'n poning is om die sisteemteorie en die handelings te versoen.*

As inleiding tot sy teorie beklemtoon hy die volgende uitgangspunte wat behoort tot die hedendaagse sistemiese benadering tot literatuur:

- Literêre tekste behoort bestudeer te word binne die bepaalde konteks waarin dit geskep is.
- Betekenis is nie 'n ontologiese eienskap van literêre tekste nie, maar ontstaan deur middel van die interaksie tussen die teks en leser binne 'n sosiokulturele konteks.
- Die aard van literatuur kom na vore in die ontleding van sosiale prosesse soos kanoniserings, sosialisering en ideologiese oriëntasie.

Teen die agtergrond van bogenoemde spreek Schmidt (1997:120) die mening uit dat die beskouing van tekste binne 'n bepaalde konteks betekenisloos is indien daar nie gespesifiseer word wat hierdie konteks is en watter relasie daar bestaan tussen die teks en die bepaalde konteks nie.

Die bestudering van 'n teks binne 'n bepaalde konteks veronderstel volgens Schmidt die teenwoordigheid van 'n waarnemer (Schmidt, 1997:121). Sodanige waarnemer beskik oor kommunikatiewe hoedanighede en funksioneer binne 'n empiriese sosiokulturele situasie. Die *sisteem* is dus 'n waarnemer-afhanklike, kognitiewe en kommunikatiewe verskynsel. Dit is 'n begrip wat deur mense geskep is vir die spesifieke doel om onderskeiding te kan tref in hulle ervaringe van die werklikheid.

Schmidt (1997:122) dui aan dat veral Niklas Luhmann se uitgangspunte 'n sterk invloed uitgeoefen het op die literêre sisteem. Die mees innoverende aspek van Luhmann se idees word beskou as die wegbeweeg van 'n linguistiese raamwerk na 'n kommunikatiewe model (Ibsch, 1997:117). Luhmann se beskouing is daarop gebaseer dat sosiale sisteme tot stand kom, voortbestaan, herproduseer en hulleself in stand hou deur middel van kommunikasie. Kommunikasie word beskryf as 'n handeling wat bestaan uit 'n drievoudige samestelling, naamlik boodskap, inligting en interpretasie. Luhmann stel dus uitsluitlik belang in kommunikasie en verleen aan geen element toegang wat die homogeniteit van sy kommunikatiewe sisteem kan bedreig nie.

Luhmann se benadering skiet egter na Schmidt (1997:122) se mening te kort deurdat dit in der waarheid van kommunikasie 'n agent/speler/akteur maak wat *sigself* waarneem, *self* verdere kommunikasie selekteer en *self* verdere kommunikasie produseer. Aangesien kommunikasie verwys na 'n handeling en 'n handeling *sigself* nie kan uitvoer nie, kom Schmidt (1997:122) tot die gevolgtrekking dat Luhmann se sosiale sisteemteorie oor 'n leemte beskik aangesien dit sosiale agente benodig wat die handelinge kan uitvoer. Volgens Schmidt sou 'n kombinasie van die sisteemteorie en die handelingsteorie dus 'n meer geskikte raamwerk bied vir empiriese navorsing as wat die geval is met Luhmann se abstrakte en beperkte weergawe van die sisteemteorie. Die abstrakte karakter van Luhmann se konsepte verhoed dat sy uitgangspunte in die praktyk toegepas kan word. Ibsch (1997:117) meld dat die toepassings van Luhmann se teorie wat sy onder oë gehad het weliswaar nie baie oortuigend was nie.

Nog 'n beperking van Luhmann se sosiale teorie is volgens Schmidt die feit dat dit van die standpunt uitgaan dat sisteme *reeds bestaande entiteite is*. Die gevolge van so 'n aanname is volgens Schmidt kompleks omdat dit nie die problematiek aanspreek rakende die ontstaan van sosiale sisteme nie. Sosiale sisteme kan slegs voorgelê word as bestaande entiteite indien verder aanvaar word dat die komponente van sosiale sisteme *slegs kommunikasie is* (en niks anders nie) en dat hierdie kommunikasie selfskeepend en selfbewarend is. Dit is hierdie beperkinge in Luhmann se teorie wat hom na Schmidt se mening daartoe gedryf het om aspekte soos waarneming en agente gerieflik terug te skuif na die nie-sosiale omgewing.

Schmidt (1997:123) verwerp gevolglik die aanname van Luhmann en sy volgelinge dat die sosiale sisteem uitsluitlik gebaseer is op kommunikatiewe sisteme. Hy is ten gunste van 'n sistemiese benadering wat voorsiening maak vir die teenwoordigheid van ander sub sisteme. Sy benadering is dus een waarin sosiale sisteme teoreties voorgelê word as nie-lêre, onderling verwante, dinamiese samestellings wat vir die voortbestaan daarvan afhanglik is van die interaksie tussen die onderskeie sub sisteme (Schmidt, 1997:123).

Schmidt se insluiting van agente in die sisteemteorie vind plaas deur die insluiting van 'n *teorie van elites*. *Elites* word teoreties voorgelê as individue of groepe wat saamwerk of in konflik verkeer oor sistemies bepaalde handelingsdoelwitte en moontlikhede (Schmidt, 1997:123). *Elites* stel bekend, stabiliseer en verander sosiaal relevante idees, oortuigings en oriëntasies, sowel as daardie simboliese sisteme wat op hulle beurt weer *elites* produseer en bewaar. As gevolg van hulle handelinge en keuses beïnvloed, oriënteer en verander *elites* die publiek se norme op 'n beslissende wyse.

Die komplekse eenheid van die sosiale sisteem is die gevolg van sisteemspesifieke handelinge tussen die onderlinge sub sisteme. In moderne samelewings is die handelingsmoontlikhede van agente in die lêre sisteem volgens Schmidt (1997:124) institusioneel versprei oor vier handelingsdimensies, naamlik produksie, media/bemiddeling, resepsie en post-prosesserende van lêre verskynsels. Hierdie handelingsdimensies kan verder gedifferensieer word in bepaalde handelingsrolle. Alle handelinge in die lêre sisteem is georiënteer ten opsigte van kollektiewe kulturele

kennis (waardes, emosies) wat deur die agente verkry is deur die proses van literêre sosialisering (Schmidt, 1997:124).

Volgens Schmidt (1997:124) kan agente verdeel word in twee groepe, naamlik professionele en nie-professionele agente. Albei groepe mag deel uitmaak van die *elites*. Die belangrikste mediagebeure binne die literêre sisteem is dié wat deur die relevante agente (nie slegs die elite nie) bestempel word as literêr. In moderne literêre sisteme vorm tekste slegs een deel van die versameling van literêre items. Ander mediahandelinge raak al hoe belangriker. Aangesien die seleksie van literêre items deur middel van sosiale prosesse plaasvind en nie langer bepaal word deur normatiewe poëtiese beginsels nie, is dit volgens Schmidt geoorloof om literêre verskynsels te beskryf as "(...) fuzzy sets with changing components and variable hierarchies resulting from complicated processes of canonization" (Schmidt, 1997:125).

Dit is volgens Schmidt (1997:126) absoluut noodsaaklik om die diskoerssisteem van 'n samelewing te ken ten einde die spesifieke karakter van sy bepaalde literêre diskoers te bepaal. Die ondersoeker moet bekend wees met die (vlak van professionalisme en institusionalisering van die) handelingsrolle in 'n literêre sisteem ten einde die seleksie van onderwerpe, genres, estetiese strategieë deur outeurs, ensovoorts, te kan bepaal en evalueer. Die ondersoeker moet ook ten volle op hoogte wees van die kontemporêre diskoerse oor geregtelike, sielkundige, politieke, en ander aangeleenthede ten einde 'n behoortlike ontleding te kan maak van die literêre diskoers oor soortgelyke aangeleenthede.

Voortaan word die verband bespreek tussen die begrippe *waarnemer* en *betekenis*. Die empiriese omstandighede vir die skep van betekenis kan volgens Schmidt (1997:129) beskryf word as die herproduksie en toepassing van kollektiewe kennis op die prosessering van kommunikatiewe instrumente (bv. taal) in bepaalde kontekste. Aangesien hierdie herproduksie en toepassing varieer (soms dramaties) van sisteem tot sisteem en van konteks tot konteks, moet aanvaar word dat betekenis wat gekonstrueer is deur semantiese sisteme, noodwendig verskil van mekaar. Hierdie aanname word ondersteun deur die verskillende wyses waarop belangrike literêre werke akademies geïnterpreteer is binne verskillende tydperke. Volgens Schmidt is dit te danke aan 'n relatiewe kulturele homogeniteit van lede van 'n "gemeenskap van interpreteerders" dat spesifieke tekslesings of betekeniskonstruksies onomwonde aanvaar is binne 'n bepaalde periode (Schmidt, 1997:130).

Betekenis is dus nie op 'n arbitrêre wyse toegeken aan tekste nie, aangesien die mate van vryheid ten opsigte van betekenisboekening sosiokultureel bepaal word deur die reëls en norme van kommunikasie:

Perhaps one might say that the meaning of a word is the set of its acceptable uses in communication, i.e., in culture(s) (...) Like reality (...), meaning, too, is not mine or yours, but our culture is in you and me. It results from the empirically

conditioned operation of systems; but it is system-dependent and therefore continually changing ' (Schmidt, 1997:130).

Elrud Ibsch (1997:115-118) is van mening dat een van die belangrikste doelwitte van Schmidt se teorie was om literêre studies meer empiries te rig. Dit word geïllustreer deur sy insluiting van faktore soos produksie, bemiddeling, resepsie en die post-verwerking van literêre fenomene. Deur hierdie vier handelingsdimensies laat Schmidt toe dat verskeie agente die literêre sisteem binnedring. Die kompleksiteit van sy sisteem en die interaksie tussen die sisteem en verskeie subsisteme verhoed dat Schmidt die grense van sy sisteem kan bepaal na aanleiding van Luhmann se tweeledige kodes van kommunikasie. Terwyl Luhmann se sisteemgrense gedefinieer is, is dit vir Schmidt iets wat deur empiriese studie vasgestel moet word.

Ibsch (1997:116) beskryf Schmidt se teoretiese raamwerk as 'n kombinasie van Luhmann se sisteemteorie en van die *radikale konstruktivisme* (Ibsch, 1997:115). Deurdat Schmidt neurobiologiese begrippe (soos selforganisasie, selfverwysing, outonomie van die kognitiewe sisteem) in verband bring met kulturele en kommunikatiewe aspekte, het hy volgens Ibsch (1997:116) daarin geslaag om raakpunte te vind tussen die *radikale konstruktivisme* en ander leringe wat van die standpunt uitgaan dat die mens nie die realiteit ken as 'n objektiewe fenomeen nie, maar deur middel van ons interpretatiewe aksies.

Volgens Ibsch (1997:116) verskil Schmidt se teorie veral van Luhmann s'n deur sy siening dat die literêre sisteem bestaan uit heterogene elemente, deurdat hy die sisteemteorie en die handelingsteorie kombineer, en vanweë sy siening dat die grense van die sisteem 'n empiriese vraagstuk is.

3.3 'n Vergelyking tussen die verskillende sisteemteoretiese benaderings

Douwe Fokkema (1997:177) sonder drie vrae uit waarop die sisteemteorie volgens hom antwoorde behoort te bied, naamlik:

- Hoe moet 'n spesifieke sisteem onderskei word van sy omgewing? Wat is dus die onderskeidende eienskappe van 'n spesifieke sisteem?
- Hoe kan die funksies van 'n sisteem ondersoek word?
- Hoe moet die elemente waaruit 'n sisteem saamgestel is en ook hulle wedersydse verwantskappe bestudeer word?

Beide Even-Zohar en Schmidt gaan van die standpunt uit dat literêre sisteme verskil van kultuur tot kultuur. Volgens Fokkema (1997:177) beantwoord nie een van hulle egter na behore die vraag na wat die onderskeidende eienskappe van hierdie verskillende literêre sisteme is nie.

Fokkema (1997:180) dui verder aan dat beide Even-Zohar en Bourdieu beïnvloed is deur die sosio-ekonomiese metafoor van die mark. Hy is egter van mening dat die stryd rondom mag en institusionele outoriteit nie 'n unieke verskynsel van die literêre sisteem is nie, maar dat dit ook binne ander sosiale sisteme voorkom. Die wyse waarop literêre sisteme verskil van ander sosiale sisteme is dus steeds nie angespreek nie.

Bourdieu se idee van 'n homologie, dit wil sê 'n identiteit met omgekeerde waardes, tussen die literêre sisteem en die sosiale sisteem (bv. sy verwysing na 'n omgekeerde ekonomie), beskik volgens Fokkema (1997:180) oor die potensiaal om te verwys na 'n onderskeidende eienskap van die literêre sisteem. Bourdieu se argument is egter nie heeltemal oortuigend nie, omdat dit volgens Fokkema nie 'n uitgeklaarde saak is dat literêre gedrag noodwëndig identies of omgekeerd móét wees van sosio-ekonomiese gedrag nie. Hy kom tot die gevolgtrekking dat die begrippe *homologie* sowel as *identiteit van strukture* vanuit 'n epistemologiese oogpunt te ingewikkeld is om mee te werk. Buitendien het nóg Bourdieu nóg Even-Zohar volgens Fokkema veel aandag geskenk aan die epistemologiese basis van hulle idees en observasies.

Siegfried Schmidt toon na Fokkema se mening meer belangstelling in die epistemologie en bestee heelwat tyd aan die ontwikkeling van sy siening van kognitiewe konstruktivisme. Schmidt beskryf die realiteit as 'n mensgemaakte verskynsel. Ongelukkig word daar, aldus Fokkema, nie veel aandag geskenk aan die feit dat die sosiale konstruksie van realiteit, ten minste in sekere opsigte, sienings mag insluit wat gedeel word deur die hele mensdom nie. Hierdie uitgangspunt sou dit volgens Fokkema wel moontlik maak om tot die gevolgtrekking te kom dat daar tóg 'n *sosiale realiteit bestaan* wat as 'n maatstaf dien in die kommunikasie tussen mense. Die konstruktiviste verwerp egter die hipotese dat daar 'n realiteit bestaan wat onafhanklik is van menslike persepsie. Schmidt se konstruktivistiese benadering vertoon volgens Fokkema dus 'n neiging tot universalisme: "All that he says must be applicable under all circumstances, which prevents him from commenting on specific cultural phenomena since cultural activities cannot be discussed in terms of universals" (Fokkema, 1997:179). Ten einde 'n universele perspektief te behou, maak Schmidt verder die teenstrydige aanname dat alle waarnemings relatief van aard is. Alhoewel hierdie siening vanuit 'n filosofiese hoek verdedigbaar is, is dit na Fokkema se mening baie moeilik, indien nie onmoontlik nie, om empiriese navorsing te doen op so 'n relatiewe basis. Empiriese navorsing kan slegs onderneem word indien navorsers basiese en grondliggend idees deel ten opsigte van die sosiale realiteit.

Schmidt se beklemtoning van die *estetiese konvensie* as 'n onderskeidende kenmerk van die literêre sisteem, sou beskou kon word as een van die sterker punte in sy teorie (Fokkema, 1997:181). Fokkema verwoord die estetiese konvensie soos volg:

(...) the aesthetic convention relies on shared knowledge among particular populations that, if texts are intended to be read as literature or for other reasons elicit a literary response, the text processing is not to be geared towards a testing of factual truth or towards immediate practical application, but rather towards

the cognitive and emotive assimilation of general beliefs or models of behaviour
(Fokkema met verwysing na Schmidt, 1997:181).

Die estetiese konvensie is egter volgens Fokkema hoofsaaklik van toepassing op literêre aktiwiteite binne die sentrum van die sisteem en nie op aktiwiteite wat tot die periferie behoort nie: "In the periphery the boundaries between systems are fuzzy: the literary system overlaps with the economic system, the political system, and other systems. Systems theory does not end these hybrid situations" (Fokkema, 1997:182).

Die primêre doelwitte van literêr-sisteemteoretiese navorsing is volgens Fokkema om meer duidelikheid te verkry oor die elemente van die literêre sisteem, hulle wedersydse verwantskappe en die kommunikasiekanale wat tussen hierdie elemente gebruik word. Nie een van die genoemde teoretiese benaderings bied volledige antwoorde op al hierdie vrae nie. Na aanleiding hiervan stel Fokkema 'n werkswyse voor waarin nie noodwendig gepoog word om die verskillende teoretiese benaderings te kombineer nie, maar dit eerder as komplementêr tot mekaar te beskou. Gedeeltes uit elk van die teorieë is dus bruikbaar en kan aanvullend tot mekaar wees (Fokkema, 1997:183).

Volgens Fokkema kan 'n ondersoeker daarby baat om die elemente van die literêre sisteem in samehang met hulle kommunikasiekanale te beskou. Hy verwys na Schmidt se uitgangspunt dat hierdie elemente bestaan uit handelende agente wat kommunikeer deur middel van *harde en sagte* media: "Soft media are conventions (...). Hard media are oral, written or printed texts, including the equipment to relay them" (Fokkema, 1997:184).

Indien die ondersoeker egter byvoorbeeld die sisteem van literêre genres wil bestudeer, sou Luhmann se benadering volgens Fokkema weer meer van pas kon wees. Luhmann gaan van die standpunt uit dat die literêre sisteem bestaan uit prototipes of modelle van genres.

Fokkema pleit dus vir 'n meer probleemgeoriënteerde benadering: "(...) the aim of the observer is not to understand the system, but to envisage his or her research object in a way that allows to find answers to specific questions or problems" (Fokkema, 1997:184). Sommige sisteemteoretici is volgens hom so bemoei met die bou van 'n sisteem of met die wyse waarop 'n sisteem beskryf kan word, dat hulle heeltemal vergeet wat die aanvanklike rede vir hulle ondersoek was.

3.4 Samevatting

Die benadering tot vertaling in hierdie studie sluit aan by die meer onlangse ontwikkeling in die vertaalwetenskap waarvolgens vertaling beskou word as 'n komplekse kommunikasieproses tussen verskillende literêre sisteme, waartydens daar nie slegs 'n oordrag van taalkodes plaasvind nie, maar veral van sosiokulturele kodes. As gevolg van die feit dat vertaling die interaksie tussen verskillende literêre sisteme behels, word dit in

verband gebring met die polisisteemteorie. Die polisisteem, naamlik 'n sisteem van sisteme, word binne die raamwerk van die polisisteemteorie beskou as 'n meervoudige gelaagde eenheid waar die relasies tussen die sentrum en die periferie bestaan uit 'n reeks opposisies (Even-Zohar, 1990:88).

Die sisteemteorie is in die voorafgaande gedeeltes uiteengesit aan die hand van drie hoofstrominge, naamlik die formalistiese benadering van Itamar Even-Zohar, die sosiologiese benadering van Pierre Bourdieu en die konstruktivistiese benadering van Siegfried Schmidt. Dit is egter duidelik dat geen een van hierdie benaderings tot die sisteemteorie volledig is nie. Ten spyte van leemtes en gebreke is gedeeltes uit elk van hierdie teorieë egter bruikbaar vir die literatuurstudie. Fokkema beklemtoon die waarde van 'n ondersoek waarin die sentrale problematiek bepaal hoe die verskillende teoretiese benaderings aangewend word as beskrywende en heuristiese meganismes.

Vir 'n studie wat as doel het om die prosesse en oorsake te beskryf rondom die vertaling van Afrikaanse literatuur in Nederlands en wat kyk na die sentrale problematiek van waarom daar oor die afgelope jare 'n toename was wat hierdie vertalings betref, bied veral Itamar Even-Zohar se polisisteemteorie 'n werkbare wetenskaplike basis. Hierdie teorie maak dit moontlik om volgens intersubjektief toetsbare materiaal die elemente waaruit die verskillende sisteme saamgestel is en ook hulle wedersydse verwantskappe te bestudeer. Aangesien die teorie ook ontstaan het uit Even-Zohar se behoefte om spesifieke probleme op te los wat te make gehad het met die vertaalteorie, blyk dit veral gepas te wees vir 'n studie oor vertaling.

André Lefevere (Van den Broeck en Lefevere, 1979:1-6) beskou die polisisteemteorie as nuttig omdat "de theorie wetenschappelijk onderzoek kan organiseren en oriënteren, en dat ze een reeks verschillende, traditioneel ongerijmde aspecten van de literatuurstudie kan integreren". Omdat 'n studie oor vertaling talle uiteenlopende aspekte binne die literatuurstudie betrek (soos linguistiek, semiotiek, filosofie, sosiologie, ens.) is die polisisteemteorie juis 'n nuttige beskrywingsmiddel wat oorbruggend funksioneer tussen die verskillende dissiplines.

Dit sou egter verskralend op hierdie ondersoek inwerk om die winste van die ander twee sisteemteoretiese benaderings eenkant te gooi. Soos wat Fokkema (1997) aangetoon het, is hierdie verskillende benaderings aanvullend tot mekaar. Bourdieu se uiteensetting van die literêre veld blyk waardevol te wees in die beskrywing van literatuur binne die sosiokulturele konteks. Die sosiologiese insigte wat sy teorie bied en die wyse waarop die letterkunde daarmee in verband gebring word, is van groot nut in 'n studie oor vertaling, waarin laasgenoemde nie slegs die oordrag van taal- en letterkundige kodes behels nie, maar van waardes en norme wat werksaam is binne verskillende sosiokulturele sisteme.

Die grootste wins van Schmidt se teoretiese benadering vir hierdie studie, is waarskynlik sy uiteensetting van die rol van agente wat literêre handelinge uitvoer. Met behulp hiervan kan die interaksie beskryf word tussen die agente van die verskillende literêre

sisteme en die funksie wat hulle vervul in die vertaling van Suid-Afrikaanse literatuur in Nederlands. Hierdie agente sluit onder meer die rol in van die verskillende sosiopolitieke instansies, uitgewers, vertalers, resensente, kritici, ensovoorts, wat betrokke is by vertaling.

In hoofstuk 4 word daar vervolgens uiteengesit hoe die verskillende uitgangspunte van die sisteemteorie toegepas kan word vir die empiriese bestudering van vertaalde literêre tekste.

-
1. Vergelyk Van den Broeck en Lefevere oor Wittgenstein se siening van betekenis binne konteks (*Uitnodiging tot de Vertaalwetenschap*, 1979:89).

HOOFSTUK 4

TOEPASSING VAN DIE SISTEEMTEORIE

4.1 'n Model vir die empiriese bestudering van literatuur

Bestudering van die vertaalproses het aanleiding gegee tot die ontstaan van verskillende literêre modelle. Een van die meer onlangse modelle is dié van Dorleijn en Van Rees (1999a:1-29). Hierdie model integreer die beginsels van die drie hoofstrominge binne die sisteemteorie (soos uiteengesit in hoofstuk 3). Dit bied 'n bruikbare werkwyse vir 'n ondersoek oor die vertaling van Suid-Afrikaanse literatuur in Nederlands omdat dit die empiriese studie van literatuur as uitgangspunt het; dit bepaalde toetsmiddele voorstel vir aannames oor literatuur; en omdat dit 'n sistematiese uiteensetting bied van die verskillende agente wat betrokke is in die literêre veld.

Volgens Van Rees (1997:91) fokus sisteemteoretici dikwels meer op teoretiese en filosofiese besprekings. Ondanks die feit dat hulle die begrip *sisteem* verklaar aan die hand van 'n stel aannames, skram hulle dikwels weg van empiriese navorsing wat daarop gemik is om die spesifieke aannames te toets (Van Rees, 1997:91).

Navorsers behoort volgens Van Rees (1997:91) die volgende prosedures te volg:

- Formulering van teoretiese abstraksies na aanleiding van sosiale prosesse.
- Insameling van die soort data wat aangedui is binne die teoretiese konstruksie.
- Toetsing om vas te stel of die verwantskappe wat in die model voorgestel isstruktureel ooreenstem met die verwantskappe wat uit die data na vore gekom het.

Ten einde 'n werksmetode daar te stel vir die bestudering van literatuur het Dorleijn en Van Rees (1999a:5) die literêre veld skematies verdeel in drie funksies, naamlik materiële produksie, distribusie of verspreiding en die simboliese produksie van tekste.

Materiële produksie sluit die volgende in:

- Skrywers en instansies wat befondsing verskaf
- Literêre tydskrifte
- Literêre uitgewers

Distribusie betrek die volgende instansies:

- Die boekhandel
- Boekklubs
- Openbare biblioteke

Simboliese produksie behels die volgende:

- Literatuurkritiek in die media en vanuit die akademie
- Literêre onderwys in sekondêre en tersiêre instansies

Bogenoemde skema poog om die verband tussen die onderskeie instansies aan te dui wat betrokke is by die ontwikkeling en toepassing van bepaalde literatuuropvattinge op 'n bepaalde tydstop.

In 'n beskrywende literêre studie sou dit die taak van die ondersoeker wees om vrae te formuleer en te beantwoord oor die interaksie tussen die onderskeie partye. Aan die hand daarvan sou dan bepaal kon word wat die invloed of uitwerking van spesifieke literaturopvattinge is. Sodanige ondersoek behoort veral gefokus te wees op die interaksie en wedersydse afhanklikheid van lede wat betrokke is by die onderskeie instansies. Die objek van ondersoek binne hierdie benaderingswyse is altyd 'n kombinasie van die literêre teks of versameling tekste en die konteks waarbinne die teks en die verskeie betrokke partye in die veld funksioneer (Van Rees en Dorleijn, 1999a:7).

Betekenis is nie langer beperk tot die teks nie, maar sluit allerlei aspekte van die literêre veld en van die beeldvormingsprosesse in. In plaas van vrae oor die teks as estetiese objek word die fokus verskuif na die funksie van literatuur binne 'n sosiaal-historiese konteks en veral na die beeldvorming rondom die tekste (Van Rees en Dorleijn, 1999a:7).

Die benaderingswyse onder bespreking het dus die volgende ten doel: Om die organisatoriese sy van die letterkunde en die inhoudelike sy daarvan met mekaar in verband te bring binne 'n bepaalde periode en kultuurgebied.

Om literaturopvattinge te kan analiseer, word daar volgens Dorleijn en Van Rees in die eerste plek 'n metaniveau vereis wat die ondersoeker in staat sal stel om die relasie tussen die literaturopvatting en die konteks waarbinne dit gebruik word, te tematiser. Vir die skets van 'n historiese konteks van 'n bepaalde literêre ondersoek, is 'n blote weergawe van sosiale en kulturele anekdotes van die betrokke tydperk onvoldoende. Vrae wat sentraal moet staan, is volgens Van Rees en Dorleijn onder meer die volgende:

- Hoe kom 'n beeld tot stand?
- Wie is die agente wat betrokke is?
- Wat is die relevante omstandighede waarbinne die bestudeerde interaktiewe prosesse plaasvind?
- Wat is die oorsake van die beeld?
- Hoe gee die geskiedskrywing hierdie beeld weer?

Aangesien literaturopvattinge volgens Van Rees en Dorleijn (1999a:1) egter nie 'n statiese en outonome sisteem van idees is nie, maar deur die verbruikers daarvan (soos outeurs en kritici) geformuleer word, behoort die inhoud van bepaalde literaturopvattinge bestudeer te word in samehang met die persone en instansies wat dit gebruik.

Volgens Van Rees en Dorleijn (1999a:9) kan die twee uiteenlopende benaderings wat binne die ondersoekwyse bespreek word, naamlik die rekonstruksie- en die institusionele benadering, mekaar komplementeer en aanvul. Sommige vrae is uiteraard meer gerig op instansies en hul interrelasies, terwyl ander vrae weer gerig is op die inhoud van die literaturopvattinge. Vrae oor literaturopvattinge blyk egter slegs sinvol te wees indien

dit voortvloei uit die institutionele uiteensetting. Inhoudelike vrae kom onder meer na vore uit insigte wat verkry is van die mededeling deur kritici, outeurs, redakteurs en ander agente wat betrokke is by literêre en verwante instansies:

Wanneer inhoudelike vrae gestuurd word deur kennis van die institutionele setting loop die ondersoeker wat minder die risiko van hoogste problematiese historiese kategorieë, wat self die produk van beeldvorming is, te projekteer op die bestudeerde tydperk en onderwerp (Van Rees en Dorleijn, 1999a:9).

Van Rees en Vermunt (1996:330) is van mening dat navorsers wat hulle toesigs op die literêre veld, 'n posisie buite die veld behoort in te neem. Hulle behoort te poeg om die aktiwiteite van literêre instansies te analiseer vanuit 'n meta-vlakperspektief:

By examining the operation of literary institutions in this way, relevant questions can be raised about the extent to which activities by members of different institutions interact; about the effects of these activities, specifically about the way economic, social and ideological factors together affect not only the nature of these institutions' products (publishers' lists, literary magazines, the assortment offered by book clubs, the collections of public libraries and writers' reputations), but also cultural consumers' choices and reading behavior (Van Rees en Vermunt, 1996:320-321).

Ten einde 'n breër oorsig van die literêre veld te kan bied, word van die ondersoeker verwag om geheel en al weg te stuur van die interpretasie van literêre tekste en die uitspraak van waardeoordele oor die tekste. Dit beteken egter nie dat daar nie gebruik gemaak mag word van die inhoud van uitsprake wat gemaak is deur deelnemers van die literêre veld nie. Intendeel, sodanige uitsprake kan gebruik word as waardevolle data ten einde bepaalde aannames van die literêre model te toets.

4.2 Terminologie

Ten einde te voorkom dat daar in die verdere verloop van die ondersoek enige verwarring ontstaan, word daar vervolgens 'n uiteensetting gebied van 'n aantal belangrike begrippe.

4.2.1 Produk en produsent

Die term *produk* verwys na die willekeurige gebruik of toepassing van 'n stel tekens: "Thus any outcome of any activity whatsoever can be considered a product" (Even-Zohar, 1990:43).

Wat is egter die produk van literatuur? Kan dit aanvaar word dat die literêre teks die voor die hand liggende produk of (vanuit sommige heersende perspektiewe) die enigste produk is van literatuur? Volgens Even-Zohar (1990:44) behoort die teks, as 'n verbruiksentiteit, beskou te word op verskillende vlakke:

(...) texts circulate on the market in a variety of ways, and hardly ever, especially when highly canonized and eventually stored in the historical canon, as literary

critics see them, i.e., as integral texts. Thus one may also argue that textual fragments (segments) for daily use are a very conspicuous literary product. Quotations, short parables, and episodes readily referred to are some instances of such fragments (Even-Zohar, 1990:44).

Even-Zohar (1990:34) verkies die term *produsent* bo *skrywer* omdat laasgenoemde na sy mening spesifieke assosiasies insluit wat nie noodwendig relevant is nie. Toe die teksgeoriënteerde benadering, waarvolgens die teks en skrywer in die middelpunt geplaas is van literatuur, vervang is deur 'n kulturele benadering, is ou modelle en metodes aangepas ten einde die teks te interpreteer. Die bestaan van die teks as sodanig het 'n vanselfsprekendheid gebly: "because it is 'there', and all that is left (to us mortals) is to decipher its secrets" (Even-Zohar, 1990:34). Met die verloop van tyd het daar egter soveel vrae ontstaan oor buite-tekstuele aspekte, dat die nuwe teorieë daartoe genoep was om die produsent weer eksplisiet te betrek. Produsente is nie beperk tot 'n enkele rol binne die literêre netwerk nie, maar is betrokke by 'n verskeidenheid van aktiwiteite. Volgens Even-Zohar (1990:34) is dit nie slegs een produsent of verskeie individuele produsente wat ter sprake is nie, maar groepe of sosiale gemeenskappe wat betrokke is by die produksie van 'n teks. Hierdie groepe is verwant aan mekaar en aan hulle potensieële verbruikers. Hulle maak dus alreeds deel uit van beide die instansie en van die literêre mark. Die groepaktiwiteite van produsente kan nie buite rekening gelaat word in die verklaring van enige literêre gebeure (wat afhanklik is van normgewing en die toestand van die repertoire) nie.

Literatuur, wat beskou kan word as 'n veld van aktiwiteit, is 'n komplekse verskynsel wat volgens Even-Zohar (1996:28) geanaliseer kan word deur middel van sy aangepaste Jakobsen-skema. Binne hierdie aktiwiteitsveld word veel meer geskep of geproduseer as *tekste*. Een van die ander produkte van hierdie veld is onder meer die opvoeding en vorming van *skrywers* wat op hulle beurt weer optree in ooreenstemming met, of in reaksie tot, die bestaande kulturele modelle. Dikwels is hierdie skrywers belangrike verspreiders en ondersteuners van die repertoire wat deur die maghebbers voorgeskryf word, maar hulle kan ook produseerders word van nuwe literêre idees wat die algemene repertoire of kultuur kan verander. In hierdie gevalle funksioneer die skrywers as *entrepreneurs* wat poog om met die sosiale proses in te meng, dit te wysig of te beïnvloed (Even-Zohar, 1996:28).

Tekste word op verskillende maniere in die mark gesirkuleer en selde (veral as dit tekste is wat tot die historiese kanon behoort) as die volledige of integrale tekste. In sekere kulture, soos in die Franse kultuur, is teksfragmente volgens Even-Zohar (1996:28) meesal al wat op skool uit die inventaris van die nasionale kanon aangebied word. Studente maak dikwels eers kontak met die integrale tekste wanneer hulle 'n gevorderde stadium van hulle studies bereik.

Even-Zohar (1996:29) dui egter ook op sosio-semiotiese produkte van literatuur wat op ander vlakke funksioneer, naamlik beelde, gemoedstoestande, interpretasies van die werklikheid, ensovoorts:

The products on this level are items of cultural repertoire: models of organizing, viewing, and interpreting life. They thus constitute a source for the adopted models, habituses, prevailing in the various levels of society, helping to direct, preserve and stabilize it. These may be achieved not solely by the making of texts, but also, and often more so, by various aspects of institutional activities within literature (Even-Zohar, 1996:29).

'n Produsent is 'n individu wat skep deur aktief deel te neem aan 'n repertoire deur die skep van nuwe produkte: "In short, the common denominator of all manifestations of being a producer in culture is being in a mode of activating a product, in contradistinction to being in a mode of deciphering, or 'under-standing', the meaning/function of a product" (Even-Zohar, 1996:30). Samelewings ken dikwels aan intellektuele persone of geleerdes die status en verantwoordelikheid toe om deur middel van hulle kritiek namens die samelewing betrokke te wees by die samestelling van die kanon (Even-Zohar, 1996:30). So word die status van produsent/e ook aan individue en groepe toegeken wat betrokke is by innoverende kritiek van nuwe voorraad.

Even-Zohar beskryf 'n produk as: "... any performed set of signs and/or materials, i.e., including a given behavior" (1996:27). Die oorsaak of gevolg van enige aksie of aktiwiteit kan dus volgens hom as 'n produk beskou word. Nuwe produkte, items, insluitende nuwe kombinasies van reëls, kan slegs gegenereer word in verhouding of relasie tot die beskikbare repertoire. Hiermee word egter nie bedoel dat 'n produk slegs die implementering is van 'n bestaande model nie. Die repertoire laat altyd meer as een moontlike kombinasie van bestaande items of modelle toe. Gevolglik is enige soort produksie volgens Even-Zohar die gevolg van die sorgsame toepassing van bekende en bestaande modelle enersyds, en innovering of nuutskepping andersyds: "Inasmuch as producing is an implementation of options, it is also, permanently and inherently, a dynamic negotiation with these options" (Even-Zohar, 1996:28).

4.2.2 Die verbruiker

Volgens Even-Zohar (1990:36) word daar dikwels in literêre teorieë veronderstel dat 'n *leser* daardie entiteit is vir wie literatuur geskep is, dit wil sê dat die *leser* die verbruiker is van literêre tekste. Die funksie van literatuur is na sy mening egter nie beperk tot die *leser* nie, omdat die verbruiker, soos die produsent, op verskeie vlakke kan beweeg as deelnemer aan die literêre aktiwiteite.

Terwyl die *direkte* verbruik van *integrale tekste* volgens Even-Zohar meer beperk is, is alle lede van 'n gemeenskap egter *indirekte* verbruikers van literêre tekste:

In this capacity we, as such members; simply consume a certain quantity of literary fragments, digested and transmitted by various agents of culture and made an integral part of daily discourse. Fragments of old narratives, idioms and allusions, parables and stock language, all, and many more, constitute the living repertoire stored in the warehouse of our culture (Even-Zohar, 1990:36).

In die geval van *direkte* verbruikers, naamlik mense wat gewillig en doelbewus belangstel in literêre aktiwiteite, is dit nie altyd duidelik hoeveel van hulle werklik betrokke is by die leesdaad en hoeveel op ander wyses deelneem aan die literêre sisteem nie. Verbruikers van literatuur is volgens Even-Zohar (1990:36) dikwels eerder betrokke by die sosiokulturele funksies van literatuur as by die produk self.

Even-Zohar (1996:31) beskryf die verbruiker as 'n individu wat deur sy/haar hantering van 'n klaargemaakte produk deelneem aan die repertoire. Die verbruiker moet egter daartoe in staat wees om die relasies tussen die produk en die repertoire te identifiseer en te interpreteer. Konfrontasie met 'n maklik herkenbare produk verg minder inspanning van die verbruiker om die produk te verstaan. Wanneer die verbruiker egter met 'n nuwe produk gekonfronteer word, vereis dit dikwels meer vaardighede wat onder meer aanpassing en die aanleer van nuwe vermoëns mag vereis. Die kennis en vaardighede wat vereis word van 'n produsent is nie dieselfde as die vaardighede wat vereis word van 'n verbruiker nie.

Die verbruiker is nie lid van 'n toevallige groep individue nie, maar is gewoonlik deel van 'n magsnetwerk wat daartoe in staat is om die lot van die produk te bepaal. Hierdie netwerk van individue kan beskou word as die mark (Even-Zohar, 1996:31).

4.2.3 Die literêre bedryf

Die literêre bedryf bestaan uit faktore en agente wat betrokke is by die behoud van literatuur as 'n sosiokulturele aktiwiteit:

In specific terms, the institution includes at least part of the producers, "critics" (in whatever form), publishing houses, periodicals, clubs, groups of writers, government bodies (like ministerial offices and academies), educational institutions (schools of whatever level, including universities), the mass media in all its facets, and more (Even-Zohar, 1990:37).

Die literêre bedryf beheer die norme wat binne literêre aktiwiteite heers. Bemagtig deur (en as deel van) ander dominerende sosiale instansies, is die literêre bedryf ook aanspreeklik vir die besoldiging en dissiplinerings van agente en produsente.

Vanweë die groot verskeidenheid betrokkenes, is die literêre bedryf nie 'n homogene liggaam nie. Binne die bedryf is daar voortdurende wedyering tussen groepe om in die sentrum van die bedryf te staan en die normgewende mag te word. Verskeie instansies kan egter op dieselfde tyd werksaam wees binne verskillende afdelings van die sisteem. Besluitneming op enige vlak en deur enige agent binne die sisteem, is egter afhanklik van die norme en beperkinge wat gestel is deur bepaalde afdelings van die bedryf. Die bedryf beheer beide produksie en verbruik (Even-Zohar, 1990:38).

Instansies kan beskou word as "the aggregate of factors involved with the control of culture" (Even-Zohar, 1996:31). Instansies bepaal die norme waardeur die samelewing beheer word. Hulle vergoed en moedig ook produsente en agente aan. Instansies bepaal

watter modelle en produkte vir 'n bepaalde tydperk binne 'n samelewing vrygestel sal word. Instansies kan dus beskou word as 'n oorbrugging tussen sosiale kragte en kulturele repertoires of kanons:

But in contradistinction to the market, it is empowered with the ability to make decisions to last for longer periods of time. I am referring here not only to "collective memory" as a long lasting cohesion factor, but to the very basic task of preserving a canonized repertoire for transmission from one generation to another (Even-Zohar, 1996:32).

4.2.4 Die mark

Die mark is die (gemiddeld van) faktore wat betrokke is by die verkoop en koop van literêre produkte en by die bemaking daarvan. Dit sluit nie slegs die handel of verwante instansies in soos boekwinkels, boekklubs of biblioteke nie, maar ook alle agente wat deelneem aan verwante semiotiese en simboliese aktiwiteite. Die literêre bedryf poog om die aard en die pryse van produkte te bepaal. Hulle sukses (al dan nie) word egter bepaal deur die mate van interaksie wat met die mark bewerkstellig is. In die afwesigheid van 'n mark is daar geen sosiokulturele ruimte waar enige aspek van die literêre aktiwiteite grond kan wen nie. Die uitbreiding van die mark is dus in die belang van die literêre sisteem (Even-Zohar, 1990:39).

Net soos in die geval van die instansie, dien die mark as medium tussen die produsent se poging om 'n produk te skep en die moontlikheid dat daardie produk suksesvol sy doelwit sal bereik en dus by die verbruiker of verbruikers sal uitkom. Terwyl die instansie daarvoor verantwoordelik is om die tipe verbruiker en die waarde of pryse van die onderskeie produkte bepaal, is dit die mark wat uiteindelik bepaal of die produk suksesvol is of nie (Even-Zohar, 1996:33).

4.2.5 Repertoire

Repertoire dui op die geheel van reëls en materiaal wat beide die maak en verbruik van enige gegewe produk beheers. Volgens Even-Zohar (1996:26) beskik alle kulture oor 'n vasgestelde repertoire. Hierdie repertoire word dikwels beskou as 'n akkumulasie van insette wat gelewer is oor generasies heen: "Repertoires are thus conceived of as spontaneous creations of 'society'" (Even-Zohar, 1996:26). Even-Zohar is egter van mening dat daar onbetwisbare bewyse bestaan van doelbewuste aksies wat deur individue onderneem is om 'n repertoire tot stand te bring:

The origins of repertoire need therefore be viewed under different perspectives. While they may be anonymous, they need not always be conceived of as spontaneous; nor need they be viewed as uninterfered with by the deliberate desires and aspirations of individuals. The groups and individuals who are interested in controlling, dominating and regulating culture often are also active in the making of its repertoire (Even-Zohar, 1996:27).

Hoe groter die gemeenskap of samelewing, hoe groter moet die repertoire wees. Alhoewel die mate sal verskil waartoe die deelnemers aan die literêre sisteem bekend is met die repertoire, is 'n minimum van gedeelde kennis noodsaaklik ten einde die uitruiling van literêre inligting moontlik te maak. Indien die mees ooglopende manifestasie van literatuur beskou word as die teks, dan is die repertoire volgens Even-Zohar (1990:40) die geheel van reëls en norme waarvolgens 'n teks geproduseer en geïnterpreteer word. Die begrip *repertoire* verwys egter nie slegs na die gedeelde kennis wat nodig is vir die produksie en interpretasie van 'n teks nie, maar ook na sodanige kennis wat noodsaaklik is vir die skep van byprodukte van die literêre sisteem, soos byvoorbeeld resensies. Die bestaan van 'n repertoire is op sigself nie genoeg om te verseker dat 'n produsent of verbruiker dit sal benut nie. Dit moet ook beskikbaar en bruikbaar wees.

Dit gebeur volgens Even-Zohar (1996:21) dikwels dat die dominerende repertoire ander repertoires uitsluit, of die gebruik daarvan oorbodig maak. Die alternatiewe repertoires kan egter gebruik word deur ander sosiale groeperinge waarbinne die dominerende repertoire weer verwerp word: "Eventually, however, a rejected repertoire may push itself to domination (...) This is how *interference* becomes a strategy of a culture to adapt itself to changing circumstances" (Even-Zohar, 1996:21).

'n Dominerende kulturele groep of instansies is volgens Even-Zohar (1996:27) in die algemeen meer geneig daartoe om te hou by bestaande repertoires eerder as om nuwe repertoires saam te stel of te inisieer. Daarteenoor is mededingende groepe wat poog om die beheer oor te neem, gedrewe om nuwe repertoires bekend te stel.

4.3 Samevatting

Die werkwyse wat in die empiriese gedeelte van hierdie studie gevolg is, is grotendeels gebaseer op die model van Dorleijn en Van Rees.

In hoofstuk 5 word die sosiokulturele en taalhistoriese verwantskap tussen Nederland en Suid-Afrika ondersoek. Sodoende word die konteks daargestel waarteen die vertaling van Afrikaanse literatuur in Nederlands plaasvind.

In hoofstuk 6 word daar in breë lyne aangetoon wat die ooreenkomste en verskille is tussen die Nederlandse en Afrikaanse literêre sisteme en hoe dit skakel met die historiese aspekte in die voorafgaande hoofstuk. Gevolglik word 'n aantal afleidings gemaak oor die redes waarom bepaalde Afrikaanse literêre tekste geselekteer is vir vertaling in Nederlands en ander tekste juis nie.

Hierdie afleidings word aan toetsing onderwerp deur dit te meet aan literatuuropvattinge soos wat dit uiteengesit is in hoofstukke 7 en 8.

Die rol van bepaalde persone en instansies in die literêre veld word alreeds in hoofstuk 5 aangeraak. Dit word egter voortgesit in hoofstuk 7 waarin die algemene resepsie van Afrikaanse letterkunde in Nederland uiteengesit is soos wat dit reflekteer is in die

akademie, die media, die boekhandel, biblioteekdienste en die uitgewersbedryf. Die siening van twee van die prominente vertalers van Afrikaanse literêre tekste in Nederlands word ook weergegee.

Hoofstuk 8 bevat 'n vergelykende resepsiestudie van Riana Scheepers se literêre werke. Daar is eerstens gekyk na die resepsie van haar vertaalde tekste in Nederland en vervolgens na die resepsie van haar oorspronklike tekste in Suid-Afrika. Deur 'n vergelyking tussen die twee resepsiestudies word gepoog om die verskille uit te lig tussen die literatuuropvattinge van resensente in die twee lande en hoe dit beïnvloed is deur hulle bepaalde sosiokulturele konteks.

HOOFSTUK 5

DIE SOSIOKULTURELE EN TAALHISTORIESE AGTERGROND TUSSEN NEDERLAND EN SUID-AFRIKA

5.1 Inleiding

Even-Zohar (1990:53-72) handhaaf die mening dat literêre interferensie nie los bestudeer kan word van die historiese konteks nie. Gebeure binne die polisistiem het volgens hom 'n duidelike uitwerking op prosesse rakende die produkte van die sisteem. Om hierdie rede kan diegene wat belangstel in die samestelling van produkte (soos literêre tekste) nie die historiese en sosiokulturele omstandighede van die bepaalde polisistiem buite rekening laat nie. Van den Broeck en Lefevre (1979:30) beveel aan dat ondersoeke van hierdie aard onder meer rekening behoort te hou met aspekte soos vertaalpolitiek, die vertaalbeleid van die verskillende kulture, ensovoorts.

Die geskiedenis van interaksie tussen Nederland en Suid-Afrika word gekenmerk deur aanvanklike eenheid en latere versplintering. Eers sedert 1994 is daar weer pogings aangewend om opnuut die kulturele bande tussen die twee lande te smee. In die hieropvolgende hoofstuk is gepoog om aan te toon wat die invloed van die sosiokulturele geskiedenis was op die literêre interferensie tussen hierdie twee lande.

'n Beskrywing van 'n literêre sisteem of van die interaksie tussen verskillende literêre sisteme verëis volgens Barnard (1998:41) onder meer die identifisering van bepaalde gebeure en agente wat in die verlede betrokke was by literêre handelinge. In die lig hiervan word daar in hierdie hoofstuk aangetoon watter historiese gebeure en agente aanleiding gegee het en steeds gee tot 'n gesprek tussen die Nederlandse en Suid-Afrikaanse literatuursisteme.

Om die volledige Suid-Afrikaanse en Nederlandse kulturele polisisteme te bespreek, sou nie haalbaar wees binne die raamwerk van hierdie studie nie. Die polisistiemteorie is egter uiters geskik vir 'n meer funksionele benadering waarvolgens daar gefokus word op ooglopende verwantskappe en patroonmatighede, en op die funksie wat hierdie reeks verwantskappe inter- en intrasistemies vervul. Deur gebruik te maak van die samehang en wetmatighede wat na vore kom (Barnard, 1998:39), sal daar uiteindelik in die slothoofstuk gepoog word om 'n voorspelling te maak aangaande die toekoms van vertaalde Afrikaanse literêre tekste in Nederlands.

Soos wat daar in hoofstuk 3 gemeld is, word die sisteemteorie dikwels geassosieer met begrippe soos onveranderlikheid en onbuigbaarheid. Oënskynlik lyk dit dus asof dié teorie binne 'n postmoderne era heeltemal onvanpas is. Henk de Berg (1997:141-151) is egter van mening dat alhoewel die sisteemteorie gebruik maak van strukture, die klem nie geplaas behoort te word op die onveranderlikheid van hierdie strukture nie, maar juis op

die dinamiese prosesse wat daartussen afspeel. Volgens hom word daar binne die sisteemteorie aanvaar dat elke sosiale handeling of gebeurtenis veroorsaak is deur 'n reeks uiteenlopende faktore en moontlikhede. Die perspektief van 'n ondersoeker behoort gerig te wees deur die problematiek van sy/haar ondersoek. Binne die sisteemteoretiese denke word daar dus erken dat die beskrywing van die werklikheid subjektief is. Dit is veral deur Siegfried Schmidt se insluiting van neurologiese begrippe (soos selforganisasie, selfverwysing, outonomie van die kognitiewe sisteem, ens.) met betrekking tot kulturele en kommunikatiewe aspekte, dat daar binne die sisteemteorie raakpunte geïdentifiseer is met die konstruktivisme en ander leringe wat van die standpunt uitgaan dat die mens nie die realiteit ken as 'n objektiewe fenomeen nie, maar deur middel van ons interpretatiewe aksies (Ibsch, 1997:116).

Daar word dus geensins voorgegee dat die hieropvolgende historiese beskrywing van die sosiokulturele en literêre interaksie tussen Nederland en Suid-Afrika die enigste moontlike weergawe is nie. Die beskrywing van hierdie geskiedenis is gerig deur die vraag na die faktore wat aanleiding gegee het tot die huidige stand van vertaalde Afrikaanse literêre tekste in Nederland. Die klem word egter nie geplaas op die beskrywing van *literêre tekste* as sulks nie, maar in navolging van Even-Zohar (1996:16), op die *literêre prosesse* en die *literêre bedryf*.

5.2 Die sosiokulturele en taalhistoriese agtergrond tussen Nederland en Suid-Afrika

Die begin van die historiese verbintenis tussen Nederland en Suid-Afrika word algemeen teruggevoer na die aankoms van Jan van Riebeeck aan die Kaap de Goede Hoop in 1652. Die uitsending van Jan van Riebeeck en sy geselskap is volgens Karel Schoeman in *Armosyn van die Kaap. Voorspel tot vestiging 1415-1651* (1999) voorafgegaan deur 'n reeks verkenningstreke van die Portugese en Nederlandse skeepvaarders, die opkoms van die Atlantiese slawehandel, die stigting van die Verenigde Oos-Indiese Kompanjie en die opbloeï van Nederland in die sewentiende eeu. Die vestiging van 'n Europese handelsryk in die Ooste was een van die hoofredes waarom 'n verversingspos aan die Kaap noodsaaklik geword het.

Mettertyd het Nederlands aan die Kaap in aanraking gekom met ander Germaanse tale, inheemse tale en tale van slawe wat onder meer afkomstig was uit Indië, Madagaskar, Indonesië en Afrika. Uit hierdie kontaksituasie ontstaan daar 'n kontakvariasie aan die Kaap (Du Plessis, 1994:120).

Ponelis (1994:218-230) brei hierop uit deur aan te dui dat die kontinuïteit met die Nederlandse taalgebied aan bande gelê is deur die trae immigrasietempo. Nederland was in daardie stadium baie welvarend, met die gevolg dat die Nederlanders nie graag geëmigreer het nie. Die skaarsheid van vroue aan die Kaap het bygedra tot huwelike en saamwony tussen die Nederlandssprekendes, Koi, Duitsers, Franse en slawe. Die noue

verbintenis tussen hierdie oop gesinne, hul knegte en huiswerkers het gelei tot noue kontak tussen die verskillende moedertale.

Die Kaapse samelewing was dus gekenmerk deur “‘n hoë mate van meertaligheid en gepaardgaande verkeerstaalgebruik” (Ponelis, 1994:222). Die moedertale wat aan die Kaap gebruik was, was onder andere variëteite van Nederlands, Hoog- en Nederduits, Frans, verskeie Afrikatale, Autronesiese tale (waaronder Malgassies, Maleis, Javaans en Boeginees), Portugees en tale van Indië. Uit hierdie taalverskeidenheid het daar volgens Ponelis drie verkeerstaale ontstaan, naamlik variëteite van Nederlands, Maleis en Portugees. Die moedertaalgebruikers was ‘n minderheid in vergelyking met die verkeerstaalgebruikers. Hierdie kontaksituasie tussen die verskillende tale het volgens Ponelis ‘n groot invloed uitgeoefen op die Kaapse Nederlands.

Alhoewel dit nie binne hierdie studie moontlik is om die invloed van al hierdie tale op Afrikaans te beskryf nie, word daar wel verwys na die invloed van Frans soos bespreek in Anna E. Coetzee se artikel “Die Kaap se Franse plaasnaam-erfenis” (1994:7-21). Hierdie deel word by die studie betrek ten einde te wys op die vroeë politieke en taalkundige verbintenis met die Frans-Vlaamse vlugteling. Volgens Coetzee het regstreekse ontlenings uit Frans in Afrikaans deur kontak met die Franse Hugenote aan die Kaap, blykbaar op ‘n klein skaal voorgekom. Die Franse Hugenote se vanne is ook in baie gevalle só verafrikaans dat hulle vandag nie meer herkenbaar Frans is nie. Die grootste nalatenskap was egter die name wat die Frans-Vlaamse inwoners aan hulle plase en eiendomme gegee het: “Hierdie Franse het Frankryk sedert 1659, en selfs nog na 1713, verlaat. Van die 107 Kaapse plase wat destyds aan hulle gegee is, het 43 Franse name gekry en daarby het nog vier ‘n Franse agtergrond. Hier word nie ‘n saak uitgemaak of die plaaseienaar wel ‘n Hugenoot was nie; dit gaan hier om vroeë Franse plaasname” (Olivier en Coetzee, 1994:7). Coetzee wys daarop dat die hoofstroom Hugenote van 1688-1689 voorafgegaan is deur vlugteling uit Artois, Vlaandere en Henegouwe. Hierdie dele uit die *lae lande* en aan die noordgrens van Frankryk was in 1659 deur Frankryk verower en gevolglik het baie van die inwoners gevlug en hulle in Nederland of aan die Kaap kom vestig. Volgens Coetzee (1994:8) was hulle meesal Franssprekende Wale van Artois wat egter ook Vlaams magtig was. Daar word later in die hoofstuk uitgebrei oor die taalpolitieke verhouding tussen Suid-Afrika en Vlaandere.

Die gebruik van Nederlands as verkeerstaal deur mense wat dit nie as moedertaal magtig was nie, het geleidelik tot kreolisering gelei. Hierdie vorm van kreolisering word deur Ponelis beskryf as “die inhoudelike en gebruiksuurduksie van Nederlands in die mond van slawe” (Ponelis, 1994:224). Achmat Davids bespreek in sy artikel “Afrikaans – die produk van akkulturasie” (Olivier en Coetzee, 1994:110) die veranderinge in Hollands wat tot kreolisering gelei het. Volgens hom is dit veroorsaak deur taalkontak in die noue sosiale verhoudings tussen mense van verskillende kulture, linguistiese en etniese agtergronde aan die Kaap in die sewentiende en vroeë agtiende eeu: “Die behoefte aan oorlewing het ‘n interafhanklikheid tussen diverse elemente afgedwing, wat op ‘n vermenging van kulture en tale uitgeloop het. ‘n Kreoolse kultuur het aan die Kaap ontstaan – en daarin het Afrikaans sy oorsprong” (Olivier en Coetzee, 1994:110).

Nie-amptelik, in die boerdery en in die veld, is daar al volgens Siegfried Huigen (1995) reeds aan die einde van die sewentiende eeu 'n vroeë vorm van Afrikaans gepraat. Hierdie taalvorm is veral gebesig deur die vryburgers en trekboere wat in openlike opstand teen die regulasies van die Kompanjie mettertyd al hoe dieper die binneland ingetrek het ten einde die grense van die Kaapse nedersetting uit te brei. Teen die einde van die eeu het 'n groot gedeelte van Suid-Afrika aan die Afrikaanse trekboere behoort (Van Coller en Steyn, 2000:155). Van Coller en Steyn verwys in hul artikel "Van Wyk Louw en Leipoldt: twee verteenwoordigende denkrigtings oor die geskiedenis en toekoms van Afrikaans" (2000:153-164) na dié vroeë vorm van Afrikaans as 'n "Nederlandsrige taalvariëteit" of 'n "proto-Afrikaans" (2000:155).

Van 1795 tot 1803 is die bewind aan die Kaap vir die eerste keer deur Brittanje oorgeneem. Dit was slegs 'n tydelike oornam vanweë die politieke onstabiliteit in Europa. Met die Franse besetting van Nederland in 1806, val die Kaap egter vir 'n tweede keer in die hande van Brittanje, maar hierdie keer was die Britte nie weer van plan om die Kaap aan die Nederlanders terug te gee nie, "omdat die beheer oor die Kolonie die handel met die Ooste beveilig het en omdat die Kaap buitendien 'n belangrike militêre rol in die stryd teen Frankryk kon speel" (Kannemeyer, 1988:21).

Kannemeyer (1988:21) dui aan dat die Britse bewindhebbers vroeg reeds gepoog het om Nederlands aan die Kaap te onderdruk en Engels so gou as moontlik ingeburger te kry as amptelike en omgangstaal. Die goewerneur Sir John Cradock het in 1811 by die Britse regering gepleit vir 'n stelselmatige verengelsing van die Kaapkolonie. Met die koms van die nuwe goewerneur, lord Charles Somerset, in 1814 is die verengelsing verder gevoer, "aangesien hy opdrag van die Britse minister van kolonies ontvang het om Engels se gou moontlik tot die enigste amptelike taal in die Kolonie te verhef" (Kannemeyer, 1988:22).

Selfs na die Engelse oornam van die Kaap in 1806 is Nederlands en Afrikaans nog 'n geruime tyd lank die meerderheidstaal (Van Coller en Steyn, 2000:156). Die breuk van staatkundige bande met Nederland het egter daartoe gelei dat die Nederlandse koloniste verwyderd geraak het van die Nederlandse taal en kultuur. Nederlands is egter nog gebruik as skryftaal vir godsdiensoefening en in die onderwys. Variëteite van Afrikaans is gebruik deur 'n groot deel van die slawe en die Khoi, maar die taal het hoofsaaklik laer funksies vervul deur die gebruik daarvan as 'n omgangstaal of taal waarin kinders grootgemaak is (Van Coller en Steyn, 2000:156). Afrikaans is dus beskou as "'n lae, verbasterde vorm en Hollands is as skryf- en kultuurtaal by alle deftige en openbare geleenthede en in die skole en kerke gebruik" (Kannemeyer, 1988:20).

Engels word teen die twintigerjare van die negentiende eeu die enigste amptelike taal. Van Coller en Steyn verwys na die volgende twee faktore as die redding van Afrikaans op daardie tydstip: "die isolasie van 'n groot aantal sprekers van al sy variëteite en (as gevolg daarvan) hul gebrek aan kennis van Engels" (Van Coller en Steyn, 2000:156).

'n Verdere proses wat volgens Van Coller en Steyn (2000:156) 'n invloed uitgeoefen het op die posisie van Afrikaans, is die Groot Trek. Ontevredenheid met die Engelse bewind aan die Kaap de Goede Hoop sedert 1806, asook 'n heersende droogte, dryf na 1836 groepe Boere daartoe om die Kaapkolonie te verlaat en met die Groot Trek te begin. Alhoewel die oorname deur Brittanje 'n periode van ekonomiese voorspoed tot gevolg gehad het en die algemene lewenspeil en vlak van onderwys verhoog is, het die koms van die Britte egter volgens Kannemeyer kultureel tot verdrukking gelei: "Die koloniste het aanvanklik nie tot daadkragtige of georganiseerde verset gekom nie, enersyds omdat hulle geïndoktrineer was om aan Brittanje as wêreldmoondheid en aan Engels as wêreldtaal die eerste plek te gee, andersyds omdat die afwesigheid van 'n sterk nasionale bewussyn 'n doelbewuster optrede verhinder het. Hulle trou was dus nog altyd verdeeld" (Kannemeyer, 1988:24).

Die Groot Trek in 1834 lei tot die stigting van twee onafhanklike republieke in 1850, naamlik die Oranje-Vrystaat en die Transvaal. Nederlands was die amptelike taal in hierdie republieke (Huigen, 1995:2).

Retrospektief is die wysheid van die trek deur verskeie mense bevraagteken. Van Coller en Steyn (2000:156) verwys na Hermann Giliomee se siening dat "dit juis die trek was wat op die lang termyn die moontlikheid van Afrikanervoortbestaan deur middel van 'n betekenisvolle mate van selfbeskikking ernstig sou bedreig (...). 'Te min blankes wat heers oor te veel swartes in 'n te groot gebied is nie versoenbaar met selfbeskikking nie'."

Alhoewel die wysheid van die trek destyds al bevraagteken is, is dit egter volgens Van Coller en Steyn (2000:156) later in 'n positiewe lig gestel deur onder andere N.P. van Wyk Louw in sy opstel "Die ewige trek". Met verwysing na Scholtz word daar ook aangevoer dat die Afrikaners waarskynlik sonder die Groot Trek nie die aanslag van anglikerende invloede sou kon weerstaan nie en dat taal en volk teen die einde van die negentiende eeu nie meer sou bestaan het nie (Van Coller en Steyn, 2000:156). Die ontstaan van die Boererepublieke het die Afrikaners in staat gestel om die verengelsingsproses teen te staan deur onder meer eie skole: "Hulle kon 'n eie wêreld skep en dis dié wêreld wat hul taal gered het. Die ekspansie was hier 'n wyse om 'n soort isolasie te skep waarin Afrikaans kon groei" (Van Coller en Steyn, 2000:157).

Afrikaans het meer as 'n eeu lank slegs in gesproke vorm bestaan. In Kaapstad is die taal grotendeels deur die Kleurlingbevolking gebruik. Die eerste skriftelike weergawes van die Afrikaans wat deur die gekleurde bevolking gepraat is, word aangetref in Boniface se hekeldrama *De nieuwe ridderorde of De temperantisten* (1832) en A.G. Bain se monoloog *Kaatje Kekkelbek, or Life among the Hottentots* (1838) waarin daar onder meer die spot gedryf word met die Britse sendelinge. Volgens Kannemeyer (1988:20) is Louis Henri Meurant (1812-1893) se *Zamenspraak tusschen Klaas Waarzegger en Jan Twyfelaar over het onderwerp van afscheiding tusschen de Oostelyke en Westelyke Provincie* wat in 1861 in die *Cradocksche Nieuwblad* verskyn het egter die eerste publikasie in Afrikaans.

Ten die sewentigerjare van die negentiende eeu tree Afrikaans egter al hoe meer op die voorgrond as 'n direkte reaksie teen die Britse verengelsingsbeleid (Kannemeyer, 1988:27). Vanweë 'n aantal politieke gebeurtenisse, waaronder die opskorting van die soewereiniteit van die Transvaal, word die Afrikaners gedwing tot nadenke oor hulle herkoms en identiteit en hul toekomstige posisie in die land. Op 14 Augustus 1875 is die *Genootskap vir Regte Afrikaners* in die Paarl gestig. Aan die voortou van die Genootskap was S.J. du Toit, J. Lion Cachet en C.P. Hoogenhout. 'n Manifest wat deur hulle saamgestel is, het andersyds ten doel gehad om die Afrikaanse taal as instrument te gebruik om die volk bewus te maak van hulle eie nasionaliteit en karakter, en andersyds die opheffing van Afrikaans van spreektaal tot skryftaal.

In *Inleiding tot die Afrikaanse letterkunde* (Lindenberg, Brink, Pheiffer, Coetzee, 1965:14) word die sosiale, ekonomiese, godsdienstige en politieke beweging agter die Eerste Taalbeweging beklemtoon. Daar word verwys na Arnoldus Pannevis se ywer om die Bybel in Afrikaans vertaal te kry as sy dryfkrag vir die erkenning van Afrikaans. Daarbenewens was die boere, predikante en onderwysers wat betrokke was by die stigting van die GRA se ywer aangevuur deur hulle kommer oor die handhawing van die blanke Afrikaanssprekende gemeenskap. Patriotiese en nasionale oorwegings het dus hoofsaaklik as hulle motivering gedien. Afrikaans is beskou as 'n sosiaal behoudende faktor. Tot vandag toe speel taal 'n baie belangrike rol in die Afrikaner se identiteit (Ester, 1993:14).

Volgens André P. Brink (1991:2) was dit die besef van 'n onmag in die laat negentiende eeu en van die verhouding tussen daardie onmag en die Britse koloniale mag (plus wat oorgebly het van die Nederlandse koloniale mag op die gebied van godsdiens en kultuur) wat die Eerste Taalbeweging geïnspireer het. Dit wat die Boererepublieke nie deur geweld kon regkry nie, het hulle na Brink se mening mettertyd deur die taal vermag – veral nadat Lord Milner se pogings tot gedwonge verengelsing die “militante taalbewustheid” onder die Afrikaanssprekendes verskerp het. Vanuit hierdie situasie het 'n eiesoortige proses van dekolonisering in Afrikaans ontwikkel, aldus Brink. Dié dekoloniseringsproses word as uniek beskou, omdat kulturele ontvoogding in ander lande soos Suid-Amerika en ander dele van Afrika gewoonlik in die vroeë stadium plaasgevind het in en deur die taal van die koloniseerder. In Suid-Afrika het kulturele ontvoogding egter volgens Brink plaasgevind voordat politieke emansipasie nog eers begin het, “en dit juis deur die taal van 'n onderdrukte minderheidsgroep, die geminagte kombuistaaltjie Afrikaans” (Brink, 1991:2).

Ten einde van Afrikaans 'n erkende geskrewe taal te maak en te verseker dat Afrikaans reëlmagtig in druk verskyn, is die koerante *Die Patriot* (1876-1904) en *Ons Klynjti* (1896-1906) gestig. Die skrywers van *Inleiding tot die Afrikaanse letterkunde* (1965:15) is egter van mening dat talle van die tekste wat verskyn het, waardeloos was as letterkunde en dat nie-literêre oorwegings sterker was as suiwer letterkundige oorwegings in die meeste van die publikasies. Kannemeyer (1988:35) sonder nietemin werke uit van C.P. Hoogenhout, Jan Lion Cachet, S.J. du Toit en Gideon Retief van Wielligh wat volgens hom die eerste voorbeelde was van belangrike stylrigtings in die Afrikaanse prosa voor 1900.

Die opkomende Afrikaner-nasionalisme en die stigting van die Afrikanerbond in 1890 lei volgens Huigen (1995:137) ook tydelik tot 'n sterker staatsregtelike posisie van Nederlands in die Kaapkolonie. Aan die einde van die negentiende eeu beleef die Nederlandse taal 'n opbloei in Suid-Afrika (Huigen, 1995:2):

Voor al in de Zuid-Afrikaansche Republiek werd het Nederlandstalige onderwijs in de jaren negentig danig uitgebreid. Bovendien vestigden zich filialen van Nederlandse uitgeverijen en boekhandels in de Zuidafrikaanse steden. Nederlandse boeken waren daardoor beter beschikbaar.

Du Plessis (1986:38-39) is van mening dat die rol van die GRA in die Eerste Taalbeweging geheel en al oorskat is. Hy beweeg weg van die GRA-gesentreerdheid van die tradisionele benadering en gee 'n herinterpretasie van die taalgebeure in dieselfde tydperk. Eerstens koppel hy die gebeure rondom die Bybelvertalingsaksie met die GRA om daardeur aan te toon dat die Eerste Taalbeweging godsdienstig geïnspireer was. Dan bring hy die gebeure rondom die Afrikanerbond in verband met 'n afsonderlike taalbeweging wat volgens hom duidelik politiek geïnspireer is. Die benaming Eerste Afrikaanse Taalbeweging is volgens hom uiters verwarrend. In die plek daarvan verkies hy om te praat van die Bybelvertalingsbeweging, tradisioneel beskou as die *godsdienstfase* van die Eerste Afrikaanse Taalbeweging; en die Afrikanerbondbeweging, of tradisioneel beskou as die *politieke fase* van die Eerste Taalbeweging. Vanweë die oorbeklemtoning van die GRA, is bepaalde resultate wat aan die sukses van die Afrikanerbond toegeskryf kan word, volgens Du Plessis verkeerdlik voor die deur van die GRA gelê. In hierdie verband verwys hy na die *Patriot*-sukses, die oprigting van 'n Afrikaanse skool in Daljosafat, die stigting van Afrikaanse besighede, ensovoorts: "Die indruk word dus gewek dat die GRA die sentrum was van al die taalgebeure van die onderhawige tydperk, terwyl dié instansie feitlik nie eers 'n faktor was in enige Afrikaanse taalbeweging nie. Trouens, ná drie jaar moes die GRA onverrigter sake ontbind!" (Du Plessis, 1986:39).

Die Eerste Taalbeweging strek oor 'n tydperk van sowat 25 jaar en loop teen die einde van die negentiende eeu dood: "Terwyl die Eerste Taalbeweging die draer van nasionalisme was, het hy gegroei; toe die leier, S.J. du Toit, anti-nasionaal geraak het, het dit gekwyn. Ds. du Toit het nie alleen geweier om met Rhodes te breek ná die Jameson-inval nie, maar het die skuld vir die komende Tweede Vryheidsoorlog op die Transvaalse regering gepak" (Steyn, 1980:143).

Die Anglo-Boereoorlog (1899-1902) het 'n onuitwisbare knou aan die Afrikaners toegedien. Hoë sterftesyfers in die konsentrasiekampe lei tot 'n drastiese vermindering in getalle onder die Afrikaners. Materiële en werksverlies (veral as gevolg van die verengelse staatsdiens) lei tot armoede, verstedeliking en 'n groot mate van verengelsing (Van Coller en Steyn, 2000:157).

Steyn (1980:172) verwys na die taalstryder J.H.H. de Waal wat voor die einde van die Tweede Vryheidsoorlog van mening was dat Afrikaans die gevaar loop om binne een

geslag uit die stede en die opgevoede klasse op die platteland te verdwyn. Uit die totaal van 27 927 mense wat in die konsentrasiekampe dood is, was 22 000 jonger as sestig (Steyn, 1980:174).

Verdere gevolge van die oorlog was volgens Steyn (1980:174-176) die verdringing van Nederlands uit verskeie van sy hoë funksies. Die aantal ure wat aan die onderrig van Hollands in die skole gewy is, is verminder. Die onderrigmedium in die ander vakke sou Engels wees. Die staatsdienste van die twee gewese republieke is met Engelssprekendes beman en in die Kaapkolonie het Hollands ook talle regte in die staatsdiens verloor.

Die bevolkingsbeleid van die nuwe bewindhebbers het uitsluitlik as doel gehad om Hollands en Afrikaans te benadeel. Lord Milner wou deur Britse immigrasie van Engels die getalsterkste groep in Suid-Afrika maak (Steyn, 1980:176).

Die betrokkenheid van Nederland by Suid-Afrika gedurende die sestiger-, sewentiger- en tagtigerjare van die twintigste eeu word dikwels teruggevoer na die twee Anglo-Boereoorloë (1880/1881 en 1899/1902). Volgens Hans Ester (1993:7) het die Boere rondom die eeuwisseling 'n belangrike politieke en etiese rol in Nederland gespeel: "Op de Boeren werden voorstellingen en wensen geprojecteerd waarvan de oorsprong in eigen land te vinden was, maar die men reëel vervuld achtte daar bij dat edele broedervolk dat onder het juk van het perfide Albion moest doorgaan".

Na aanleiding van Lord Milner se aggressiewe verengelsingsbeleid, word die taalstryd na die oorlog hervat en hierdie keer op 'n meer nasionalistiese grondslag as wat die geval was met die patriotbeweging in die Paarl (*Inleiding tot die Afrikaanse letterkunde*, 1965:25). Die verloop van die *Tweede Afrikaanse Taalbeweging* word in die *Inleiding tot die Afrikaanse letterkunde* (1965:26) geïllustreer aan die hand van die volgende praktiese resultate:

- 1910: Stigting van die Zuid-Afrikaanse Akademie vir Taal, Lettere en Kuns.
- 1914: Instelling van die Hertzog-prys vir letterkunde; die erkenning van Afrikaans as medium van onderwys in skole in die Kaapprovinsie, Transvaal en Vrystaat (tot en met standerd iv).
- 1917: Vaslegging/standaardisering van die spelling van Afrikaans in 'n verskeidenheid van woordelyste.
- 1918: Toevoeging van Afrikaans as universitêre studievak.
- 1924: Afrikaans word in al die Hollandse kerke in Suid-Afrika ingevoer.
- 1925: Erkenning van Afrikaans as medium van onderwys in alle standerts; Afrikaans vervang Nederlands as amptelike taal.
- 1933: Die volledige Bybelvertaling verskyn in Afrikaans.
- 1944: Die Afrikaanse Gesagboek verskyn.

Aan die begin van die twintigste eeu, is die voortbestaan van Afrikaans 'n aktuele vraagstuk en die Afrikaner kom voor 'n aantal keuses te staan. Van Coller en Steyn (2000:157) wys daarop dat daar 'n hele aantal Afrikaners was wat gemeen het dat

Nederlands die amptelike taal moet word. Hulle verwys in hierdie verband na W.J. Viljoen, G.G. Cillilié, J.H. Hofmeyer ("Onse Jan").

Die teenoorgestelde vind egter plaas. Nederlands word mettertyd 'n vreemde taal in Suid-Afrika, nadat Nederland vir ongeveer 'n eeu en 'n half reeds 'n vreemde land geword het vir die Hollandse Afrikaners. Ena Jansen (1996:33) verwys na B.J. de Graaff wat in *De mythe van de stamverwantschap* (1993) skryf oor die anti-Nederlandse gevoel wat sedert die vroeë twintigste eeu in Suid-Afrika ontwikkel het:

D.F. Malan het byvoorbeeld in 1902 beweer dat Nederlands vir Afrikaners 'n vreemde taal geword het en die skrywers C.J. Langenhoven en Jan F.E. Celliers het selfs gesê dat Nederlands, as gevolg van die Engelse kulturele oorheersing in Suid-Afrika, die stigma van minderwaardigheid gedra het. Met verloop van tyd het Nederlands vir Afrikaanssprekendes irrelevant geword omdat dit nie 'n wapen teen anglikerende invloede was nie en ook nie 'n bron van nasionale trots nie. Die band met Nederland(s) was 'n belasting vir Afrikaner-nasionaliste en het nie gepas in hulle strewe om 'n eie identiteit en nasionale selfvertroue te ontwikkel nie. Die vroeë waardering vir Nederlandse invloede en praktiese hulp het mettertyd omgeslaan in irritasie daarmee en die algemene opvatting in die vroeë twintigerjare was dat Afrikaners niks meer van Nederland nodig het nie (Jansen, 1996:33).

Jansen (1996:30-31) skryf die onverskilligheid wat die twee taalgroepe tydens die twintigste eeu jeens mekaar se tale ontwikkel het hoofsaaklik toe aan die apatie van Afrikaners wat hulle rug op Nederlands gedraai het. 'n Mens sou hierdie reaksie kon vergelyk met 'n ouer/kind-verhouding waarin die ouer se betrokkenheid veel meer beduidend is as dié van die kind wat in 'n volgehoue losmaakproses gevikkeld is. Erik van den Bergh, een van die medewerkers van die sosiopolitieke organisasie Kairos (kyk bespreking oor Kairos aan die einde van hierdie hoofstuk) is dit hiermee eens: "De belangstelling vanuit Nederland voor Zuid-Afrika lijkt echter doorgaans groter geweest te zijn dan omgekeerd" (2000:64). Rob Antonissen (1946:66) verwys daarna as die ontvoogdingsproses van die Afrikaanse letterkunde.

Selfs die gelykstelling van Nederlands en Engels in die grondwet van 1910 in die Unie van Suid-Afrika het, volgens Siegfried Huigen (1995:3), nie veel verander aan die geleidelike ondergang van Nederlands nie.

Daar is volgens Van Collier en Steyn (2000) egter vandag nog mense wat die wysheid van die verwerping van Nederlands as die kultuurtaal van die Afrikaner bevestig. Hulle verwys na P.P. van Eeden wat in sy werk *Afrikaans hoort by Nederlands* betoog dat die Afrikaners se besluit in 1925 om Afrikaans te kies as die taal wat die beste beskerming teen die Engelse oorspoeling sou bied, verkeerd was:

Standaardafrikaans "as volledige vervanger van Standaardnederlands" het "ons nie soveel heil gebring [...], as waar ons op gehoopt het nie". Afrikaans het die

Afrikaner van die wêreld geïsoleer, skryf van Eeden, en die isolasie moes deurbreek word. Maar die deurbreking daarvan het die aangryping van die Angel-Saksiese taal en kultuur ingehou. "Die Afrikaner het dus met die standaardisering van Afrikaans, en die verdrywing van Nederlands, juis iets bereik wat hy ten alle koste wou vermy het, want Engels klop vandag harder aan die deur as ooit" (Van Collier en Steyn, 2000:157).

Van Collier en Steyn bevraagteken egter Van Eeden se siening dat Nederlands vandag sterker sou gestaan het as Afrikaans. Hulle is van mening dat die korttermynkeuse Afrikaans gered het.

Teen die einde van die negentiende eeu was daar egter ook 'n groep mense wat Afrikaans slegs wou behou as 'n dienspraak tot dat die volk 'n opvoedingspeil bereik het waar Engels kon oorneem (Van Collier en Steyn, 2000:158). As gevolg van 'n sterk oplewing van nasionalisme kry Afrikaans egter uiteindelik die oorhand. Van Collier en Steyn (2000:160) is van mening dat dit vandag redelik maklik is om al die foute in Afrikanernasionalisme aan te dui, maar dit is volgens hulle duidelik dat Afrikaans sonder daardie spesiale gevoel van volksverbondenheid nie die aanslag aan die begin van die twintigste eeu sou oorleef het nie.

P.H. Zietsman skryf in *Die taal is gans die volk* (1982:159) dat die Afrikaners 'n onderneming gemaak het om nooit hulle taal te versak nie en dat hulle vervolgens sterk aangedring het op gelyke taalregte: "Nasionale selfrespek, maar, soos hulle geglo het, ook nasionale voortbestaan het geveer dat hul taal op gelyke voet met Engels moes kom".

Om in die behoefte aan lektuur te voorsien, was die Afrikaners meer en meer aangewese op die produksie van plaaslike tekste, naas die beskikbare Engelse lektuur (Huigen, 1995:22). Meer as 'n dekade na die Anglo-Boereoorlog is die eerste gefiksionaliseerde werke oor die oorlog geskryf. Henriëtte Roos wys (1998:23) daarop dat hierdie tekste hoofsaaklik populêre historiese avontuurromans was, maar dat enkele van die vertellings deur kritici as literêr hoog geag is. Onder die bekendste van dié werke word genoem J.H.H. de Waal se *Die tweede Grieta* (1912), D.F. Malherbe se *Vergeet nie* (1913), Gordon Tomlinson se *Deur die Smeltkroes* (1917), Chris Euvrard se *Twee susters* (1914) en Jochem van Bruggen se *Teleurgestel* (1917). Die twee laasgenoemde werke is albei met die Hertzogprys bekroon. Roos verwys ook na die verhaalbundel *Die nuwejaarsfees op Palmietfontein* (1918) en Gustav Preller se *Oorlogsoormag en ander sketse en verhale* (1923).

Hoe gewild die tema van die Anglo-Boereoorlog is, kan geïllustreer word aan die hand van die groot aantal literêre tekste wat met die honderdjaarherdenking van die Boereoorlog verskyn het. Hieronder word interessantheidshalwe verwys na *Boereoorlogstories* (1998) wat saamgestel is deur Jeanette Ferreira uit die skeppende bydraes van meesal bekende hedendaagse Afrikaanse skrywers. Die meeste van dié verhale is spesiaal vir die bundel geskryf. Die bekende literêre hoogleraar, Elize Botha, debuteer ook as skeppende skrywer in die bundel saam met haar man professor Johan

Botha. 'n Ander teks wat die ondersoeker opgeval het vanweë die Afrikaanse en Nederlandse tekste oor die Anglo-Boereoorlog, is *Boer en Brit* (Jonckheere en Jansen, 1999) wat saamgestel en ingelei is deur Ena Jansen en Wilfred Jonckheere. In 'n inleiding tot die bundel brei Jonckheere uit op die besondere verbintenis wat beide Nederland en Vlaandere met Suid-Afrika gehad het gedurende die oorlog. Die toenemende Nederlandse liefde vir die Boere, Transvaal en Suid-Afrika was volgens hom "in de eerste plaats voortgekomen uit een nieuw gevoel van associatie met de Afrikaner republieken in hun verzet tegen Engelse agressie. De perceptie ontstond dat Zuid-Afrika niet alleen een 'Hollands' territorium was dat tegen de grijpgrage Engelsen moest verdedigd worden, maar dat het tegelijkertijd een ideaal gebied zou zijn voor culturele expansie vanuit het Nederlands taalgebied" (Jonckheere en Jansen, 1999:26). Jonckheere onderskei verder tussen die Nederlandse en Vlaamse belangstelling in die Boererepublieke:

Sympathie voor de Boeren zou in Vlaanderen, zoals in Nederland, ook op een basis van nationalistische idealisering gaan rusten, hoewel de standpunten van waaruit in beide lande gekeken werd niet identisch waren. In Nederland onderschraagde het Boerenenthousiasme een kwijnend nationalisme en trots op de heroïse daden van een als "oud-Hollandsch" waargenomen Zuid-Afrikaanse bevolking werd er door gestimuleerd. In Vlaanderen daarentegen zag men de strijd niet vanuit een Belgisch maar een Vlaams-nationalistische optiek, de optiek van een groep die sedert 1930 gedwongen was om binnen de staat België met zijn verfransde regering te functioneren, een landsdeel dat zich tevens bedreigd voelde door een andere grote taal- en cultuurgemeenschap, namelijk Frankrijk. Wat Frankrijk (of het gevaar van verfransing) voor Vlaanderen was, was Engeland in zekere zin voor die Afrikanernatie. Vlaanderen had zich al eeuwen tevoren tegen de Franse overmacht moeten verdedigen en als deel van de staat België (waarmee vele Vlaamse intellectuelen niet zo gelukkig waren) moest Vlaanderen zich door middel van zijn Vlaamse Beweging inzetten tegen de Frans georiënteerde regering van België. Parallellen met de Afrikaners lagen dus voor de hand, niet in het minst in het discours van die oppositie van de kleine, hoofdzakelijk plattelands gemeenschap en de grote natie met zijn imperialistische neigingen (Jonckheere en Jansen, 1999:35).

Die vroeë ontwikkeling van die Afrikaanse prosa is gekenmerk deur historiese romans wat onder meer verwys het na die meer onlangse Rebelle-era, maar ook na verder verwyderde periodes soos die koms van die Hugenote, die Bataafse regeringstyd, die Voortrekkerlewe, die Eerste Vryheidsoorlog en die Dorslandtrekkers (Roos, 1998:23-24).

Byna 'n kwarteeu nadat dit geskryf is, word Sol Plaatje se roman *Mhudi: an epic of South African Native life* in 1930 in geredigeerde vorm gepubliseer. In hierdie teks word die algemene blanke perspektief op die Suid-Afrikaanse verlede egter verwerp. Dit beskryf onder meer die swart persoon se stryd om grondbesit en voorspel opstand indien die posisie van die swart persoon nie herstel word nie (Roos, 1998:46).

Die bekendste prosawerke uit die tydperk na 1902 tot 1930 het die sosio-ekonomiese posisie van die Afrikaner as agtergrondmateriaal. Twee verwante literêre temas wat in dié romans voorkom, is dié van “’n veroordelende perspektief op die grootstadlewe waarin daardie Afrikaners wat weens ekonomies-maatskaplike oorsake van die plaaslewe verdryf is, afgetakel word tot armblikes” (Roos, 1998:24-25). Verstedeliking en die armblikevraagstuk sou tot in die dertigerjare nog deur skrywers soos C.M. van den Heever, Kootjie van den Heever, Abraham Jonker, P.W.S. Schumann en Abraham Coetzee gebruik word (Roos, 1998:25).

Gedurende dieselfde tydperk kom die plaasroman op die toneel en tot laat in die veertigerjare word dit “as geïdealiseerde milieu vanuit ’n romantiese, nostalgiese perspektief beskou” (Roos, 1998:25).

S.V. Petersen se *As die son ondergaan* (1945) is een van die eerste Afrikaanse romans wat geskryf is deur ’n gekleurde persoon. Dit handel oor ’n jong man wat na die platteland terugkeer na ’n ontnugterende en frustrerende poging om ’n bestaan in die stad te voer. Dit word onder meer opgevolg deur Eddie Domingo se *Okkies op die breë pad* (1955) en Arthur Fula se twee romans *Jôhannie giet die beeld* (1954) en *Met erbarming, o Here* (1957).

Afrikaans is in sy babaskoene egter veral gekenmerk deur ’n snelle ontwikkeling van ’n verskeidenheid van poëtiese vorme. Hiervoor was die Dertigers tot ’n groot mate verantwoordelik, waaronder W.E.G. Louw, N.P. van Wyk Louw, Elisabeth Eybers en Uys Krige. Ernst van Heerden, D.J. Opperman en S.J. Pretorius het die ontwikkeling van die poësie in die veertiger- en vyftigerjare voortgesit (Kannemeyer, 1988).

Tussen 1930 en 1950 word die werke van ’n groot aantal vroulike outeurs gepubliseer, hoofsaaklik in tydskrifte en dikwels onder manlike skuilname. Die werke van Elisabeth Vermeulen, Anna J. de Villiers, Miemie Louw-Theron en Regina Nester word egter onder die term *populêre vertelling* saamgesnoer. T.C. Pienaar se roman *Gebroke* (1941) en Sophie Roux se *Wrede grense* (1935) en *Fyn en broos* (1937) beeld op eksplisiete wyse die verset uit teen konvensionele huweliksnorme. Die feit dat blanke vroue eers in 1930 stemreg verkry het, speel volgens Roos in geen een van hierdie romans ’n duidelike rol nie, “hoewel dit moontlik is dat daardie hele emansipatoriese konteks tot die skielike toename in vroulike outeurs kon bygedra het” (Roos, 1998:50).

Roos (1998:51) dui daarop dat die verskyning van die *sosiale roman* waarmee onder andere verwys is na liefdesverhale, streeksliteratuur, avontuur- en speurverhale, en die beskouing daarvan as minderwaardig, eiessoortig is aan die Afrikaanse prosa van na 1930. Die Engelstalige Suid-Afrikaanse letterkunde sou so ’n normatiewe onderskeiding selde toepas.

Die maatskaplike funksie wat literatuur aan die beginfase van die Afrikaanse letterkunde gekenmerk het, het belangrike gevolge gehad vir die latere ontwikkeling daarvan. Ester (1993:21) dui daarop dat die herhaling van bepaalde temas en stylvorme aanleiding gegee

het tot die ontstaan van 'n tradisionele prosa. Die verklaring van hierdie tradisionele lyn moet volgens Ester gesoek word in die verhouding tussen werklikheid en fiksie. Aanvanklik het die romanskrywers bevestigende prosa geskryf, met ander woorde prosa wat geakkomodeer kon word binne die lesers van 'n homogene gemeenskap se verwagtingshorison. Met homogeniteit van kultuur word hier verwys na 'n groep se ooreenstemmende geloof, politiek en taalstryd.

N.P. van Wyk Louw verwys na die vroeë Afrikaanse letterkunde in *Vernuwing van die prosa* (1961) as "gemoedelike lokale realisme". In sy eerste opstelbundel *Berigte te veld* (1939) spreek hy sy siening uit oor die letterkunde as 'n groot en selfs beslissende faktor in die kwaliteit van die lewe van 'n volk en in die bestaansreg van 'n volk (Botha, N.P. van Wyk Louw-gedenklezing, 4 Oktober 1982).

5.3 Die beeldvorming van Suid-Afrika in Nederland

Suid-Afrika, uiteindelik sal jy miskien verstaan:

Wie jou die meeste liefhet, sal jou die hardste slaan.

[ID du Plessis (1943), aangehaal in Ester (1993:98)]

Die beeld van Suid-Afrika wat deur die Europese media tydens die einde van die negentiende eeu en die eerste vier dekades van die twintigste eeu geskep is, was volgens Ester (1993:309) tot 'n groot mate 'n projeksie van die Europeërs se eie tekortkominge en eie utopiese wense: "Wat oor Suid-Afrika geskryf is, het tenminste net so baie oor Europa as oor Suid-Afrika gesê."

Schutte (1986) bied 'n oorsig van die beeld van Transvaal in Nederland voor Desember 1880 en van die reaksies wat gevolg het op die Transvaalse opstand van 1880-1881. Voor 1880 het daar in Nederland weinig kennis en belangstelling bestaan in Suidelike Afrika. Die Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) se bedrywighede in die Kaap was nie as onbelangrik beskou nie, maar dit het nie veel belangstelling gewek nie (Schoeman, 2001:258). Na 1652 het daar wel 'n aantal publikasies verskyn waarin geskryf is oor die Kaapse natuur, die oorspronklike Kaapse inwoners (waarna verwys is as die *Hottentotten* en *Bosjesmannen*) en na die ontwikkelende groep boere, bekend as Afrikaners (Schoeman, 2001:258):

Al met al was die Kaapse samenleving voor Europese waarnemers een voorbeeld van een koloniale maatschappij zoals er op zoveel plaatsen te vinden waren, met voor sommigen hooguit een beperkte extra aantrekkelijkheid vanwege het exotische geurtje dat zulke samenlevingen nu eenmaal eigen was (Schutte, 1986:13).

Na 1795 staan die Kaap onder Engelse gesag, behalwe vir 'n kort tydperk van 1803-1806 toe die Bataafse Republiek weer beheer oor die Kaap geneem het (Huigen, 1995:19). Na 1806 neem die Britte weer oor en wil dit voorkom asof Nederland toenemend kontak met die Kaap verloor (Scholtz, 1964:3). Aanvanklik bestaan daar nog intellektuele en

godsdienstige betrekkinge, maar ook dit word met die verloop van tyd minder (Huigen, 1995:19).

Die handel en Nederlandse emigrasie na die Kaap was in daardie stadium onbeduidend klein. In 1868 skryf 'n Nederlander, ene N. Pos, oor die lae Kaapse lone en hoë pryse en gee hy 'n baie negatiewe beeld weer van die Afrikaner Boere: "Ze zijn lui, hun godsdienstigheid is slechts uiterlijke schijn, ze behandelen de gekleurde mensen hard en zijn gekant tegen zending onder de niet-blanken" (Schutte, 1986:16). Die beeld van die Boere as gekant teen sending, en as skynvrome aanhousers van slawe en onderdrukkers van nie-blankes, word volgens Schutte (1986:16) vóór 1880 nagehou onder dieselfde groep wat ná 1880 verander het in stoere Boere-ondersteuners. Die rede vir dié vinnige beeldverandering wat in hierdie kringe na 1880 plaasvind, word later in die hoofstuk bespreek.

Die berigte oor Suid-Afrika wat na 1877 in die Nederlandse pers verskyn, dui op 'n groeiende twyfel oor die Engelse se bedoelinge in Suid-Afrika. Die Zoeloeoorlog van 1879 en opeenvolgende oorloë met swart stamme na 1880 dien as bewys dat die Engelse ook geensins 'n goeie verhouding met die swartmense in Suid-Afrika het nie. Protesgroepe ontstaan in Transvaal teen die Britse anneksasie en in *De Standaard* van 23 Desember 1880 word die begin van die Transvaalse opstand aangekondig (Schutte, 1986:24). Sedert dié datum word daar in *De Standaard*, soos in die res van die Nederlandse pers, 'n stroom van berigte gepubliseer oor die oorlog in die Transvaal.

'n Reeks van pro-Boer-aktiwiteite ontstaan in Nederland. Een van die eerste bewegings wat ontstaan het, was die Utrechtse Hoofdc Comité (anno 1880-1881) onder leiding van Pieter Harting. Hierdie komitee is meesal ondersteun deur liberale intelligensia (Schutte, 1986:27). Die Amsterdamse Transvaal Comité dien egter as byeenkoms vir uiteenlopende pro-Boer-bewegings in Nederland – van konserwatief tot liberaal. Die pro-Boer-stemming in Nederland in 1880 en veral uitsprake wat gemaak is deur Pieter Harting lei daartoe dat die vraag by die Engelse ontstaan tot watter mate die Nederlandse regering hierdie bewegings in hulle sieninge ondersteun. Sal Nederland amptelike diplomatieke bemiddeling aan die Transvalers begin verskaf? Die Nederlandse regering wou egter nie te midde van die heersende politieke omstandighede in Europa hul verhouding met die Engelse vertroebel nie, en besluit om nie amptelik in te meng in die Britte se konflik met die Boere nie, maar om eerder neutraal te bly. Nederlandse uitinge van simpatie teenoor die Transvalers neem egter steeds toe. Een van die opmerklikste verskynsels in 1880-1881 is volgens Schutte (1986:35) "de snelheid en grondigheid waarmee het beeld van de Transvalers als bij toverslag van schaduwsijden en vlekken werd ontdaan". Die Boere se oortreding van die verbodsbepalings van die Sandrivierkonfensie (wat teen slawerny ingestel is in 1877) was egter problematies. Die Nederlanders vind dit ietwat moeiliker om 'n nuwe visie te ontwikkel aangaande die ou klag oor die mishandeling en minagting van die nie-blankes deur die Boere. Harting word attent gemaak op 'n geskrif deur ene Huet oor "Het Lot de zwarten in Transvaal en de Zuid-Afrikaansche Republiek". In reaksie hierop stuur Huet egter self 'n stuk aan *De*

Standaard (oorgeneem in die NRC, 16.2.1881) waarin hy dit duidelik stel dat hy wel simpatiek teenoor die Transvaalse Boere staan:

Ik was vóór de Transvaalse annexatie, maar de manier waarop Engeland die heeft doorgezet is even onverdedigbaar als Englands houding tegen de inboorlingen. Mijn verhaal over de wreedheden der Transvalers in mijn boekje is juist, maar daar is niet alles mee gezegd: Wellicht zou ik thans met meer zachtmoedigheid ook over deze dingen oordelen en meer in aanmerking nemen den veelszins onbeschaafden toestand der blanken zelfen in die dagen. Zeker is het, dat in twintig jare – mijn boekje beschrijft de toestanden in 1857 – overal en vooral ook in Zuid-Afrika veel is veranderd (in Schutte, 1986:36).

Die opmerkelijke verandering in die gesindheid van die Nederlanders ten opsigte van die Transvaalse Boere in 1880-81 kan volgens Schutte gedeeltelik verklaar word vanuit die minderwaardigheidsgevoel van die negentiende-eeuse Nederlanders: "Als de inwoners van een kleine staat gevoelden zij de bedreiging die uitging van de opkomende grote mogendheden. Wat betekende het machteloze, ingeslapen, versufte en verarmde Nederland nog?!" (Schutte, 1986:40). Naywer jeens Engeland dien ook as voedingsbron om met die Boere te simpatiseer:

Voor veel Europese liberalen was het weliswaar een verwarrende factor dat juist Engeland, de bakermat van het liberalisme, de erfviand van de Boeren bleek, maar dat kon worden verklaard uit een andere Britse karaktertrek: chauvinisme en imperialisme. Voor veel liberalen was de strijd van de Boeren de strijd voor vrijheid en recht, voor handhaving van rechtsregels in het volkerenverkeer tegen een arrogante en machtswellustige tegenstander (Schutte, 1986:73-74).

Die *Goue Eeu* van die Nederlandse Ryk was nog slegs 'n herinnering toe die byna vergete afstammelinge in Suid-Afrika skielik in 1880 met die eerste Vryheidsoorlog daarin geslaag het om die magtige Britse Ryk in toom te hou. Volgens Sonja van der Watt (1992:24) is daar met groot entoesiasme ontdek dat hierdie handjievol heldhaftige Boere eintlik die beste was wat die Nederlandse stam aan die wêreld kon bied. Teen die agtergrond van hierdie onderliggende gevoel, was die gebeure in Suid-Afrika soos helende salf op die geteisterde selfbeeld van die negentiende-eeuse Nederlanders. Die Transvalers was 'n sterk, jong en opkomende nasie in 'n land van onbegrensde moontlikhede:

Aan dat jonge volk wilde het Nederlandse nationalisme zich optrekken, er nieuwe kracht en bezieling aan ontlenuen. (...) Juist dit vertraagde, feitelijk reeds achterhaalde selfbeeld blijkt echter een belangrijke stimulans gevormd te hebben voor de ontwikkeling van het Nederlandse nationalisme en daarmee voor het pro-Boer enthousiasme anno 1880-81, dat zodoende zowel een bewijs als een prikkel van dat nationalisme beschouwd kan worden. Dat we hier te doen hebben met Nederlands nationalisme, gericht niet op Transvaalse maar op typisch Nederlandse belangen, is immers onmiskenbaar (Schutte, 1986:40-41).

In die buitelandse politiek van die tyd was dit in die mode om etiek en volkereg as argumente te gebruik. Die kombinasie van moralisme en *legalisme* raak in Nederland gewild omdat dit 'n geskikte wapen blyk te wees vir 'n klein nasie wat, in teenstelling met die magpolitiek van die dag, hulle beywer vir die gelykwaardigheid van alle state. Indien die Transvaal hulle selfstandigheid kon herwin, sou dit nie slegs die nasionale selfbeeld herstel en die aansien van die Nederlanders wêreldwyd verbeter nie, maar sou dit ook die toekomstige uitsig bied van moontlike Nederlandse kulturele en materiële uitbreiding:

Een Hollands Transvaal, zo meende men in volle overtuiging, zou een uitbreiding van het potentieel van de Nederlandse cultuur betekenen, in het ergste geval, bij de ondergang van het moederland zelf, een vluchtheuvel en vervanging. Wie zo dachten achtten hun streven naar een cultureel Groot Nederlandse stam, waar ook de wereld – een organisatie als het Algemeen Nederlands Verbond zou die taak op zich nemen – maar zagen toch vooral grote kansen in Zuid-Afrika liggen (Schutte, 1986:41).

Met die bekendwording van die wapenstilstand in die Transvaal het die Utrechtse Hoofddcomité byeengekom om te besluit hoe hulle die Transvaalse beskawing ten beste kan help bevorder en hoe die Nederlands-Transvaalse bande in stand gehou en versterk kan word. Hul eerste probleem was volgens Schutte (1987:41) die verdeeldheid van pro-Boer bewegings in Nederland. Samewerking was 'n noodsaaklike eerste stap. Volgens Schutte was dit vermoedelik die Amsterdamse Transvaal Comité wat met die voorstel gekom het om 'n Nederlandse Vereeniging te stig wat hul sou beywer vir die belange van hulle Suid-Afrikaanse stamgenote. Op 12 Mei 1881 is die stigtingsvergadering vir 'n blywende Zuid-Afrikaanse Vereeniging gehou.

Een van die belangrikste pro-Boer-organisasies wat na 1880 ontstaan, is volgens Schutte (1986:87) die Nederlands-Zuidafrikaanse Vereniging of NZAV. Die lede van die NZAV het dit as hulle plig beskou om hulle stamgenote in die Transvaal, maar ook in die res van Suid-Afrika, se belange op die hart te dra, hulle te voorsien van hulpbronne ten opsigte van die landbou, nywerheid, handel, na hulle materiële behoeftes om te sien en te help met ekonomiese ontwikkeling, en om toe te sien dat die publiek ingelig bly oor die toestande in Suid-Afrika. Behalwe vir die beskikbaarstelling van Nederlandse boeke en onderrigmateriaal vir skole en openbare biblioteke in Suid-Afrika en vir die verspreiding van inligting oor Suid-Afrika in Nederland (Huigen, 1995:22), het die NZAV in 1889 begin met die verspreiding in Suid-Afrika van 'n viermaandelikse bibliografie van Nederlandse publikasies:

Evenals met de opbouw van de (school)bibliotheken, de beschikbaarstelling van prijsboeken voor leerlingen met goede prestaties in het Nederlands, en herhaalde pogingen boekhandelaren voor de verspreiding van het Nederlandse boek te interesseren, werd hiermee beoogd een tegenwicht te vormen tegen de door het

onderwijs in de Kaapkolonie gepropageerde verengelsing der Boerenbevolking (Schutte, 1986:87).

Onder aansporing van die NZAV word daar in 1896 'n uitgewersfirma, J.H. de Bussy, in Pretoria gestig. Sodoende kon 'n toevloei van Nederlandse boeke na die Transvaal verseker word. In dieselfde jaar word daar ook 'n taalfonds gestig vir die behoud en ontwikkeling van Hollands as volkstaal in die Boererepublieke.

Toe die bedreiging van 'n tweede oorlog tussen die Boere en die Britte in 1899 sterker word, het 140 000 Nederlanders 'n beroep (opgestel deur die NZAV) aan die Engelse geteken om 'n onregverdige oorlog te voorkom. Die Engelse se gebruik van *dum-dum*-koeëls, hul toepassing van die verskroeiende-aardetaktiek en wat gelyk het na massavolksuitwissing as gevolg van die behandeling van inwoners van konsentrasiekampe, het die Nederlanders se simpatie vir die Boere laat toeneem. Hulle het eensgesind agter die Boere gestaan tydens die Anglo-Boereoorlog en hierdie herinneringe het sterk bly voortleef in Nederland tot en met die Tweede Wêreldoorlog (Schutte, 1986:54).

Die effek van die spesiale gesindheid van die Nederlanders teenoor Suid-Afrika is gedurende hierdie tydperk op verskeie terreine merkbaar: standbeelde en gedenktekens is opgerig vir Boereleiers soos Steyn, De Wet en Kruger, die oorskot van oud-president Paul Kruger wat in ballingskap in Rotterdam oorlede is, is na Kaapstad geneem, die viering van Kruger se honderdste geboortedag in 1925, ensovoorts (Steyn, 1998). Die totstandkoming van 'n Kultuurverdrag is in 1939 verhinder deur die uitbreek van die Tweede Wêreldoorlog, maar in 1951 kon dit uiteindelik tot stand kom. Onder hierdie Kultuurverdrag het beide regerings beurse beskikbaar gestel vir studente van die afsonderlike kulture. Langdurige verblyf in Nederland en blootstelling aan die Nederlandse akademiese wêreld en die samelewing in die algemeen, was vir talle Suid-Afrikaanse studente waardevolle ondervinding en het ook as toegang gedien tot die Europese kultuur en lewenswyse (Van der Watt, 1992). Terug in Suid-Afrika is hierdie ervaringe weer teruggeploeg in die samelewing: "Voor de ontwikkeling en ontplooiing van de Afrikanercultuur in het bijzonder is deze Nederlandse bijdrage van moeilijk meetbare (processen van cultuuroverdracht zijn nu eenmaal niet cijfermatig quantificeerbaar) maar grote betekenis geweest. (...) bijzonder sprekend is de bijdrage van Nederland aan de groei van het Afrikaans als schrijftaal en literaire taal, aan het onderwijs en het academisch denken" (Schutte, 1986:57).

Die Vrede van Vereeniging wat op 31 Mei 1902 deur die Boererepublieke met Engeland gesluit is, sluit 'n fase in die geskiedenis van die NZAV af. Hulle ledetal daal in die jaar daarna met ongeveer 15%. Alhoewel die Boererepublieke hul onafhanklikheid verloor het, kon die taak van die NZAV egter nog voortgesit word. Heelwat geld word opsy gesit vir die *Studiefonds voor Zuidafrikaanse Studenten* en finansiële bystand word verleen aan die Pretoriase koerant *De Volksstem* om te verseker dat die Hollandse invloed behoue bly in die Suid-Afrikaanse joernalistiek. Die vereniging gee egter die meeste van hulle aandag aan die vestiging van Christelik-nasionale onderwys (CNO) in Suid-Afrika. Die CNO-skole was gestig as teenwig vir amptelike Engelse onderwys en met die doel om

aan die Afrikaanse jeug die geleentheid te bied om in hulle eie taal en kultuur onderrig te ontvang. Teen die tyd dat staatsubsidie aan CNO-skole toegeken is in 1907, het die NZAV al meer as 'n half miljoen gulde se steun verleen aan die stigting van honderde skooltjies deur die land (Schutte, 1986:93). Die NZAV het sedert 1905 amptelike kantore in Amsterdam ingerig waar hulle ook mettertyd hul eie biblioteek gestig het met 'n groot bestand waardevolle literatuur oor Suid-Afrika. In 1882 to 1884 is 'n weekblad, *De Hollandsche Afrikaan*, in Amsterdam gestig met die hulp en ondersteuning van die NZAV. Van 1903 tot 1908 gee 'n voormalige Nederlandse joernalis, M.P.C. Valter (finansiële ondersteun deur die NZAV), *De Zuid-Afrikaansche Post* uit waardeur eerstehandse inligting oor Suid-Afrika versprei kan word. Gedurende die ontwikkeling van die Afrikaanse taal en kultuur, veral aan die begin van die twintigste eeu, is die bekendstelling van Afrikaans in Nederland aangespoor deur die vrees dat die Nederlandse boek in Suid-Afrika sou uitsterf. Ten einde die Nederlandse taal en kultuur te laat voortleef, is 'n Nederlandse Kultuurhistoriese Instituut in Pretoria gestig rondom 1931. Die teenpool hiervan was die skep van 'n lektoraat vir Afrikaanse taal- en letterkunde aan die Universiteit van Amsterdam (Steyn, 1998:462).

Alhoewel Nederland en Suid-Afrika polities elk hulle eie gang gegaan het, word die gesindheid van die Nederlanders teen 1929 weerspieël in die woorde van die Nederlandse minister van Buitelandse Sake: "maar gebleven is de verwantschap van taal, van recht, de verwantschap op religieus, op kerkelijk gebied. Dat gevoel van verwantschap heeft gemaakt, dat wij hier in Nederland Zuid-Afrika altijd hebben beschouwd als een familielid, dat reeds lang het ouderlijk huis heeft verlaten, zijn eigen weg is gegaan, maar dien wij steeds met warme belangstelling hebben gevolgd" (Schutte, 1986:50).

Met verloop van tyd het waarskuwings opgegaan dat die tyd vir Romantiese Boereliefde verby was en dat 'n bewondering vir die heroïese geskiedenis van die Boere, 'n geïdealiseerde stam- en taalgemeenskap, onvoldoende was. 'n Meer wetenskaplike verwantskap wat gegrond is op ekonomiese, etiese en kulturele bande, sou albei lande tot groter voordeel strek. Dit gee onder meer aanleiding tot die vestiging van 'n kommissie vir kulturele betrekkinge tussen Nederland en Suid-Afrika in 1938 (Van der Watt, 1992). Te midde van aktiwiteite om die Hollandse kultuurelement in Suid-Afrika te versterk, het die onderwys sentraal gestaan. Jong Afrikaners se opleiding moes nie net modern wees nie, maar ook kultureel Nederlands. Feitlik 'n derde van die Transvaalse departement van onderwys het uit onderwysers van Nederlandse afkoms bestaan. Die NZAV het boeke vir die onderwys verskaf (Huigen, 1995:19-22), terwyl biblioteke soos die Staatsbiblioteek in Pretoria ook voortdurend besittings van Nederlandse boeke ontvang het. Deur die stigting van 'n studiefonds in 1885 het die NZAV hulle deure oopgemaak vir Afrikaners om hulle studies voort te sit aan Nederlandse instelling (Steyn, 1998:461).

Die Transvaalse president Paul Kruger verwelkom die Nederlandse betrokkenheid en belangstelling in Suid-Afrika. Hy laat toe dat belangrike spoorwegkonsessies gegee word aan die Nederlandsch Zuid-Afrikaasche Spoorweg Maatschappij en dat verskeie Hollanders benoem word in vooraanstaande poste. Gedurende die laaste dekade van die negentiende eeu was 15% van die Transvaalse amptenare van Hollandse afkoms en is die

meeste staatsdepartemente gelei deur oud-Nederlanders. Ook in die kerke gee Nederlandse predikante die toon aan, sowel as in die regsbedryf en joernalistiek (Schutte, 1986:52): "De positie van de Nederlanders in Transvaal, de religieuse, culturele en taalkundige overeenkomsten (Hooghollands was toen nog de officiële taal der Afrikaners) tegen een achtergrond van stamverwantschapsgevoelens, nationalisme en cultureel imperialisme, gaven de Nederlanders van de laatste decennia der 19e eeuw het gevoel van een speciale verhouding tot de Afrikaners."

Op die oog af het die Tweede Wêreldoorlog geen breuk veroorsaak in die Nederlanders se houding teenoor Suid-Afrika nie. Suid-Afrika was onder die leiding van generaal Smuts 'n geallieerde bondgenoot. Na die oorlog is die ou relasies weer opgeneem; Smuts ondersteun Nederland se optrede teen die opstandige Indonesië en verwelkom die vestiging van meer as 40 000 na-oorlogse Nederlandse emigrante (Van der Watt, 1992). Nederlandse letterkundige en historiese tydskrifte gee weer netsoveel aandag aan die Afrikaanse kultuur en akademie as voor 1940, en N.P. van Wyk Louw, een van die belangrikse Afrikaanse digters en denkers van sy tyd, word aangestel as lektor van die Afrikaanse taal- en letterkunde aan die Universiteit van Amsterdam (Steyn, 1998:462).

In die lig van bogenoemde wil dit voorkom asof die verandering in Nederland se houding teenoor Suid-Afrika gedurende die sestiger- en veral die sewentigerjare, radikaal en onverwags was. In die Verenigde Volke-organisie (VVO) en in die Nederlandse parlement spreek die Nederlandse regering hulle skerp uit teen die Suid-Afrikaanse beleid van rasseseisking en apartheid. In 1960, na die Sharpeville-opstande, is die Suid-Afrikaanse Volksraad daartoe gemaak om die rigting wat hulle rassistiese politiek inslaan, te verander. Talle anti-Suid-Afrikaanse aksiegroepe ontstaan wat hulle onder meer daarvoor beywer om Suid-Afrikaanse uitvoergoedere te boikot. In die sewentigerjare word regeringsubsidie aan hierdie groepe toegestaan vir die bewusmaking van die derdewêreldproblematiek (Van der Watt, 1992). Na die Soweto-opstande van 1976 en die dood van Steve Biko, is emigrasiebevordering na Suid-Afrika beëindig, visumverpligtinge vir Suid-Afrikaners geskep, Suid-Afrikaanse sportdeelname geweier en die Kultuurverdrag opgehef: "Zo nam Nederland in de laten jaren '70, gedreven door een overgroot deel der media en onder goedkeuring der publieke opinie (de zwijgende meerderheid betoonde wel geen instemming, maar verzette zich niet tegen dit optreden) de voortrekkerrol tegen de apartheidspolitik op zich" (Schutte, 1986:60).

Die veranderde Nederlandse houding jeens Suid-Afrika wat veral na 1960 duidelik word en reeds gedurende die vyftigerjare begin tekens toon (Schutte, 1986:60; Van der Watt, 1992), kan beskou word as 'n versterking van ouer tendense en motiewe. Die beeld van Afrikaners en Suid-Afrika in Nederland was voor 1880 nie uitsluitlik positief nie. Alhoewel die oorheersende gevoel een van simpatie en bewondering was, het kritiese stemme ná 1881 nooit heeltemal ontbreek nie: "Ook in later jaren waren er telkens voorvalletjes die de twijfel, of de Transvalers wel zulke geschikte bondgenoten waren, voedden; de wijdverbreide 'Hollanderhaat' onder de Transvalers was een geschikte kweekbodem voor zulke twijfels" (Schutte, 1986:61). Volgens Schutte was baie van Kruger se Hollanders egter ook al te vinnig om te oordeel. Hulle kritiek sê na sy mening

soms meer oor hulleself as wat dit van die gekritiseerdes sê oor wie daar geskryf is: "Hoe vriendelik de Afrikaander ook in den omgang is, hoe gaarne hij ook met u 'gesels' en hoe hartstochtelijk hij zich ook uitlaat over politieke quaesties, in het innerlijke van zijn zieleleven slaat ge niet zoo licht een blik" (Schutte, 1986:61). 'n Groot bron van irritasie vir talle Hollanders was die tekort aan dankbaarheid en waardering vir die hulp wat die Nederlanders en Nederland aan Suid-Afrika verleen het. Dit was 'n pynlike slag vir die Nederlanders toe Afrikaners na die erkenning van Afrikaans as amptelike taal, nie meer enige waarde in die Nederlandse taal gesien het nie en dit as oorbodig verklaar het. Die selfgenoegsaamheid en entoetiese van die Afrikaners te midde van hulle, vanuit Europese perspektief beskou, geïsoleerde en onontwikkelde kultuur, het volgens Schutte 'n indruk van bekrompenheid en selfgenoegsaamheid geskep: "Rooms-katholieken, vrijdenkers en socialisten hadden daarenboven hun bijzondere moeite om zich bij de overwegend konserwatief orthodoxe Calvinistische Afrikaners thuis te voelen" (Schutte, 1986:62). Die Afrikaner se beeld het al hoe meer begin ooreenstem met die negentiende-eeuse anti-propagandistiese beeld waarvolgens hulle beskryf is as: "dom, egoïstisch, verkrampt, schijn-christelijk, een kapitalistisch uitbouter en onderdrukker" (Schutte, 1986:69; vgl. ook Huigen, 1995).

Die houding van die Afrikaners teenoor die nie-blankes was na 1881, te midde van die gepreokkepeerdheid van die verhouding Boer-Brit, vir 'n geruime tyd ondergeskik gewees in die Nederlanders se oordeel oor die Afrikaners. Dit was egter later tydens die apartheidsjare een van die grootste redes vir Nederland se negatiewe beeld van Suid-Afrika. Die afwysing van sosiale integrasie en politieke gelykberegtiging is volgens Schutte (1986:69) dikwels geregtig deur te verwys na die stand van intellektuele en sedelike ontwikkeling van die swartes en vir hulle gevolglike ongeskiktheid om die Westerse denke aan te neem. Die sosiaal-Darwinistiese siening van die superioriteit van die blanke beskawing en blanke ras was in die tyd van kolonialisme en imperialisme aanvaarde denkwyses onder die Nederlanders. Schutte verwys na 'n tiperende uittaling deur die gereformeerde teoloog H.H. Kuyper in 1925:

(...) het maakt groot verschil dat zoowel wij in onze koloniën als Engeland in Indië te doen hebben met een bevolking, die een eeuwenlange cultuur achter zich heeft, tot een hoogstaand menschenras behoort, - ten deele zelfs tot hetzelfde Arische ras, waaruit ook wij zijn gesproten - terwijl men in Zuid-Afrika te doen heeft met Kaffers, Hottentotten en Bosjesmannen, die wilden zijn en op de trap der menchheid zeer laag staan (Schutte, 1986:62).

Die ontstaan van fascistiese bewegings in Suid-Afrika, soos die Ossewa-Brandwag, en hulle sabotasiedade teen die beleid van 'n wettige meerderheidsregering, was vir die Nederlanders onaanvaarbaar. Die feit dat hierdie denkwyses gedurende 1939 tot 1945 onder meer daartoe lei dat daar uit bepaalde oorde geweer is om deel te neem aan die oorlog teen Hitler in Duitsland (Steyn, 1998:266), het net verdere weersin in Nederland gewek. Die Tweede Wêreldoorlog het dus in wese die verhouding tussen die stamverwante 'n ernstige knou toegedien. Die pro-Nazi aktiwiteit van 'n deel van die Afrikaners het die gevoel laat ontstaan dat die Afrikaner sy moederland in haar

oorlogtydse ellendé verraaï het. Die Afrikaners het op hulle beurt weer die Nederlanders verwyf vir hulle Engelse verering ná die bevryding. Dit was tog immers die Britte wat die Afrikaners rondom die vorige eeuwending van hul vryheid en republieke beroof het. Die moederland het haar dan nou by die eertydse vyand geskaar! (Van der Watt, 1992:26).

Ongeag die feit dat bogenoemde ekstremistiese bewegings slegs bestaan het uit 'n minderheid blanke Afrikaners, en dat Malan se stem teen die Ossewa Brandweg bewys het dat Suid-Afrika 'n geallieerde bondgenoot was, het vroe onder die Nederlanders begin ontstaan oor die Nasionalistiese party se uitgangspunt en doelwitte. Die oorwinning van die verkiesing in 1948 deur die Nasionale Party oor generaal Smuts dui daarop dat die Nasionaliste nie slegs 'n minderheid van die Afrikaners verteenwoordig nie. 'n Daling in die aantal immigrante uit Nederland is volgens Schutte (1986:64) een van die bewyse dat Malan in Nederland nie oor baie kredietwaardigheid beskik het nie.

Die plek wat die Nasionaliste tydens die verkiesing aan *blanke baasskap* en algehele segregasie gegee het, het ook geensins hulle saak bevorder nie. Schutte wys egter ook daarop dat die Nasionale Party na 1948 ook etlike positiewe resultate gelewer het, waaronder vooruitgang ten opsigte van die armblanke-vraagstuk, industrialisasie, verbeterde onderwys ook vir nie-blankes, huisvesting en lewensomstandighede van die stedelike nie-blankes, selfbestuur in die tuislande, ensovoorts:

Maar dat alles is en word tot overschaduwd door de fundamentele vragen naar de essentie van dat beleid in theorie en praktijk, of het nu als blanke baasskap, segregatiepolitiek, apartheid, eigensoortelijke ontwikkeling of pluralisme wordt aangeprezen. Het is die theologisch, filosofisch, ethisch en politiek zwaar geladen vraag naar de aanvaardbaarheid en verdedigbaarheid van de Zuidafrikaanse maatschappij naar Nationalistisch concept, die sinds de verkiezingsstrijd van 1948 ook de Nederlandse belangstelling voor Zuid-Afrika is opgedrongen en heeft overheerst (Schutte, 1986:65).

Gedurende die eerste paar jaar na 1948 was die Nederlandse houding teenoor Suid-Afrika egter nog nie beperk tot apartheidspolitiek en alles wat daarmee saamgaan nie. Daar was darem nog ruimte vir ander belangstellings en perspektiewe "en het was nog geen gebruik alles wat uit Zuid-Afrika kwam met de vloekterm apartheid te overladden" (Schutte, 1986:65).

Kulturele kontakte is na 1945 opnuut voortgesit en Nederland het entoesiasies deelgeneem aan die 1952 Van Riebeeckherdenking (Schutte, 1986:65; Steyn, 1998:633). Die weerstand in Nederland teen Suid-Afrika se apartheidspolitiek en egter mettertyd sterker geraak. Malan se uitspraak in 1953 oor segregasie en die hervestiging van nie-blankes in die tuislande, is in *De Groene Amsterdammer* (7.7.1953) in die artikel "Malan's pleidooi" skerp gekritiseer: "Wij hebben de laatste jaren teveel meegemaakt op het stuk van gedwongen volksverhuizingen, die men mensen van een ander ras liet ondergaan" (Schutte, 1986:65). Hierdie kommentaar verskaf ook 'n bietjie insig in die rede waarom die Nederlandse mening oor Suid-Afrika so verander het. Die Tweede

Wêreldoorlog het die Nederlanders geweldig sensitief gemaak vir enige vorm van ekstreme nasionalisme, outoritêre neigings of enige iets wat na rassisme lyk: "Onherroepelik deed elk bordje 'net vir blankes/whites only' hem herinneren aan die met 'Nicht für Juden'" (Schutte, 1986:66).

Ook die dekolonialisasie van Nederlands-Indië het 'n invloed gehad op die menings oor Suid-Afrika: "De traumatische herinnering aan het verzet tegen de Indonesische zelfstandigheid, meer en meer als een misstap betreurd, maakte velen, de Zuidafrikaanse situatie als koloniaal taxerend, huiverig opnieuw in dezelfde fout te vervallen" (Schutte, 1986:66).

Die feit dat talle Nederlandse anti-Suid-Afrikaanse aktiviste in daardie stadium op die toneel verskyn het, toon trekke van 'n verwoede poging om hulle van 'n deel van hul eie verlede te bevry, "van een afrekenen met de als achterhaald, overleefd en onjuist verafschuwde opvattingen en daden der vaders" (Schutte, 1986:71). Volgens Schutte wil dit dus lyk asof die Nederlanders se siening van Suid-Afrika - ongeag of dit gedurende die negentiende of twintigste eeu was - tot 'n groot mate die eie Nederlandse situasie en opvattinge weerspieël het en geblyk het "voor een belangrijk deel ook een intern-Nederlandse gebruikswaarde te bezitten" (Schutte, 1986:71).

Die verskillende anti-apartheidsaksiegroepe wat na 1960 in Nederland ontstaan het, het baie uiteenlopende agtergronde en motiverings gehad. Sommige van hulle het 'n kerklike agtergrond gehad (die Defense and Aid Fund; Kairos, gestig in 1970) en ander 'n meer algemene agtergrond, soos die Comité Zuid-Afrika. Hierdie groepe het bewusmaking en hulpverlening as hul belangrikste take beskou. Ander organisasies wat 'n meer aggressiewe benadering voorgestaan het, was onder meer die Boycot Outspar-aksie (1970), en dié met politieke doelstellinge was die Anti-Apartheidsbeweging Nederland (1968), Komitee Zuidelijk Afrika (1975) en die Azania Komitee (Schutte, 1986:72).

Die NZAV stel dit in daardie tyd duidelik dat hulle nie in politieke nie, maar in kulturele betrekkinge belangstel. Die verspreiding van die Nederlandse kulturele en maatskaplike waardes was volgens hulle belangrik, ook vir die Suid-Afrikaanse samelewing. Hulle is meer ten gunste van die moontlikhede wat 'n kritiese dialoog tussen die twee lande inhou en spreek hulle uit teen boikot-aksies wat, volgens die NZAV, niks positiefs tot stand kon bring nie (Schutte, 1986:72; Van der Watt, 1992).

Nog 'n bydraende faktor tot die ommekeer in die Nederlandse houding teenoor Suid-Afrika in die vyftigerjare, is volgens Schutte (1986:72) die uitsterf van 'n ouer generasie Nederlanders wat grootgeword het met die kennis en herinnering aan die Boereoorlog, en wat die opbloeï en ontwikkeling van die Afrikaner-kultuur meegemaak het. Die jonger generasie het nie hierdie sentimente gedeel nie en het ander idees en belangstellings gehad in 'n Nederland wat gedurende die na-oorlogse jare aansienlik verander het. Anders as in Suid-Afrika waar die sieninge en beginsels van die dertiger- en veertigerjare (met die klem op nasionalisme, konserwatisme, behoudende Christenskap, 'n patriargale mentaliteit en koloniale neigings) net so bly voortleef het in die sestig- en

sewentigerjare, het Nederland na die oorlog in 'n heel ander rigting beweeg wat gekenmerk is deur die afbreek van ou opvattinge en gewoontes.

Die Nederlanders se veranderde gedrag teenoor Suid-Afrika was egter nie 'n unieke verskynsel nie, maar 'n weerspieëling van 'n wêreldwye tendens. Schutte (1986:69) noem onder meer die beëindiging van die Vietnam-oorlog, die ineenstorting van die Portugese koloniale heerskappy in Angola en Mosambiek, die vestiging van 'n meerderheidsregering in Zimbabwe, ensovoorts. Die na-oorlogse vermindering van internasionale politieke en ekonomiese spanning, het ook daartoe bygedra dat die aandag meer en meer op Suid-Afrika en die destydse Suidwes-Afrika gevestig is.

Rolf Wolfswinkel bespreek die Nederlandse skuldgevoel met betrekking tot die Tweede Wêreldoorlog en hoe dit in hulle naoorlogse prosa geprojekteer word, breedvoerig in *Tussen landverraad en vaderlandsliefde* (1994). In die inleiding word verwys na 'n stelling wat deur Jaap Hofman gemaak is in *De collaborateur: Een sociaal-psychologisch onderzoek naar misdadig gedrag in dienst van de Duitse bezetter* (1981):

De onmacht van het grootste deel van het Nederlandse volk om daadwerkelijk verzet te bieden aan de Duitse bezetter heeft geleid tot schuldgevoelens, ter bestrijding waarvan de collaborateurs een dankbaar doelwit van projectie boden. Deze omstandigheid is veroorzaak van een overaccentuering van de tegenstelling "goed" en "fout" en heeft een nader onderzoek naar de achtergronden van de collaboratie in de weg gestaan (in Wolfswinkel, 1994:1).

Die Nederlanders se skuldgevoelens rakende hulle onvermoë om die Duitsers teen te staan, het daartoe gelei dat hulle dié Nederlanders wat meelopers van die Duitsers was tot sondebokke verklaar het waarop hulle hul eie skuldgevoelens kon aflaai. Die woede en verontwaardiging van 'n groot deel van die Nederlandse volk na 1945 sou dus 'n projeksie kon wees van hulle eie tekortkominge (Wolfswinkel, 1994:1).

Na die oorlog het die Nederlanders ekstreme oordele gevel teenoor hulle volksgenote. Mense was of goed of sleg, en geen ander onderskeid het bestaan nie. Dié wat met die Duitsers saamgewerk het, was sleg en die ander was goed. Landsverraad het geen ruimte gelaat vir dubbelsinnighede nie (Wolfswinkel, 1994:3).

Vir talle Nederlanders was samewerking met die Duitsers egter 'n oorlewingsstrategie, 'n wyse om te midde van 'n abnormale samelewing 'n skyn van normaliteit te handhaaf. Een verweer wat dikwels geopper word, is dat hulle eenvoudig nie van beter gewees het nie. Geen persoon word daarop voorberei hoe om gedurende oorlogssituasies op te tree nie. Wolfswinkel (1994:5) verwys na W.F. Hermans se beskrywing in *Herinneringen van een engelbewaarder* (1971) waarin hy die normale en abnormale aspekte van die werklikheid gedurende die oorlog teenoor mekaar afspeel:

Zo nu en dan keek hij uit het raam en zag dat op straat alles zijn normale gang bleef gaan. Hij goot een scheut heet water op het koffiefilter en keek weer naar

buiten. Pratend over de oorlog deden de mense presies wat ze altyd deden, want ze zouden niet geweten hebben wat ze anders hadden moeten doen, al zei dan ook iedereen dat er oorlog was. De trambestuurders bestuurde die tram, die bakker en die melkboer bezorgde brood en melk [...]

TOEN weerklonk plotseling een pistoolskoot. Die mense op straat blewe stilstaan. Een tweede pistoolskoot. Die mense holden weg. Er kwam een politie-agent aangereden op die fiets, een hand aan die stuur, die andere opgeheven met zyn dienstpistool erin. Voortdurend in die lugt sjiendend maakie hij een rondje, reght voor Alberegt's huis. Toen stak hij die pistool weer bij zich en fietste verder, reghtdoor.

Een vreemde stank trof Alberegt's neusgate en een zacht bruisend geluid kwam tot hem, uit die keuken, naar die sjeen. Die melk kookt over!

Na die oorlog het daar egter 'n dringende behoefte ontstaan onder die Nederlanders om hulle te bevry en te suiwer van landsverraaiers (wat die belange van 'n ander land bo die belange van Nederland geplaas het) en medewerkers van die Duitsers. Die oorgrote meerderheid van die Nederlandse bevolking het enige persoon wat lid was van die pro-Duitse politieke party, die NSB (Nasionaal-Sosialistiese Beweging der Nederlanden), of enige persoon wat hulle aangemeld het as lid van Duitse organisasies soos die SS (Schutzstaffel), die Duitse weermag of vloot, die NSKK (Nasionaal-Sosialistiese Kraftfahrer Korps), wat chauffeurs was in diens van die Duitse leër, ensovoorts, as kollaborateurs beskou (Wolfswinkel, 1994:7). Die geweldige toename in ledegetalle van die NSB van 1933 tot 1935 kan volgens Wolfswinkel toegeskryf word aan die militante optrede van die Nederlandse regering teenoor opstande in Nederlands-Indië en Nederland self as gevolg van salarisinkorting. Die talle sterftes, arrestasies, streng opgelegde strafmaatreëls en verbod op lidmaatskap aan die NSB, Kommunistiese Party en enige ander sogenaamde partye, het dit aan die begin van 1934 laat lyk asof Nederland op weg was na 'n outoritêre regering. Uit verontwaardiging in die militante optrede van die regering, het die ledetal van die NSB aansienlik toegeneem. Die aankondiging van Hitler se bewindsoorname in Duitsland het steeds verdere steun aan die NSB besorg.

Wolfswinkel is van mening dat die herinneringe aan die kollaborasie met die Duitsers in Nederland tot 'n neurose ontwikkel het. Gedurende die eerste vyf jaar na die oorlog (1945-) ontstaan daar 'n ongelooflike leeshonger en behoefte onder die Nederlanders om deur die skryfproses van hulle lank opgekropte emosies ontslae te raak. Oor die kollaborasie word daar egter aanvanklik volgens Wolfswinkel geswyg in die literatuur (1994:10). Met verloop van tyd het dit egter uit die geskiedskrywing en ander literatuur duidelik geword tot watter mate daar met die Duitsers saamgewerk is. In 'n teks wat in 1969 gepubliseer is, naamlik *Collaboratie en verzet*, is die samewerking van die Nederlanders met die Duitsers direk in verband gebring met die wegvoering van 100 000 Jode uit Nederland (Wolfswinkel, 1994:11). Die gevolge van die Joodse deportasies, die gruwelikhede van die konsentrasiekampe, sowel as die omvang van die ekonomiese verwoesting, het gelei tot die oortuiging dat die vooroorlogse ingesteldheid ten alle koste beveg moes word.

Aanvanklik was daar 'n rustige tydperk, want almal was druk besig om ekonomies weer op hulle voete te kom. Daar was ook nie in Nederland, soos in Frankryk en België 'n dag bekend as "bijltesdag" waarop die bevolking die reg in hulle eie hande geneem het ten einde 'n aantal persoonlike vetes te besleg nie. Nietemin het daar 'n hele aantal taferiele afgespeel waartydens kollaborateurs gemolesteer en aangerand is voordat hulle aan die polisie oorgelewer is: "en in de overvolle gevangenissen en gevangenkampen bleek het nieuw aangeworven bewakingspersoneel nogal wat van de Duitse methoden te hebben opgestoken" (Wolfswinkel, 1994:49). Talle meisies en vrouens wat verhoudings met Duitse soldate en offisiere gehad het, se hare is afgeskeer, daarna is hulle kop en gesig met swastiekas beskilder en is hulle op voertuie deur die strate geparadeer: "Voor de bevolking was het een verzetje, een mogelijkheid uiting te geven aan de opgekropte spanning van vijf lange jaren, getuige dit bericht uit *De Waarheid* van 8 mei 1945" (Wolfswinkel, 1994:49).

Die afrekening met voormalige kollaborateurs het in Nederland die indruk geskep dat dit nie die Duitsers was nie, maar die medewerkende Nederlanders, wat die grootste misdade gepleeg het. Hoe dit ook al sy, die bevolking se woede was op hulle gerig, veral toe dit boonop duidelik word dat die meeste Duitsers uit Nederland verdwyn het net voordat hulle gearrester kon word (Wolfswinkel, 1994:53).

Wolfswinkel verwys na J.B. Charles se teks *Volg het spoor terug* (1953) waarin die uitwerking van die Nederlandse bevolking se skuldgevoelens soos volg verwoord is:

Veel later ben ik tot de ontdekking gekomen dat het pas in de laatste plaats onze tegenpartij is, die onze naoorlogse reakties bepaald heeft, en veel eerder onze eigen mislukte houding. De eigen fouten werken zich in de regel op twee geheel verschillende manieren uit: men vergeeft zichzelf haastig door ook de tegenstander te verontschuldigen, of men straft zichzelf in de vijand en wreekt aldus op hem de teleurstelling over zichzelf (in Wolfswinkel, 1994:73).

Volgens Wolfswinkel het die Nederlander se eie gewete sy/haar vyand geword waarvan hy/sy nie kan ontsnap nie. Dit is volgens hom dus duidelik dat die dramatiese gebeure rondom die Tweede Wêreldoorlog 'n ingrypende invloed gehad het en steeds het op die Nederlandse psige: "In de meeste families van voormalige collaborateurs heerste en heerst een streng taboe op het in de openbaarheid brengen van het verleden" (Wolfswinkel, 1994:151). Die enigste moontlike oplossing was, en is tot 'n groot mate nog steeds, om die verlede die swye op te lê. Dit slaag na sy mening egter nooit nie. Hy haal in hierdie verband die Amsterdamse psigiater, E. de Wind, aan uit sy voordrag "... Tot in het derde en vierde geslacht":

Nadat het einde van de jaren zestig geconstateerd was dat er zeker nakomelingen waren op wie het lijden van hun ouders een ziekmakende invloed had gehad, dreigden sommige hulpverleners te gaan generaliseren. Zo dreigt de hele zogenaamde "tweede generatie" wel bestempeld te worden als een "zieke" generatie (in Wolfswinkel, 1994:150).

Van der Elst (1990) brei uit op die feit dat die oorlogsherinneringe in Nederland vandag steeds hewige gevoelens ontlok en steeds tot 'n groot mate in stand gehou word in die Nederlandse literatuur. Volgens hom stuur die sosiale klimaat rondom die belewenis van die oorlog steeds impulse uit na die ontvanklike kunstenaars. Hy sonder onder meer die skrywers W.F. Hermans en Harry Mulisch uit wie se werke 'n groot bydrae gelewer het tot die oorlogsliteratuur. Die tema van skuld en boetedoening kom volgens hom baie prominent na vore in Harry Mulisch se roman *De aanslag* (1982). Tydens die lees van die Afrikaanse teks wat uit die Nederlands vertaal is deur Daniel Hugo, het die ondersoeker op die volgende relevante gedeelte afgekom:

Dat sy naam Anton is, net soos die NSB-leier s'n, daarmee word hy natuurlik dikwels gespot. In die oorlog het Fasciste hulle seuns gereeld Anton genoem, of Adolf, soms selfs Anton Adolf, soos blyk uit trotse geboorte-advertensies met wolfsangels of runetekens daarby. As hy later iemand sou ontmoet wat so heet, of wat Ton of Dolf genoem word, dan bereken hy soms of hy in die oorlog gebore is – indien wel, was sy ouers met matematiese sekerheid "fout" gewees, en dan nie sommer net 'n bietjie nie. Tien of vyftien jaar na die oorlog het die naam Anton weer gangbaar geword, wat wys hoe onbeduidend Mussert was; Adolf het nooit weer aanvaarbaar geword nie. Eers as daar weer Adolfs verskyn, sal die oorlog werklik agter die rug wees; maar daarvoor is daar eers 'n Derde Wêreldoorlog nodig, wat in der waarheid beteken dat dit dan vir goed verby sal wees met al wat Adolf is." (Mulisch, 1999:19).

Hy verwys verder na die interessante verskyning na die oorlog van dagboekliteratuur, ook genoem *egoliteratuur*. As die bekendste voorbeeld hiervan noem hy Anne Frank se *Het achterhuis* (1959) wat die ervaringe verwoord van 'n tienerjarige meisie in oorlogstyd. Die teks word egter volgens Van der Elst meer as net nog 'n dagboek, deurdat dit ook die sensitiewe verhaal is van 'n jong meisie se ontluijing tydens adolessensie, van haar verhouding tot haar ouers en ander huisgenote, en van haar eerste gewaarwordinge van die liefde. Anne Frank is egter kort voor die beëindiging van die oorlog in Maart 1945 oorlede in die Duitse konsentrasiekamp Bergen Belsen. As gevolg hiervan het sy volgens Van der Elst "'n kodenaam geword in die relaas van meer as 110 000 Jode wat in Duitse konsentrasiekampe omgekom het" (Van der Elst, 1990:117). *Het achterhuis* bied 'n unieke weergawe van die vernietigende gebeure rondom die Tweede Wêreldoorlog.

Daar was volgens Van der Elst na die oorlog 'n menslike neiging om by die redigering van nagelate dagboeke te romantiseer of die klem op die heroïese te plaas. Hierdie neiging het veral voorgekom in gevalle waar die oorspronklike skrywer omgekom het. In die teksgeskiedenis van Etty Hillesum se dagboek *Het verstoorde leven* (1981), kom hierdie verskynsel duidelik na vore. Dié dagboek is saamgestel uit 'n seleksie van die jong Joodse vrou se dagboekstukke en briewe waarin sy oor haar lewe in oorlogstyd geskryf het. 'n Vergelyking tussen die dagboek en die geselekteerde tekste het volgens Van der Elst (1990:118) aan die lig gebring dat die verafgoding van helde en heldinne die interpretasie van die tekste beïnvloed het. Daar is na sy mening tot so 'n mate sprake van herinterpretasie van die werklikheid dat die outentiekheid van die tekste aangetas is. Hy

verwys ten slotte na Bert Voeten se dagboek *Doortocht. Een oorlogsdagboek 1940-1945* wat in November 1946 verskyn het. Alhoewel Voeten die oorlog oorleef het en self kon toesig hou oor die redigering van sy manuskrip, het selfs hierdie publikasie volgens Van der Elst nie aan romantisering en idealisering ontkom nie. Na aanleiding van Wolfswinkel se beskrywing van die Nederlanders se skuldgevoel na die Tweede Wêreldoorlog, sou die afleiding hier gemaak kon word dat die Nederlanders deur hierdie tipes heldeverering desperaat hulle skuld wou probeer verdelg.

Teen die einde van die tagtigerjare het die verskyning van Adriaan Venema se *Schrijvers, uitgevers en hun collaboratie* (1989) volgens Van der Elst die literêre oorlogsverlede sterk herroep. Die teks het fel kritiek ontlok omdat sommige dit beskou het as 'n verdraaiing van die waarheid. Ten spyte van hierdie kritiek, is dit na Van der Elst se mening nietemin insiggewend dat daar vyftig jaar na die oorlog uitbreek het nog sulke sterk emosies oor die oorlog bestaan. Hy haal H.J.M.F. Lodewick in hierdie verband aan:

Die oorlogsverlede "...is blijven spoken in de herinneringen van mensen. Het zijn niet alleen de trauma's die men heeft opgelost en die zo niet weggeschreven dan toch door te schrijven in bedwang gehouden moeten worden. Het is ook de voortdurende vrees voor de herhaling van een stelsel waarin de gemeenschap ondergeschikt gemaakt word aan de machtsdromen van de enkeling" (Lodewick in Van der Elst, 1990:113).

Die heftige reaksie van die Nederlanders op Suid-Afrika se rassebeleid teen die middel van die twintigste eeu kan dus, teen die agtergrond van bogenoemde ervarings, beter begryp word.

Ester (1993:17) verwys na die breedvoerige verslaggewing wat die Nederlandse nuusmedia aan die Suid-Afrikaanse rassevraagstuk gegee het. Volgens hom het daar ook 'n beeldvernuwing ingetree by beide die verslaggewers en die lesers. Enige beriggewing wat nie verband gehou het met die sosiaal-politieke sake van Suid-Afrika nie, is as onnodige inligting beskou. In die Nederlandse bewussyn was Suid-Afrika besig om polities 'n snelle omwenteling te ondergaan en verslaggewing wat ingegaan het op besonderhede van die Suid-Afrikaanse samelewing wat nie verband gehou het met onderdrukking en die reaksie op onderdrukking nie, is geïnterpreteer as ondermyning van die status quo. Die gevolg hiervan was dat die belangstellende Nederlander nie 'n goeie algemene insig kon kry van die kragte wat binne die Suid-Afrikaanse samelewing werksaam was nie:

Als gevolg van de vernauwing van het beeld van Zuid-Afrika heeft menigeen in Nederland de te gemakkelijke kans aangegrepen om zijn visie op Zuid-Afrika uitsluitend door één dominerend aspect te laten bepalen en andere aspecten, met een beroep op een camouflage-functie daarvan, te verwaarlozen (Ester, 1993:17-18).

Op 5 April 1952 skryf die invloedryke Nederlandse dagblad *Het Parool* na aanleiding van die driehonderdjarige Van Riebeeckfeesviering in 'n hoofartikel onder die opskrif "Met

gemengde gevoelens" heel krities oor die fees en oor die Suid-Afrikaanse regeringsbeleid. Dit word deur Steyn (1998:638) soos volg saamgevat:

Dit is waar dat die aanwesigheid van wit, bruin en swart in een land "zeer reële en zeer moeilijke vraagstukken" skep, maar ook die Nederlander wat hom nie met eenvoudige leuses van die moeilikhede wil afmaak nie, sal nie kan nalaat om uit te spreek hoe seer die Suid-Afrikaanse politiek hom teen die bors stuit nie. En aangesien dit in die offisiële toesprake wel verdoesel word, skryf "Het Parool", wil hy "met ronde woorden" uitspreek wat daar in die hart van baie Nederlanders leef. 'n Nederlander kan moeilik simpatie met die Suid-Afrikaanse beleid hê, omdat, "van alle zedelijke overwegingen nog afgezien, een beleid, gegrondvest op de waan van de superioriteit van het blanke ras, in een eeuw, die meer en meer gekenmerkt wordt door de opkomst van de gekleurde volkeren, getuigt van een politieke kortzichtigheid, die angstaanjagend is".

Heelwat berigte in die Nederlandse pers het sedert die vyftigerjare reeds betrekking gehad op die politieke situasie in Suid-Afrika (Steyn, 1998:639). Aan die begin van die sestigerjare is die onsuksesvolle paginaruil tussen die Suid-Afrikaanse koerant *Die Burger* en die Nederlandse dagblad *Trouw*, 'n goeie voorbeeld van hierdie soort voortgesette mediaberiggewing. Die uitruiling van kopieë tussen *Trouw* en *Die Burger* is 'n geskrewe vorm van dialoog oor die apartheidsituasie wat plaasgevind het tussen Nederland en Suid-Afrika tydens 1963-1964. Die koerantgesprek handel merendeels oor politieke sake.

Die Burger van 13 Desember 1963 verdedig die politieke standpunt van die blanke Suid-Afrikaners soos volg:

Die regerende Suid-Afrikaanse blankes kan beskou word as in die posisie van 'n voog wat die minder ontwikkelde nie-blanke volke na volwassenheid moet lei (...) Moet die ganse veelrassige bevolking van Suid-Afrika snel of langsaam geïntegreer word tot een nasie, of moet die afsonderlike volke hul heil sover moontlik soek in afsonderlike instellinge in afsonderlike gebiede wat selfs kan ontwikkel tot vrye, samewerkende state? (aangehaal uit Zuid-Afrika, jg. 41, nr. 1, 1964:4).

Die Burger is van mening dat 'n geïntegreerde wêreld in Afrika tot die ondergang van die blankes sal lei.

Na aanleiding van die paginaruil word daar in *Zuid-Afrika* (jg. 41, nr. 7 en 8, 1964:97) verwys na 'n uittaling deur die Nederlandse ambassadeur waarin gesê is dat te veel kritiek in Nederland die gevolg is van onvoldoende kennis. Die Suid-Afrikaanse pers was dit met hierdie uittaling eens en het die verwagting uitgespreek dat wedersydse begrip tussen Suid-Afrika en Nederland bevorder sou word, want:

(...) schryft "Die Transvaler", bloed is nog altijd dikker dan water. Nederland beoordeel het beleid van Zuid-Afrika met de gevoeligheid in rassenvragen die het in de Tweede Wereldoorlog heeft ontwikkeld. De Afrikaner moet dat kunnen begrip en omgekeerd sal die Nederlander dan weer moet besef dat die standpunt van die Afrikaner in geen verband staan tot die stelsel wat in Nederland die dood van soveel mense gekos het nie en dat verskille tussen rasse nie 'n saak is wat somer deur praatjies oor broederskap van mens en mens weggeredeneer kan word nie (Zuid-Afrika, jg. 41, nr. 7 en 8, 1964:97).

Amper 'n jaar na die eerste paginaruil, het *Trouw* en *Die Burger* 'n tweede poging tot dialoog aangewend. Alhoewel daar nie veel met die koerantberigte bereik is nie, het dit wel heelwat daartoe bygedra om die Nederlandse pers se belangstelling in Suid-Afrika te laat toeneem en die Nederlandse publiek daarna beter te kon inlig (*Zuid-Afrika* jg. 42, no. 9, 1965:127).

Die redakteur van *Trouw*, Klatter, wys op die besluit om alle korrespondensie tussen die bogenoemde twee koerante te vertaal: "De factor, die hier beslissend geweest is, dat is juist de verstaanbaarheid" (Jansen, 1996:38). Stuiweling beskou die vertaling van bladsye wat wedersyds deur die koerante uitgeruil is, as "een bewijs (...) van een stadium van vervreemding dat we misschien wel kunnen betreuren, maar dat we niet kunnen ontkenen" (aangehaal in Jansen, 1996:38).

Meer as tien jaar na die paginaruil, vind 'n dialoog op veel kleiner skaal plaas. Die insigte wat hieruit na vore kom, is egter relevant ten opsigte van die Nederlander se algemene reaksie op die gebeure in Suid-Afrika.

Die omroeper, Wim Ramaker, het in 1974 saam met H.A. Oberman deur Suid-Afrika gereis met die doel om 'n aantal programme te maak vir die Nederlandse NCRV-radio oor die apartheidspolitiek. Hierdie ervaring is opgeteken in die artikel *Ik ben er geweest* (1974). Ramaker het tydens die reis hoofsaaklik kontak gehad met persone uit die literêre wêreld en die programme is deur die loop van die jaar in Nederland uitgesaai onder die titel: "Dit is wat jou land geword het."

Ramaker motiveer sy reis na Suid-Afrika aan die publiek as 'n poging om "te gaan praten met mense die tot die, door ons veroordeelde, maatschappij behoren". Die titel van sy boek sinspeel op 'n boek wat geskryf is deur Ben Kaam *Je hoeft er niet geweest te zijn* wat ook gehandel het oor die Suid-Afrikaanse apartheidspolitiek. Ramaker meld dat sy besoek aan Suid-Afrika bewys het dat daar nie getwyfel hoef te word aan die feite wat in Kaam se boek meegedeel is nie. Hy is dit met Kaam eens dat 'n Nederlander nie in Suid-Afrika hoef te gewees het om 'n oordeel te kan vel oor die apartheidspolitiek nie. Hy verwys na Kaam se pleidooi vir 'n gesprek met Suid-Afrikaners omdat laasgenoemde gereken het dit die enigste manier is om 'n goeie resultaat te verkry:

Oordelen over iets betekent nog niet iets oplossen. Wanneer wij hier vanuit Nederland, vanuit onze wat geïsoleerde zelfingenomen positie de Zuidafrikaanse

apartheidspolitiek alleen maar veroordelen, vergeten wij weleens onze eigen schuld aan veel kwaad uit het wereldgebeuren: "Ook aan de oorlog in Vietnam, de blokkade van Cuba en de contrarevolusie in Latijns-Amerika met zijn onvoorstelbare armoede in de Bidon ville, ook aan de apartheid in Zuid-Afrika en Rhodesië en aan de boycot van communistisch China zijn wij schuldig" (Kaam in Ramaker, 1974:12).

'n Dialoog is egter volgens Ramaker nie 'n maklike taak nie, omdat die teenstander tydens die gesprek waarin jy hom wys op sy foute, op sy beurt ook vir jou sal wil wys op jou tekortkominge: "tekortkomingen die dikwyls dezelfde achtergrond hebben als zijn fouten: de angst voor elkaar, de angst voor de andersoortige mens, de angst voor zijn wereld, de angst voor mijzelf, kortom: angst" (Ramaker, 1974:13). Tydens so 'n gesprek hoef die Nederlander hom volgens Ramaker nie self te kul nie:

Wij kunnen dan bekennen dat we zelf een Bijlmermeer hebben, dat Surinamers eigenlijk niet welkom zijn (zeker niet bij "aantallen", zo praten we er over), dat door onze straten 's avonds de gastarbeiders, de Surinamers, de Ambonezen, de negers (ik hou op, het komt mij diskriminerend voor ze zo uit onze bevolking te isoleren, u weet waar we het over hebben) slenteren. Niet omdat het leeglopers zijn. Alleen omdat wij geen menselijke relatie met ze willen opbouwen. Ze eigenlijk niet erkennen als medemens (...) We hoeven dan in zo gesprek niet "gemakshalve" onze eigen maatschappij te vergeten of te verdoezelen. De rellen in de Afrikanerbuurt in Rotterdam, de vele moppen over Joden en Surinamers, het steeds groter worden van "De Telegraaf", wijzen op een mentaliteit die niet bevorderlijk is voor een goede opvang van buitenlanders in onze sameleving (Ramaker, 1974:15).

Na die Tweede Wêreldoorlog het die ganse Europa se fokus ten opsigte van Suid-Afrika verskuif van die eertydse Boere-slagoffers na die nuwe onderdrukte, naamlik die swart-en bruinbevolking: "Ook hier sou jy die vraag moet stel of die identifikasie nie in sekere mate projeksie was van 'n Europese onvermoë om die eie geskiedenis na groen, malse weivelde te lei. En moontlik het ook 'n bepaalde skuldgevoel 'n rol gespeel" (Ester, 1993: 310).

Na die Tweede Wêreldoorlog was daar in Nederland onsekerheid oor hoe Suid-Afrikaanse letterkunde benader moes word. Ena Jansen (1996:36) verwys na 'n uitspraak deur Sander Morees (pseudoniem van J.J. Oversteegen) dat politiek as maatstaf in Nederland te belangrik geword het en dat dit gelei het tot die beoordeling van literêre tekste met nie-literêre norme. Morees was van mening dat kritici slegs die politiek by die bespreking van 'n teks moes bybring indien die teks werklik daartoe aanleiding gee - soos in die geval van 'n skrywer wat 'n verwronge beeld van 'n samelewing gee vanweë politieke vooroordele. Verder het hy 'n beroep gedoen op Nederlandse lesers om nie noodwendig Suid-Afrikaanse skrywers te verwyf of te verwerp as gevolg van die feit dat hulle in 'n land woon waarin apartheidspolitiek bedryf word nie:

De apartheidspolitiek is het gevolg van een meerderheidstandpunt binne die groep van die blanke Zuidafrikanen; skrywers met talent maken zelden deel uit van die meerderheid - waarom zou dit in Suid-Afrika anders zijn dan elders? (Morees in Jansen, 1996:37).

Uit Europese lesersoogpunt is daar van die letterkunde verwag om mimetiese waarde te hê en dus die politieke en sosiale verhoudinge binne die Suid-Afrikaanse werklikheid te weerspieël:

Enige ander vorm van literêre nabootsing met minder praktiese toepassingswaarde is as 'n ompad verwerp. Hier lê die stryd wat in Europa en dan spesifiek in Nederland gevoer moes word. Dit het gelyk of daar twee siele in die bors van die by Suid-Afrika betrokke Europeaan gelewe het – "Zwei Seelen wohnen, ach, in meiner Brust" - , die siel van die gesekulariseerde mens wie se verwagtingshorison met betrekking tot die sin van die lewe tot min weggesmelt het en die siel van die entoesiastiese ondersteuner van die stryd vir 'n humane, vreedsame samelewing in Suid-Afrika (Ester, 1993:310).

Verskillende kulturele tradisies en waarde kriteria lei volgens Ester tot verskillende en selfs uiteenlopende waardeoordele oor literatuur. Om hierdie rede kan die Europese leser:

(...) niet anders lezen en oordelen dan vanuit de opgestapelde ervaringen van de twintigste eeuw. Deze lezer - uiteraard een grove generalisatie - hanteert normen bij zijn wijze van lezen die gebaseerd zijn op fundamenteel inzicht in de complexiteit van de menselijke geest. Vooral is deze ervaren lezer zich bewust van het gevaar dat inherent is aan collectieve emoties en aan sociale verschijnselen en politieke fenomenen die op de gevoelens van de massa berusten. Waarmee niet gezegd wil zijn dat deze lezer de ethiek volledig uit zijn levensbeschouwing zou hebben verbannen. Hij is weliswaar een "Man zonder eigenschappen", die echter vurig naar verlossing verlangt, en die het potentieel aan verlossing niet voortijdig wil verkwanselen (Ester, 1993:251-252).

In Nederland was daar 'n algemene oortuiging dat Suid-Afrika ter wille van regverdigheid 'n sosiale en politieke omwenteling moes ondergaan, selfs al sou dit met gewapende metodes gepaard gaan. As gevolg van hierdie gesindheid is bepaalde inligtingsbronne oor Suid-Afrika in Nederland afgesny en was dit volgens Ester (1993:311) nie meer maklik om kennis in te win van die ryk geskakeerde Suid-Afrikaanse werklikheid nie. Die Nederlander se beeld van Suid-Afrika sou voortaan tot 'n groot mate afhanklik wees van die media.

Ester beskryf die beeld wat Europeërs na die Tweede Wêreldoorlog van die Suid-Afrikaanse letterkunde gehad het soos volg:

In het beeld dat Europeanen van de Zuidafrikaanse literatuur hebben, staat de Europese preoccupatie met raciale conflicten in Zuid-Afrika in het middelpunt. Een Zuidafrikaanse roman die de apartheid ignoreert, wordt naar de prullemand verwezen of ten hoogste als historisch symptoom van een escapistische levenshouding gezien. Sinds de jaren zeventig van deze eeuw is de informatie over het wel en wee van Zuid-Afrika via de Europese media zo gedetailleerd gepresenteerd dat daarmee ook de verwachtingen van het Europese lezerspubliek ten aanzien van de uit Zuid-Afrika afkomstige literatuur grondig zijn veranderd. Wat vermag deze literatuur nog te bieden hebben aan een Europese tv-kijker, die protesten, rellen, politieoptredens en politieke manifestaties in geuren en kleuren van nabij heeft kunnen meebeleven, die het gezicht van president Botha heeft kunnen bestuderen alsof deze in zijn eigen huiskamer aanwezig was? (Ester, 1993:247).

Die beeldvernouing tussen Nederland en Suid-Afrika lei uiteindelik tot die opheffing van die Kultuurverdrag tussen die twee lande. Die agtergrond van die aanvanklike instelling en later opheffing van die verdrag word vervolgens bespreek.

5.4 Opheffing van die Kultuurverdrag

De culturele banden tussen Zuid-Afrika en Nederland kennen nogal wat wedersydse dubbelzinnigheden. In de literatuur over de relaties tussen beide landen wordt zowel de verbondenheid als de verscheidenheid benadrukt. Het gaat om "adhesie en aversie" (...) om "afstand en verbintenis" (Van den Bergh, 2000:63).

Volgens Schutte (1986:7) het die Nederlanders met geen ander volk in die wêreld so 'n uitsonderlike verhouding as met die Suid-Afrikaners nie. Na een en 'n halwe eeu het die politieke relasie tussen die Kaapkolonie en Nederland tot 'n einde gekom, maar die kulturele en emosionele verbintenis tussen die twee lande het voortgegaan.

Die eerste stap tot die vestiging van 'n Kultuurverdrag tussen Nederland en Suid-Afrika is in 1938 geneem. As gevolg van die Tweede Wêreldoorlog het die Kultuurverdrag egter eers op 11 Mei 1953 amptelik van krag geword (Jansen, 1996: 36).

Volgens Sonja van der Watt (1992:31) was die Suid-Afrikaanse regering se rede vir die totstandkoming van 'n Kultuurverdrag die begeerte om die vriendskaplike verhouding wat tussen die twee volke bestaan het, te handhaaf.

Die Nederlandse regering het die Kultuurverdrag beskou as 'n manier om historiese bande te versterk en om die verhoogde belangstelling vir die Nederlandse kultuurlewe in Suid-Afrika verder te stimuleer. Die amptelike doel van die Kultuurverdrag was om kennis en begrip van bedrywighede op verskillende terreine wedersyds te bevorder. Prakties sou die Kultuurverdrag uiting vind in i) die uitwisseling van en samewerking

tussen individue en groepe; ii) die wedersydse bekendstelling van mekaar se kultuur en kulturele doelstellings; en iii) die wedersydse toekenning van beurse en stipendia aan nagraadse studente of navorsers.

Sulke sentimentele gevoelens vanuit regeringsweë op 'n stadium toe daar openlike diplomatieke probleme tussen die twee lande bestaan het, wek egter volgens Van der Watt (1992:37) suspisie. Dit is vir haar duidelik dat daar 'n aantal politieke beweegredes was agter die onverwagse gesindheidsverandering.

Die Kultuurverdrag is volgens haar onder meer gebruik as 'n instrument om met Afrikaners in dialoog te tree oor die heillose politieke weg wat hulle besig was om in te slaan. Buiten dié beweegrede, was die kwessie rondom Indonesië en Nieuw-Guinee ook in daardie stadium vir die Nederlandse regering 'n kopseer. Steun is in die Verenigde Nasies gesoek vir die hantering van die opstande in dié twee kolonies en boonop het die verlies van die twee gebiede die Nederlandse regering met 'n oorskot van mannekrag en produkte gelaat. Volgens Van der Watt was Suid-Afrika uiters geskik om die probleme te help oplos omdat i) hulle moreel verplig sou wees om Nederland in die Verenigde Nasies te steun (mits Nederland hom in die stemming van die Suidwes-kwessie weerhou) en ii) omdat Suid-Afrika met die oorskot aan mannekrag kon help (Van der Watt, 1992:37).

Ook vir die Afrikaner was die verwantskap in dié tyd voordelig: "Eerstens wou hy van Brittanje emansipeer en 'n versterking van die Afrikanerdom was daarvoor noodsaaklik. In hierdie behoefte kon Nederlandse immigrante relatief maklik voorsien, omdat hulle weens die taalband sonder probleme in die Afrikanerdom opgeneem sou kon word. Tweedens was die Afrikaner deeglik daarvan bewus dat hy geïsoleerd was en geen bondgenoot in die wêreld gehad het nie. Dit was dus dringend nodig om 'n toegangspoort tot die ryk Westerse beskawing te vind. Niemand was daar meer geskik voor as sy natuurlike *venster tot Europa* - Nederland - nie (Van der Watt, 1992:38).

Nadat Suid-Afrika in 1961 die Statebond verlaat het, het die land polities en kultureel toenemend geïsoleerd geraak namate die buiteland hulle bande met die apartheidsstaat verbreek het. Met die verloop van tyd het die Kultuurverdrag vir die Nederlandse regering ook 'n verleentheid geword en het hulle al hoe meer moeite gehad om die verdrag vanuit eie geleedere te verdedig. Aan die ander kant het die Suid-Afrikaanse regering dit as net nog 'n wyse gesien waarvolgens druk teen hom uitgeoefen kon word (Van der Watt, 1992:39).

Die res van Afrika het 'n vyandige gebied geword vir die blanke Suid-Afrikaners. Militêre ondersteuning is deur die destydse Vorster-regering verleen aan die regering in Rhodesië (wat in 1965 onafhanklik verklaar is) teen hulle swart politieke opponente. Kommunisme in Afrika is deur die Suid-Afrikaanse regering beskou as die bron van teenstand teen apartheid en militêre optrede moes die rooi gevaar op 'n afstand hou. Die VVO verwerp in 1973 die Suid-Afrikaanse voogdyskap oor Suidwes-Afrika en die inheemse politieke organisasie, Swapo, word as die wettige verteenwoordigers van die Namibiese bevolking erken. Suid-Afrika verwerp egter die VVO-besluit en die gevolg is

toenemende militêre konflik tussen die Suid-Afrikaanse weermag en Swapo. Met die onafhanklikheidswording van Angola en Mosambiek in 1975 neem Marxistiesgeoriënteerde regerings in beide lande beheer oor. Met die uitbreek van 'n burgeroorlog in Angola, val Suid-Afrikaanse magte die land in om te veg teen die nuwe bewindhebbers. Grootse militêre inmenging in Mosambiek is ook indirek deur Suid-Afrika ondersteun (Roos, 1998:51-52).

Verset onder swart Suid-Afrikaners teen die regering se apartheidsbeleid neem gedurende hierdie tydperk toe. Die ANC se militêre vleuel, Umkonto we Siswe, word gestig en 'n veldtog van landswye geweld word beplan. In 1963, tydens die Rivonia-verhoor, word onder andere die ANC-leiers Nelson Mandela en Walter Sisulu, en die leier van die Kommunistiese Party, Bram Fischer, tot lewenslange tronkstraf veroordeel.

Op 6 September 1966 vind die sluipmoordaanval op die Suid-Afrikaanse Eerste Minister, Verwoerd, plaas: "Kort na vieruur word bekendgemaak dat die vader van die volk beswyk het. Die argitek van apartheid is dood; die tydperk van H.F. Verwoerd afgesluit. Niemand durf openlik bly wees nie. Talle jubel wel in die geheim" (Van Woerden, 1999:13). Dmitri Tsafendas is die sluipmoordenaar. Sy psigiatrisie verlete word spoedig opgediep waarvolgens sy klagtes oor 'n lintwurm as 'n waanbeeld gediagnoseer is: "Reeds binne enkele dae verkry Tsafendas se lintwurm nasionale roem. Die verbeelde parasiet word aangedui as die onsigbare opdraggewer – deel van 'n komplot, maar 'n komplot waarvoor niemand die blaam hoef te dra nie. Die politieke deel van Tsafendas se beweegredes kry geen publisiteit nie. Aan sy gemengde afkoms word skaars aandag geskenk. Dit is die wurm wat die verbeelding aangryp. Dit pas die owerhede uitstekend: dis nie die land nie, maar die Griek wat siek is" (Van Woerden, 1999:13).

John Vorster word as Verwoerd se opvolger as Eerste Minister aangestel en die Vorster-regering gaan in ooreenstemming met die groepsgebiedewet onverpoosd voort om vanaf 1967 swart en gekleurde gemeenskappe te verwyder uit areas wat tot *wit* gebiede verklaar is. Die sowat drie en 'n half miljoen mense wat tot en met 1975 verskuif is en die feitlik volledige staking van finansiering vir behuising, onderwys en ander dienste buite die verklaarde tuislande, het haglike woonomstandighede onder die swart en bruin bevolking tot gevolg gehad (Cameron en Spies, 1991:309).

In reaksie op die regering se voorname om Afrikaans as onderrigmedium vir sekere vakke in swart skole verpligtend te maak, breek die Soweto-opstande onder die skoolkinders uit op 16 Junie 1976. Dit is egter slegs die begin van landswye onrus en toenemende konflik tussen wit en swart (Roos, 1998:51).

Kannemeyer (1983:226) beskryf die Verwoerd-era as 'n tydperk waarin die Afrikaner in 'n toestand van euforie verkeer as gevolg van die magposisie waarin hulle hul bevind het, die ekonomiese welvaart en die illusie wat bestaan het dat al die politieke probleme opgelos sal word binne die waterdige apartheidstelsel.

Die merendeelse eensgesindheid onder die Afrikaners het egter reeds sedert 1960 die eerste krake begin toon toe 'n groep gesiene Afrikaanse kerkleiers hulle by die Cottesloe-beraad teen die apartheidsbeleid uitgespreek het. In reaksie op die verwerping deur hulle onderskeie kerkliggame stig hulle die Christelike Instituut waardeur voortgesette kritiek en weerstand teen die regering se beleid gevoer word (Roos, 1998:53).

Op 13 Augustus 1963 is die Christelike Instituut (CI) van Suidelike Afrika gestig. As direkteur van die CI is C.F. Beyers Naudé aangestel. Die CI het sy bestaan te danke aan die behoefte wat ontstaan het binne interkerklike studiekringe om fundamenteel te besin oor Christen-wees binne die Suid-Afrikaanse samelewing. Binne die groot kerke, veral onder die Afrikaanstalige kerke soos die Nederduitse Gereformeerde (NG) en Nederduitse Hervormde kerke was daar ontevredenheid oor die voortdurende kritieklose steun aan die apartheidsregering. Dit lei tot hewige konflik wat uitloop op 'n besluitnemingsproses deur die algemene sinode van die NG Kerk in Oktober 1966 oor hul toekomstige verhouding met die CI. Die gevolg was 'n verwerping van die CI deur die NG Kerk as dwaalleer. 'n Beroep is gedoen op ampsdraers en lidmate om te onttrek van die CI en lojaal te wees teenoor hulle eie kerke. Daarna het die CI gefunksioneer as interkerklike groep Christene wat Christelike eenheid wou bevorder oor die grense van ras, kleur, taal en sosiale geregtigheid (Steyn, 1998:968).

Aktiwiteite wat opgeneem is deur die CI was onder meer: die opleiding van swart teoloë; die bevordering van basiese huishoudelike vaardighede onder vroue in die swart gemeenskap; die uitgee en verspreiding van boeke en tydskrifte wat as spreekbuis vir die swart gemeenskap kon dien (Ravan Press was die uitgewery verbonde aan die CI); en besinning en teoretisering oor alternatiewe vir die apartheidsbestel.

Op 28 Mei 1975 is die CI tot afwykende organisasie verklaar en is dit verbied om enige verdere geldelike steun uit die buiteland te ontvang. Tydens 'n onderhoud wat Hans Ester destyds met Beyers Naudé gevoer het, het Naudé onder meer gesê dat daar op daardie tydstip onder die jong en nuutdenkende teoloë binne die NG Kerk, steeds 'n groot eerbied bestaan vir die boodskap van die kerk, maar dat daar weinig of geen eerbied is vir die leer van die kerk nie. Ten opsigte van die Afrikaanse letterkunde was hy toe reeds van mening dat die voortlewing van Afrikaans in die versetliteratuur gesetel is. Volgens hom het die versetliteratuur aan swart en bruin mense die moontlikheid gebied om Afrikaans as medium van protes te sien en te gebruik: "De taalzuiveraars werken alleen maar de ondergang van het Afrikaans aan de hand. Door hun krampachtigheid wordt de taal met een structuur van onderdrukking geïdentificeerd" (Ester, 1993:54).

In sy inleiding tot Beyers Naudé se outobiografie, *My land van hoop* (1995), skryf Ben Marais: "Ek glo nog dat die NG Kerk 'n sterk gefundeerde Kerk is. Laat ons nie sy dienste aan Suid-Afrika vergeet nie. Maar iemand het opgemerk: Elke Kerk het êrens 'n blinde kol. Die kleurbeskouing en -beleid van die NG Kerk was seker sy kenmerkende blinde kol wat deur sy geskiedenis ontwikkel het en so verstaan moet word".

Die Christelike Instituut het in Nederland nou saamgewerk met die Kairos-groep. In 1995 het Kairos hulle 25-jarige bestaan gevier. Vir dié geleentheid het Etienne van Heerden 'n novelle geskryf getiteld *Die gas in rondawel Wilhelmina* waarin hy op sy unieke wyse die verhouding tussen sy vaderland en Nederland uitgewerk het. In 1996 verskyn Van Heerden se roman *Kikoejoe* waarin *Die gas* die openingstekst vorm. Die Nederlandse vertaling *Kikuyu* verskyn in 1998.

In die voorwoord van *Van verzet tegen apartheid naar steun voor een democratisch Zuid-Afrika* (Oktober 1997) skryf die Suid-Afrikaanse ambassadeur in 1997, Carl Niehaus, dat Kairos se advies in kerklike kringe in Suid-Afrika betreffende die benadering van die Nederlandse kerkwêreld tot die anti-apartheidstryd, van onskatbare waarde was. Daar is baie nou saamgewerk met Beyers Naudé op wie se versoek Kairos in 1970 gestig is. In 1995 het Beyers Naudé se Afrikaanstalige outobiografie verskyn onder die titel *My land van hoop, die lewe van Beyers Naudé*. Die Nederlandse uitgawe het in 1997 verskyn by die uitgewer Ten Have. Die Nederlandse vertaling en bewerking is behartig deur Marnix van der Sijs en Erik van den Bergh van Kairos. Nie net in kerklike kringe nie, maar alle pro-demokratiese organisasies in Suid-Afrika het van Kairos se advies gebruik gemaak wanneer Nederland besoek is of projekte met Nederlandse organisasies aangepak is. Volgens Carel Niehaus sou die sterk anti-apartheidstandpunt van die kerklike gemeenskap in Nederland en die verskillende boikotaksies nie naastenby dieselfde impak gehad het as dit nie vir die doelgerigte werk was van Kairos, saam met die Komitee Zuidelijk Afrika (KZA) en die Anti-Apartheidsbeweging Nederland (AABN) nie. Na 27 April 1994 het Kairos steeds saamgewerk met verskeie Suid-Afrikaanse neregeringorganisasies aan die heropbou en ontwikkeling van Suid-Afrika. Benewens die talle projekte wat Kairos in Suid-Afrika bedryf het, het hulle ook in Utrecht, Nederland, 'n omvangryke advies- en inligtingsentrum gehad wat beskik het oor 'n wye versameling boeke, tydskrifte, koerante en dokumente oor en uit Suid-Afrika. Weens 'n gebrek aan befondsing het Kairos in Augustus 2002 hulle deure gesluit. Die grootste gedeelte van hulle argief is oorgeplaas na die Suid-Afrikaanse Instituut in Amsterdam.

Soos reeds vermeld, het Nederland se houding teenoor Suid-Afrika gedurende die aanvangsjare van apartheid handomkeer verander. Hierdie verhouding versleg steeds verder gedurende die sewentigerjare. Die maande September en Oktober van 1977 was gevul met omstredenheid in die Suid-Afrikaanse geskiedenis. Dit was 'n opeenhoping van gebeure waarvan die gevolge Suid-Afrika se beeld in die buiteland ernstig sou skaad, selfs meer as vorige laagtepunte soos Sharpeville (1960) en Soweto (1976) (Van der Watt, 1992:1).

Op 12 September is Steve Biko, leier van die Swart Bewussynsbeweging, onder verdagte omstandighede in 'n Suid-Afrikaanse tronk oorlede. Die aanvanklike verduideliking van die Suid-Afrikaanse owerhede dat Biko na 'n hongerstaking van sewe dae oorlede is, is oral verwerp. Daar is algemeen aanvaar dat hy weens besonder ruwe behandeling en ontbering tydens sy kort aanhouding gesterf het. Biko se dood het die spanning in Suid-Afrika verder laat toeneem. Duisende mense het sy begrafnis bygewoon op 25 September en skermutseling tussen die polisie en die skare was onvermydelik.

Die Nederlandse regering se geduld met Suid-Afrika was naby aan sy grense. Op 21 September het hulle geduld egter tot 'n einde gekom toe visums geweier is vir 'n afvaardiging van die Hervormde Kerk in Nederland. Die doel agter die voorgenome besoek van hierdie kerkleiers, was om 'n gesprek te kom voer met die verskillende kerke in Suid-Afrika wat in konflik met mekaar was rakende onder meer die heersende politiek. Die Suid-Afrikaanse regering het hulle nie verwerdig om enige redes vir die weiering van die visums te verskaf nie (Van der Watt, 1992:2).

Na aanleiding van hierdie voorval, wat letterlik die laaste druppel in die emmer was, het die Nederlandse premier, Den Uyl, op 23 September 1977 na 'n kabinetsitting aangekondig dat die Kultuurverdrag met Suid-Afrika bevestig is (Van der Watt, 1992:2).

Op 19 Oktober 1977 het die Suid-Afrikaanse regering met streng maatreëls toegeslaan op die verskillende weerstandsbewegings in die land. Verskeie organisasies, waaronder die Christelike Instituut, en twee koerante, *The World*, en *The Weekend World*, is verban. Ongeveer 20 mense is gearresteer, waaronder Percy Qoboza, die redakteur van *The World*. Talle persone is ingeperk, soos Beyers Naudé van die Christelike Instituut, en ander bekendes soos Donald Woods, Cedric Mason, Brian Brown, Peter Randall, Theo Kotze en David Russel (Van der Watt, 1992:2).

Die internasionale reaksie was een van skok en teleurstelling. Wêreldwyd is gepleit vir groter druk op die Suid-Afrikaanse regering deur onder meer wapen- en handelsanksies (Van der Watt, 1992:2).

Op 21 Oktober is 'n verklaring deur die Nederlandse regering uitgereik dat finaal besluit is om die Kultuurverdrag met Suid-Afrika op te sê. Schutte (1993:53) haal die amptelike brief van Coolhaas aan waarin die Kultuurverdrag beëindig word. Dit lui soos volg:

Wat Uw verzoek vertref aangaande het cultureel accoord tussen Nederland en Zuid-Afrika, mog ik Uw aandacht vragen voor het volgende.

Een cultureel akkoord is enerzijds een intentieverklaring, anderzijds een instrument om de culturele betrekkingen te vergemakkelijken.

Daar waar de overheid bij deze relaties wordt betrokken, is via een dergelijk accoord de mogelijkheid aanwezig om met medewerking van de andere partij uitwisseling tot stand te brengen.

Gezien de absolute afwijzing aan Nederlandse zijde van de apartheidspolitiek, achtte de regering verdere samenwerking met de Zuidafrikaanse regering alleen verantwoord indien in dit kader een kritische dialoog tot stand kon worden gebracht. De recente ernstige ontwikkelingen in Zuid-Afrika wezen echter, naar de mening van de Regering, duidelijk uit dat een dergelijke dialoog, niet tot stand

zou kunnen komen. Daarmee verviel de zin van de intentieverklaring, en diende het cultureel accoord te worden opgezegd.

Het is uit de aard der zaak niet zo, dat culturele betrekkingen tussen beide landen na de opzegging van dit accoord niet mogelijk zouden zijn. Alleen een gezamenlijke overheidsinspanning deze te stimuleren, blijft achterwege.

Van Nederlandse zijde zal echter unilateraal worden gezien voor welke activiteiten het wenselijk wordt geacht steun van overheidszijde te continueren.

Die Nederlandse regering het ook gepoog om regdeur Europa steun te verkry vir 'n ekomiese boikot teen Suid-Afrika. Hierdeur is 'n delikate band tussen die twee lande verbreek – een wat gebou was op 'n bloed- en taalverband, op stamverwantskap en op 'n lang geskiedkundige verweeftheid (Van der Watt, 1992:i).

Die wetlike proses om die Kultuurverdrag tussen Nederland en Suid-Afrika tot niet te verklaar, is hiermee aan die gang gesit. Na 'n uitgerekte proses van meer as vier jaar is 'n dertigjaaroue Kultuurverdrag met Suid-Afrika in 1982 van die Nederlandse wetboek geskrap uit verontwaardiging oor die voortsetting "van een democratisch, humanitair en christelijk oogpunt onaanvaardbaar maatschappelijk en politiek bestel" (Schutte, 1986:7).

Sonja van der Watt (1992:146) maak die uitspraak dat die Nederlands/Suid-Afrikaanse Kultuurverdrag (1951-1981) 'n goeie voorbeeld is van hoe 'n Kultuurverdrag nie uitgevoer behoort te word nie. Sy kom tot die gevolgtrekking dat die Kultuurverdrag nie net hopeloos misluk het nie, maar ook deeglik misbruik is: "Dit moes die historiese bande versterk; dit is skynbaar gebruik om die apartheidsbeleid te propageer én dit was amptelik 'n instrument van die Nederlandse anti-apartheidsbeleid. Dit lyk of kultuur daar 'n ondergeskikte rol in gespeel het. Boonop was daar sprake van 'n Kultuurverdrag wat al 'volledig uitgehold' was en moeisam en oneffektief gefunksioneer het" (Van der Watt, 1992:21).

Alhoewel daar vroeër reeds sprake was van die opsegging van die Kultuurverdrag, het die destydse Nederlandse kabinet die verdrag voortgesit omdat hulle van mening was dat aspekte daarvan, soos die toekenning van studiebeurse en die uitwisseling van akademici, die Kultuurverdrag bruikbaar sou kon maak vir die voer van 'n kritiese dialoog tussen die twee lande. Daar is gehoop dat so 'n dialoog 'n matigende invloed op die apartheidsbewind sou hê. Ten spyte van talle pogings deur die Nederlandse ambassade in Suid-Afrika en van Nederlandse owerheidsinstellings, het daar egter weinig van hierdie dialoog gekom. Een van die redes wat hiervoor aangevoer word, is dat die juiste gesindheid by die Suid-Afrikaanse owerheid ontbreek het. Laasgenoemde het na bewering byvoorbeeld die toekenning van beurse aan nie-blankes en 'n voorgestelde joernalisteprogram onnodig gekompliseer. Vanuit Nederlandse kulturele en wetenskaplike kringe was die samewerking blykbaar ook nie na wense nie (Van der Watt, 1992:7). Kulturele kontak sou eers weer aan die begin van die negentigerjare amptelik hervat word.

In hierdie stadium van die oorsig oor die (literêr-)historiese verwantskap tussen Suid-Afrika en Nederland is dit nodig om vir 'n wyle stil te staan by 'n persoon wat vanuit letterkundige geleedere gedurende die sestiger- en sewentigerjare 'n sleutelrol gespeel het in sy poging om binne Afrikaanse geleedere 'n kritiese dialoog te stimuleer ten opsigte van letterkundige en politieke sake. Hierdie persoon was N.P. van Wyk Louw. Teen die agtergrond van sy suksesvolle akademiese aktiwiteite in Nederland en Suid-Afrika, het hy in beide lande hoë aansien geniet en sou gesê kon word dat hy een van die belangrikste kulturele tussengangers van sy tyd was, in elk geval in soverre dit die letterkunde aangaan.

Buiten sy digkuns, het Van Wyk Louw se kritiese uitsprake oor politieke, kulturele en religieuse vraagstukke ook die weg gebaan vir die nuwe rigting wat die Afrikaanse prosa in die sestigerjare ingeslaan het. Hierdie vernuwing in die prosa, wat tot 'n groot mate 'n reaksie was teen bestaande sosiokulturele en politieke norme van die dag, het tot 'n groot mate bygedra tot die skielike toename in die vertaling van Afrikaanse literatuur in Nederlands in die vroeë sewentigerjare. Die redes hiervoor word vervolgens verken.

5.5 Kritiese dialoog vanuit die letterkunde

Gerrit Olivier wys in sy proefskrif *N.P. van Wyk Louw: Literatuur, filosofie, politiek* (1988) daarop dat daar telkens nie skerp genoeg onderskei word tussen Van Wyk Louw se vroeë en latere politieke denke nie. Van Wyk Louw kan volgens Olivier beskou word as 'n produk van sy tyd, want waar sy vroeë politieke denke gevorm is deur die volksnasionisme van die dertigerjare, was dit na die oorwinning van die Nasionale Party in 1948 gevorm deur "'n groter pragmatisme en pogings om meer Engelstalige steun vir die politieke beleid van rassessekering te verkry" (Olivier, 1988:41). Waar die Van Wyk Louw van die dertigerjare beskryf kan word as 'n "anti-demokraat met nasionaal-sosialistiese simpatieë", openbaar die Van Wyk Louw van die vyftigerjare meer liberale waardes en 'n oortuiging in die waarde van die *oop gesprek*, "iemand wat sy oortuigings met 'n nasionalistiese politieke paradigma probeer verbind en as voorloper van die *verligte* nasionalis beskou kan word" (Olivier, 1988:42). Ten spyte van die ontwikkeling in Van Wyk Louw se politieke idees, kom die vraag na die voortbestaan van 'n volk volgens Olivier in byna al Louw se politieke geskrifte aan die orde. Sy vereenselwiging met die lotgevalle van die Afrikaner vorm die basis vir sy bemoeienis met die politiek:

Maar terwyl die regverdiging vir die aparte voortbestaan van 'n volk in die jare dertig in die wil en daadkrag (...) of in die bereiking van die transenderende skoonheid gesoek word (...), het die latere Van Wyk Louw 'n groter belangstelling in reële politieke probleme, in die diversiteit van "volkere" in Suid-Afrika en in die staatkundige ewewig wat in die politieke filosofie "a balance of powers" genoem word. Die probleem het dieselfde gebly, maar in plaas van 'n etniese en metafisiese benadering is daar by hom 'n groter gevoeligheid vir konstitusionele vraagstukke (Olivier, 1988:42).

Van Wyk Louw was nie net in Suid-Afrika nie, maar ook in Nederland bekend as skrywer, pedagoog, filosoof, literatuurwetenskaplike en veral as digter (Ester, 1993:235). In 1948 is 'n eredoktoraat deur die Universiteit van Utrecht aan hom toegeken. Hy was 'n aantal jare redaksionele lid van die tydskrif *Forum der Letteren*. Verder was hy direkteur van die Suid-Afrikaanse Instituut in Amsterdam en as gesiene persoon in Nederlandse intellektuele kringe het hy gereeld lesings aangebied oor die Afrikaanse letterkunde en kultuur in België en Nederland. Gedurende 1950-1958 was Van Wyk Louw 'n hoogleraar in die Suid-Afrikaanse taal, letterkunde en kultuur aan die Universiteit van Amsterdam. Tydens die sewentigerjare is hierdie leerstoel as gevolg van politieke druk van Nederlandse anti-apartheidsorganisasies afgeskaf. Daarna is Afrikaans slegs op gedeeltelike basis gedoseer (Jansen, 1996:37).

Onder Van Wyk Louw se bekende essaybundels word ingesluit *Lojale verset* (1939), *Liberale nasionalisme* (1958) en *Vernuwing in die prosa* (1961). In laasgenoemde bundel is Louw se essays en praatjies van tussen 1957 en 1961 oor die stand van die Afrikaanse prosa saamgevat. Volgens Louw het die Afrikaanse romankuns teen die vyftigerjare tot 'n groot mate gestagneer en tot 'n stilstand gekom. Hierdie stilstand is volgens hom nie die gebrek aan bedrywigheid nie, maar 'n gebrek aan afwisseling en verrassing wat 'n gevaar inhou vir die dinamiek van die Afrikanerkultuur: "dit is eendersheid; dit is tevredenheid met die reeds-gewesene, die altyd-maar-so-bestaande. [...] Rustige, lokale realisme ... dit was vyf-en-twintig jaar gelede die gees van die prosa; en vandag is dit presies dieselfde" (aangehaal in Steyn, 1998:935). Louw betoog deurlopend in hierdie reeks opstelle vir 'n toekomstige vernuwing in die prosa wat onder meer sou kon plaasvind deur die aanpak van nuwe temas, die opkoms van 'n nuwe woordgebruik en nuwe maniere van bou, en deur die opkoms van 'n nuwe wêreldbeskouing (Louw, 1961:63).

Ook Steyn (1998:934) beskryf die situasie van die Afrikaanse literatuur van die vroeë sestigerjare as "bedreig deur 'n soort neo-Victoriaanse gesindheid saam met 'n politieke vasbeslotenheid om dissidente te dwing in wat as die regte koers gesien is". Hy verwys na die volgende woorde van Van Wyk Louw in die mondstuk van die belangrikste groep vernuwers, die Sestigters: "In die literatuur, soos in die kunste, is vernuwing nie net die *lewensbloed* of 'n *lewensnoodsaaklikheid* nie; dit is die lewe self". Vernuwing as sodanig "is die lewe van die literatuur".

Louw se *Vernuwing in die prosa* (1961) was 'n voorspel tot die vernuwing wat die jaar 1962 gebring het. Dié teks wat afkomstig was van die skrywer met die grootste statuur in die Afrikaanse literêre wêreld, het volgens Steyn daartoe bygedra dat die Sestigters se werk taamlik algemeen aanvaar is: "Dit het heelwat belangstelling in die prosa geskep in 'n tyd toe daar heelwat agterdog daarteen was" (Steyn, 1998:949). Een van die vernaamste vernuwers was Louw self met sy bundel *Tristia*. W.E.G. Louw verwys onder meer na Van Wyk Louw se "byna Proteusagtige vermoë om homself telkens en telkens te vernuwe" en Antonissen beskryf die bundel as Louw se derde gedaante: "dis die derde keer dat hierdie digterskap in 'n nuwe en grootse gedaante aan ons verskyn het. Alleen die grotes kry dit reg". Met betrekking tot die vernuwing verwys Grové na die musikale

ontginning van die taal en “die strewe en vermoë van die digter om die fynste rimpeling van gevoel en gedagte met sy woord te volg. Meer nog: woorde word nie slegs gebruik nie; betekenis word aan hulle ontlok” (Steyn, 1998:944).

Volgens A.J. Coetzee (Polley, 1973:51) is dit egter onbevredigend om te praat van die Sestigters as ‘n beweging met betrekking tot die poësie. Hy verwys na ‘n stelling deur André P. Brink in die tydskrif *Sestiger* waarin hy die beweging beskryf as hoofsaaklik ‘n prosa-beweging “maar daar is ook digters by ons; en ons arbei ook aan die drama ...”. Onder die redaksielede van die *Sestiger*-tydskrif was slegs Adam Small ‘n erkende digter, die ander was hoofsaaklik prosaskrywers. Coetzee verwys na ‘n lys van digters wat gedurende die sestigerjare gedebuteer en/of meegewerk het aan die *Sestiger*. Hulle was onder meer Coenie Rudolph, Ingrid Jonker, Breyten Breytenbach, Wilhelm Knobel, D.P.M. Botes, Jeanne Goosen, Stephan Bouwer, Lina Spies, Phil du Plessis, Louis Eksteen, Marié Blomerus, P.A. de W. Venter, en Pieter Venter. Die lys is egter volgens Coetzee skeef en onvolledig indien die poësie slegs gegroepeer sal word rondom die tydskrif, omdat die name van digters soos Barnard Gilliland, George Louw en Casper Schmidt ontbreek. Ander debutantdigters van Sestig, soos George Weideman, M.M. Walters en P.W.G. Grobbelaar, kan weer na sy mening nie heeltemal as Sestigters beskou word nie: “En waar pas S.V. Petersen, P.J. Philander, Barend Toerien in? Daarby het Dertigers en Veertigers nog die vermetelheid gehad om in Sestig te dig: Uys Krige, Ernst van Heerden, Elisabeth Eybers, N.P. van Wyk Louw, D.J. Opperman, S.J. Pretorius. En die stuitigheid van Dertigers en Veertigers in Sewentig: W.E.G. Louw, Ernst van Heerden.” Aan die einde van sy artikel sonder Coetzee (Polley, 1973:75) wel vir Breytenbach uit as een van die mees verteenwoordigende digters van Sestig: “die poësie van Sestig was die poësie van Breytenbach”, maar ten spyte van die feit dat Brink beklemtoon het dat die Sestigters nie ‘n “eenheidsbeweging met ‘n eenheidsstrewe” was nie, is dit uit die voorafgaande duidelik dat wanneer daar verwys is na hierdie beweging as ‘n *groep* dit meer van toepassing was op die gebied van die prosa.

Die meeste van die bekende Sestiger-prosaskrywers debuteer omstreeks die middel van die vyftigerjare. C.J.M. Nienaber se *Keerweer* (1946) word beskou as ‘n voorloper van die vernuwing, asook die eerste werke van Leroux en Rabie (Kannemeyer, 1988:246). Onder die opskrif “Tegnieke, temas en toekomsplanne” (Polley, 1973) bespreek Etienne Leroux die aanloop tot die Sestigerroman vanuit sy oogpunt as skrywer soos volg:

Ek het met erns begin skryf in die vyftigerjare. Vir ‘n Afrikaanse skrywer was dit dooie jare: die Tweede Wêreldoorlog was so pas verby; by alle bestaande Afrikaanse uitgevers was daar ‘n agterstand van manuskripte wat nog uitgegee moes word wat vir seker nóg vyftig jaar die glansende oog van die boekklubleser vogtig met tranes sou maak (...) In Engeland het Cyril Connolly die tydskrif Horizon uitgegee; daar was ‘n hernieude belangstelling in die werke van die Marquis de Sade; almal het weer Kafka begin lees; Henry James is herontdek (...). Maar in Suid-Afrika was die patroon van skryf beperk tot boeke geskik vir voorgeskrewe werke; enige afwyking van ons eie romankultus was uit die bese. Terwyl Nadine Gordimer in The New Yorker begin skryf het, het die jong

Afrikaanse skrywer net gelees, maar daar was geen moontlikheid van publikasie en die eksperimenteer met allerhande tegnieke nie. Sy eie romanvorm was twintig jaar oud, en vasgevang in die anekdotiese en die pastorale; daar was 'n hiaat wat hy met één sprong moes oorbrug om net gelyk te kom. Die aanloop het in die vyftigerjare begin; die sprong het in die sestigerjare gekom.

Die werke van die Sestigters openbaar 'n nuwe uitkyk op die werklikheid, maar veral 'n nuwe uitkyk op die vormtegniese aspekte van die letterkunde (Kannemeyer, 1988:240). In verband met die vormvernuwende aspekte, meld P.D. van der Walt (Polley, 1973:44) dat 'n mens in gedagte moet hou dat die "na-oorlogse tegnologiese woede in die jare sestig sy volle aanslag hier te lande laat geld het" en 'n "sterk tegnies-eksperimentele" indruk gemaak het: "In die breedste sin van genres gesien, merk ons hoe die nuwe skrywers ou semi-literêre genres vir die egte literatuur annekseer, of vroeër geminagtes en verwaarloostes respektabel maak" (Polley, 1973:45).

Die vernuwing in die prosa van die sestigerjare is daarop gegrond dat die Afrikaner se norme ten opsigte van die morele, godsdienstige, politieke en literêre uitgedaag en afgebreek is. Dit het tot gevolg gehad dat die Sestigters dikwels as "vyande" van die gemeenskap ervaar is; as ondermyners van die tradisionele en gevestigde gemeenskap se waardes (Smith, 1996:28). Bourdieu (1996:71) verwys na hierdie soort verskynsel as 'n sogenaamde *simboliese revolusie* waardeur avante-garde kunstenaars hulleself losmaak van die eise wat deur die burgerklas gestel word en waarvolgens hulle enige ander gesag weier, behalwe dié van hulle kuns. 'n Aanval op die status quo geskied nie net deur die Sestigters se skeppende werk nie, maar ook in talle van hulle betogende stukke, soos dagbladartikels, mediaverklarings, briewe aan koerante, persoonlike onderhoude en toesprake (Kannemeyer, 1988:237). Jack Cope skryf soos volg oor die Sestigters in sy artikel "Where the Sestigters came unstuck" (Polley 1973:149-150):

All the same I do believe these writers made a considerable impact at the time. There were some gifted people among them who would have made their way in any case. But feeling that they had banded together, as it were, against the Philistines gave them courage and a sense of comradeship and identity which artists in our age so much lack. They talked about renewal, they wanted to bring into Afrikaans writing the subjects they found freely treated in other literatures, particularly in French and English. They were interested in love and sex and freedom; they thought the older establishment writers had had it too good with their pale poetry and their lukewarm baths of mutual admiration.

Alhoewel die meeste gevestigde letterkundiges die vormvernuwende aspekte van die nuwe prosa geloof het, het talle die inhoudelike en lewensbeskoulike toon van die prosa, veral ten opsigte van die vyandigheid jeens blanke nasionalisme, verwerp. Die Sestigters is daarvan beskuldig dat hulle skeefgetrekte sienings weergee van die werklikheid, veral met betrekking tot godsdiens en seks: "Dit is opmerklik dat die *nuwe* wat Van Wyk Louw as noodsaaklike voorwaarde vir die dinamiese ontwikkeling van die Afrikaner-

kultuur gestel het, deur so baie letterkundiges juis as bedreiging van daardie kultuur ervaar is" (Roos, 1998:56).

Alhoewel die Sestigers egter die konvensionele Afrikaans-nasionale gesagstrukture bevraagteken of verwerp het, het hulle binne die groter, aktuele Suid-Afrikaanse samelewing weinig betrokkenheid getoon by die politieke, rasgefundeerde konfliktsituasie in die land. P.D. van der Walt (Polley, 1973:48-49) kritiseer juis die Sestigerprosa omdat dit na sy mening dikwels te algemeen en esoteries is: "Die moderne mens' in die algemeen was te veel sy tema". Hy spreek die hoop uit dat die prosa meer "konkreet Suid-Afrikaans" sal word: "'n Mens wil en kan nie aan die woordkuns voorskryf nie: ons moet die prosa maar laat sweef saam met die rand, maar as ek my sin kon hê, sou ek aan die hand doen: 'n bietjie minder spreuk en raaisel (...) en meer storie met konkrete lokale inhoudselemente: dagga en opvoeding, kleurbeleid en ontug, Publikasieraad en besoeke van swart staatsmanne en hul mooi vroue, studente-onrus en die hippiekultus, die Broederbond en die Vrymesselaars, diamante, olie en kerkverdeling, die Progressiewe Party en die Afrikaner-intellektueel". Jack Cope (Polley, 1973:151) is van mening dat die Sestigers in die valstrik getrap het om te formalisties te raak met al hulle eksperimentering met vormgewing. Hy beskuldig hulle van 'n "escape into unreality from hard issues like politics, racism and so on. This is perhaps why much of their writing, with well known exceptions, now sounds hollow and mindless imitative".

F.I.J. van Rensburg (1971:174-186) verwys by herhaling na die Sestigers as 'n "eruptiewe" verskynsel binne die Afrikaanse letterkunde. Hy voorspel dat hierdie skrywers gedurende die sewentigerjare 'n verdere herlewing in die prosa sou kon verteenwoordig deur die konfrontasie met gesaghebbende strukture (Van Rensburg, 1971:190).

Sommige van die Sestigers vind dit aanvanklik moeilik om van hulle werke gepubliseer te kry. As gevolg daarvan onderhandel Bartho Smit en Chris Barnard met Abel Coetzee van die *Tydskryf vir Letterkunde* (Kannemeyer, 1988:241). Die eerste nommer van die nuwe blad word in Februarie 1963 uitgegee met Coetzee as hoofredakteur, Bartho Smit as hulpredakteur en Etienne Leroux, Jan Rabie, Adam Small, Pieter Venter, Koos Meij, Hennie Aucamp, Abraham de Vries en André P. Brink op die paneel. Die doel van die blad was om die regte klimaat en begrip vir hulle werk te skep en as podium te dien vir jonger skrywers. Toe die opname van jonger letterkundiges in die redaksie bedenkinge in sekere kringe veroorsaak en Cronjé vir Smit vra om uit te tree, verbreek die ander paneellede ook hulle bande met die blad en stig hulle 'n nuwe blad, naamlik die *Sestiger* wat in November 1963 verskyn. Vanaf die derde nommer neem Brink die redaksionele werk oor. Die *Sestiger* word slegs vir drie jaar (1963-1966) uitgegee, maar in daardie tyd bied dit geleentheid vir skrywers om te eksperimenteer en standpunt oor hulle werk in te neem (Kannemeyer, 1988:241). Bartho Smit publiseer 'n reeks opvolgartikels in die *Sestiger* onder die titel "Die krisis van ons werklikheidsbeeld in Drama en Epiek". Daarin beskryf hy die nuwe werklikheidsbeskouing wat veral na die Tweede Wêreldoorlog duidelik geword het en na sy mening meer in die kuns en letterkunde gereflekteer moet word as subjektief, gerelativeerd, fragmentaries en ontluisterend.

Hiermee sluit hy aan by die literêre oproep tot nuwe temas en 'n nuwe wêreldbeskouing wat deur Van Wyk Louw gedoen is (Roos, 1998:55).

Grootskaalse vernuwing in die prosa word bewerkstellig deur skrywers soos André P. Brink en Etienne Leroux. Hierdie deurbreking van die prosatradisie is die eerste stap in die rigting van openheid binne die Suid-Afrikaanse kultuur, wat tot in daardie stadium meer deur bevestiging gekenmerk was as deur bevraagtekening. Die proses van vernuwing is breedvoerig uiteengesit in André P. Brink se *Aspekte van die nuwe prosa* (1974).

Lobola vir die lewe (Brink) en *Sewe dae by die Silbersteins* (Leroux) wat albei in 1962 verskyn, word as baanbrekende tekste beskou (Kannemeyer, 1988:246). In verband met *Lobola* skryf Louw aan Human van Human en Rousseau-uitgewers: "Dit is verdomp slim gedoen. Ek wil nie ontken dat daar 'n element van bewuste navolging (...) is nie; as 'n mens 'n klompie Franse romans gelees het, is die gelykenis onmiskenbaar. Maar dat 'n jong skrywer só kan navolg, laat my voel dat hy oorspronklikheid in hom het" (Steyn, 1998:947).

Die Sestigters poog om in hulle skryfkuns iets van die verwikkeldheid van die mens in hul romans weer te gee en van die onsekere gang van die mens op sy ontdekkingsreis deur die heelal. Hulle word sterk beïnvloed deur tydgenootlike Wes-Europese en Amerikaanse letterkunde: "Dit is duidelik dat die werk van die Sestigters veral op vormlike, estetiese wyse (...), maar ook op lewensbeskoulike wyse 'n spesifiek Wes-Europese visie reflekteer" (Roos, 1998:56). Hierdie kennis van buitelandse literêre tendense het onder meer ook daartoe gelei dat daar van veral die werke van Brink en Breytenbach in die buiteland kennis geneem is (Smith, 1996:33).

P.D. van der Walt skryf in "Die prosa van die Sestigters" (Polley, 1973:43) dat die grootste verdienste van die Sestigters na sy mening was dat hulle status aan die Afrikaanse prosakuns gegee het en "dat hulle moderniteit en kwaliteit 'n sintese laat aangaan het, dat hulle ons prosa aktueel en interessant gemaak het: vir tuisverbruik en uitvoer".

Brink (1991:2-3) verklaar hierdie neiging om te gryp na Europese norme en vorme as een van die pogings van Afrikaners om hulle te ontvoog of te dekoloniseer: "Ontvoogding deur 'n toeëiening (...) van die dominante kultuur se vorme en tradisies." Alhoewel daar ook in Afrikaans 'n vooropstelling plaasgevind het van eie, inheemse vorme (Brink verwys hier veral na die *fraai* liedjies van die Eerste Taalbeweging wat teruggevind kan word in die werke van Louw, Opperman en Krog), is die *peil* van Afrikaanse literatuur egter vir 'n lang tydperk volgens Brink gemeet aan hoe dit vergelyk met Europese norme. Die ywerige herdigting van die Dertigers van Nederlands, Duitse, Engelse of Franse modelle en die Sestigters se gretigheid om die Afrikaanse prosa op datum te bring met die eksistensialisme wat toe in Europa geheers het, is 'n manifestasie van hierdie ontvoogdingsproses: "net soos skrywers in Suid-Amerika en Afrika al hul kreatiwiteit gedemonstreer het deur vorme uit die meesterkanon van hul gewese koloniale meesters oor te neem en op verstommende maniere te herskep en te vernuwe (...), is daar

Afrikaanse skrywers/kritici wat dit ook met vrug, en soms met genialiteit, gedoen het" (1991:3). Wes-Europese aspekte wat na vore kom in die skryfkuns van die Sestigters is onder meer die verskyning van die "outsider"-figuur wat vanuit 'n eksistensialistiese wêreldbelevens optree, surrealisme, 'n voortdurend veranderende realiteit, die wesenlike onkenbaarheid van die mens, die simboliese persoonlikheid en anti-held, die enkeling wat met die mitologie verbind word en 'n toon van ontluistering en skeptisisme ten opsigte van konvensies en tradisies (Roos, 1998:57; Kannemeyer, 1988). Onderliggend aan die temas, was egter die onsekerheid en voorwaardelikheid van die menslike bestaan. Buiten hulle uitgesprokenheid oor godsdien, politiek en seks is hulle baie bewus van die stilistiese, tegniese en strukturele, soos blyk uit die verbrokkelde sinsbou, collage-tegniek, bewussynstroom, terugflitse, ensovoorts (Kannemeyer, 1988:241). Roos (1998:57) beskou die eksperimentering met vorm en tegniek as die duidelikste gemeenskaplik faktor by die Sestigterskrywers: "Tipies van die Modernisme, het die uiterlike vorm dikwels meer aandag by die Sestigters gekry as die inhoud, die *verhaal*ontwikkeling. Hoë vertel is: die spel met perspektief, eksperimentering met gekompliseerde fokusverskuiwings, bewussynsbeelding, verinnerliking, is sterker geaksensueer as wát vertel is (...). Baie van hierdie Sestigterromans was selfrefleksief ingestel: daar is geskryf óór die skrywer en die skryfproses en die roman self word die tema van die roman (...). Hoewel relativering, ontluistering en bevraagtekening van konvensies die verteltoon bepaal het, was die vertellings besonder samehangend en simmetries gestruktureer" (Roos, 1998:57).

Die Europese element word egter nie net deur die werke van die Afrikaanse skrywers ingebring nie, maar in dieselfde jaar (1962) verskyn daar, volgens Rykie van Reenen, 'n hele reeks vertalings: "Vanjaar is vir ons Afrikaanse boek 'n soort annus mirabilis, 'n wonderjaar: danksy onder meer 'n vloedgolf vertalings, so 'n stroom lesenswaardige romans in Afrikaans dat 'n mens – as mens tot ons twee landstale beperk was – feitlik vir die eerste keer nie hiervoor op Engels aangewys is nie" (Steyn, 1998:947).

'n Tweede fase in die dekoloniserings van literatuur is volgens Brink een van uitdagende nasionalisme – dus die afbakening van die "eie" teenoor die eertydse koloniseerder s'n. Die kultus van nasionalisme binne die Afrikaanse literatuursisteem, veral gedurende die dertigerjare in die werke van onder meer die twee Louw-broers, is 'n verskynsel hiervan. Die intrinsieke gevaar wat verbonde is aan hierdie nasionale fase, is na Brink se mening "dat dit ironies genoeg juis deur die kwaai verwerping van die gewese metropool, die metodes en praktyke van daardie metropolitaanse kultuur bestendig" (1991:4). Revolusie of die omverwerping van 'n vorige gesag kan eers werklik plaasvind as die onderliggende denkstrukture van daardie oorspronklike bewind vernietig is. Brink vind hierdie dimensie in die Afrikaanse literatuursituasie bedenklik, aangesien die (blanke) Afrikaner hom/haar aan die een kant ontvoog het – ook in die letterkunde – van die koloniale maghebbers, maar terselfdertyd weer koloniserend opgetree het ten opsigte van die inheemse swart kulture/"orature". Hierdie verskynsel word weerspieël in die ontwikkeling van Afrikaans. Daar word taamlik algemeen aanvaar dat Afrikaans ontstaan het in die mond van veral slawe en die inheemse bevolkings as "kombuistaal". Ten einde van Afrikaans egter die enigste witmanstaal van Afrika te maak, is dit gespeen van sy "voedende wortelstok" of die taal van die sogenaamde "kleurlinge": "En terwyl die literatuur hom ontworstel het

aan sy gewese koloniale meesters, het dit hom tegelyk as uiting van die nuwe dominante kultuur afgedwing op dié wat in die eerste plaas die taal se skeppers en skeppings was" (Brink, 1991:7). Wat die situasie oor die afgelope dekades egter volgens Brink so boeiend maak, is die wyse waarop 'n hertoeëining van Afrikaans begin het onder diegene wat sedert die Eerste Taalbeweging daarvan beroof is. Hierdie hertoeëining het na Brink se mening reeds begin met Patrick Petersen en later Peter Blum, Adam Small en talle andere wat geleidelik weer die "meestertaal" beset het. Nog later is die taal teruggebring na sy oorsprong deur die groot aantal versetskrywers wat Afrikaans gebruik het as instrument gedurende die "struggle". As bevestiging van hierdie proses het die sprekers vanuit die magsdimensie in die taal (die blankes) self die taal begin revolusioneer deur dit opnuut met sy ontstaansgeskiedenis in verband te bring: "Hier geskied dekoloniserend met ander woorde nie net binne daardie gedeelte van die bevolking wat hul taal as 't ware 'terugneem' van 'n oorheerser nie: vanuit 'n situasie van sosiopolitieke bevoorregting word hier aktief empatie met die gekoloniseerde gedemonstreer. Hier is dan sprake van 'n proses wat *weerskante* toe werk – en wat bowendien nie sonder meer oor en weer 'appropriëer' nie, maar ook oor en weer begin *deel*, en *gee*" (Brink, 1991:9). Na Brink se mening is hierdie soort ontvoogdingsproses wat in Afrikaanse voltrek het, absoluut uniek aan die taal en weet hy van geen ander literatuur waarin dit plaasgevind het nie.

Die derde fase van ontvoogding wat volgens Brink binne 'n gewone model van literêre dekoloniserend plaasvind, word bereik wanneer daar soveel sekerheid oor die nuutgeworwe identiteit bestaan, dat dit nie meer angstig beskerm hoef te word nie. Alhoewel dit volgens Brink wil voorkom asof die Afrikaner op politieke terrein eers sedert 1991 na hierdie begrip begin reik het (alhoewel dit myns insiens nog nie bereik is nie), het die proses egter heelwat vroeër in die letterkunde begin deurslaan: "En in die prosa het dit, dink ek, by Sestig begin – nie in die eerste aandrift van die beweging wat nog so sterk Eurosentries was nie, maar in die opvolgaksie van die jare Sewentig" (Brink, 1991:5).

Daar sou gesê kon word dat die Afrikaner se identiteit gedurende die sestigerjare nog op wankelende voete gestaan het. Die Afrikaanse taal en kultuur was nog jonk en tot in daardie stadium gekenmerk deur 'n opdraande stryd. Op politieke terrein is die Suid-Afrikaanse regering vanuit alle oorde gekritiseer vir hulle beleid oor aparte ontwikkeling. Die beleid op sigself kan in wese beskou word as 'n simptoom van die heersende gevoel van bedreiging as gevolg van die oormag van die *swart gevaar*. Ten alle koste moes daar 'n laer getrek word rondom dit wat eie aan die Afrikaner was. Hulle het die leer tot bo geklim en as 'n minderheidsgroep in Suid-Afrika die politieke hef in die hand gehou. Hoe lank die leer onder hulle sou staande bly, was egter geen uitgemaakte saak nie. Enige teenkanting of kritiek is veral vanuit eie geleedere so gou as moontlik in die kiem gesmoor. Toe dit egter duidelik word dat hierdie kiem besig was om binne die Afrikaanse letterkunde te broei, daár in die taal wat die hartklop was van hulle identiteit, was die reaksie uit regeringsweë nie een van verdraagsaamheid nie. Die konflik wat tussen Van Wyk Louw en Verwoerd sou ontstaan, illustreer hierdie situasie maar al te duidelik. Konfliksituasies soos hierdie is 'n voorbeeld van hoe skrywers as kulturele

produsente hulle skeppende vermoë om die sosiale werklikheid sistematies en krities weer te gee, kan gebruik om die bestaande orde binne die magsveld te verander of omver te gooi (Bourdieu, 1996:252).

Tydens 'n toespraak wat die eertydse eerste minister H.F. Verwoerd gelewer het met die vyfjarige feesviering van die Republiek van Suid-Afrika op 31 Mei 1966, word dit duidelik dat hy ander idees gehad het oor die rol van die letterkunde as dié van N.P. van Wyk Louw en sy volgelinge. Die nuwe idees oor die letterkunde waarvan Van Wyk Louw die voorloper was, was immers gegrond op 'n bevraagtekening en kritiese beskouing van die Afrikaner se norme ten opsigte van morele, godsdienstige en politieke kwessies. Vanuit politieke geleedere is dit as ondermynende gedrag beskou ten opsigte van die tradisionele en gevestigde gemeenskap se waardes, maar veral ten opsigte van die Afrikaans-nasionale gesagstrukture.

Van Wyk Louw het die toneelstuk *Die pluimsaad waai ver* geskryf in opdrag vir die Republiekfees in 1966. Alhoewel die Anglo-Boereoorlog die tema van die stuk was, het hy dit onvanpas gevind om die stryd tussen die Boer en Brit in die middelpunt van die verhaal te stel aangesien hy nie die sin daarvan ingesien het om ou bitter gevoelens te laat herleef nie. Die gevolg was dat hy die stuk grotendeels gebaseer het op die stryd wat binne die Afrikanervolk afgespeel het. Hy het die verhaal in die Vrystaat laat afspeel rondom die figure van president Steyn en generaal De Wet. Louw se werk het volgens J.C. Steyn een van die grootste dramas geword oor 'n volk in die branding, oor die verskillende kragte wat daar binne die volk losgemaak is en oor nasionalisme as een van die aspekte van die stryd. Die dramastuk is van 25 Mei tot 11 Junie 1966 in die Kleintheater in Pretoria opgevoer en van 22 Junie tot 2 Julie in die Brooke-teater in Johannesburg. Die eerste opvoering is bygewoon deur Verwoerd wat 'n aantal besware oor die stuk gehad het: "Volgens die historikus G.D. Scholtz, vriend en oudkollega van Verwoerd, het laasgenoemde aan hom gesê dat sy beswaar teen *Pluimsaad* was dat dit nie histories getrou was nie, aangesien van pres. Steyn nie 'n held nie, maar 'n patetiese figuur gemaak is" (Steyn, 1998:1037).

'n Aantal vooraanstaande letterkundiges was ook nie so gelukkig oor die stuk nie. Steyn verwys onder meer na A.P. Grové se uittaling "dat die negatiewe elemente van die geskiedenis te eensydig beklemtoon is" (Steyn, 1998:1038).

Met verwysing na onder meer die resensies en uitsprake van Rykie van Reenen in *Die Beeld*, W.E.G. Louw in *Die Burger* en *Die Volksblad*, Lettie Greyling in *Die Vaderland*, kom Steyn tot die gevolgtrekking dat die oorwegende reaksie op die Pretoriase opvoering egter sonder twyfel gunstig was (Steyn, 1998:1038-1039).

Die feesrede van Verwoerd het dit egter duidelik laat blyk dat daar 'n kloof aan die ontstaan was tussen amptelike literatuurverwagting en die literatuur self. Verwoerd se woorde is deur *Die Burger* van 4 Junie soos volg aangehaal:

En nou wil ek uitdrukking gee aan die dikwels onuitgesproke verlange van ons volk, dat daar vir ons ook, soos by ander volke in hulle wonderuur, dié skrywers en dié digters mag ontstaan wat kan en sal wil besing die heldedade van hulle eie geslag. O, kon dit vir ons ook gegee word, soos dit in die uur van roem van groot volke in die verlede was, dat daar diegene kon opstaan wat nie weifelend vra: wat is 'n volk? nie, maar wat sal uitjuel: dit is my volk, só is my volk, só kan hy ook wonderre verrig, só is hy as skepper van 'n eie toekoms!

Die skrywer en die digter wat in hierdie tyd sou kon besing wat nou gebeur, sal aangehaal word solank soos die volk van die Republiek van Suid-Afrika bestaan. As daar uit ons midde diegene kon ontstaan wat die mooie van 'n volk se lewe wil besing, wat nie huiwer om patriotisme, vaderlandsliefde, te huldig nie, en wat nie net volgens moderne patrone soek na wat elders, by volke wat reeds oud is, die eie volk, die lelike, die vleeslike opsy kan skuie en dan kyk na die geestelike, en die mooie en die grootse in die moderne geskiedenis en dit besing!

Kon ons nou maar in ons tyd ook sulke skrywers en digters vind, hoe ryk sou ons ons nie ag nie? Hoe ryk sou ons volk van die toekoms nie wees nie, om deur sulke tolke ingelig te word van wat vandag vyf jaar ná die gebeure van hierdie wonderwerk, hierdie groot mylpaal in die geskiedenis van ons volk, in die hart van ons volk omgaan? (in Steyn, 1998:1041-1042).

Na aanleiding van Verwoerd se toespraak het 'n uitgebreide polemieek ontstaan. Steyn (1998:1042) verwys na 'n belangrike brief in *Die Transvaler* deur Gerrit Viljoen (wat in 1966 as rektor aangestel is aan die Randse Afrikaanse Universiteit en wat voor dit 'n professor in Klassieke Tale was aan die Universiteit van Suid-Afrika) wat geskryf is in reaksie op ene J.M. Spaarwater se brief wat in *Die Transvaler* van 4 Junie 1966 verskyn het. Viljoen verdedig Louw in sy brief onder die opskrif "Pluimsaad toon werklikheid ontdaan van die stralekrans". Volgens Viljoen is alle groot dramas, soos die lewe self, gewoonlik gelaai met 'n rykdom en veelduidigheid van betekenis: "Die meesterwerke van die wêreldletterkunde lei meesal tot 'n nimmereindigende reeks kritiese vertolkings, wat telkens ander gesigspunte na vore bring." Viljoen skryf dat hy 'n "totaal ander belewenis – oënskynlik amper 'n ander opvoering" ervaar het as Spaarwater. Vir hom het die stuk "juis 'n nuwe dimensie, 'n dieper en aangrypender betekenis blootgelê in die heldedom van die gesuiwerde kern van Boerestryders wat as bittereinders hulle pluimsaad ver laat waai het deur toekomstige Afrikanergeslagte heen". Die stuk het "juis die heroïek van 'n Steyn en De Wet vergroot deur aanskoulik te maak met watter teenmagte uit eie middel hulle te kampe gehad het: Die hensopper-individualisme van die ouer Visser; die strooivuur-idealisme by die jong Visser wat nie teen die bitter teleurstellings bestand was nie; die fataal verblinde maar toe roerend tragiese kombinasie van moed en onverstandigheid by genl. Cronjé, ja, die feit dat die Boeremagte self so 'deurvleg was van swakheid' en selfsug dat die ware heroïese stryd eers na 'n pynlike suiweringsproses deur 'n uitgewande kern gevoer kon word" (aangehaal in Steyn 1998:1042).

Die Volksblad van 11 Junie 1966 het Louw ook sterk verdedig en onder meer na hom verwys as 'n skerpsinnige gees wat moontlik nie na betekenis en waarde begryp word nie. Daar is berig dat Louw vir baie Afrikaners die simbool van hulle gewete geword het en dat alle aanslae om hom as twyfelaar van sy volk te bestempel, gestuit sal word teen sy skeppinge waarin hy die Afrikanervolk blywende grootheid verleen het.

Met Louw se verjaarsdag in 1966 is 'n onthaal deur hom en sy uitgewers – Nasionale Boekhandel en Human en Rousseau – aangebied. Tydens die onthaal is die huldigingsbundels van *Pluimsaad* aan Louw oorhandig. In sy bedankingstoespraak het Louw verwys na "wat beskou word as misprysende kommentaar van die Eerste Minister op *Pluimsaad*". Hy het sy vriende aangespreek met die woorde "my volk" wat hy later herhaal het. Volgens Steyn (1998:1045) het Louw met hierdie twee woorde sy sê gesê en ook vir Verwoerd die stryd aangesê. Met 'n duidelike toespeling op die woorde van Verwoerd het Louw later ook die volgende uitlating gemaak: "Die walvis en die olifant baklei nie; hulle het elkeen hulle eie 'element', hulle eie gebied. As iemand sê ek is 'n vrot skrywer, haal ek my skouers op – wie is ek om te oordeel? Maar as my Afrikanerskap in twyfel getrek word, kan dit tog seer maak, bitter seer ..." (Steyn, 1998:1045).

Woorde van Van Wyk Louw wat op 'n rebellegedenkteken sou verskyn en wat ook die leuse was in *Lojale verset*, sou Louw se siening ten opsigte van bogenoemde polemië egter ten beste saamvat: "Opstand is net so noodsaaklik in 'n volk as getrouheid. Dit is nie eers gevaarlik dat 'n rebellie misluk nie; wat gevaarlik is, is dat 'n hele geslag sonder protes sal verbygaan" (Steyn, 1998:1048).

Uit 'n opmerking van 'n oud-kollega van Verwoerd, sou die afleiding gemaak kon word dat Verwoerd moontlik later bedenkinge gehad het oor die wysheid van sy uitlatings. C.J. Engelbrecht ('n oudredaksielid van *Die Transvaler* in die tyd toe Verwoerd redakteur was) het gesê dat Verwoerd tydens een van hulle laaste ontmoetings laat blyk het dat hy ongelukkig voel oor die herrie wat rondom *Pluimsaad* ontstaan het en dat hy spyt is dat hy die saak ooit aangeroei het (Steyn, 1998:1055).

Met die konflik tussen Verwoerd en Van Wyk Louw was die saak egter in die ope, 'n kritiese dialoog het begin. Die stryd is aangesê tussen 'n kerngroep binne die Afrikaanse letterkunde en die Suid-Afrikaanse regering. Die regering het geveg om die behoud van wet en orde te midde van internasionale teenkantiing. Binne eie geleedere word daar egter met skrywerspen aan die politici en samelewing se gewetens gekrap. Gerrit Komrij som die rol wat die letterkunde binne die politiek kan speel op sy unieke wyse op:

Dit is vir maghebbers en would be-maghebbers 'n ondraaglike idee dat die digkuns die domein is van die vryheid en die speelsheid, en dat dit sodoende die outoriteitsgedagte op losse skroewe plaas. Dit wek werklik hulle kilste woede op wanneer dit blyk dat die poësie ook nog ondergronds kan gaan en hom kan verskans in onvatbare kodes. Digtters is steursenders in 'n totalitêre omgewing, vol onverstaanbare geruis en boonop onbetroubaar. En so word hulle dikwels

ook beskou in 'n omgewing wat op die eerste gesig minder totalitêr lyk. Al sê politici dit in so 'n geval nie, vanweë hulle kulturele vernislaag, dink hulle dit tog (Komrij, 1999:6).

5.6 Buitelandse druk en interne opstand neem toe in Suid-Afrika

Tydens die Verwoerd-era is nasionalisme gesistematiseer. Apartheidsdenke is ontwikkel tot 'n ideologiese sisteem. Die swart tuislande wat Verwoerd en sy volgelinge geskep het, het egter sekere gebreke getoon. Daar was te min grond in die tuislande en die Suid-Afrikaanse regering het nie daarin geslaag om 'n industriële ontwikkeling gevestig te kry nie. Die gevolg was die verarming van die swart gebiede teenoor Suid-Afrika se welvarendheid. In 1971 het die VVO Suid-Afrika se tuislandbeleid as ideologies onaanvaarbaar veroordeel (Smith, 1996:26).

Teen die middel van die sewentigerjare begin buitelandse instansies met sogenaamde kultuurboikotaksies teen Suid-Afrika. In die vyftien jaar wat sou volg na 1975 verbreekel die een koloniale struktuur na die ander rondom Suid-Afrika. Angola en Mosambiek verkry in 1975 onafhanklikheid, Rhodesië word in Maart 1980 die nuwe Marxisties-gefundeerde staat Zimbabwe en aan die einde van 1989 verkry Suidwes-Afrika onafhanklikheid onder die Swapo-regering - en sou voortaan bekend staan as Namibië. (Cameron en Spies, 1991:319).

Gedurende die sewentiger- en tagtigerjare verkeer die Suid-Afrikaanse weermag onder die Botha-regering in voortdurende konflik met die tuis- en omringende lande soos Suidwes, Angola, Mosambiek, Botswana en Lesotho ten einde die sogenaamde uitbreiding van Kommunisme teen te staan. Hierdie konfliktsituasies aan die grense van Suid-Afrika, het neerslag gevind in die Afrikaanse prosa en staan bekend as die grensliteratuur: "Die dokumentêr-realistiese vertelstyl, deurspek met militêre jargon en dikwels gebaseer op amptelike dokumente en koerantberigte, en die in baie gevalle afstandelike verteltoon, laat hierdie werke op 'n besondere vorm van geskiedskrywing lyk. Hoewel dit glad nie die reël was nie, was dit tog so dat baie van die debuterende skrywers wel self dienspligtiges of soldate was. Uit die meeste grenstekste spreek 'n direkte ondermyning van die tradisionele beeld van die heroïese soldaat en die romantiek van oorlog" (Roos, 1998:86). Elsa Joubert se *Ons wag op die kaptein* (1963) word beskou as 'n voorloper van die grensverhale van die tagtigerjare. Volgens Roos (1998:87) bevat Koos Prinsloo se verhaalbundels *Jonkmanskas* (1982) en *Die hemel help ons* (1987) van die beste vertellings wat nog oor die grens geskryf is. Etienne van Heerden word ook veral bekend met sy grensverhale in die bundel *My Kubaan* (1983) en *Om te awol* (1984). Alexander Strachan se *'n Wêreld sonder grense* (1983) word as een van die belangrikste tekste van die grensliteratuur beskou. Riana Scheepers se *Die heidendogters jubel* (1995) word ook tot hierdie subgenre gereken (Roos, 1998:89).

Soos reeds vermeld, het een van die bekendste figure binne die Swart Bewussynsbeweging, Steve Biko, in 1977 gesterf tydens aanhouding in Port Elizabeth,

vermoedelik weens aanranding. Weens die effek van finansiële wanadministrasie, die onhaalbare koste van die Apartheidsbeleid waarvolgens reuse bedrae in die ontwikkeling van die tuislande gestort moes word, toenemende buitelandse sanksies en arbeidsonrus, is ook die Suid-Afrikaanse ekonomie geleidelik afgetakel.

Die vroeë tagtigerjare is gekenmerk deur voortgesette protes oor die onbevredigende swartonderwysstelsel, bomontploffings in die wit gebiede, die nuwe en nie-rassige United Democratic Front se landwyse propaganda vir die ideale van verbanne swart organisasies, en toenemende geweld, veral in Natal:

Deur die verklaring van 'n Noodtoestand wat byna onafgebroke van 1985 tot 1989 duur, verkry die Weermag en Polisie feitlik ongebreidelde magte. Reuse stakings, gewelddadige versetaksies onder veral die skoolgaande jeug en die berugte "halssoermoorde" op dié wat beskou word as verraaiers kom voor onder die swart en gekleurde bevolking; massa-aanhoudings, wrede aanrandings en (die steeds onopgeloste) moorde op bekende politieke aktiviste kenmerk die reaksie van die wit regering (Roos, 1998:73).

Alhoewel daar tydens 1987-1988 nog steeds groot invalle deur die Suid-Afrikaanse Weermag plaasvind in Angola, sou die slag van Cuito Cuanavale egter 'n keerpunt word in die Suid-Afrikaanse bedrywighede in Angola en Suidwes-Afrika (Roos, 1998:73).

In die hoogbloeit van die sosiopolitieke konflik in Suid-Afrika, het die letterkunde 'n sentrale funksie vervul. Dit het fasette van die Suid-Afrikaanse samelewing belig wat andersyds verborge sou gebly het. Hans Ester (1993:249) is van mening dat inligting wat deur middel van die letterkunde verskaf word aangaande die sosiale realiteit, dikwels 'n groter effek kan hê op die leser as in die geval van gedokumenteerte inligting, omdat die leser met al sy/haar emosies by die vertelde gebeure betrek word. Hiervolgens funksioneer die literatuur as maatstaf om verskynsels aan te toon wat nie aan die oppervlakte van die sosiale en politieke lewe sigbaar is nie. Dit bring motiewe en emosies na die oppervlak wat in die funksionering van die menslike psige 'n baie belangrike rol speel, maar wat meer in die onderbewuste as in die bewuste voorkom.

Alhoewel André P. Brink nie geassosieer wou wees met die rol van 'n sosiaal betrokke, realistiese skrywer nie, is sy werke veral buite Suid-Afrika vanuit so 'n perspektief gelees (Ester, 1993:249). Nog voorbeelde wat in hierdie verband genoem kan word, is Alan Paton se *Cry the beloved country* uit die veertigerjare (wat in Nederland verskyn het onder die titel *Tranen over Johannesburg*) waarin die negatiewe aspekte rakende verstedeliking aan die lig kom. 'n Ander voorbeeld is Alex la Guma se roman *The stone country* (1967) waarin die toestande in die Suid-Afrikaanse gevangenis tydens die sestigjare en die terreur van bewaarders teenoor gevangenes uitgebeeld is. Elsa Joubert se roman *Die swerfjare van Poppie Nongena* (1978) het weer as sosiale dokument gedien wat die gevolge van die hervestigingspolitiek en die paswette verwoord het. Die pennestryd wat na die verskyning van die roman in die media ontstaan het, het volgens Ester (1993:249) gedien as bewys van die uitwerking wat die roman op die sosiale

bewussyn gehad het. Ander tekste wat die sosiale toestande in die land onder die loep geneem het, was onder meer die kortverhaalbundel *Call me not a man* van Mtutuzeli Matshoba (1979); die versamelbundel *To kill a man's pride* (saamgestel deur Norman Hodge, 1984); die lewensverhaal *Kaffir boy* deur Mark Mathabane (1986); ook die werke van Miriam Tlali en Sipho Sepamla (1981, *A ride on the whirlwind* beskryf die versetstryd van die Soweto-jeug); die inleiding deur Patrick Petersen tot sy digbundel *amandla ngawethu* (1985); die versamelbundel wat Petersen saamgestel het - *Aankoms uit die skemer*, ensovoorts (Ester, 1993:249).

De Lange (1997) maak die stelling dat daar in geen land in die wêreld algehele vryheid van spraak bestaan nie. Daar bestaan altyd die een of ander vorm van beperking ten opsigte van wat toelaatbaar is of nie. Indien hierdie beperkinge egter só streng is en vryheid van spraak tot so mate ingeperk is dat alle skrywers daardeur beïnvloed word, word sensuur problematies. Suid-Afrika was een van die lande waarin die sensuurwette gedurende die apartheidera 'n beslissende rol gespeel het in die skepping van die kunste en spesifiek die geskrewe kunsvorme (De Lange, 1997; Merrett, 1994; Visser, 1992). Te midde van uiters onstabiele politieke omstandighede gaan die Suid-Afrikaanse regering gedurende die sewentigerjare onverpoosd voort met die implementering van hulle sensuurwetgewing. 'n Ondersoek na die effek wat sensuur gehad het op die verskillende Suid-Afrikaanse letterkundige sisteme, belig die posisie van hierdie literêre velde binne die veld van mag (of die politieke veld). Volgens Bourdieu (1996:214) is 'n ondersoek na die verband tussen literatuur en politiek essensieel in enige sosiologiese analise van die literêre veld.

Ampie Coetzee (in De Lange, 1997) wys daarop dat skrywers verskillende tegnieke begin aanwend het ten einde die beperkinge van sensuur te oorkom. Volgens hom is die inwoners van Suid-Afrika se dade, gedagtes en skeppinge sedert die sewentiende eeu tot feitlik aan die einde van die twintigste eeu gerig en beheer deur die een of ander vorm van kolonialisasie - hetsy van buite of deur interne politieke strukture wat geskep is ten einde 'n minderheidsregering aan bewind te hou. Hy beskou sensuur nie bloot as 'n instrument vir die beheer oor publikasies, films, teater en ander vorme van kuns nie, maar as 'n direkte uitvloeisel van die strewende na politieke beheer.

Sensuur in Suid-Afrika het begin met die vrystelling van die eerste sensuurwet in 1963 en strek tot en met die aankondiging van die noodtoestand in 1985 toe uiterste vorme van sensuur toegepas is. Die nuwe demokratiese Suid-Afrikaanse regering het in 1997 'n hernude poging aangewend om beheer oor die kunste te verkry (Merrett, 1994; De Lange, 1997). Hierdie nuwe vorm van beheer toon verbasende ooreenkomste met die vorige sensuurwette:

It seems obvious that art, literature, theatre and film are by nature consistently inclined to extend the boundaries of what is considered as "moral", "decent", "proper", and "acceptable", and that methods of classification for forms of control will never be able to confine the borders of creativity. They are

indefineable, and in a postmodern age absolute norms for classification cannot exist (Coetzee in De Lange, 1997:xii).

Wanneer sensuur ter sprake is, is die rol van die leser van besondere belang. Malan (1983) tref 'n onderskeid tussen die sensor en die literêre leser. Eersgenoemde word beskryf as 'n leser wat die mag het om 'n teks te onderdruk en buite die bereik te plaas van ander lesers. Dit is ook 'n leser wat by die interpretasieproses nie veel waarde heg aan die estetiese konvensies van 'n literêre teks nie. Die teks word uitsluitlik gelees as 'n boodskap met referensiële waarde wat 'n uitspraak maak oor realiteit, terwyl die poëtiese (literêre) waarde van die teks van weinig of geen belang is nie. Volgens Malan (1983) is die skrywer genoodsaak om beide die sensuurleser en die literêre leser in gedagte te hou by die skryf van 'n teks. Die sensuurleser kan die teks inhibeer en onderdruk en sodoende in die pad staan van die skrywer wat graag die literêre leser wil bereik. Hierdie situasie veroorsaak 'n kragtige spanning wat 'n vormende invloed op die teks kan hê.

Sensuur onderwerp die skrywer aan verskeie keuses, óf die skrywer kan ophou skryf ten einde sensuur vry te spring en sodoende geen kommunikasie hê met sy bedoelde lesers nie, óf die skrywer kan besluit om te voldoen aan die vereistes wat deur die sensuur gestel word, óf die skrywer kan gemaskerde vorme van vertelling aanwend. Laasgenoemde kan toegepas word ten einde interaksie te verseker tussen die outeur en leser, maar terselfdertyd ontoelaatbare inhoud te verskans vir die sensor (Malan, 1983; De Lange 1997:1).

De Lange (1997:2) toon aan dat die keuse wat 'n outeur maak binne 'n sensuurstelsel, afhang van die skrywer se kulturele en politieke posisie binne die samelewing en van die lesers vir wie hy/sy skryf. Sy onderskei tussen drie groepe skrywers in Suid-Afrika:

- Blanke skrywers wat in Afrikaans skryf.
- Blanke skrywers wat in Engels skryf.
- Swart skrywers wat in Engels skryf.

Elk van bogenoemde groepe vervul 'n unieke posisie binne die Suid-Afrikaanse magstruktuur. Blanke skrywers het ontwykende strategieë ontwikkel, soos in die geval van sommige Afrikaanse skrywers wat gebruik gemaak het van 'n tegniek waar tyd of milieu verander is binne 'n teks wat andersins noue tematiese ooreenkomste toon met die situasie in Suid-Afrika op daardie tydstip (vgl. Karel Schoeman se roman *By fakkellig*, 1966). Sommige blanke Engelse skrywers het van 'n soortgelyke tegniek gebruik gemaak waar tyd en ruimte onbepaalbaar was in die teks (vgl. J.M. Coetzee se *Life and times of Michael K*, 1983). Ander abstraherende tegnieke is ook toegepas, soos die allegorie.

Binne die *swart* literatuur in Engels is daar egter feitlik geen strategieë gebruik ten einde sensuur te ontwyk nie. Die rede hiervoor is dat swart literatuur gedurende hierdie tydperk hoofsaaklik 'n polities betrokke funksie vervul het (Visser, 1992:486). Die literatuur sou nie aan hierdie funksie kon voldoen indien die skrywers nie hulle ervaring op 'n direkte wyse oorgedra het nie: "A masking way of telling also masks the political message" (De Lange, 1997:4).

Die tegnieke wat deur die blanke skrywers aangewend is, het volgens De Lange (1997:4) 'n bepaalde kulturele raamwerk van die leser vereis waarsonder die leser nie die teks sou kon dekodeer nie. Die raamwerk van die swart leser was egter nie dieselfde nie en het daartoe gelei dat die swart skrywer se enigste keuse was om sensuur te ignoreer, selfs indien dit tot die verbanning van sy/haar werk kon lei (Visser, 1992:486).

As uitvloeisel van die apartheidsstelsel is daar in 1963 'n wet ingestel om vryheid van spraak te beperk. Voor 1963 was hierdie taak deur doeaneebeamptes verrig wat aangestel was om onwelvoeglike tekste (wat taal of buiteblad betref) te onderskep (De Lange 1997:7). Onder die publikasie- en vermaaklikheidswetgewing kon enige teks voorgeleë word vir sensuur indien dit skadelik of aanstootlik bevind is vir die staat en inwoners. 'n Verbode boek kon nie herproduseer, ingevoer of versprei word nie. In sommige gevalle is die besit van 'n boek ook verbied. Deur die publikasie- en vermaaklikheidswet is gestreef na die instandhouding van 'n Christelike lewensuitkyk in Suid-Afrika.

Kategorieë van onwelvoeglike materiaal is onderskei en het enige publikasie ingesluit wat:

- a. onbehoorlik of aanstootlik is vir die publieke moraal;
- b. godslasterlik of aanstootlik is vir die religieuse oorwegings van enige van die inwoners van die Republiek;
- c. inwoners van die Republiek belaglik maak of verneder;
- d. poog om die vrede, goeie orde en algemene welsyn in die land omver te werp;
- e. verwys na enige geregtelike prosedures wat skadelik of aanstootlik is vir publieke moraal; of
- f. enige onbehoorlike fisiologiese besonderhede onthul wat skadelik of aanstootlik kan wees vir die publiek (Malan, 1983).

In 1974 is 'n nuwe publikasiewetgewing uitgevaardig. Die kategorieë het dieselfde gebly, maar die prosedure is gewysig. Die reg op appél tot 'n regshof is aansienlik beperk en in die plek daarvan is 'n Publikasie Appélraad gestig (Visser, 1992:485). Dit het volgens De Lange (1997:8) geïmpliseer dat die invloed van die reg by die sensuurproses feitlik uit die weg geruim is.

In 1978 is die wet op publikasies weer eens aangepas na die botsing tussen skrywers en die gereg oor die verbod op Etienne Leroux se roman *Magersfontein, O Magersfontein!* Ten einde verdere botsings met Afrikaanse letterkundiges te verhoed, is nuwe versagtende elemente toegevoeg. In plaas van 'n algehele verbod op verspreiding, is 'n komitee van kenners byeengebring wat die literêre waarde van die werk sou beoordeel en oor die mag sou beskik om voorwaardes vir publikasie daar te stel. Hierdie voorwaardes het onder meer beperkinge geplaas op die ouderdom van die leser en op die wyse waarop 'n bepaalde werk uitgestal is. Nog 'n element wat toegevoeg is, naamlik die kwessie van 'n waarskynlike leser, het dit volgens Malan (1983) moontlik gemaak om die beperkinge op literêre werke meer aanpasbaar te maak. Hierdie toegewing is gemaak omdat die

Appèlraad tot die insig gekom het dat die negatiewe blootstelling wat gevolg het op die verbanning van tekste dikwels meer skade verrig het as die literêre teks self.

Die toepassing van die sensuurstelsel het volgens De Lange (1997) egter al hoe meer arbitrêr geword. Aanvanklik is slegs blanke skrywers bevoordeel deur die nuwe versagtende wetgewing. Gevalle het voorgekom waarby die verbod op 'n teks deur 'n blanke skrywer opgehef is, terwyl 'n soortgelyke teks deur 'n swart skrywer verbied is (Visser, 1983:491).

Gedurende 1982 is riglyne saamgestel vir die sensuur van swart literatuur. Hierdie riglyne het die versagtende omstandighede wat reeds van toepassing was op blanke literatuur, uiteindelik ook op swart literatuur van toepassing gemaak. Na 1982 is baie min literatuur verder verbied, maar heelwat werke wat voorheen verban is, het verban gebly omdat dit opnuut voorgeleë moes word ten einde die verbod opgehef te kry (De Lange, 1997).

Na 1990 met die oorgang van apartheid na 'n demokratiese stelsel is meer druk toegepas op die publikasiewetgewing. Ten einde 'n vrye verkiesing in April 1994 te waarborg, is die politiese gedeeltes in die publikasiewet in Januarie van daardie jaar weggelaat. Al hoe meer beslissings wat deur die Direktoraat van Publikasies gemaak is, is in die hof uitgedaag op grond van die feit dat dit ongrondwetlik was teen die agtergrond van die nuwe tydelike grondwet. 'n Nuwe wet op sensuur is saamgestel in Maart 1994. Die wet sou volgens De Lange (1997) in werking tree vanaf 1997.

Nie net publikasies nie, maar dikwels ook die skrywers van hierdie publikasies is gedurende die sewentiger- en tagtigerjare verban. 'n Wet op verbanning is in ooreenstemming met die interne sekuriteitswet van 1976 uitgereik. De Lange haal die gedeelte aan wat van toepassing is op skrywers (Uit: Sean Moroney en Linda Ensor se *The Silenced: Bannings in South Africa*. 1979:3-4):

(...) in terms of the Act, all banned persons are prohibited from being office-bearers, officers, members, or active supporters of an organization which in any way prepares, publishes, or distributes any publication (except with special permission). Some orders state that the recipients may not be concerned in any way with the preparation, printing, or publication of any newspaper, magazine, pamphlet, book, handbill, or poster. Some prohibit the entry upon the premises where a publication is produced (Moroney in De Lange, 1997:10).

Hierdie tipe verbod wat ten doel gehad het om die stem van die skrywer te smoor, is volgens De Lange (1997:11) hoofsaaklik toegepas op swart skrywers.

Buiten geregtelike prosedures is skrywers ook op verskeie ander wyses geïntimideer, byvoorbeeld deur besoeke van die veiligheidspolisie, die konfiskering van notas en deur ondervraging. De Lange (1997:11) verwys in hierdie verband na André P. Brink in *Censorship and Literature*:

It begins, for the writer, with the discovery that all his mail is opened and his phone is tapped. And if it is relatively easy to adjust to it, (...) it can become agonizing if the pressure extends to others (...) There are other methods, too, all of them extensions of censorship: an "invitation" to visit the Special Branch and "discuss things"; and next they are the visitors, arriving unannounced and with great show of strength, to search one's house and confiscate notes and correspondence and even one's typewriters (Brink in De Lange, 1997:11).

Ten einde verwarring hok te slaan, veral in die geval van uitgewers, het die minister van Binnelandse Sake, Buthulezi, in Augustus 1994 'n taakgroep aangestel met die doel om binne 'n post-apartheid Suid-Afrika 'n nuwe wet op te stel wat die ou Publikasiewet van 1976 moes vervang. Die taak is voltooi in Desember 1994 en die wet is gepubliseer in Maart 1995. De Lange (1997:157) verwys na die ironiese samestelling van die taakgroep omdat drie van die twaalf lede kernposisies vervul het in die administrasie van die vorige Publikasiewet. As voorsitter van die taakgroep is Kobus van Rooyen aangestel, voormalige voorsitter van die Publikasieraad. Saam met hom is Braam Coetzee en Dan Morkel, die destydse Direkteur van Publikasies en die destydse voorsitter van die Publikasieraad, aangestel. Na aanleiding hiervan haal De Lange (1997:157) die satirikus en dramaturg Robert Kirby in die *Sunday Times* (13 November 1994) aan:

This is quite an unseemly loading of the task group with activists of the vintage school of censorship. One wonders what chief Buthulezi hopes to gain by these (...) inclusions. It certainly can't be credibility, simply because including them looks like a sanction for continuity – you never invite a hangman to the wake. Or is the minister just being fair and giving the pair a chance to fight for their jobs?

Kirby (De Lange, 1997:157) spreek ook sy besorgdheid uit oor die afwesigheid van verteenwoordigers uit die kuns- en kultuur-arena. Die ander nege lede was afkomstig uit 'n verskeidenheid van professies, meesal uit die regs-wêreld. Op grond hiervan vrees Kirby dat die taakgroep 'n nuwe wet daar sou stel wat in wese bloot 'n herhaling van die vorige sou wees.

Na bestudering van die verslag wat deur die werkgroep saamgestel is, vra De Lange (1997:157):

(...) whether the Bill, by allowing for censorship in a mitigated form, albeit worded in the jargon of the New South Africa and freed of overt bias, is still a latent tool of repression that could be used for political censorship. Or is it a typical and necessary result of the current climate of compromise, an intermediate step on the way to a complete abolition of censorship in the future, whereby an attempt is made to satisfy both those in favor of strict regulation and those who want little, if any, restriction on the freedom of speech guaranteed in the constitution?

De Lange kyk uiteindelik na die moontlike invloed wat sensuur in die toekoms op die letterkunde kan hê. Die nuwe wet op publikasies dui aan dat letterkunde en die kunste voortaan nie aan enige vorm van klassifikasie onderwerp sal word nie:

The XX or X18 classification shall not apply to a bona-fide technical or professional, educational, scientific, documentary, literary or artistic publication, or any part of publication which judged within the context of the publication is of such nature (De Lange, 1997:164).

Uit die bogenoemde uittreksel kan afgelei word dat letterkunde as sodanig nie noodwendig vrygespreek is van klassifikasie nie, maar slegs *bona-fide* letterkunde. Geen verklaring of definisie word in die wet verskaf vir die term *bona-fide* nie, maar die blote gebruik van die term impliseer dat daar *mala-fide* letterkunde bestaan wat nie vrygespreek word van klassifikasie nie. Hierdie gebrek aan definisie dui volgens De Lange (1997:164) een van die grootste dilemmas in die beheer van publikasies aan, naamlik die onvermoë om absolute, objektiewe reëls te definieer. Sensuur bly volgens haar 'n subjektiewe instrument in die hande van diegene wat oor die mag beskik om dit toe te pas. In die woorde van Robert Kirby in die *Sunday Times* van 13 November 1994, pleit sy vir die afskaffing van enige vorm van wetgewing oor kuns en letterkunde (De Lange, 1997:166):

Few systems are more antagonistic to the intellectual and creative prosperity of a nation than its censorship. When that censorship assumes an authenticity, meticulously underwritten and supported by legislative power, the stage is set for the decay of minds. The existing Publications Act is little more than a document enlisting the remaindered prejudices of the National Party administration.

Its consignment to the absurdist history books is long overdue. Let us not replace it with something vaguely similar.

Om haar uitgangspunt verder te steun, verwys De Lange na 'n uitspraak deur Christopher Merret waarin hy die paternalisme van wetgewing oor publikasies verwerp en ten gunste is van 'n bedryf waarbinne idees vry kan vloei:

Should published racist, sexist and exploitative views be allowed freedom to circulate? There are those on the Left who feel that there might be justification for publications control in cases in which women are demeaned, children are exploited and people of a particular group are insulted. Persuasive arguments in favour are plentiful, but control is a contentious area and goes against everything one hopes to achieve in a free society. Control also diminishes the possibility of attack and ridicule of repressive ideas. It can be a form of protection, allowing fascist ideas to fester in the gloom of a banned book cupboard rather than being destroyed in the fresh air of intellectual debate. We should be confident about the power of rational argument and the effectiveness of criminal law in a democratic

society and should trust in reason rather than the police force as the better weapon against falsehood.

Dit wil egter voorkom asof die neiging in die toekomstige Suid-Afrika nie is om weg te doen met administratiewe en pseudo-wettige strukture van die verlede nie. Die wysigings wat in die wet aangebring is, sluit steeds die moontlikheid in om ongesogte materiaal te onderdruk. Die kans dat wetgewing voortaan weer eens in hierdie verband verskerp kan word, is ook nie uitgesluit nie. De Lange (1997:166) sluit af met die gedagte dat bogenoemde moontlik die geval is omdat Suid-Afrika nog net nie gereed is vir 'n sisteem waarbinne algehele vryheid van spraak heers nie. Daar is volgens haar wel sin in 'n meer geleidelike transformasieproses aangesien verandering wat te vinnig geskied gemeenskappe kan ontstig en dit op sigself die brose magsbalans in gevaar kan stel.

Volgens Brink bestaan daar ten slotte die oorweging dat ons in Suid-Afrika nie met 'n gewone postkoloniale situasie te make het nie. Die prosesse van dekolonisering is na sy mening nog nie end-uit gevoer nie. Daar is nog nie sprake van 'n postrevolusionêre situasie nie, omdat Suid-Afrika teen 1991 toe Brink hierdie toespraak gelewer het (en na my mening is dit nog steeds die situasie in 2002) in 'n toestand verkeer het van "gekeerde revolusie" (Brink, 1991:1). Met laasgenoemde word waarskynlik verwys na die amptelike beëindiging van apartheid. Volgens Brink impliseer dit dat baie magte wat hulle onder gewone omstandighede histories sou uitwoed, in Suid-Afrika voorlopig gestuit is. In so 'n situasie is enigiets na Brink se mening in die toekoms van 'n taal moontlik. Deur debattering en deur die taal en literatuur egter as 'n "oop sisteem" te benader – dus as 'n ontmoetingsplek vir kommunikasie tussen die hele sosiale spektrum – is heelwat avonture moontlik:

Eerder as om die toekoms in besonderhede te probeer uitspel en 'n gat van myself te maak, volstaan ek liever met wat myns insiens die essensie van die huidige onderwerp is, naamlik: dat ons op pad na 2000 is; dat ons literatuur oor 'n ryk en opwindende toerusting beskik om daardie pad aan te durf; ook, gewis, dat daar yslike gevare op daardie pad skuil wat selfs die einde van die literatuur sou kon beteken; maar dat, as die literatuur waardig is aan die eise en die morele en literêre keuses wat die oopheid, die wisselwerkinge en die bedreigings van ons ontwikkelende situasie aan hom stel, Van Wyk Louw se oorwerkte frase, "oorlewing met gehalte", met nuwe betekenis gelaai kan word (Brink, 1991:15-16).

5.7 Die invloed van sensuur op die Suid-Afrikaanse literatuur

Die Suid-Afrikaanse sensuurstelsel tydens die sewentiger- en tagtigerjare is 'n ideale voorbeeld van hoe sosiopolitieke maghebbers die literêre sisteem kan beïnvloed en die hiërargisering daarin kan rig. Hierdie politiese dominerende van die literêre sisteem het eindelose negatiewe gevolge gehad. Enkele positiewe gevolge het egter ook daaruit voorgevloei waaronder die feit dat skrywers hulle dikwels tot die buiteland gewend het in 'n poging om hulle werke gepubliseer te kry. Hierdeur wou hulle ook poog om die

buiteland bewus te maak van die politieke situasie in die land en hulle daardeur aanmoedig om internasionale druk op die Suid-Afrikaanse regering te plaas. Om die skrywers se werke toeganklik te maak vir die buitelandse mark, en in die geval van hierdie studie vir die Nederlandse leserspubliek, is daar dikwels van vertaling gebruik gemaak.

Ten einde vas te stel wat die invloed van sensuur op die Suid-Afrikaanse literêre sisteem was en hoedat die letterkunde daardeur kommunikasiekanale met die buiteland geopen het, word vervolgens 'n oorsig gebied van die invloed van sensuur vanuit die onderlinge Suid-Afrikaanse sub sisteme. Onderskeiding tussen die verskillende literêre sub sisteme is noodsaaklik gevind, omdat dit binne die apartheidstelsel grootliks onafhanklik van mekaar gefunksioneer en ontwikkel het.

5.7.1 Sensuur en die Afrikaanse literatuur

Soos wat vroeër in die hoofstuk vermeld is, het die taalstryd en politieke stryd in Suid-Afrika altyd vir die Afrikaners met mekaar verband gehou. Die Genootskap vir Regte Afrikaners het reeds die saad van nasionalisme gesaai in hul ywer om die Afrikaanse taal, kultuur, nasie en land op te bou, te midde van Britse oorheersing. Gedurende die vroeë ontwikkelingsjare van Afrikaans was elke boek van groot waarde in die opbou en vestiging van die taal, juis omdat daar so min boeke in Afrikaans bestaan het. Die meeste van die Afrikaanse tekste is feitlik onmiddellik aangewend vir onderrig in die skole. Te midde van die stryd teen verengelsing, kan elkeen van die vroeë Afrikaanse werke volgens De Lange (1997:32) beskou word as 'n steen wat gelê is in die Afrikaner se muur van identiteit.

Teen die begin van die sestigerjare is Afrikaanse skrywers nog steeds bejeën as beskermers van kulturele identiteit. Die Sestigters het egter besluit om los te breek van hierdie beperkende laer. Min van hierdie tekste is gedurende die sestigerjare verbied omdat die nuwe generasie skrywers meer geïnteresseerd was in die estetiese aspekte van hul skryfwerk as in politiek (De Lange 1997:33).

Na aanleiding van die instelling van die publikasie- en vermaaklikheidswet in 1963, volg 'n vurige debat in Afrikaanse koerante oor die voorgestelde sensuurregulasies. Gevestigde skrywers soos Van Wyk Louw en Opperman het openlik hulle teenkanting uitgespreek aangesien hulle van mening was dat dit die Afrikaanse letterkunde besonder negatief sou beïnvloed. In *Die Burger* van 18 Maart 1963 skryf N.P. van Wyk Louw dat sensuur na sy mening die gebruik van Engels net nog verder bevoordeel omdat Engelse skrywers hulle werke oorsê kan publiseer en goeie geld daarmee kan verdien sonder dat sensuur aan hulle kan raak:

Maar ek en my Afrikaanse mede-skrywers? Ons sal onder die juk moet buig. Of ...? Ek twyfel of selfs Milner 'n meer doeltreffende middel sou kon bedink het om Afrikaans te kniehalter en aan Engels in Suid-Afrika vrye teuels te gee. Vir die jong aspirant-skrywer (ook die Afrikaanse!) in Suid-Afrika – is dit nie asof vir

hom hier gesê word: Boeta, as jy jou sê wil sê, skryf Engels! En as jy nie Engels goed genoeg ken nie, lêer dit, soos Joseph Conrad; maar skryf in Engels en behou jou siel! Werklik, ek as Afrikaner wat nog nooit (hier of in Europa) my Afrikanernasionalisme weggesteek of verdoesel het nie – ek kan nie begryp watter motief 'n Nasionale regering tot hierdie uiters twyfelagtige "morele", maar wesenlik anti-Afrikaanse wetgewing kon verlei het nie.

Terwyl die debat in die koerante voortduur, het skrywers op 'n ander wyse hulle teenstand getoon. 'n Aantal Kaapse skrywers onder leiding van W.A. de Klerk het 'n omsendbrief opgestel met hul standpuntstelling teen die sensuurwetgewing. Die brief is aan sowat 100 bekende Suid-Afrikaanse skrywers en kunstenaars gestuur om te onderteken. Van Wyk Louw het ook die skrywe ontvang en het saam met onder andere A.P. Grové 'n aantal veranderinge voorgestel. Teen hierdie tyd het Van Wyk Louw egter besluit om die beste van 'n slegte saak te maak deur hom daarvoor te beywer om goeie letterkundiges in die beoogde Publikasieraad te laat aanstel (Steyn, 1998:958).

By die ontvangs van die CNA-prys vir sy bundel *Tristia*, sowel as in die bogenoemde brief aan *Die Burger*, het Van Wyk Louw die naam van G. Dekker genoem as moontlike voorsitter van die Publikasieraad. Aan die einde van April 1963 is Dekker genader en gevra om voorsitter te word, 'n taak waartoe hy ingestem het op aandrang van Van Wyk Louw (Steyn, 1998:959).

In 'n brief wat Van Wyk Louw op 6 Mei 1963 aan sy broer, W.E.G. Louw, skryf, sê hy: "Ek het tot dusver heelwat moeite gedoen om, nou dat ons tóg 'n publikasieraad kry, te help meewerk dat die raad so goed as moontlik is, nie 'n blamage en 'n skande vir die regering en die Afrikaner word nie." Hy meld ook dat hy privaat aan 'n aantal literatore geskryf het en hulle probeer oorhaal het om nie sommer te weier indien hulle versoek wou word om lid te word nie: "Jy begryp tog: my teenstand is geen blinde verset teen elke soort kontrole nie, maar 'n strewe om die kontrole so goed, intelligent en oop te maak as wat kan" (Steyn, 1998:960).

Tydens 'n telefoongesprek op 29 April 1963 het Dekker aan Louw gevra om 'n aantal voorstelle te maak vir lede van die Publikasieraad. Louw het aan hom die name gestuur van aanvaarbare en minder geskikte persone om in die raad te dien. Hy het egter ook vir Dekker gesê dat hy verkies om nie sy aanbeveling agteraf en in die geheim te hou nie, maar dat Dekker aan die minister kan meedeel dat hy van Louw se aanbevelings gebruik gemaak het. Steyn (1998:961) wys ook daarop dat Louw 'n sterk pleidooi gelever het vir die aanstelling van lede van die raad in deeltydse hoedanigheid: "Die heeltydse amptenaar is, veral as hy nog jonk is, te veel in die mag van die Departement." Louw het ook aan Dekker uiteengesit hoe die Nederlandse raad vir ongewenste publikasies optree. Volgens hom het hulle veral advies gegee oor twee sake, naamlik of die werk wat voorgelê is, literatuur of pornografie is, en of die werk deur 'n groot aantal mense gelees sal word of nie: "Iemand sou wel (baie nurig) kan sê: So! Dus 'die rykman en die fynproewer in drukwerk sal altyd sy pornografie kan koop, maar die gewone klerk en arbeider nie. Ek sou antwoord: die gewone arbeider en klerk gaan sóek nie sy boeke, sy

lektuur, nie; hy vat wat voor hom kom. As hy die soort is wat persverse lektuur sóék, sal niks – geen wet, geen polisie, geen doodstraf hom keer nie ... so min as wat die wet mense keer wat omgang met 'verbode rasse' vir hulle minnary nodig het. Nog minder soek en koop die gewone jongmens dié soort boek" (Steyn, 1998:962).

Op 3 Oktober 1963 het minister Jan de Klerk, die lede van die Publikasieraad bekend gemaak, naamlik Gerrit Dekker (voorsitter) en T.T. Cloete, A.P. Grové en Merwe Scholtz as lede.

Uit bogenoemde word dit duidelik dat Van Wyk Louw heelwat tyd bestee het aan die sensuurkwessie en ook 'n belangrike versoenende rol agter die skerms gespeel het.

Gedurende die eerste tien jaar nadat die wet op publikasies in 1963 ingestel is, is geen literêre werke verban nie; die hoofrede hiervoor is waarskynlik die kundige sensors wat op die aanbeveling van Van Wyk Louw op die raad gedien het. Na die verskyning van *Sewe dae by die Silbersteins* deur Etienne Leroux en *Lobola vir die Lewe* deur André P. Brink is wel protes aangeteken deur 'n aantal predikante, maar daarvan het nie veel gekom nie.

Die oorgang na die sewentigerjare met sy toenemende politieke betrokkenheid en kritiese ingesteldheid teenoor die Suid-Afrikaanse sosiale en veral die politieke sisteem, het tot gevolg gehad dat die Afrikaanse letterkunde in die sewentigerjare openlik in konflik met die staat verkeer het. Net voordat die 1963-wetgewing deur 'n nuwe bedeling vervang is, het Brink se *Kennis van die Aand* aan die einde van 1973 die eerste Afrikaanse publikasie geword wat verbied is (Kannemeyer, 1988). Die roman handel onder meer oor die sosiopolitieke opset in Suid-Afrika, die rasseproblematiek en die posisie van die bruinman in Suid-Afrika, polisioptredes, die establishment en liefde oor die kleurgrens heen. 'n Aantal eksplisiete sekstonele kom in die roman voor. Die verbod op *Kennis* is egter eers ingestel nadat 'n drukoplaag van ongeveer 2000 boeke reeds verkoop is. Na hierdie verbod het die pas ten opsigte van verbodinge van Afrikaanse werke versnel (Smith, 1996:46).

Smith (1996:74) verwys na 'n aantal interessante uitlatings deur skrywers en literatore na aanleiding van die verbod op *Kennis*. Ernst van Heerden skryf in die *Rapport* van 6 Oktober 1974: "Wat die doodslaners nie besef nie, is dat die talentvolle skrywer die politiek ver vooruit is" en: "As die boek verbied word, sou dit die beste propaganda teen Suid-Afrika wees wat 'n mens kan kry". In *Mail* (3/1/1974) spreek Nadine Gordimer, wie se werke in die stadium ook reeds verbied is, haar soos volg uit: "I hope this will be a turning point, now that an Afrikaans writer's book has been banned. If they (Afrikaans writers) rise and defend one of their own I hope they will succeed where English writers, white and black, have failed so completely. They have the ear of the establishment." Ampie Coetzee is weer van mening dat: "Hulle wat die Afrikaanse taal en letterkunde lief het, gaan nou die Derde Afrikaanse Taalstryd binne. Hierdie keer gaan die stryd die hevigste wees, want die vyande van Afrikaans is nou van binne die eie Afrikaner-geleedere" (*Rapport*, 3/12/1974). Coetzee is ook van mening dat die aanklaers van boeke

gewoonlik nie die lesers van boeke is nie: "Hierdie aanklaers is soos sleutelgatloorders. Hulle sien net die bed in die kamer raak." Hy is van mening dat die Afrikaanse boek wat "begrawe" word, in 'n ander taal sal oorleef (*Hoofstad*, 1/2/1974).

Soos wat Ernst van Heerden dan ook voorspel het hierbo, het die verbod op *Kennis* tot gevolg gehad dat die buiteland hierin die gulde geleentheid gesien het om die vinger na die Suid-Afrikaanse owerhede te wys. Hulle het die verbod geïnterpreteer as inmenging in die Afrikaanse literêre sisteem deur die politici waardeur andersdenkende persone se menings ingeperk is met die doel om die regering teen kritiek te beskerm (Smith, 1996:85).

Die sensuurwetgewing het egter nie net negatiewe implikasies vir Brink gehad nie. Volgens Smith (1996:86) het hy indirek heelwat gebaat by die apartheidswetgewing wat verantwoordelik was vir die verbod op menige van sy tekste. Na die verbod op *Kennis* het die boek se verkope die lug ingeskiet. Retrospektief het Brink een van die mees gelese Afrikaanse skrywers geword en die vertalings van sy werke het hom van 'n goeie inkomste besorg. Hy het die ondersteuning gehad van 'n hele aantal koerante en medeskrywers wat hom in staat gestel het om in die openbaar met redelike vryheid te sê wat hy wou. Hy het hoë posisies in die Suid-Afrikaanse samelewing beklee, naamlik as dosent en as resensent van *Rapport*. Die uitvoerende kunste het hom goed ondersteun en hy word steeds deur universiteite en ander instansies, plaaslik en in die buiteland, genooi om as spreker op te tree.

Alhoewel Brink se *Kennis van die Aand* een van die eerste groot politieke romans in Afrikaans was waarin die Suid-Afrikaanse rassituasie een van die kerntemas van die verhaal is, is die werk egter verban op grond van godsdienstige redes en nie op grond van politieke redes nie. Ook John Miles se politieke roman *Donderdag en Woensdag* is in 1978 skynbaar om godsdienstige redes verban ten spyte van die feit dat godsdien's 'n ondergeskikte rol in die roman speel. Alhoewel Miles in die roman gebruik gemaak het van die dislokasietegniek (plasing van die verhaal binne 'n ander milieu) het hy die tegniek op 'n postmodernistiese wyse getematiseer: "Because the technique is not only a technique, but becomes a subject, it loses its function as evasive strategy" (De Lange, 1997:62).

Die verbanning van werke op grond van religieuse redes, is waarskynlik gebruik ten einde weg te stuur van 'n politieke debat: "The reason for banning *Kennis* was officially religious but unofficially political" (De Lange, 1997:49). As gevolg van die verbod op *Kennis van die Aand* het Afrikaanse outeurs heftig gereageer toe die nuwe wet op publikasies later in 1974 ingestel is. Ten spyte van hulle protes is talle Afrikaanse skrywers se werke verban na die implementering van die wet.

Gedurende die sewentigerjare was sensuur voortdurend 'n onderwerp van bespreking in die media en onder skrywers: "The application of the Publications Act and the tough treatment of Afrikaans literature were a constant source of anger and irritation for the literary establishment" (De Lange 1997:33). *Kennis van die aand* is selfs in dieselfde

asem genoem as Kommunisme. Smith (1996:68) verwys na 'n reaksie van ene C.J. Steenkamp in *Oggendblad* van 1 Februarie 1974: "Die jongeling wat dié tipe boek lees kan naderhand dink dat diegene wat 'n sedelike bestaan voer, die uitsondering is. Hiermee het Kommunisme in Suid-Afrika een van sy doelwitte verwesenlik."

Die situasie teen 1973 met betrekking tot sensuur op die Afrikaanse literatuur het daartoe gelei dat 'n organisasie gestig is wat kon standpunt inneem teen die nuwe sensuurwetgewing, naamlik die Afrikaanse Skrywersgilde. Die private uitgewersfirma, Taurus, was verbonde aan die Skrywersgilde en is in 1975 in Johannesburg gestig (Roos, 1998:63).

Die verbod op verspreiding van Etienne Leroux se roman *Magersfontein, O Magersfontein!* (1977) het hewige reaksie uitgelok. Dit sou verklaar kon word in die lig van die fundamentele vernuwingsrol wat Etienne Leroux in die letterkunde van die sestigerjare gespeel het. In hierdie verband kan verwys word na die redaksionele kommentaar van die algemeen regeringsgesinde koerant *Die Transvaler* (22 November 1977):

Ons het ook beslis kritiese opmerkings oor die boek, maar na ons mening regverdig dit nie 'n verbod nie. Die besluit sal 'n remskoen wees vir skeppende Afrikaanse letterkunde, want dit is simbool van 'n instelling wat eerder aansluiting vind by die opvattinge van die sogenaamde breë gemeenskap as by die perspektief van die skrywer. Die uitspraak bevestig 'n onrealistiese preutsheid wat in ons gemeenskapslewe dikwels na vore tree. Dit is 'n kompromie wat die indruk wek dat 'n middeweg na albei kante veilig is. Boeke soos dié is dikwels onderworpe aan 'n ketterjagtery deur sinsnedes uit te lig en buite die konteks te beoordeel. 'n Mens kan eenvoudig nie so te werk gaan met letterkunde nie.

Daar ontstaan 'n groterwordende breuk tussen Afrikaner-nasionalisme en die Afrikaanse skrywer. Volgens Roos (1998:53) kry dit die duidelikste beslag wanneer Breyten Breytenbach in 1975 gevonnis is tot nege jaar tronkstraf na aanleiding van sy politieke aktiwiteite wat as staatsondermynend beskou is.

Met die verbod op Etienne Leroux se *Magersfontein, O Magersfontein!* in 1977 is die hele kwessie van sensuur egter tot 'n hoogtepunt gedryf. *Magersfontein* het 'n sleutelposisie vervul in die verhouding tussen die Afrikaanse literatuur en die sensuurstelsel. Die sensuurgeskiedenis van hierdie werk spreek volgens De Lange (1997:39) van die toenemende onmin binne Afrikaner-geledere op daardie stadium. Die sensuurstryd rondom *Magersfontein* het uiteindelik gelei tot merkbare veranderinge in die wyse waarop die sensuurwet toegepas is (De Lange, 1977:41).

Twee jaar na die publikasie van *Magersfontein* is die werk bekroon met een van die belangrikste Afrikaanse literêre pryse, naamlik die Hertzogprys. Die boek was egter nog steeds verban. Eers in 1980 is die wet op sensuur gewysig as 'n direkte uitvloeisel van die *Magersfontein* sage. Die verbod op talle literêre werke is gevolglik opgehef. Die

veranderinge in die wet het veral die klem geplaas op twee aspekte, naamlik die literêre meriete van die werk, en die waarskynlike leser. Hieroor het Charles Malan en Martjie Bosman (medewerker) in 1983 'n breedvoerige studie gemaak in *Sensuur, literatuur en die leser: "Donderdag of Woensdag" as toetsgeval* (Sensal-publikasies 10: Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing).

As gevolg van bogenoemde veranderinge het die sensuursisteem volgens De Lange (1977:42) egter net meer arbitrêr geword. In die geval van 'n skrywer met minder literêre of politieke aansien, het die sensors al hulle bestaande magte benut ten einde die werke te verban. Die gevolg was 'n verwarrende situasie wat een skrywer se werk toegelaat het, terwyl 'n soortgelyke werk deur 'n ander skrywer verban is. De Lange (1977:42-43) noem as voorbeeld dat in dieselfde week waarin die verbod gehef is op André P. Brink se roman *'n Droë Wit seisoen*, die kortverhaalbundel deur Mtutulezi Matshoba verban is. Die rede vir die verbod was blykbaar voorgehou as weerstand teen een van die stories wat oor handearbeid in die gevangenisdiens gehandel het. De Lange (1977:43) haal vir Nadine Gordimer aan oor die arbitrêre aard van hierdie besluit:

Death in prison or detention; the abuse of farm labour. Both are subjects whose factual basis has been exposed and confirmed in the proceedings of court cases and, in one instance at least, a commission of inquiry. Two writers, each of whom can make with Dostoevsky a statement of the writer's ethic: 'Having taken an event, I tried only to clarify its possibility in our society.' The work of one is released, the other banned (Gordimer in De Lange, 1997:43).

5.7.2 Sensuur en die wit Engelse literatuur

In teenstelling met die Afrikaanssprekende gemeenskap is die identiteit van Engelssprekende Suid-Afrikaners tussen 1963 en 1985 gekenmerk deur 'n liberale ideologie. In teenstelling met Afrikaner-Calvinisme wat die klem geplaas het op groepsidentiteit, is die Engelse ideologie gekenmerk deur beklemtoning van die waarde van die individu. De Lange (1997:69) verwys na 'n ondersoek wat gedoen is deur Lawrence Schlemmer waarvan die resultate voorgedra is tydens 'n konferensie, "English-speaking South Africa: an Assessment", wat in Grahamstad aangebied is van 15 tot 19 Julie 1974:

The general picture which emerges is one of political pragmatism, coupled with a feeling of social justice (although this sentiment is very easy to endorse) but also with a surprisingly high emphasis on the superficiality of social niceties. In this author's view, furthermore, the proportions selecting the statements indicative of a negative, apathetic sociopolitical orientation - 'Minding one's own business' and 'Leading a quiet respectable life' - are high, and provide a further indication of the strength of political apathy or introversion among English-speaking Whites (De Lange, 1997:69).

Die gevolgtrekking waartoe De Lange (1997:69) kom, is dat die blanke Engelse Suid-Afrikaners gedurende die tydperk onder bespreking 'n posisie gehandhaaf het van "political impotence, economic comfort, and cultural marginality". Die Engelse blankes wou nie verantwoordelik wees vir apartheidswetgewing nie, maar hulle het dit ook nie teengestaan nie en het gebruik gemaak van die voordele wat die stelsel vir hulle ingehou het.

Ten spyte van die feit dat die Engelse se taal aan hulle toegang verleen het tot 'n veel groter internasionale gehoor, was hulle kulturele posisie in Suid-Afrika marginaal omdat hulle op sosiale, kulturele en politieke vlak nie goed verteenwoordig was nie. De Lange (1997:70) merk egter op dat die volharding van die Engelse taalkultuur Suid-Afrika moontlik van kulturele versmoring gered het omdat dit 'n skakel gevorm het met die res van die wêreld.

Wit Engelse Suid-Afrikaanse literatuur het volgens De Lange (1997:70) ontstaan as 'n koloniale literatuur in die vroeë negentiende eeu (ongeveer dieselfde tyd as Afrikaanse literatuur). Thomas Pringle kan algemeen beskou word as die eerste Engelse skrywer alhoewel hy slegs ses jaar lank in Suid-Afrika gewoon het (1820-1826). Die volgende belangrike outeur was Olive Schreiner wie se *Story of an African Farm* in 1880 verskyn het en algemeen beskou word as 'n beginpunt vir wit Engelse literatuur in Suid-Afrika. Hierdie werk het die Engelse novelle bekendgestel in Suid-Afrikaanse literatuur.

Gedurende die eerste drie dekades van die twintigste eeu was die Engelse literatuur gekenmerk deur 'n strewe na reg en geregtigheid wat gelei het tot baie tweespalt. De Lange (1997:71) verwys na William Plomer, Laurens van der Post en Roy Campbell as skrywers wat aktief was binne hierdie tydperk en nie geskroom het om hulle meningsverskille in die literatuur te uiter nie. Alan Paton het in hierdie trant voortgegaan en na die Tweede Wêreldoorlog verskyn sy roman *Cry the beloved country* (1948) in dieselfde jaar waarin die Nasionale Party aan bewind gekom het. Met laasgenoemde roman en die werk *Too late the phalarope* (1953) het Paton sy reputasie gevestig as 'n skrywer wie se werk 'n liberale ideaal reflekteer waarvolgens wit en swart vreedsaam kan saamleef (Roos, 1998:47).

Die weerstand teen diskriminerende politieke praktyke het in hierdie jare al hoe meer tot uiting gekom binne die Engelse literatuur, soos veral in Nadine Gordimer – Nobelpryswenner van 1992 – se kortverhaalbundels en romans van die dekade, naamlik *The soft voice of the serpent* en *The lying days* (1953), *Six feet of the country* (1956), *A world of strangers* (1958) en *Friday's footprint* (1960) (Roos, 1998:47). Die toenemende opponerende rol van die Engelse literatuur word geïllustreer deur die groot aantal skrywers wat die land verlaat het en verban is in die sestigerjare. Sonder om te onderskei tussen die ras van die skrywer, noem Nick Visser in "Censorship and literature" (1992:486) die volgende Engelse skrywers wie se werke verban of wat as persoon verban is: Nadine Gordimer, Dennis Brutus, Can Themba, James Matthews, Lewis Nkosi, Don Mattera, Matsemela Manaka, C.J. Driver, Mbuyiseni Oswald Mtshali, Mongane Serote, Es'kia Mphahlele, Richard Rive, Jack Cope, Alex la Guma, Mazisi Kunene, Wopko

Jensma, Peter Abrahams, Stephen Gray, Ingoapele Sepamla, Zakes Mda, Athol Fugard en Cosmo Pieterse.

In soverre dit die verskil in taalstatus tussen Afrikaans en Engels aangaan, word Afrikaans deur 'n groter persentasie inwoners in Suid-Afrika gepraat as Engels, alhoewel die hoeveelheid Afrikaanssprekendes steeds relatief min is. De Lange verwys na 'n artikel deur Van Coller, genaamd "Die politieke magspel rondom taal en letterkunde in die nuwe Suid-Afrika" (1995:47-58) waarin hy meld dat Afrikaans teen 1995 gepraat was deur 15% van die bevolking teenoor 9% Engelssprekendes. Hy is egter van mening dat daar 'n sterk neiging is tot verengelsing en dat Engels die primêre kommunikasiemedium geword het in die politiek, televisie en buite die huismilieu. Van Coller en Steyn (2000:160-163) dui aan dat die wêreld aan die einde van die twintigste eeu dus nie veel makliker geword het vir die Afrikaanssprekende nie. Die meerderheid Afrikaners ken Engels goed (in teenstelling met die situasie aan die einde van die negentiende eeu) en hulle houding teenoor Engels is positief. Die sosiale afstand tussen Afrikaans- en Engelssprekendes het ook gekrimp wat tot die gevolg het dat taalverskuiwing makliker en meer dikwels plaasvind. Globalisering werk tot voordeel van Engels: "'n Groot deel van die wêreld begin lyk na 'n nuwe en gesellige klein wêrelddorpie, 'n global village, waarin almal mekaar verstaan deur die onderling verstaanbare taal Engels'" (Van Coller en Steyn, 2000:161).

Kleurlinge maak natuurlik 'n groot deel van die Afrikaanssprekende bevolking in Suid-Afrika uit. Ten spyte van hierdie taalband, het kleur egter steeds gedurende die apartheidsjare 'n sterker rol gespeel en is die Kleurlinge nie binne die blanke Suid-Afrikaanse bevolking ingesluit nie. In 'n demokratiese Suid-Afrika kan hierdie sprekers van Afrikaans heel moontlik die rede wees waarom Afrikaans as taal sal oorleef (De Lange, 1997:72-73).

Alhoewel Afrikaans 'n saambindende faktor was binne die gemeenskap, het dit terselfdertyd ook die Afrikaanssprekende gemeenskap geïsoleer van die res van die wêreld. Outeurs het 'n beperkte gehoor gehad en weinig kompetisie. Hierteenoor was die Engelse outeurs meer blootgestel. Soos wat Van Coller en Steyn aangetoon het, word Engels tans wyd beskou as die lingua franca van die wêreld. Wit Engelse outeurs het nie 'n groepmonopolie in Suid-Afrika gehad soos die Afrikaanse skrywers nie. Engelse outeurs kan egter volgens De Lange (1997) 'n literêre sukses wees sonder om afhanklik te wees van die Suid-Afrikaanse lesersgemeenskap. Hulle het 'n geweldige groot potensiele gehoor buite die landsgrense. Internasionale status is binne direkte bereik van suksesvolle Engelse outeurs, soos in die geval van die nobelprijswenner, Nadine Gordimer en J.M. Coetzee. In die geval van Afrikaanse outeurs is hulle werke wel wyd vertaal, soos met die verloop van die studie sal blyk. Vertaling sou dus moontlik 'n baie belangrike oorlewingsinstrument kon word vir literatuur wat in Afrikaans geproduseer word.

Wit Engelse outeurs in Suid-Afrika het dus die voordeel gehad dat hulle hul werke in die buiteland kon publiseer en daardeur sensuur kon ontwyk. Indien hierdie skrywers egter

die Suid-Afrikaanse lesers as gehoor wou bereik, was daar nie 'n ompad nie - nie voor of na 1963 met die inwerkingstelling van interne sensuur nie (voor 1963 was slegs ingevoerde werke aan sensuur onderwerp). Aangesien die meeste Engelse werke in die buiteland gepubliseer is, is hierdie literatuur dus lank voor Afrikaanse literatuur al aan sensuur blootgestel in Suid-Afrika. Talle Engelse outeurs se werke is op hierdie wyse verban, waaronder Nadine Gordimer, Harry Bloom, Hans Hofmeyer en Daphne Rooke. De Lange (1997:74) verwys na 'n novelle deur Harry Bloom, genaamd *Episode* (1956), wat gehandel het oor onluste in swart woongebiede in die vyftigerjare. Hierdie werk is eers verban nadat dit in Engeland heruitgegee is as 'n sagteband onder die titel *Transvaal Episode*. Ook in die geval van Nadine Gordimer se *A World of Strangers* is dié werk eers verban nadat die sagtebanduitgawe in 1962 verskyn het. De Lange (1997:74) voer as rede hiervoor aan dat die sagtebande 'n groter gehoor sou bereik aangesien dit meer bekostigbaar was vir die massas en sodoende 'n bedreiging ingehou het vir die tradisionele rassistiese beleid in Suid-Afrika. De Lange (1997:75) haal in hierdie verband 'n gedeelte aan wat Nadine Gordimer geskryf het in 1963 en wat later verskyn het in *The Essential Gesture* (1988:63, 64):

(...) there is also a cold war going on all the time, outside the statute books, and as it is likely to get colder and colder with the new Act, I should like to explain it. One hears a lot (quite rightly) about the effect the new internal censorship will have on South African (virtually, Afrikaans) publishers: how they will hesitate to publish if they feel there is a risk of banning, so prejudicing the chances of existing or aspirant writers who publish in the Republic. But this censorship cold war began long ago for writers with a wider public, that is abroad as well as in their own country, whose books are published in England and imported to South Africa as part of the literature of the English-speaking world.

South African booksellers are wary of books by serious South African writers who deal with the contemporary scene. Whatever the interest of the book, whatever the selling power of the author's name, the booksellers risk only very small orders, perhaps a third of what they know they could sell, because they fear to find themselves burdened with hundreds of copies of a book that may be banned either on arrival in the country, or later. (Some publishers ship copies on the understanding of return in the case of banning; others do not.) Publishers are afraid to risk advance publicity for the book in the Republic; the general idea is that it is better to have the book slip in quietly and sell modestly than to be unable to sell it at all. If the book is subsequently banned, the author has the satisfaction of knowing that at least it has had some chance to be read, if not widely. If it is not banned, its potential distribution and readership have been limited by the intimidation of censorship to an extent that, especially in the case of lesser-known writers, cannot easily be made up by subsequent sales. By the time the bookseller feels "safe" to re-order (...), the interest in the book may well have died down (Gordimer in De Lange, 1997:75).

Volgens De Lange (1997:76) het die sensuurstelsel sedert 1963 vir 'n geruime tyd slegs 'n teoretiese implikasie gehad vir Afrikaanse skrywers. *Kennis van die Aand* deur André P. Brink is eers in 1974 verban, terwyl Engelse skrywers wat in die buiteland gepubliseer en wie se werke ingevoer is, deur die plaaslike doeane gesensor is of aan die Publikasieraad voorgelê is, reeds lank voor 1963. Alhoewel die belangrikheid van taal nooit gemeld is as rede vir die verbanning van literêre werke nie, het dit tog 'n groot rol gespeel. Die hoofrede hiervoor was dat Engelse literatuur oor 'n internasionale gehoor beskik het en dus 'n groter propagandistiese gevaar ingehou het. Van 1975 tot 1977 is daar 1500 Engelse publikasies vir sensuur voorgelê, in vergelyking met 25 in Afrikaans en 4 in swart tale (De Lange, 1997:76).

5.7.3 Sensuur en swart literatuur in Engels

The great difficulty in writing about censorship is that after all the calculating of statistics, all the enumerating of clauses, all the analysis of policies and decisions, we still have no way of estimating its true costs. We have no way of knowing how early black writers might have developed in the absence of structural censorship, or how many more of them there might have been. We cannot know what exiled writers might have written had they been able to continue living and working in South Africa, or how much more productive they might have been had they not been cut off from their audience and their milieu. We do not know how many books have gone unpublished, or even unwritten, in the knowledge that they might be prescribed. About these things we can only speculate. For ultimately, no analysis of censorship or the history of its various phases can reveal the damage it has done to our literature, our scholarship, our society (Visser in Chapman, 1992:493).

Wanneer verwys word na swart literatuur, word alle literatuur ingesluit wat geskryf is deur skrywers wat uitgesluit was van die blanke gemeenskap tydens die apartheidsjare in Suid-Afrika.

In 1910 het Suid-Afrika 'n selfregerende Unie geword. Teen 1948 toe 'n regering aan bewind gekom het wie se wette ooglopend geskoei was op apartheidsbeginsels, het daar reeds talle ander diskriminerende wette bestaan (1913: swart grondbesit is beperk; 1927: huwelike tussen blank en swart is verbied). Nadat die Nasionale Party in 1948 aan bewind gekom het, is hierdie wette met mening verskerp en nuwes ingestel (De Lange, 1997:114). Weerstand teen die onderdrukking van die meerderheid het reeds kort na die totstandkoming van die Unie van Suid-Afrika ontstaan. Hierdie toestand word onder meer verwoord in Sol Plaatje se roman *Mhudi* (1930).

In 1912 is die African National Congress (ANC) gestig: "[T]he new group aimed to become a national voice overriding tribal differences and pressing for inclusion of Africans within a common nonracial society" (Uhlir in De Lange, 1997:114). Tot en met die vyftigerjare was die ANC 'n vreedsame organisasie wat deur middel van samesprekings, petisies en openbare byeenkomste gereageer het op die skending van

swart Suid-Afrikaners se regte. Na 1948 het die ANC se strategie verander. Nadat hulle aanvanklik 'n aantal nie-gewelddadige protesaksies in die vorm van stakings en boikotte teen die regering gevoer het, het hulle besef dat vreedsame optrede hulle niks in die sak bring nie. Mandela en ander leiers het gevoel dat die enigste oplossing in geweld lê. Hulle was verantwoordlik vir verskeie bomontploffings wat uiteindelik tot die Rivonia-saak en tot Mandela se lewenslange tronkstraf gelei het.

Teen die vyftiger- en sestigerjare is daar 'n opkoms van 'n groep swart skrywers wat meesal verbind word aan die Sophiatown-kultuur en saamgetrek het rondom die tydskrif *Drum* (Roos, 1998:46). Die meeste van hulle werke het egter onbekend gebly binne die Suid-Afrikaanse literêre sisteem, omdat dit óf verban óf in die buiteland gepubliseer is. In hierdie verband kan onder meer verwys word na Es'kia Mphahlele se roman *Down Second Avenue* (1959) wat handel oor die geskakeerde bestaan in Marabastad voor die implementering van die groepsgebiedewet. Volgens Visser (1992:488) was dit juis die aanpassing van die Wet op Onderdrukking van Kommunisme in 1965 wat aan die minister van Justisie die mag gegee het om Suid-Afrikaners en voormalige Suid-Afrikaners wat in ballingskap geleef het, se werke te verban:

(...) and on 1 April 1966 the Minister gazetted a list of such people which included all but one or two of the twenty or so black writers who had emerged during the heyday of Drum magazine in the 1950s and early 1960s. With that one stroke, an entire literary movement of great vibrancy was effectively eliminated from the South African literary scene. I can find no trace of a protest against this measure emanating from white academic circles. It was left to Nadine Gordimer to record the consequences of South African culture.

Die ANC se Vryheidsmanifes wat in 1956 saamgestel is en waarin hulle doelwitte en beginsels uiteengesit is, het volgens De Lange (1997:114) gelei tot 'n skeuring en tot die stigting van die Pan Africanist Congress (PAC) in 1959. Die PAC het verskil met die uitgangspunt dat Suid-Afrika behoort aan almal wat dit bewoon, wit en swart. Hulle uitgangspunt was dat Suid-Afrika aan die swart Afrikane behoort en dat hulle nie die inmenging en invloed van die blankes verwelkom nie.

Twee gebeure wat bepalend was in die onlangse geskiedenis van Suid-Afrika was die Sharpeville-slagting op 21 Maart 1960 en die opstande in Soweto gedurende 1976. Na die gebeure by Sharpeville, is die ANC en die PAC verban. Talle van hulle leiers moes ondergronds gaan of is verban. Die verbanning van hierdie twee groepe het 'n leemte laat ontstaan wat volgens De Lange (1997:116) aanleiding gegee het tot die totstandkoming van die Swart Bewussynsbeweging of Black Consciousness Movement (BCM). Die BCM het ontstaan binne die South African Students Organization (SASO). Hulle was gekant teen die ANC se liberale multikulturele benadering en kontakte met die Kommunistiese Party en het ook nie gehou van die politieke strategieë van die PAC nie:

The BCM believed these strategies were premature and thus doomed to fail. Instead, Black Consciousness held that in order to play a positive role in the

liberation struggle, blacks had to develop a sense of solidarity through the concept of group power, and in this way build a broad base from which to counter the divide-and-rule strategies of whites (Leatt in De Lange, 1997:116).

Tydens die Soweto-opstande in Junie 1976 het studente protesteer teen die verpligte onderrig in Afrikaans in skole'. In die daaropvolgende opstande is 575 mense dood. Volgens De Lange (1997:115) het die nuwe ideologie van die Black Consciousness wat sedert 1970 baie opgang gemaak het, 'n groot rol gespeel in die ontstaan van die opstande. In reaksie op die opstande het die regering 'n veiligheidswet in werking laat tree wat as 'n verlenging moes dien van die bestaande wet op onderdrukking van kommunisme. Die toonaangewende Black Consciousness-bewegings is verban en swart leiers is gevange geneem, geskiet of verban. Steve Biko, die leier van die Black Consciousness beweging, het in 1977 in gevangenisskap gesterf. Hierna is talle ander politieke organisasies gestig om die leemte wat gelaat is te vul. Onder die organisasies was die Azanian People's Organization (AZAPO) in 1979 en die United Democratic Front in 1983.

Die Soweto-literatuur het in die sewentigerjare 'n sosioliterêre fenomeen geword. Hierdie literatuur, waarin mondelinge tegnieke met Westerse epiese vorme vermeng word, is by uitstek protesliteratuur wat teen apartheid, geweld en ander sosiale probleme te velde trek (Smith, 1996:41)

Die implementering van Kleurling- en Asiatiese kamers in die parlement in 1983 is volgens De Lange (1997:116) nie as 'n verbetering beskou onder die meerderheid van die swart bevolking nie. As gevolg van voortdurende opstande het die regering in 1985 'n noodtoestand afgekondig. Die noodtoestand is nie opgehef voor 1991 nie, en toe ook net in sekere areas (De Lange, 1997:116).

Die vrylating van Nelson Mandela en die ontbanning van die ANC in Februarie 1990 het verreikende veranderinge tot gevolg gehad. Na moeisame CODESA-samesprekings volg die eerste vrye en demokratiese verkiesing in April 1994 en die inhuldiging van Nelson Mandela as president een maand later. Sedertdien is Suid-Afrika weer toegelaat tot die internasionale gemeenskap (De Lange, 1997:116).

Die meerderheid swart skrywers het volgens De Lange (1997:117) Afrikaans verwerp omdat dit die stigma gedra het van taal van die onderdrukker. Die klein groep swart skrywers wat wel in Afrikaans geskryf het was hoofsaaklik Kleurlinge. Matthews Phosa en E.K.M. Dido is van die enkele swart skrywers wat Afrikaans as moedertaal gebesig het. Swart skrywers het meesal in Engels geskryf eerder as in die inheemse Afrikatale. Die redes hiervoor was soos volg:

- Hulle wou nie in die taal van kleiner etniese groepe skryf nie, maar eerder eenheid onder mede swart Afrikane behou.

- Deur in Engels te skryf, kon hulle 'n groter potensiële lesergroep bereik, waarby die ander swart etniese groepe ingesluit was en ook die blanke bevolking (wat die Afrikatale meesal nie magtig is nie).
- Die produksie van literatuur in Afrikatale was beheer deur uitgewers en skoolrade. Uitgewers het slegs belanggestel om werke uit te gee wat voorgeskryf kon word deur die sogenaamde skoolrade.

Volgens De Lange (1997:119) was daar later onder die invloed van die Black Consciousness Movement 'n hernude belangstelling in die inheemse tale, maar het dit nie gelei tot die verwerping van Engels nie. Sy verwys onder meer na die outeur Oswald Mtshali: "(...) I write in English for my present state of reality or unreality and I write in Zulu to establish my identity" (Heywood in De Lange 1997:119).

Visser (Chapman, 1992:486) dui ook aan dat die rol van "strukturele sensuur" in Suid-Afrika nie misgekyk behoort te word nie. Hierdie tipe sensuur is nie afgelei van spesifieke wette of burokratiese meganismes nie, maar juis van die struktuur van die Suid-Afrikaanse samelewing wat in die verlede van groot belang was vir swart skrywers:

Class and racial divisions in South Africa, and their replication in the institutions of publication and distribution of literary texts, have long militated against black writers; with the consequence that entire generations of writers were all but lost to the development of English South African literature. Major efforts of literary archaeology have been required to bring to light the work of writers like Sol T. Plaatje en H.I.E. Dhlomo. In the South Afrika of their time, they and others like them had no hope of getting their work published through ordinary channels, and such alternative channels as did exist, notably the mission presses, typically imposed certain kinds of constraints on the works they were prepared to publish. Even with the emergence of the 1970s of new publishers who were eager to promote black writing, not all traces of structural censorship have disappeared.

Swart literatuur was en is steeds volgens De Lange (1997:120) dikwels deur wit kritici beskou as van swakker gehalte. Ander skrywers en kritici, meesal swart, verwerp hierdie siening en is van mening dat die standaard wat toegepas word om swart literatuur te beoordeel eurosentries is. Laasgenoemde word beskou as ontoereikend en selfs heeltemal nuttelos in die evaluering van swart literatuur. De Lange (1997:120) verwys na 'n studie deur Nadine Gordimer genaamd *The Black Interpreters* (1973) waarin sy Afrika literatuur in twee kategorieë verdeel:

1. Verslae van sosiale veranderinge, en
2. literatuur.

In bogenoemde studie dui Gordimer aan dat die meerderheid swart skrywers aan die eerste kategorie behoort. Sy vergelyk ook Afrika-literatuur met Europese literatuur en alhoewel sy volgens De Lange (1997:120) nie Afrika-literatuur eksplisiet as minderwaardig beskou nie, verwys sy telkens na die gebreke daarvan. Afrika-literatuur vertoon volgens haar 'n gebrek aan ingewikkelde Europese temas soos menslike

vervreemding of die kommunikasieproblematiek. Dit toon ook weining eksperimentering met literêre tegniek. Haar vergelyking skep volgens De Lange die indruk dat sy Afrika-literatuur as 'n vereenvoudigde literatuur beskou.

Na aanleiding van bogenoemde kan twee verskillende benaderings tot literatuur geformuleer word:

1. Een benadering waarin die *estetiese* en *outonome* karakter van literatuur vooropgestel word, en
2. 'n ander benadering waarin die klem geplaas word op die *konteks* waarbinne letterkunde geskep word en die potensiaal wat daarin opgesluit lê om sosiale verandering teweeg te bring.

Volgens De Lange (1997:121) kan estetika en politiek gedefinieer word deur dit in terme van opposisies te beskryf, of deur dit as twee begrippe te definieer wat mekaar uitsluit. Indien dit gedoen word, verwys die term *estetika* na die dominerende poëtiese funksie in literatuur (soos Roman Jakobson dit uiteengesit het); terwyl die term *politiek* verwys na die dominerende referensiële funksie en oortuigingsmag van literatuur. De Lange (1997:121) is van mening dat die laasgenoemde funksie in swart literatuur altyd belangriker was, maar dat kritici dit dikwels beoordeel met die maatstawwe wat ontwikkel is om literatuur met 'n grootliks poëtiese funksie te analiseer.

David Maugham Brown het in "Black Criticism and Black Aesthetics" 'n nuwe perspektief voorgestel (De Lange, 1997:122) waarvolgens hy nie die opposisie estetika of politiek voorstaan nie, maar wel die estetika *van* politiek. Volgens hom is swart literatuur geskryf teen 'n heeltemal ander agtergrond as die meeste blanke literatuur en behoort hierdie feit in ag geneem te word by die beoordeling daarvan. Hy is ten gunste van 'n kritiese benadering wat begrip toon vir die swart estetiese agtergrond waarteen die werke van swart skrywers geskep word. Verder moet kritiek op swart literatuur nie gebruik maak van vooraf vasgestelde kritiese standaarde nie, maar moet die waardes waarvolgens hierdie werke beoordeel word vanuit die werke self na vore te kom:

Important elements of black aesthetics are that art in Africa has traditionally been functional and that the traditional African context places a greater emphasis on community than on individuals. Furthermore the critic has to be aware of different cultural modes of perception that exist among black writers. Maugham Brown cites the example of plagiarism which in the African context does not have a negative connotation because works of art are considered to be communal property (De Lange, 1997:122).

Net soos wit Suid-Afrikaanse literatuur, is die swart geskrewe literatuur in die land nog baie jonk. De Lange (1997:122) verwys na 'n artikel deur Richard Rive wat in die *Staffrider* verskyn het (1982:12-15, nr. 5.1) waarin hy die swart literatuur in drie periodes verdeel:

1. Vroeë literatuur (1928-1942)

2. Protesliteratuur (1942-1976)
3. Die Black Consciousness-tydperk (1976-).

Volgens Rive was die eerste periode sterk beïnvloed deur die sendingskoolopvoeding van die skrywers en is die tekste uit hierdie tydperk gerig op die wit leser en geskryf volgens blanke estetiese standaarde:

[the] writing was imitative of writing by Whites and tended to be stilted and banal. The chief motive behind its creation seemed to have been to impress on a patronising White readership the measure of sophistication achieved by the Black author (Rive, 1982).

Die tweede periode, bekend as die protestydperk, word verdeel in twee skole, naamlik die *Drum*-skool (1942-1970) en die Soweto-skool (1971-1975) (De Lange, 1997:123). Die protesliteratuur was volgens De Lange daarop gemik om blanke lesers, 'n gehoor wat die mag gehad het om verandering te bewerkstellig, bewus te maak van die lewensomstandighede van die swart mense. Die *Drum* skool het bestaan uit skrywers wat geskryf het vir die *Drum*-tydskrif (wat sy ontstaan gehad het in 1951). Onder hulle was Ezekiel Mphahlele, Bloke Modisane, Can Themba, Casey Motsisi en Arthur Maimane. Hulle gunstelinggenre was die kortverhaal waarin die beïnvloeding van swart Amerikaanse literatuur duidelik na vore kom (De Lange, 1997:123).

Die politieke oproeringe van die vyftiger- en sestigerjare het volgens De Lange (1997:123) ernstige gevolge gehad vir swart literatuur. Die meeste van die skrywers was tot ballingskap gedwing. Alhoewel hierdie uittog van swart skrywers wel 'n positiewe sy gehad het deurdat dit buitelanders bewus gemaak het van die situasie in Suid-Afrika, was die skrywers, aan die negatiewe kant, afgesny van die onderwerp van hul skryfwerk en van hul lesers. As gevolg van hierdie omstandighede het die tipe genre waarin geskryf is verander van die kortverhaal na die outobiografie - volgens De Lange 'n gewilde genre vir skywers in ballingskap.

Die voortlewing van swart literatuur in Suid-Afrika is egter bewerkstellig deur die jong skrywers van Soweto. De Lange (1997:123) verwys na Oswald Mtshali se versameling gedigte wat in 1971 verskyn het onder die titel *Sounds of a Cowhide Drum*. Hierdie bundel was 'n reuse kommersiële sukses waarvan ongeveer 16 000 kopieë verkoop is. Ironies genoeg was 'n groot aantal van die aankope deur blanke lesers gedoen. Alhoewel die genre binne die swart literatuursisteem verander het van die kortverhaal na die digkuns, was die funksie van die skryfwerk nog dieselfde as tien jaar vantevore (De Lange, 1997:123). Die sensuurstelsel het skrywers egter gedwing om die boodskap wat hulle wou oordra meer effektief binne die genre van die digkuns te verskans.

Na 1976 het swart literatuur 'n verdere verandering ondergaan. Onder die invloed van die Swart Bewussynsbeweging, het skrywers hulle literatuur meer begin toespits op die swart lesersmark en het die funksie van literatuur verander van protes na bewusmaking: "Not the description of victims of the system but the analysis of the life of blacks for

black readers became essential. The goal was to thus create the unity and the awareness necessary for effective political action" (De Lange, 1997:123).

Bogenoemde groep skrywers is deur Richard Rive benoem as die Staffrider-skool omdat hulle die *Staffrider*-tydskrif (wat sedert 1978 verskyn) gebruik het as middel tot kommunikasie met hulle lesers. Alhoewel die tydskrif telkens verban is, het dit veral na die Soweto-opstande een van die enigste publikasieplatforms gebied vir talle swart skrywers. Die Staffrider-skool se literatuur was gekenmerk deur die behoefte aan eenheid en kollektiwiteit. 'n Nadeel wat deur talle simpatieke kritici uitgelig is, is die eendimensionaliteit wat ontwikkel het. De Lange verwys na Njabulo Ndebele se karakterisering van swart literatuur:

The spectacular documents; it indicts implicitly; it is demonstrative, preferring exteriority to interiority; it keeps the larger issues of society in our minds, obliterating the details; it provokes identification through recognition and feeling rather than through observation and analytical thought; it calls for emotion rather than conviction; it establishes a vast sense of presence without offering intimate knowledge; it confirms without necessarily offering a challenge. It is the literature of the powerless indentifying the key factor responsible for their powerlessness (Njabulo in De Lange, 1997:123).

Ndebele is verheug om die opkoms te sien van 'n nuwe soort skryfwerk wat meer aandag skenk aan die detail van die alledaagse bestaan en wat verder strek as die blote dokumentasie van onderdrukking.

De Lange (1997:125) verwys ten slotte na die bydrae wat die ANC verteenwoordiger, Albie Sachs, gemaak tot die debat oor estetika en politiek en die rigting van literatuur in die nuwe Suid-Afrika. Sachs is nie 'n literêre kritikus nie, maar 'n politieke figuur, een van die ANC se mees invloedryke intellektuele en 'n lid van die konstitusionele hof. In 'n dokument wat gepubliseer is in 1990 bevraagteken Sachs die ANC se standpunt waarin kuns beskou word as 'n wapen teen die strugle:

The first proposition I make, and I do so fully aware of the fact that we are totally against censorship and for free speech, is that our members should be banned from saying that culture is a weapon of struggle. I suggest a period of, say, five years (De Lange, 1997:125).

Met hierdie uittaling toon Sachs dat hy bereid is om die ANC te konfronteer oor 'n bestaande dogma. Hy toon verder die gevolge aan van hierdie soort literatuur waarvan ook hy op 'n bepaalde tydstop deel was:

Our artists are not pushed to improve the quality of their work, it is enough that it be politically correct. The more fists and spears and guns, the better. The range of themes is narrowed down so much that all that is funny or curious or genuinely tragic in the world is extruded. Ambiguity and contradiction are completely shut

out, and the only conflict permitted is that between the old and the new, as if there were only bad in the past and only good in the future (Sachs in De Lange, 1997:125).

Ten slotte waarsku Sachs teen die vervanging van ou sensuurstrukture met nuwes:

Certainly it ill behooves us to set ourselves up as the new censors of art and literature, or to impose our own internal States of Emergency in areas where we are well organised. Rather let us write better poems and make better films and compose better music (De Lange, 1997:126).

In teenstelling met blanke skrywers se situasie, was die inmenging met en verbanning van swart skrywers se werk veel meer algemeen: "the rule rather than the exception" (De Lange, 1997:126). Die fisiese en sosiale omstandighede waarbinne blanke skrywers kon skep voordat hul werk met die sensuurstelsel in kontak gekom het, was aansienlik beter as die van hul swart kollegas. Laasgenoemde moes talle struikelblokke oorkom voordat hulle in kontak kon kom met hulle lesers. Eerstens was die swart skrywers deel van 'n minder bevoorregte meerderheid in Suid-Afrika. Hulle lewensomstandighede was swak en hulle is gekonfronteer met talle materiële struikelblokke soos armoede, geweld, swak behuising en die talle reëls wat die lewe van swart mense gereuleer het. Buiten die materiële struikelblokke was daar ook ander probleme soos swak onderwys onder swartmense en literêre isolasie as gevolg van die verbanning van skrywers. De Lange (1997:126) verwys na Miriam Tlali wat haar by verskeie geleenthede uitgespreek het oor die geïsoleerdheid van swart skrywers. Tlali het in *In Search of Books* (De Lange, 1997:127) geskryf:

They say writers learn from their predecessors. When I searched frantically for mine, there was nothing but a void. What had happened to all the writings my mother had talked about?(...) My search for books by Mphahlele, Lewis Nkosi, La Guma, Brutus, Tabata, Soyinka, Luthuli, Mandela, Sobukwe and others was fruitless because these were considered anathema by the authorities. I was frustrated. (...) [because] I had no base. I had to find inspiration from within myself.

Indien 'n skrywer ondanks moeilike omstandighede wel daarin geslaag het om 'n literêre werk te produseer, was die volgende probleem die soektog na 'n uitgewer. Uitgewers was uiteraard nie gretig om 'n werk te publiseer wat byna sonder twyfel verban sou word kort na verskyning nie. Eers in die tagtigerjare is swart uitgewers gestig soos Skotaville en Black Publishing House. Voor daardie tyd was dit slegs Ravan Press wat die werke van swart skrywers uitgegee het, maar dan ook nie sonder om dit te sensor nie (De Lange, 1997:125).

'n Verdere belangrike aspek wat deur swart skrywers wat die swart lesersmark wou bereik in ag geneem moes word, was volgens De Lange (1997:125) die prys van hul werke. Hoe goedkoper 'n boek was, hoe meer swart lesers kon bereik word. Indien 'n

boek laag geprys was, was dit egter terselfdertyd meer blootgestel aan sensuur. Die voordeel van 'n lae prys, naamlik 'n groter gehoor, was vir die sensor 'n bron van kommer.

De Lange (1997:128) verwys egter ook na die kwessie van ballingskap - skynbaar ongeveer uniek aan Suid-Afrika - waarvolgens swart skrywers die stilswye opgelê is en wat selfs 'n veel groter invloed gehad het as sensuur. 'n Skrywer wat 'n verbanningsbevel ontvang het, is op verskeie maniere beïnvloed. Buiten die feit dat hulle fisies en emosioneel geïsoleer is, was geen aanhalings uit hulle werke toegelaat nie. Die skrywer is ook nie toegelaat om enige nuwe werke te publiseer nie.

'n Hele generasie van swart skrywers wat gedurende die sestigerjare in ballingskap gegaan het, se werke is verban. Hulle kon skryf in ander wêrelddele, maar hul werke is geensins in Suid-Afrika toegelaat nie.

In die toepassing van sensuur het sensors tot en met 1982 geen melding gemaak van swart literatuur as 'n afsonderlike entiteit nie. Volgens De Lange (1997:129) was die houding van sensors dat Suid-Afrika 'n blanke land was en dat almal wat daar wil woon hulle moes onderwerp aan die reëls wat deur blankes gemaak is.

Gedurende 1963 tot 1980 was sensuur hoofsaaklik toegespits op blanke literatuur in Suid-Afrika en op ingevoerde literatuur. Swart skrywers was aan soveel onderdrukkende maatreëls onderwerp, dat weinig van hul werke publikasiestatus bereik het. Veral die massaverbannings en die gevolglike uittog van skrywers gedurende die sestigerjare het daartoe gelei dat swart literatuur feitlik van die Suid-Afrikaanse toneel verdwyn het (De Lange, 1997:129).

Indien blanke en swart skrywers vergelyk word, het laasgenoemde volgens De Lange (1997:130) altyd aan die kortste ent getrek. Sy verwys onder meer na Mphahlele wat in 1969 geskryf het:

The white writer can still get away with a lot in South Africa. A black man who wrote the same things the liberal-minded among the whites write, who represented the liberal and egalitarian ideas, would most likely be banned.

Nadine Gordimer het haar in 1972 ook uitgespreek oor die wanbalans tussen swart en blanke skrywers:

Literature by black South Africans has been successfully wiped out by censorship and the banning of individuals, at home and in exile. But white writers have been permitted to deal, within strict limits, with the disabilities, suffering, hopes, dreams, even resentments of black people. Are such writings perhaps tolerated because they have upon them the gloss of proxy – in a strange way, although they may indict white supremacy, they can be claimed by it because they speak for the

black man, as white supremacy decides for him how he shall live? (Gordimer in De Lange, 1997:130).

Tekste deur blanke en swart skrywers in Suid-Afrika kon dus nie vergelyk word asof dit gelyke entiteite was nie, selfs nie toe swart skrywers hulle werke meer begin rig het tot 'n blanke gehoor nie. Die nuwe literatuur wat gedurende die sewentigerjare geproduseer is, het hierdie feit net verder beklemtoon. Die opkomende generasie swart skrywers wat gedurende die sewentigerjare aktief was, het aanvanklik redelik goed daarin geslaag om hulle werke gepubliseer en goedgekeur te kry deur die sensors. Hoe meer hulle fokus egter verskuif het van 'n blanke na 'n swart lesersgehoor, hoe harder was die aanslag van sensuur. Die rede wat deur De Lange (1997:130) hiervoor aangevoer word, is dat 'n skrywer ten einde oorspronklik te wees oor dinge moes skryf wat herkenbaar is vir sy/haar lesers. Dit beteken dat die lewe en ervarings van die skrywer se lesers beskryf moet word. Die realiteit wat deur die swart skrywer beskryf is, is dikwels verwerp deur diegene wat die magsbeheer gehad het, en die realiteit van die swart Suid-Afrikaners is meesal voor die voet ontken en beskou as onwaar en onrealisties. Volgens De Lange is dit selfs moontlik om begrip te hê vir hierdie soort reaksie indien in ag geneem word dat dit nie slegs die uitbeelding van realiteit was wat heeltemal verskillend was vir blank en swart nie, maar dat die fisiese realiteit wat weerspieël is, geheel en al verskillend was. Aparte woonbuurte en lewensomstandighede het tot gevolg gehad die beeld wat swart skrywers van Suid-Afrika weergegee het, geheel en al verskil het van die Suid-Afrika wat die sensors geken of voorgestel het. Dit het 'n beeld weergegee waarvan hulle nie die bestaan wou erken nie (De Lange, 1997:130).

In 1980 het Kobus van Rooyen by Regter Snyman oorgeneem as voorsitter van die Publikasieraad en 'n meer gesofistikeerde sensuurstelsel begin toepas. Alhoewel, soos De Lange (1997:130) ook aantoon, 'n meer gesofistikeerde stelsel nie noodwendig 'n minder streng stelsel impliseer nie, het Van Rooyen se nuwe benadering wel daartoe gelei dat minder literêre werke verban is. Kort na die *Magersfontein*-saak is voorgestel dat literêre werke voortaan beoordeel moet word op grond van literêre meriete en die werk se waarskynlike leser. Hierdie sogenaamde verslapping van sensuur het egter nie tot die voordeel van swart literatuur gestrek nie. Die maatstawwe waarvolgens 'n werk as literêr geklassifiseer kon word, is nooit openbaar gemaak nie en volgens De Lange was die literêre waarde van swart literatuur as laag of van geen belang beskou nie.

Die beoordeling van werke op grond van die waarskynlike leser, dus waar die leserstal beperk sou wees as gevolg van die moeilikheidsgraad van die werk, het in die geval van blanke literatuur 'n mate van verlossing gebring. Aangesien literêre waarde in die geval van swart literatuur nie as van hoë standaard beskou is nie, is gevrees dat dit gelees sou word deur 'n groot aantal lesers en dus potensieel gevaarlik was.

Aanvanklik is begin met die ontbanning van talle werke deur blanke Engelse en Afrikaanse skrywers. De Lange (1997:131) haal Nadine Gordimer aan uit die *Rand Daily Mail* (6 Augustus 1980) oor die bevoordeling van blanke skrywers bo swart skrywers:

André Brink has pointed out that the week that his novel, dealing with the death by police brutality and neglect of a black man in prison, was released from ban, Mtutuzeli Matshoba's story collection Call Me Not a Man (1979) was banned. The reason for banning supplied to Matshoba's publisher was the objection to one of the stories only, "A Glimpse of Slavery", dealing with the experience of a black man hired out as prison labour to a white farmer.

Aangesien die inhoud van Brink se *A Dry White Season* volgens Gordimer beslis meer radikaal is as dié van "A Glimpse of Slavery", verklaar sy die verskil in behandeling van die twee tekste soos volg:

Why may white writers deal with inflammables? It is because the new censorship dispensation has understood something important to censorship as an arm of repression – while white writings are predominant critical and protestant in mood, black writings are inspirational, and that is why the Government fears them (De Lange, 1997:132).

Nadat die meeste van die blanke literatuur ontban is, het Van Rooyen sy fokus verskuif na swart literatuur. In plaas van die blote onderdrukking van swart literatuur, sou dit voortaan volgens De Lange (1997:132) net met meer verdraagsaamheid onderdruk word. Van Rooyen het van die standpunt uitgegaan dat 'n verslapping in die toepassing van sensuur op swart literatuur van regeringsoogpunt noodsaaklik was, omdat die literatuur 'n redelik onskadelike medium is waardeur swartmense ontslae kan raak van opgekropte gevoelens en frustrasie. Van Rooyen het hierdeur dus erken dat Suid-Afrika 'n land was met ernstige politieke probleme. Die ontbanning van werke het egter slegs plaasgevind indien appèl aangeteken is. Gevolglik was hierdie werke vir 'n geruime tyd nie beskikbaar nie en was die meeste van die skade aan die werke reeds gedaan (De Lange, 1997:132).

In die algemeen het swart skrywers die sensuurstelsel geminag en misken. De Lange (1997:134) verwys na Mothobi Mutloatse se uitspraak in *Die Transvaler* (24 April 1980) in hierdie verband:

*It doesn't matter what the censors say or what they do with black South African literature, the die is cast.
And our slogan is: never backwards! Pamberi ne chimurenga. To hell with censorship.
To tell the truth we are going to celebrate each book that is banned – to begin with Forced Landing (banned last week).
We are pleased that the government at least appreciates black art and dignity.*

In plaas van toegewings en samewerking het die meeste swart skrywers die sensuurstelsel geboikot deur nie appèl aan te teken teen die verbanning van hul literatuur nie. Ook uitgewers is ooreed om nie te appèleer nie.

Staffrider is gestig in 1978 as 'n literêre tydskrif wat toegespits was op die swart lesersmark en geskryf is deur swart skrywers. Die tydskrif het 'n belangrike rol gespeel in die ontwikkeling van swart literatuur (De Lange, 1997:146). Dit het 'n uitlaatsplek geword vir skrywers na die verbanning van politieke en kulturele organisasies gedurende en na die opstande in Soweto. In die lig hiervan kan die ontstaan van die tydskrif gesien word as 'n direkte uitvloeisel van sensuur. Alhoewel bydraes tot die tydskrif van wisselende gehalte was, het dit 'n boeiende beeld weergegee van die kreatiwiteit in die townships. Skrywers se werke is gepubliseer onder die vaandel van gemeenskapsgroepe waarvan hulle lede was. Hierdie groepe was ook baie aktief in die verspreiding van die tydskrif en het bygedra om die prys van die tydskrif so laag as moontlik te hou. Vanweë die beskikbaarheid van die tydskrif was dit moontlik vir 'n skrywer om baie meer direk met sy lesers te kommunikeer en was die afstand tussen skrywer en leser nie so groot soos in die geval van 'n individuele werk nie.

Staffrider het egter nie die kloue van sensuur ontsnap nie. Gedurende die eerste ses jaar van die bestaan daarvan, is ses uit 'n totaal van sewentien uitgawes verban. Nadat appellêre deur die uitgewers aangeteken is, is die verbod op sommige van hierdie uitgawes later deur die Direkoraat opgehef, maar ander uitgawes was steeds tot en met 1995 verban. Die debat oor die verbod op hierdie uitgawes is in *Staffrider* gepubliseer en gevolglik is die proses taamlik volledig gedokumenteer. Na aanleiding van hierdie debat word 'n lys van redes verskaf vir die verbod op sommige uitgawes, asook die reaksie daarop. Materiaal wat beskou is as onregverdig, eensydig en aanstootlike weergawes van die polisie se optrede en metodes, en wat daarop gemik was om haat en weersin teen die gereg uit te lok, is deur die Publikasieraad verwerp. De Lange (1997:150) verwys na die uitgewers se verweer hierteen in *Staffrider* 2.2 (1979:3):

The perception of the police as brutal by black writers, who are in rapport with the community at large, is a sad fact of South African life which cannot be wished away. To disguise it by censorship can only exacerbate, not alleviate the problem. We accept that this perception must be deeply galling to some fine officers and men, but we believe that they would be the last to advocate sweeping the problem under the carpet.

Hulle gaan verder deur te beweer dat die materiaal wat bevraagteken word "(c)onvey fresh and genuine feelings: the impression they make is not one of cynical propaganda. They are clearly not intended as thorough and factual reports on reality: they are perceptions of reality, about which the reader can say, "This is honestly felt" or "I am not convinced that these feelings are genuine". When honestly felt perceptions of reality are not permitted a hearing, we argue that the peaceful future of our society is endangered."

Enige melding of verwysing na die verbode werke van skrywers buite die landsgrense, is verwerp omdat die Publikasieraad ten alle koste wou verhoed dat *Staffrider* 'n platform word vir hierdie skrywers: "Anti-government forces that operated from outside South Africa were a source of anxiety for the authorities. What happened outside of the borders was more difficult to control" (De Lange, 1997:149). Die uitgewers van *Staffrider* het

sterk geprotesteer teen die weglating van enige werke of verwysings na skrywers in ballingskap. Hulle was van mening dat die uitsluiting daarvan die interne kuns en die dialoog binne kuns van waarde sou ontnem.

Die verbod op *Staffrider* (1980) is na appèl opgehef op grond van die feit dat die waarskynlike leser beskou is as 'n meer gesofistikeerde literêre leser en *Staffrider* beskou is as 'n literêre publikasie. Daar is dus veronderstel dat die leserstal klein sal wees en dat die soort lesers nie maklik beïndruk of beïnvloedbaar sal wees nie. Die uitgewers is egter gewaarsku dat indien die aard van die tydskrif meer populêr sou word, dit hulle besluitneming sou beïnvloed.

Staffrider het egter gedurende die tagtigerjare van die toneel verdwyn soos wat politieke en arbeidsorganisasies weer gestig is en die nut van die tydskrif uitgedien geraak het. Die verlies aan politieke waarde van die tydskrif is deur die sensuurraad raakgesien en geen verdere uitgawes is verban nie.

5.8 Slot

Uit die voorafgaande bespreking oor die Suid-Afrikaanse sensuurstelsel is dit duidelik dat die apartheidsregering hulle politieke mag gebruik het om rewolusionêre sienings binne die literêre sisteem in bedwang te hou. Sensuur was op al die literêre sub sisteme van toepassing. Dit wil egter voorkom asof die maatreëls wat toegepas is op die wit Afrikaanse, wit Engelse en swart Engelse literatuur nie dieselfde was nie en dat veral die wit Afrikaanse literatuur veel meer toegewys veroorloof was.

In reaksie op die sensuurstelsel het produsente van literêre tekste hulle onder meer gewend tot ander literêre sisteme in die buiteland, waarvan Nederland een was. Die groot hoeveelheid vertalings van veral Engelse Suid-Afrikaanse versetliteratuur in Nederlands gedurende die sewentiger- en tagtigerjare, kan oor die kam van sensuur geskeer word. Binne die Afrikaanse literêre sisteem het veral die polities gekleurde werke van Brink en Breytenbach prominensie in die buiteland verkry.

Kort voor die eerste demokratiese verkiesing in 1994 is sensuur tydelik afgeskaf net om kort daarna weer in gewysigde vorm ingestel te word. Volgens De Lange (1997) sluit die nuwe sensuurwetgewing steeds die moontlikheid in om ongesogte materiaal te onderdruk en bestaan die moontlikheid dat wetgewing in die toekoms weer eens verskerp kan word.

Danksy die Nederlandse Taalunie is kulturele kontak weer hervat tussen Nederland en Suid-Afrika na 1994. Tot in daardie stadium het die Taalunie na die opsegging van die Kultuurverdrag, in ooreenstemming met die amptelike beleid van die Nederlandse en Belgiese regerings, geen stukturele betrekkinge onderhou met Suid-Afrika nie. Na die verkiesing in Suid-Afrika is egter besluit om weer eens die Neerlandistiek in Suid-Afrika te stimuleer. In hul beleid ten opsigte van Suid-Afrika is gefokus op die verbetering van universitêre onderrig in die Nederlandse taal en letterkunde. Die unie is ook betrokke by die bevordering van literêre vertalings uit Nederlands. 'n Afvaardiging van die Taalunie

het in November 1994 'n besoek aan Suid-Afrika gebring ten einde hulle te oriënteer ten opsigte van die Neerlandistiek in Suid-Afrika en om met alle betrokkenes 'n gesprek aan te gaan oor ondersteuningsmoontlikhede. Universitêre instellings in beide Nederland en Vlaandere is sedertdien betrokke by sodanige projekte. In 'n verslag oor die besoek van die Nederlandse Taalunie aan Suid-Afrika, is gemeld dat Nederlands as studierigting in Suid-Afrika gekoppel is aan die departmente Afrikaans, en dat die posisie van Afrikaans in die land dus medebepalend is vir die posisie van Nederlands. 'n Behoeftte wat duidelik uit hul besoek na vore gekom het, is een na fondse wat studente in staat sal stel om vir 'n bepaalde tyd universitêre kursusse te volg in Nederland en Vlaandere. Op grond hiervan word jaarliks 'n ruim bedrag deur die Taalunie opsy gesit. Buiten talle ander projekte, is geld ook opsy gesit vir die Suider-Afrikaanse Vereniging vir Neerlandistiek (SAVN). Die organisasie dien as bymekaarkompunt vir alle Neerlandici in Suid-Afrika. 'n Vaktydskrif getiteld *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* (TNA) word deur die Taalunie gesubsidieer ten einde as medium te dien vir wetenskaplike debattering oor die Neerlandistiek in Suid-Afrika en die raakvlakke tussen Nederlands en Afrikaans.

Teen die agtergrond van die voorafgaande beskrywing van die sosiokulturele en literêr-historiese verwantskap tussen Nederland en Suid-Afrika, een wat gekenmerk is deur afstand en verbintenis, sal vervolgens gepoog word om oorsigtelik die ooreenkomste en verskille aan te toon tussen die Afrikaanse en Nederlandse literêre sisteme.

-
1. In *Tuiste in eie taal. Die behoud en bestaan van Afrikaans* (1980) is J.C. Steyn van mening dat opstand teen die verpligte onderrig in Afrikaans nie die enigste oorsaak was van die Soweto-opstande in 1976 nie, en maak hy melding van 'n verskeidenheid ander faktore wat ook 'n rol gespeel het.

HOOFSTUK 6

RAAKPUNTE EN VERSKILLE TUSSEN DIE AFRIKAANSE EN NEDERLANDSE LITERÊRE SISTEME

6.1 Inleiding

In die voorafgaande hoofstuk is 'n historiese oorsig gebied van die verwantskap tussen die Suid-Afrikaanse en Nederlandse sosiokulturele en literêre sisteme. Binne hierdie breër konteks word daar vervolgens gefokus op die raakpunte tussen die Afrikaanse (as subsisteem van die Suid-Afrikaanse) en Nederlandse literêre sisteme.

Volgens Even-Zohar (1990:23) is een van die primêre doelwitte van die polisisteemteorie om te bestudeer onder watter omstandighede daar met 'n bepaalde literêre sisteem ingemeng word deur 'n ander literêre sisteem. Dit is 'n welbekende feit dat Nederland oor 'n ryk vertaalkultuur beskik. Buiten die feit dat noue kontak met naby geleë Europese lande die vertaalkultuur stimuleer, word literêre tekste egter ook graag vertaal uit verre lande (soos onder meer die eertydse Nederlandse kolonies in Oos-Indië en Suid-Amerika). Hoekom sou die Nederlandse literêre sisteem dan so gemoeid wees met die vertaling van ander letterkundes? Volgens Even-Zohar (1990:23-24) word vertaling dikwels aangemoedig indien die plaaslike inventaris nie kan voldoen aan al die vereistes van 'n bepaalde gemeenskap nie. Daar is dus sekere gebreke en tekortkominge binne die plaaslike literêre sisteem wat aangevul word deur vertaalde tekste. Slegs deur te verseker dat 'n literêre sisteem oor genoeg verskeidenheid beskik, kan so 'n sisteem aanhou om onafhanklik te funksioneer van eksterne sisteme. Indien 'n literêre sisteem hierdie onafhanklikheid verloor, sal dit noodwendig 'n magsverlies tot gevolg hê wat die gaping sal laat vir ander dominante letterkundes om veld te wen.

Tekste word egter meesal uiters sorgvuldig geselekteer vir vertaling binne 'n bepaalde sosiokultuur. Hierdie vertaalde tekste moet 'n bepaalde behoefte binne 'n gemeenskap vervul. Dit is juis die doel van die hieropvolgende hoofstuk om vas te stel wat die leemtes is wat binne die Nederlandse literêre sisteem bestaan en hoe die Afrikaanse literatuur onder meer 'n bydrae maak om sommige van hierdie leemtes te vul. Hieruit behoort afleidings gemaak te kan word oor die redes waarom sekere tekste deur die Nederlandse literêre sisteem *ingevoer* is vanuit die Afrikaanse sisteem, of juis in ander gevalle nie ingevoer is nie. Deur die verbande tussen die twee literêre sisteme aan te dui, kan daar uiteindelik riglyne vasgestel word vir die vertaalbaarheid van Afrikaanse tekste in Nederlands.

Voortaan word die terrein van ondersoek beperk tot die Afrikaanse letterkunde, eerstens ten einde stereotipering vanweë 'n té breë veld van ondersoek te ontwyk, en tweedens omdat die verskillende kulturele en literêre sisteme in Suid-Afrika tot onlangs toe nog grootliks onafhanklik van mekaar gefunksioneer en ontwikkel het. Pogings is wel vantevore binne die Suid-Afrikaanse literatuurgeskiedenis aangewend om die

verskillende sisteme te integreer. Een so 'n poging was dié van Michael Chapman wat in sy *Southern African literatures* (1996) die Suid-Afrikaanse literatuurgeskiedenis beskryf aan die hand van die bydraes wat deur verskillende literêre werke gelewer is tot politieke verandering in Suid-Afrika. Chapman se uitgangspunt is egter wyd gekritiseer. Hy is beskuldig van "naïewe idealisme soos versigbaar in sy geloof aan die reënboognasie-ideaal" (Van Coller, 1998). Die kritikus Sikhumbuzo Mngadi is in die verband aangehaal waar hy sê: "South Africa has never been a single, unified nation. The national liberation struggles might have promoted this illustration of a classless, sexless, ageless nation and promoted a practice of historical representation that reflected this myth" (Van Coller, 1998:ix). Beskrywings soos dié van Chapman, waarin 'n geweldige groot en uiteenlopende veld gedek word, lei ook dikwels tot stereotipering (Van Coller, 1998:viii).

Buiten Chapman se minder suksesvolle poging, is die Suid-Afrikaanse literêre sisteem nog nie in sy volheid beskryf nie. Daar bestaan in elk geval onder literêre geskiedskrywers en kritici verskille van opinie of só 'n beskrywing enigsins moontlik is (Van Coller, 1998:ix).

In die lig van die voorafgaande en as gevolg van die beperkte omvang van hierdie studie is besluit om vervolgens te fokus op die vertaling van *Afrikaanse* literatuur in Nederlands.

6.2 Die oorgang van Nederlandse letterkunde na 'n Afrikaanse letterkunde

Voordat dit moontlik is om die Nederlandse en Afrikaanse literêre sisteme met mekaar te vergelyk, is dit eerstens noodsaaklik om aan te toon in watter stadium die Nederlandse letterkunde in Suid-Afrika opgehou het en die Afrikaanse literatuur begin het.

Huigen (1995:4) verwys na die Nienaber-broers se *Geskiedenis van die Afrikaanse letterkunde* waarin hulle meld dat die houding ten opsigte van Nederlands in Suid-Afrika gedurende die dertigerjare van die vorige eeu aansienlik verander het. Daar is gedurende die twintigerjare nog 'n taalstryd gestry teen Nederlands, maar na 1930 het Afrikaans heeltemal oorgeneem. Noudat Nederlands amptelik nie meer 'n bedreiging was vir Afrikaans nie, is daar nie gehuiwer om dit aan te wend as 'n versterking teen enige verdere pogings tot verengelsing nie:

(...) maar na 1930 had het Afrikaans volledig gewonnen en zocht men weer steun bij het Nederlands in de strijd tegen de verengelsing die onverminderd voortging. Dit heeft geleid tot pleidooien voor een grotere rol voor het Nederlands op school en ook tot belangstelling voor Nederlandse geschriften uit het Zuidafrikaanse verleden. De omstandigheden waren dus gunstig voor de publikatie van Hollandse skrywers in 1934 (Huigen, 1995:6).

Of die eerste Nederlandse geskrifte uit Suid-Afrika deel uitmaak van die Nederlandse of van die Afrikaanse letterkunde, is 'n saak wat volgens Huigen heelwat polemiëk ontlok het (1995:4). Hierdie vraag is na sy mening op drie verskillende maniere benader:

- Slegs tekste in Afrikaans behoort tot die Afrikaanse letterkunde.
- Tekste in Afrikaans en in Nederlands wat in Suid-Afrika geskryf is, behoort tot die Afrikaanse letterkunde.
- Tekste in Afrikaans en in Nederlands wat 'n Afrikaanse volksgees weerspieël, behoort tot die Afrikaanse letterkunde.

Huigen (1995:5) verwys na Elizabeth Conradie (1903-1939) wat in 1933 gepromoveer het met 'n proefskrif getiteld *Hollandse skrywers uit Suid-Afrika. 'n Kultuur-historiese studie. Deel I (1652-1875)*. Haar werk lei tot talle reaksies en resensies deur onder meer Abraham Jonker, E.C. Pienaar, D.F. Malherbe, P.C. Schoonees, Anna de Villiers, S.P. Engelbrecht, M.S.B. Kritzinger en Gerrit Dekker. In sy studie *D'Arbez as skrywer* meld P.J. Nienaber dat Conradie onder Afrikaanstalige letterkundiges 'n skool gevorm het, waarby hy homself en Anna de Villiers reken. Hierdie skool en hulle navoring beskou al die Nederlandse geskrifte wat in Suid-Afrika geskryf is as deel van die Afrikaanse letterkunde.

D.J. Opperman neem later ook deel aan die debat oor die begin van die Afrikaanse letterkunde. Hy stem saam dat die Nederlandse geskrifte op grond van hulle "gees en strekking" (Huigen 1995:11) as deel van die Afrikaanse letterkunde gereken behoort te word.

Ernst Lindenberg (Huigen, 1995:11) is egter ten gunste van die weglating van die Nederlandse geskrifte uit die Afrikaanse letterkunde, omdat dit volgens hom eerstens nie beskik oor estetiese kwaliteit nie, en tweedens nie in Afrikaans geskryf is nie. Alhoewel Lindenberg se siening nooit algemeen aanvaar is nie, blyk sy siening steeds in 1995 aanklank te vind:

Literatuur word in die meeste departementen Afrikaans en Nederlands in Zuid-Afrika nog steeds hoofdzakelijk vanuit esthetische criteria benaderd. Teksten, zoals de Nederlandstalige Zuidafrikaanse, die niet aan de hedendaagse smaak beantwoorden, komen dan niet voor bestudering in aanmerking (...). Anderzijds houdt men vast aan het taalcriterium, zonder dat overigens te beredeneren. Men werkt met de ongefundeerde aanname dat de Afrikaanse literatuur een afzonderlijke traditie vormt (Huigen, 1995:13).

Huigen toon vervolgens aan dat daar talle ideologiese studies verskyn het oor die stereotipering en apartheidsdienke in die Afrikaanse literatuur. In hierdie soort studies is die Nederlandstalige Suid-Afrikaanse geskrifte meesal buite beskouing gelaat. Hy verwys onder meer na die volgende twee studies wat uitgaan van die standpunt dat die ideologie van die Afrikaners uitsluitend afgelees kan word uit die Afrikaanstalige literatuur van die negentiende eeu, naamlik *Literatuur en apartheid* deur Jakes Gerwel (1983) en *Breaking the barriers* van Chris van der Merwe (1993).

Bogenoemde benadering maak volgens Huigen nie sin nie, aangesien die meeste koloniale Afrikanerliteratuur van voor 1900 immers Nederlandstalig was.

In teenstelling met Gerwel en Van der Merwe het Gerrit Komrij in sy bloemlesing *De Afrikaanse poësie in 1000 en enige gedichten* (1999:5) waarin hy die "roots van die Afrikaanse poësie probeer weergee" die Nederlandstalige gedigte ingesluit. Hierdie gedigte vorm na sy mening die basis van 'n letterkunde wat later in Afrikaans sou ontwikkel:

Aanvanklik, in die sewentiende eeu, is daar die digterlike getuienisse van hulle wat deels ontdekkingsreisigers, deels kolonialiste was. Die beeld verskuif van tekste wat noodgedwonge oor die Kaap handel tot tekste van diegene wat hulle blywend daar gevestig het. Dan, gedurende die agtiende en negentiende eeu, sien 'n mens hoe die spreektaal onstuitbaar in die offisiële Nederlands deursypel, soos 'n toneelspeler wat van agter 'n dik gordyn praat. Soms hoor 'n mens net 'n enkele woord of 'n enkele sinswending. Slegs af en toe waag 'n onskuldige siel die groot sprong voorwaarts (...) Eers aan die einde van die vorige eeu word die spreektaal die formele skryftaal. "Skryf soos jy praat" (...) Maar stadigaan verken die digters al hoe meer die grense van die Afrikaanse taal self. In die twintigste eeu lewer dit 'n poësie op wat besonder konkreet is en besonder direk, sonder om die naïwiteit en humor te verloor (Komrij, 1999:6-7).

Huigens (1995:13) verwys ook na V.A. February se teks *Mind your colour: The "coloured" stereotype in South African literature* (1981), waarin gebruik gemaak is van enkele vroeë Nederlandse tekste.

Binne die dissipline van die Suid-Afrikaanse Neerlandistiek aan universiteite (wat meesal bedryf word deur dieselfde persone as die Afrikaanse departemente) word die Nederlandstalige Suid-Afrikaanse geskrifte egter ook weggelaat. Die geskrifte word dus volgens Huigen (1995:13) twee keer oor die hoof gesien.

Terwyl die bestudering van Nederlandstalige Suid-Afrikaanse geskrifte weggelaat is as gevolg van die blinde kolle in die vakmetodiek in Suid-Afrika, is dit volgens Huigen in Nederland en Vlaandere egter doelbewus gedoen:

Juist in de tijd dat er grotere belangstelling ontstond voor koloniale literatuur (in het begin van de jaren zeventig) werd de apartheidspolitiek in Nederland en Vlaanderen in een versterkte mate als moreel en politiek probleem ervaren. Dit leidde tot de bizarre situatie dat de studie van Zuidafrikaanse literatuur verdacht werd. Je kon er niet eens met een schief oog naar kijken, zei een collega (Huigen, 1995:13).

Huigen is van mening dat dit 'n heel merkwaardige verskynsel is. Dieselfde het selde gegeld vir die literatuur uit ander lande met regerings wat aandaag was aan die skending van menseregte (Huigen, 1995:13-14).

Binne die raamwerk van die vertaalkunde - met die klemverskuiwing wat daarbinne plaasgevind het van die oordrag van tale na die oordrag van kulture - sou twee benaderings tot die oorgang van die Afrikaanse literêre sisteem na die Nederlandse

literêre sisteem gevolg kon word. Indien *kultuur* as die onderskeidende faktor beskou word, behoort die vroeë Nederlandse geskrifte *wat die Afrikaanse kultuur weerspieël* ingesluit te word by die Afrikaanse literêre sisteem. Indien *taal* egter as onderskeidende faktor geneem word, sou dit moontlik raadsaam wees om die amptelike vertaling van die eerste Afrikaanse tekste in Nederlands (C.M. van den Heever se twee romans *Somer* en *Droogte* teen om en by 1937) te beskou as die skeidingspunt tussen die Afrikaanse en die Nederlandse literatuursisteme. Dit sal dus afhang of *kultuur* of *taal* die kernkwessie is.

Voordat daar gekyk word na die raakpunte en verskille tussen die twee sisteme, word die posisie van die Vlaamse literatuur met betrekking tot die Nederlandse letterkunde eers bespreek.

6.3 Vlaamse literatuur as subsisteem van die Nederlandse letterkunde

Enige ondersoek na die Nederlandse literêre sisteem, het tot gevolg dat die navorser 'n prinsipiële besluit moet neem of die Nederlandse en Vlaamse letterkundes afsonderlik of as 'n geheel benader behoort te word. José Lambert van die Katholieke Universiteit in Leuven is van mening dat so 'n onderskeid belangrik is aangesien die politieke verbintenisse van die twee lande met Suid-Afrika verskil, en omdat die Nederlandse en Vlaamse literêre sisteme radikaal verskil (CETRA-seminaar in Italië, 1997).

Die in- of uitsluiting van die Vlaamse literêre sisteem by die Nederlandse sisteem behoort ook 'n kwessie te wees van 'n bepaalde ondersoek se probleemstelling en uitgangspunt. Indien die politieke grense of die resepsie van tekste as die maatstaf geneem word, sal die Nederlandse literatuur in België (insluitende vertalings) moontlik as 'n afsonderlike literêre sisteem benader moet word. Indien die beskikbaarheid van 'n uitgewersbedryf egter as maatstaf gebruik word, sal die Vlaamse literêre sisteem ingesluit moet word by die Nederlandse literêre sisteem. Die rede hiervoor is die afwesigheid van 'n selfstandige Vlaamse uitgewersbedryf. Daar is skynbaar nog minder sprake van 'n Vlaamse vertaalsisteem. Tydens die *Tweede James Holmes Simposium* in Utrecht (22-24 Oktober 1997) het dit aan die lig gekom dat die Vlaamse uitgewersbedryf nie kan stand hou teen die ekonomiese mag van Nederlandse uitgewers nie. Volgens Hans Vandevoorde is een van die belangrikste redes hiervoor die swak bestuur van die uitgewers. Kleiner uitgewers is opgekoop deur groteres in Nederland. Verder is daar verwys na die ooraanbod aan Nederlandse vertalers en na die feit dat Vlaamse uitgewers blykbaar eerder gebruik maak van Nederlandse vertalers in 'n poging om tekste oor die grens na Nederland te kry. Geringe verskille tussen die twee dialekte word na standaardnederlands verwerk ten einde die Nederlandse lesersmark te betrek. Blykbaar bestaan daar weerstand van die Nederlandse lesers teenoor die Vlaamse taal en word dit as 'n soort "onsuiwer Nederlands" beskou. Vir die Nederlands Literair Produktie- en Vertalingenfonds, 'n instelling wat die vertaling van tekste in en vanuit Nederlands finansier, is daar ook eers onlangs 'n Vlaamse ekwivalent gestig, naamlik die Vlaams Fonds voor de Letteren.

In die woorde van Wellek en Warren verwys Ena Jansen (1996:87) soos volg na die konsep van 'n nasionale letterkunde:

Volgens Wellek en Warren (...) is taal meesal die belangrikste determineerder by die afbakening van 'n nasionale letterkunde. Op grond van die feit dat onder andere die moderne Ierse en Amerikaanse letterkundes op 'n bepaalde stadium tog opgehou het om "colonial English" te wees, vra Wellek en Warren egter:

Is it the mere fact of political independence? Is it the national consciousness of the authors themselves? Is it the use of national subject-matter and "local colour"? Or is it the rise of a definite literary style?

Ook Nederlandse historici vra hulleself dié vrae in verband met die Vlaamse letterkunde wat immers ook in Nederlands geskryf word. Anbeek (1990:16,17) beweer nadruklik in sy "Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1885-1985" dat landsgrense, publikasiegegewens, 'n afsonderlike ontwikkelingslyn en eie temas belangriker is as 'n gemeenskaplike taal (Jansen, 1996:87).

Van Collier (2001:1-13) verwys na die polemieë wat ontstaan het na aanleiding van Anbeek se literatuurgeskiedenis waarin hy die Vlaamse literatuur geheel en al weggelaat het. In die debat wat daaruit voortgevloei het, is verskeie redes aangevoer (waaronder linguistiese, sosiopolitiese en kulturele redes) waarom die Vlaamse en Nederlandse letterkunde beskou moet word as een geheel.

Hugo Brems is dit met Anbeek eens. Hy het op sy beurt die Vlaamse poësie bespreek sonder enige verwysing na die bydrae van die Nederlandse digters. In sy artikel "De relatie tussen de Nederlandse en de Vlaamse literatuur. De teller en de noemer" (1988:34-38) poog Brems om aan te toon hoe dat die Nederlandse en Vlaamse letterkunde in die verlede kunsmatig saamgegooi is. Volgens Brems vorm die literatuur in Nederland en Vlaandere elk 'n afsonderlike sisteem met 'n eie struktuur, hiërargie, metodes en media. Hy erken dat daar wel 'n mate van oorvleueling plaasvind, maar dat dit nie genoeg is om 'n homogene sisteem te regverdig nie. Hy bespreek verder die oneweredige verdeling van mag tussen Nederland en Vlaandere en gaan selfs so ver as om die Nederlanders van koloniserings te beskuldig. In die inleiding tot Anbeek se literatuurgeskiedenis (1990:17) word die stelling gemaak dat die enigste erkenning wat vir die toekoms van 'n Vlaamse skrywer van belang is, dié is van die Nederlandse uitgewers.

Musschoot (1996:233-242) reageer op Anbeek se literatuurgeskiedenis. Hierin verskaf sy volgens Van Collier (2001:6) min konkrete redes om Anbeek se beskouing van twee afsonderlike literêre sisteme te weerspreek. Sy is egter ten gunste van 'n geïntegreerde benadering tot die Nederlandse en Vlaamse letterkundes en spreek haar soos volg daaroor uit:

(...) anders dan Anbeek wil ik pleiten voor een gecombineerd-samevattende beschrijving van de literatuur van Nederland en Vlaanderen, dat is een "verhaal"

*waarin de grote lijnen van hun gemeenschappelijke evolusie word gevolg in
het lig van de internasionale ontwikkelings, waarin ook word gewys op de
rykdom van die verskille binne dit groter geheel en waarin verder ruimte
wordt gelaten om deze verskille te verklar (Musschoot, 1996:242).*

Volgens Van Coler (2001:6) word die indruk egter geskep dat haar keuse meer gebaseer is op 'n ideologiese beginsel van kulturele en literêre eenheid as wat dit te make het met 'n metodologiese beredenering.

Van den Akker en Dorleijn (1999) toon aan hoe dat die probleem van eenheid of afsonderlikheid moontlik opgelos kan word deur die literêre veldteorie. Aan die hand van 'n bespreking oor René de Clercq, wat in beide die sisteme werksaam was, illustreer Dorleijn en Van den Akker hoe dat die beskrywing van 'n subliterêre veld lig kan werp op ooreenkomste en verskille tussen die twee letterkundes.

In breë lyne kan die ooreenkomste en verskille tussen die Nederlandse en Vlaamse literatuursisteme soos volg saamgevat word:

- Hulle beskik oor verwante tale.
- Die twee literêre sisteme word geskei deur landsgrense en afsonderlike politieke sisteme.
- Die twee sisteme se letterkundes vertoon afsonderlike temas en ontwikkelingslyne.
- Albei literêre sisteme is feitlik ten volle afhanklik van dieselfde uitgewersbedryf wat in Nederland gesetel is.

Binne die vertaalbedryf en die vertaalteorie, is die rol van uitgewers en ander subsidiërende instansies van groot belang. Deurdat die Nederlandse en Vlaamse literêre sisteme afhanklik is van dieselfde uitgewersbedryf en instansies wat vertaling finansier, is besluit om die Vlaamse en Nederlandse literatuur binne hierdie studie as deel van dieselfde polissisteem te benader. Vanweë resepsieverskille en verskillende politieke relasies met Suid-Afrika, sal die Vlaamse letterkunde slegs waar nodig onderskei word as 'n subliterêre veld.

Dit is byvoorbeeld van belang dat beide die Afrikaanse en Vlaamse kultuurgroepe 'n langdurige taal en politieke stryd in gemeen het. Sodanige stryd is geensins prominent binne die Nederlandse taalsisteem nie.

Volgens Erasmus (1998:32) neem die Vlaamse Gemeenskap ook 'n prominente plek in as buitelandse befondsers van talle ontwikkelingsprojekte in Suid-Afrika. Hulle speel na haar mening geen geringe rol in die uitwisseling van kultuur- en ander goedere nie. Van Vlaamse kant beskou, is Suid-Afrika blykbaar die belangrikste ontvanger van ontwikkelingshulp "van hierdie klein Europese gemeenskap wat nou na lang jare van stryd daarin begin slaag het om 'n eie politieke identiteit te vestig binne die federale Belgiese opset." (Erasmus, 1998:32). Alhoewel verteenwoordigers van die Vlaamse Gemeenskap graag klem daarop lê dat die Vlaamse betrokkenheid in Suid-Afrika geen spesiale verbintenis via die Afrikaanse taal impliseer nie, is dit, aldus Erasmus, tog

opvallend dat die Nederlandse/Vlaamse teenwoordigheid by die jaarlikse Afrikaanse kultuurfees, die Klein-Karoo Nasionale Kunstefees (KKNK) in Oudtshoorn, feitlik die betrokkenheid van "gekleurde" Afrikaanssprekendes oorskadu. Erasmus is van mening dat 'n mate van kulturele imperialisme hieruit afgelei sou kon word, maar dan teen die agtergrond van die volgende woorde deur Tom Lanoye: "'n Belangrike deel van kultuur is die taal van daardie kultuur. Dit is iets wat ons as Vlaminge baie goed besef. Ons is nie Vlaamse nasionaliste nie, maar wel taal-nasionaliste.'" (Erasmus, 1998:33).

6.4 Die rol van *identiteit* in die letterkunde

In *Inleiding tot die Afrikaanse letterkunde* (1965:14) word die sosiale, ekonomiese, godsdienstige en politieke beweging agter die ontstaan van die Eerste Taalbeweging in 1875 beklemtoon. Tot vandag toe speel taal 'n baie belangrike rol in die Afrikaner se identiteit: "De Afrikaner streeft ernaar, vanuit zijn taal gedefinieerd te worden. Taalerkenning is identiteitserkenning, voor hem ten nauwste verbonden met het bestaansrecht als, van oorsprong Europees, volk op de zuidpunt van Afrika" (Ester, 1993:14).

Gerrit Komrij verwoord in die inleiding tot sy bloemlesing *De Afrikaanse poëzie in 1000 en enige gedichten* (2000) die unieke verbintenis tussen taal en identiteit soos volg:

Identiteit ontleen 'n mens alleen aan sy taal. Die taal is die enigste waardevolle maatstaf vir 'n gedeelde belewenis en 'n gedeelde geheue. Taal is die domein van drome; taal is wat jy van jou moeder ontvang.

As die taal die siel is van identiteit, en dit is so, en as die poësie die siel is van die taal, en dit is so, dan is die poësie ten slotte dit waarby die voortbestaan van 'n eie kultuur staan of val.

Die noue verbintenis tussen taal en identiteit, is 'n kenmerk van die Afrikaanse letterkunde wat 'n sterk raakpunt vorm met die Vlaamse letterkundige sisteem. Hierdie tendens in die Vlaamse letterkunde is ten nouste verbonde aan 'n eeuelange stryd teen die oorheersing van Frans in België:

Na de val van Antwerpen in 1585 zijn de Zuidelijke Nederlanden in diep economisch en cultureel verval terecht gekomen. De afhankelijkheid van opeenvolgende vreemde heersers heeft geresulteerd in een culturele achterstand die meer dan twee volle eeuwen heeft geduurd. Pas in die 19de eeuw, na de onafhankelijkheidsverklaring en het tot stand komen van een zelfstandig Belgisch koninkrijk, is een nationaal Vlaams bewustzijn ontstaan en gegroeid dat zijn eigenheid op alle niveaus van de samenleving wenste te bevechten én te beveiligen (Musschoot, 1991:235).

Dié parallel tussen die Afrikaanse en Vlaamse sisteme word deur Jonckheere teruggevoer na die Anglo-Boereoorlog:

Wat Frankrijk (of het gevaar van verfransing) voor Vlaanderen was, was Engeland in zekere zin voor die Afrikanernatie. Vlaanderen had zich al eeuwen tevoren teen die Franse overmacht moeten verdedigen en als deel van de staat België (waarmee vele Vlaamse intellectuelen niet zo gelukkig waren) moest Vlaanderen zich door middel van zijn Vlaamse Beweging inzetten teen die Frans georiënteerde regering van België. Parallellen met die Afrikaners lagen dus voor de hand, niet in het minst in het discours van die opposisie van die kleine, hoofdzakelijk plattelandse gemeenschap en die grote natie met zijn imperialistiese neigings (Jansen en Jonckheere, 1999:35).

Teen ongeveer 1937 vind die eerste letterkundige vertalings van Afrikaans in Nederlands plaas, naamlik van die romans *Droogte* en *Somer* van C.M. van den Heever. Hierdie vertalings was te danke aan die inisiatief van die Vlaminge.

In die inleiding *Droogte* (1937-1938) word aangehaal uit dr. Abel Coetzee se studie *C.M. van den Heever – Die wese van sy kuns*, waarin hy die vernaamste dryfveer van die skrywer se werk verwoord en waarin die verband met die Vlaamse skrywers gestel word:

Dit is moeilik om te sê – baie moeilik. Daar is natuurlik die onberekembare drang wat die hoë ideë-wêreld in beweging bring. Maar dié ideë-wêreld het veral tot grondslag 'n diep liefde vir die Afrikaanse volk met sy hele verlede, gewoontes en ras-eienaardigheid. Mens se rassebewussyn het baie te doen met jou kunsuiting. 'n Kosmopoliet kan en sal ek nooit word nie, al hou ek van ruimte van gedagtelewe en ervaring. Die grondslag van alle Afrikaanse kunstenaars se werk moet daardie rassebewussyn wees. Elke ernstige Afrikaanse skrywer moet die nood van ons volk raaksien en dit simpatiek weergee. Dit is daarom dat ek so 'n groot liefde het vir die Vlaamse skrywers. Die volksaardige, die liefde vir eie land en klein-menselike doening is deur die beste Vlaamse skrywers onvergelyklik mooi weergegee (Van den Heever, 1937-1938:6).

Uit 'n voorwoord tot *Somer* (1936-1937) geskryf deur die destydse minister van die Unie van Suid-Afrika, dr. H.D. van Broekhuizen, word afgelei dat dié vertalings aan die inisiatief van die Vlaminge te danke was:

Dis vir my as Gesant van Suid-Afrika en as Afrikaner een van die mooiste gebeurtenisse in die kulturele lewe van Suid-Afrika en Vlaanderen dat Afrikaanse prosa en poësie oor en weer vertaal word tot lesing van Afrikaners en Vlaminge. As kultuurlande behoort Suid-Afrika, Nederland en Vlaanderen by mekaar om mekaar se rykdom op kultuurgebied te geniet en te bewonder. Van harte vertrou ek dat dit die begin sal wees van 'n skoon en heerlik(sic) saamwerk op kultuurgebied tussen hierdie so nou verbonde lande (Van den Heever, 1936-1937).

Die vroeë ontwikkeling van die Afrikaanse prosa is gekenmerk deur historiese romans wat onder meer verwys het na die onlangse Rebelle-ëra, maar ook na ver verwyderde periodes soos die koms van die Hugenote, die Bataafse regeringstyd, die

Voortrekkerlewe, die Eerste Vryheidsoorlog en die Dorslandtrek (Roos, 1998:23-24). Dié verhale het volgens Roos die literêre styl en ooreenkomstige situasie van die Vlaamse Beweging van 'n halfeeu vroeër in België weerspieël:

Soos toe moes ook nou 'n grootliks ongesofistikeerde, skaars geletterde bevolkingsgroep aangemoedig word om te lees in die eie taal wat nog nie amptelik erken is nie. Dit was, soos die Vlaamse romans, ook werke waarvan die strekking 'n verslane volksgroep moes aanspoor om oor die eie identiteit, kultuur en toekomsstrewes 'n groter sekerheid te kry deur onder andere hulle verlede te idealiseer, romantiese volkshelde te skep, en dit wat nie tot die groep gereken kon word nie te demoniseer (Roos, 1998:24).

Tydens 'n werkswinkel in 1997 oor die vertaling van Afrikaanse literatuur in Nederlands (Utrecht, Nederland) het die Nederlandse literatuurwetenskaplike, Douwe Fokkema, met effense minagting en irritasie verwys na sommige Afrikaners se neiging om taal en identiteit gelyk te stel aan mekaar. Hierdie uitspraak is gemaak na aanleiding van 'n bespreking oor die Afrikaners se vrees dat hulle taal gaan uitsterf binne die konteks van die nuwe Suid-Afrika. Volgens Fokkema is taal immers in die eerste plek 'n kommunikasiemiddel en behoort dit die Afrikaner se eerste prioriteit binne die nuwe Suid-Afrika te wees om kommunikasie en integrasie tussen die verskillende taalgroepe te bevorder. Hy het wel erken dat Nederland nog nooit in 'n felle taalstryd gewikkel was nie en dat dit moontlik een van die redes is waarom hulle nie daartoe geneig is om taal uitsluitlik en primêr aan hulle identiteit te koppel nie.

Volgens Piet Erasmus (2002) word taal en identiteit nie deur alle Afrikaanssprekendes só gekoppel nie. Met die ontstaan van die Afrikanervolk het kultuur- en taaloorwegings na sy mening aanvanklik nie gedomineer nie. Die neiging om onderskeid te tref tussen rasse en te dink in die opposisie van "ons"/ "hulle", was wel volgens hom van die begin af 'n bakermat in die ontwikkeling van die Afrikaner se groeidentiteit. Hierdie neiging manifesteer vandag nog: "(A)t present the Afrikaners are still attempting to understand and present 'themselves' on the basis of markers such as distinct, separate culture, an own territory, a unique shared (common) destiny, etc." Te midde van die hoë tempo van veranderlikheid binne die huidige postmoderne samelewing, is sodanige afbakening van groeidentiteit nie moontlik nie: " – thus the present uncertainty among Afrikaners concerning a suitable way of understanding 'themselves' from the point of view of 'the others'" (Erasmus, 2002: 2). Erasmus kom tot die gevolgtrekking dat die misbruik van mag, kultuur en identiteit deur die Afrikaner nie voor die deur van die Afrikaanse taal gelê kan word nie, omdat dit *mense* is wat inhoud gee aan hulle bestaan en lot: "Human beings are not simply passive victims of unavoidable, arbitrary processes of assimilation, identification or abuse of power." Hy is van mening dat taal, kultuur en identiteit nie noodwendig binne 'n multikulturele konteks opgeoffer hoef te word nie. Alhoewel die beskikbaarheid en kompetisie tussen die onderskeie rolspelers wel 'n beslissende rol speel in groepeerhoudinge, rus die onus steeds op individue om keuses te maak tussen die verskillende beskikbare opsies.

Gitte Postel (1993:486) bied weer 'n ander verklaring vir die prominensie van identiteit binne die Afrikaanse letterkunde. Sy koppel die verskynsel aan die Afrikaner se poging om kulturele mites in die taal gevestig te kry.

Binne elke kultuur is identiteit volgens Postel gedeeltelik opgebou uit mites: "die als rode draden zijn terug te vinden in de literatuur". Terwyl hierdie mites binne die Nederlandse en die Europese kultuur oor die jare heen deel geword het van 'n tekstuele werklikheid, verwys dit in Suid-Afrika nog direk na die alledaagse werklikheid:

Om een fundament te creëren voor hun cultuur, hebben zij hun eigen mythen moeten maken, waarmee ze zich konden loswerken van hun Europese achtergrond en zich vasthechten in Afrika. Er waren niet genoeg relevante teksten voorhanden om draden naar te spinnen en bovendien bood fictie alléén onvoldoende houvast voor de verankering van een culturele traditie in een vreemd land (Postel, 1993:487).

Die gevolg is dat die sosiale en fisiese omgewing gemitologiseer is en in verhale weergegee is. Hierdie verhale moes die verbondenheid met die omgewing eksplisiet stel omdat dit nie soos in die geval van die Westerse of die inheemse swart Afrika-literatuur (met hulle tradisie van orale literatuur) vanselfsprekend was nie. Postel dui aan dat mites onder meer geweef is uit die Suid-Afrikaanse koloniale geskiedenis; uit die byna religieuse verband tussen die Boer en sy grond; uit hul relasie met die inheemse bevolking; ensovoorts.

Sy verwys na 'n konferensie wat in 1989 by die Victoria-watervalle in Zimbabwe gehou is. Talle Suid-Afrikaanse skrywers en vryheidstryders het die konferensie bygewoon om te besin oor die verband tussen literatuur en politiek. Aan die einde van die konferensie het die aanwesiges hulle eensgesindheid met die ANC uitgespreek en hulle daartoe verbind om by te dra tot die stryd om 'n demokrasie in Suid-Afrika.

Minder as 'n jaar na die konferensie het Albie Sachs tydens 'n ANC-byeenkoms die uitdagende stelling gemaak dat enige skrywer wat steeds literatuur as 'n wapen in die stryd gebruik eintlik verban moet word. Sy lesing het volgens Postel uiteenlopende reaksies uitgelok: "Hoe kon iemand die altijd gezegd had alles in dienst te willen stellen van de toekomst van Zuid-Afrika zijn standpunt in één keer 180 graden laten draaien?" (Postel, 1993:487).

Postel is van mening dat dit nie Sachs se bedoeling was om literatuur van enige politieke funksie ontdaan te maak nie, maar dat hy slegs wou aangetoon dat 'n nuwe fase aangebreek het en dat die voortgesette gebruik van stereotipe teenstellinge en estetiese ondergeskiktheid in die Suid-Afrikaanse literatuur eerder stremmend as stimulerend sou wees.

Die benutting van literatuur om politieke en sosiale ruimtes op te eis of te beveilig, is volgens Postel (1993:487) ook inherent aan die Nederlandse en Europese kultuur. Die

verskil is egter dat dit in hulle geval op die agtergrond is en 'n sekondêre rol in die literatuur speel, terwyl dit in Suid-Afrika nog prominent is.

In Nederland kan daar volgens Postel 'n afstand gehandhaaf word tussen die estetiese en die etiek omdat 'n waardestelsel in Nederland min of meer gevestig is:

Ons land functioneert, we zijn redelijk tevreden met ons politieke, sociale en esthetische stelsel. Er zijn geen al te grote tegenstellingen die overbrugd moeten worden, er is geen onzekere toekomst die ons dwingt onze grenzen te trekken en onze normen en waarden expliciet te maken (Postel, 1993:487).

Westerse lesers kan dit bekostig om vanuit 'n meer estetiese oogpunt na literatuur te kyk: "Het is een luxe die je je vanuit een stabiele samenleving kunt veroorloven" (Postel, 1993:490).

Wanneer 'n vasgestelde en bevredigende sosiale werklikheid egter ontbreek en wanneer die mens meer blootgestel is aan verandering as aan stabiliteit, moet daar volgens Postel juis interaksie plaasvind tussen etiek en die estetiese ten einde 'n samehangende orde te kan skep waarmee soveel as moontlik mense kan identifiseer (Postel, 1993:488).

Ook ten opsigte van die meer onlangse Afrikaanse letterkunde, is Postel van mening dat die Afrikaners met die verloop van tyd besef het dat politieke en sosiale verandering in hul land onvermydelik was. Die apartheidsstelsel met sy netjiese verdeling van blank en swart was nie meer van toepassing nie. Gevolglik het die land 'n identiteitskrisis beleef. Daar is verwoed gepoog om 'n nuwe beeld te vorm vir 'n *nuwe* Suid-Afrika. Dit is egter 'n moeisame proses, veral as daar aan alles wat saakmaak getorring word: die politiek, taal, etiek, esteties, ensovoorts. Elke boek wat in Suid-Afrika verskyn het, was 'n onderdeel van hierdie herstruktureringproses:

Elke tekst is een standpunt, zelfs wanneer het een poging is om de waarde of zin van stellingname te ontkennen. Want elke tekst is onderdeel van een literaire traditie, en elke traditie heeft haar wortels voor een deel in een sociale werkelijkheid, en geen enkele sociale werkelijkheid is waarde vrij. En bovendien is elke tekst onderdeel van een culturele ontwikkeling die te maken heeft met de invulling van het toekomstige Suid-Afrika (Postel, 1993:488).

Sosiale onsekerheid maak dus volgens Postel die vooropstelling van etiese kwessies in die letterkunde relevant. Sy verwys vervolgens na die roman *Foe* deur J.M. Coetzee. Volgens haar sal so 'n teks byvoorbeeld nie noodwendig dieselfde gelees word in Nederland as in Suid-Afrika nie. In die Weste sal hierdie teks waarskynlik gelees word as 'n postmodernistiese teks met intertekstuele verwysings (na Defoe se *Robinson Crusoe*) en as 'n teks wat handel oor die mag van taal, die onbeheersbaarheid van die werklikheid, ensovoorts. Die roman handel egter ook volgens Postel oor Friday, 'n swart slaaf, wat geen tong het nie en dus nie kan praat nie. Indien die teks gelees word met die idee dat die maatskaplike werklikheid nie belangrik is vir die betekenis van die teks nie, dan sou die teks geïnterpreteer kon word as 'n herskrywing van Defoe se teks. Indien die

teks egter gelees sou word teen die literêre en historiese konteks van Suid-Afrika sou dit in die eerste plek 'n verhaal word oor apartheid en sou intertekstualiteit 'n sekondêre rol speel:

Voor een Nederlandse criticus zegt de verwijzing naar Zuid-Afrika waarschijnlijk iets over de plaats die Coetzee's boek inneemt in de postmodernistische literatuur. Maar binnen Zuid-Afrika is het eerder zo dat de postmodernistische verwijzing naar Robinson Crusoe iets zegt over de plaats die Coetzee's boek inneemt in Zuid-Afrika (Postel, 1993:489).

Die afskaffing van apartheid beteken volgens Postel nie dat politiek en literatuur voortaan niks met mekaar te make sal hê nie. Net soos wat dit die geval was in Europa en in Nederland, behoort die politiek in die literatuur egter al hoe minder eksplisiet te word indien die samelewing 'n sekere mate van stabiliteit verkry en groter vryheid toegelaat word.

6.5 Sosiopolitieke verskille

Riana Barnard (1998:64) identifiseer nasionalisme as een van die opvallendste kragte binne die breër Suid-Afrikaanse sosiale sisteem en ideologie. Die term kom nie net herhaaldelik voor in algemeen-historiese handleidings nie, maar ook in Afrikaanse en Suid-Afrikaanse literatuurgeskiedenis. Sy verwys onder meer na Coetzee (1990) se alternatiewe literêre geskiedskrywing, genaamd *Letterkunde & Krisis - 'n Honderd jaar Afrikaanse letterkunde en Afrikaner-nasionalisme*. Hierin verklaar Coetzee dat die ontwikkeling van die Afrikaanse letterkunde sedert 1875 tot 'n groot mate aangespoor was deur 'n nasionale bewussyn en die behoefte om daardie ideologie deur die taal en letterkunde te onderskraag. Sodoende is die letterkunde volgens Coetzee van die begin af geplaas binne 'n politieke arena en behoort dit binne daardie arena bestudeer te word (Coetzee in Barnard, 1998:64).

J.C. Steyn skryf in *Tuiste in eie taal* (1980:431) dat "steun van die nasionaliteitsgevoel Afrikaans in sy geskiedenis ten goede gekom (het) (...). Die oplewing van nasionalisme teen 1880 het aan Nederlands enkele regte in die Kaapkolonie besorg. Dit was egter nie genoeg om die verengelsingsproses te stuit nie en met die verswakking van die nasionaliteitsgevoel voor die Jameson-inval en die Tweede Vryheidsoorlog het die denasionalisering van Afrikaners in die Kaapkolonie en selfs die republieke al erger geword. Die Tweede Vryheidsoorlog het die denasionalisering laat afneem, maar eers die oorwinning van die Nasionale Party in 1924 het die gebruik van Afrikaans bevorder. Van staatsweë het Afrikaans nie tot sy reg gekom onder 'n nie-Nasionale bewind tussen 1939 en 1948 nie; dit kon eers weer gebeur na die N.P.-oorwinning van 1948."

Daar kan dus onomwonde aanvaar word dat nasionalisme funksioneer as 'n "inisiërende en genererende krag binne die Afrikaanse literêre sisteem van die twintigste eeu" (Barnard, 1998:66).

Hierdie noue verbintenis tussen die literatuur en politiek is veral waarneembaar in die poësie van N.P. van Wyk Louw en D.J. Opperman. Na aanleiding van die negatiewe reaksie op die twee bloemeslings *N.P. van Wyk Louw: 'n Keur uit sy gedigte* (1960) en *D.J. Opperman: 'n Keur uit sy gedigte* (1960) wat in Nederland uitgegee is deur G.A. van Oorschot, kom Ena Jansen (1996:68) tot die gevolgtrekking dat dit juis om politieke besware is dat Opperman en Louw nie deur die Nederlandse letterkundiges aanvaar is nie:

(...) die Tweede Wêreldoorlog (was) 'n belangrike emosionele en meningsvormende krag in die Nederlandse kultuur en dit beïnvloed beslis die Nederlandse resepsie van literatuur wat onder meer oor rasseverhoudings gaan. Die spesifiek Suid-Afrikaanse gegewe van Van Wyk Louw en Opperman se poësie, die feit dat Afrikaanse digters ná 1948 gesien word as lede van die "heersende klas" en dat 'n Afrikaanse regering wette maak wat steeds meer ooreenkomstig het met dié van Nazi-Duitsland, blyk 'n inhoudelik onverteerbare gegewe vir baie Nederlandse kritici te wees. Enige suggestie van simpatie vir "Übermensch"-teorieë of rassisme word gou in 'n skrywer se werk geïdentifiseer en ten sterkste afgekeur (Jansen, 1996:68).

Die Tweede Wêreldoorlog het die Nederlanders dus geweldig sensitief gemaak vir enige vorm van ekstreme nasionalisme, outoritêre neigings of enige iets wat na rassisme lyk. Jansen skryf die feit dat Van Wyk Louw en Opperman se digkuns aan veel meer kritiek blootgestel was as die van Eybers, hoofsaaklik toe aan die aard van hulle tematiek. Nordholt se kommentaar in *Het Parool* (4.2.1961) op Van Wyk Louw se digkuns lui soos volg: "Maar de eenzame dichter vond een verbondenheid met zijn volk en land, die ons nie altijd zo aantrekkelijk aandoet" (in Jansen, 1996:68).

Aad Nuis het Opperman se poësie verkies bo dié van Van Wyk Louw (Jansen, 1996:69). In *Vrij Nederland* van 8 Oktober 1960 wys Nuis daarop dat land, volk en geskiedenis 'n veel groter rol speel in die digkuns van Opperman as in Elisabeth Eybers se digkuns (laasgenoemde se digkuns is met entoesiasme in Nederland ontvang). Volgens Jansen is die feit dat beide Van Wyk Louw en Opperman ná die Van Oorschot-bundels nooit weer in Nederland gepubliseer is nie, tot 'n groot mate toe te skryf aan politieke voorkeure. Na die Tweede Wêreldoorlog het politiek grootliks die maatstaf geword waarvolgens letterkunde in Nederland beoordeel is (Jansen, 1996:36).

Bogenoemde siening van Jansen is egter aanvegbaar. Benewens die politieke en nasionalistiese aard van Van Wyk Louw en Opperman se digkuns, is dit meer waarskynlik dat dit die sterk Suid-Afrikaanse inslag en verwysingsraamwerk van dié digters se tekste is, wat vervreemding bewerkstelling by die lesers binne die Nederlandse sosiokulturele konteks. Elisabeth Eybers se digkuns is meer universeel van aard en minder gebonde tot die Suid-Afrikaanse konteks. Veral nadat sy haar in Nederland gevestig het, het sy ook begin om die Nederlandse konteks by haar digkuns te betrek. Dié soort integrasie van Nederlandse "landskappe" het moontlik met die verloop van tyd 'n norm geword vir die aanvaarbaarheid van Afrikaanse literatuur in Nederland. Ook Etienne van Heerden (in bv. sy roman *Kikoejoe*) en Riana Scheepers (in onder meer die

kortverhaalbundel *Feeks* – vergelyk die bespreking in hoofstuk 8) betrek dikwels aspekte uit die Nederlandse en/of Belgiese sosiokulturele sisteem in hulle werke.

In die hoogbloeit van die sosiopolitieke konflik in Suid-Afrika, het letterkunde 'n sentrale funksie vervul. Dit het fasette van die Suid-Afrikaanse samelewing belig wat andersyds verborge sou gebly het. Hans Ester (1993:249) is van mening dat inligting wat deur middel van die letterkunde verskaf word aangaande die sosiale realiteit, dikwels 'n groter effek kan hê op die leser as in die geval van gedokumenteerde inligting omdat die leser met al sy emosies by die vertelde gebeure betrek word. Hiervolgens funksioneer die literatuur as maatstaf om verskynsels aan te toon wat nie aan die oppervlakte van die sosiale en politieke lewe sigbaar is nie.

Alhoewel André P. Brink nie geassosieer wou wees met die rol van 'n sosiaal betrokke, realistiese skrywer nie, is sy werke van buite Suid-Afrika nogtans vanuit so 'n perspektief gelees (Ester, 1993:249). Breytenbach en Brink was twee van die mees vertaalde Afrikaanse skrywers in Nederland vanweë die belangrike rol wat hulle gedurende die apartheidsjare gespeel het in die Nederlandse meningsvorming oor Suid-Afrika.

Die voortgesette toename in vertalings na die opheffing van apartheid is verteenwoordigend van 'n positiewe verandering in die Nederlanders se gesindheid as gevolg van die verbeterde politieke situasie in Suid-Afrika.

6.6 Oorloë as raakpunt

Oorloë het in beide die Nederlandse (ingesluit die Vlaamse subsisteem) en die Afrikaanse literatuursisteme neerslag gevind en 'n belangrike rol daarin gespeel. Adriaan van Dis (in Van Ree, 1996:21) het die konfliktsituasies in die Nederlandse en Afrikaanse literatuur uitgesonder as 'n wesenlike ooreenkoms tussen die twee literêre sisteme.

Musschoot (1996:240) onderskei tussen die aard van oorlogsliteratuur in Nederland en dié in België rondom die Eerste Wêreldoorlog:

Het is van fundamentele betekenis geweest dat Vlaanderen tijdens de Eerste Wereldoorlog het strijdperk was van Europa en vier jaar lang in diepe ellende werd ondergedompeld, terwijl Nederland neutraal kon blijven. Uit de directe confrontatie met geweld en imperialisme wordt een andere literatuur geboren dan uit een omgeving die de gebeurtenissen vanop een veilige afstand gadeslaat (Musschoot, 1996:240).

Die Nederlandse literatuur vertoon egter veral die invloed van die Tweede Wêreldoorlog. Jacques van der Elst (1990) verwys na die verskillende maniere waarop die oorlog manifesteer in die Nederlandse literatuur van vóór, gedurende en ná die Tweede Wêreldoorlog. Volgens hom het dié oorlog ("as 'n sosiale geweldsgebeure") 'n sterk invloed uitgeoefen op die Nederlandse literatuur: "Dit het sy dosis heldeverering en ontluistering opgelewer. Die nasiddering van die Tweede Wêreldoorlog, die verwerking

van die verlede, het (...) nog nie opgehou nie. Solank die verlede nog steeds in herinnering geroep word, ook buite die teks om, is dié verlede nog nie verteer nie en sal die teksproduksie (...) van oorlogsliteratuur steeds voortgaan" (Van der Elst, 1990:124).

Rolf Wolfswinkel bespreek die Nederlandse skuldgevoel met betrekking tot die Tweede Wêreldoorlog en hoe dit in hulle naoorlogse prosa geprojekteer word, breedvoerig in *Tussen landsverraad en vaderlandsliefde. De collaboratie in naoorlogs proza* (1994) (vergelyk 5.3).

Wolfswinkel was saam met Chris van der Merwe ook verantwoordelik vir die samestelling van die teks *De helende kracht van literatuur* wat in 2002 by die uitgewery In de Knipscheer in Nederland verskyn het. Die bundel is saamgestel uit verwerkte referate wat gelewer is by 'n simposium in Julie 1998 aan die Universiteit van Kaapstad. Die tema van die simposium was die terapeutiese en helende funksie van literatuur soos wat dit manifesteer in die Afrikaanse en Nederlandse oorlogsprosa. Twee oorloë was prominent in die besprekings, naamlik die Tweede Wêreldoorlog in die geval van Nederland, en die Suid-Afrikaanse bosoerlog wat geduur het van die sestiger- tot die tagtigerjare. Volgens die samestellers van die bundel, is daar ten spyte van die uiteenlopende gang van die geskiedenis in die twee oorloë, wel fundamentele menslike vrae wat in albei die oorloë na vore kom en wat veral in die letterkundes tot uiting kom. Gemeenskaplike kwessies waarna verwys is, is die volgende: "die teenstelling tussen 'goed' en 'fout'; die konfrontasie van die pynlike verlede; die verwerking van skuld; die ideologiese ballas van die verlede – wat is nog bruikbaar van die mengsel van nasionalisme, godsdienis en patriargie? En bowenal: hoe word die vyandskap van die verlede versoen – hoe kan die 'ek' en 'die ander' mekaar leer ken en vertrou?" (Wolfswinkel en Van der Merwe, 2002:12).

Van der Merwe het in sy bydrae, "Afrikaanse en Nederlandse oorlogsverhale: 'n vergelykende perspektief" (Wolfswinkel en Van der Merwe, 2002:203) gestel dat daar slegs sprake kan wees van heling deur literatuur indien daar aan die volgende twee vereistes voldoen word: 1) die trauma moet in verhale omskep word, en 2) die leser moet deur middel van identifikasie met die gebeure kan deel hê aan die trauma.

Ander geweldsituasies wat in die Nederlandse letterkunde voorkom is onder meer die Nederlands-Indonesiese konflik¹.

Benewens die vroeë grensoorloë, word die Afrikaanse literêre sisteem gekenmerk deur 'n bloedstreep van Zoeloe-oorloë en ander oorloë met die plaaslike bevolking, die twee Vryheidsoorloë, en ander meer onlangse konfliktsituasies. In "Afrikaanse literatuur oor die gewapende konflik in Suid-Afrika sedert 1963. 'n Voorlopige verslag" (Van Coller, 1990) is talle werke opgeneem wat direk of indirek te make het met die situasie van gewapende konflik in Suider-Afrika.

Die vroeë Afrikaanse letterkunde oor die Anglo-Boereoorloë het na Ester (1993:309) se mening gepaard gegaan met letterkundige vorme wat toeganklik was vir 'n breë leserspubliek in Europa. Die Europeërs en veral ook die Nederlanders en Vlaminge het

hulle vereenselwiging met die literatuur oor die Boere-oorloë. Hierdie tendens was onder meer 'n vorm van opstand teen die elitistiese literêre kultuur wat in die eerste dekades van die twintigste eeu in Europa bestaan het (Ester, 1993:309).

6.7 Die Nederlandse Tagtigers en Afrikaanse Dertigers

Volgens Heinrich Ohlhoff (1998:67) was die vroegste Afrikaanse digters soos Leipoldt, Totius en Toon van den Heever teen die dertigerjare so te sê uitgeskryf: "Die meeste het, sy dit dan voorlopig, gaan swyg en daar was nie dadelik 'n nuwe bewuste geslag om hulle op te volg nie." Daar vind egter kort daarna 'n merkwaardige wending plaas en binne die bestek van twee jaar tree 'n hele nuwe geslag digters na vore. Die beweging van die Afrikaanse Dertigers is gekenmerk deur 'n oorheersing van die digkuns.

Kannemeyer beskryf die Dertigers se digkuns as 'n wegswaai van die tradisionele Afrikaanse *motiewe*-kuns en 'n ontwikkeling in die rigting van 'n persoonlike belydenispoësie (1988:129). Die *nuwe* literatuur is meer individualisties, maar daar is ook 'n fokus op dit wat eie is aan die volk. Digters wat hulle intrede in hierdie tydperk maak, is onder meer C.M. van den Heever met *Deining* (1932), W.E.G. Louw met *Die ryke dwaas* (1934), N.P. van Wyk Louw met *Alleenspraak* (1935), Uys Krige met *Kentering* (1935) en Elisabeth Eybers met *Belydenis in die skemering* (1936). Ook I.D. du Plessis se bundels *Stryd* (1935) en *Vreemde liefde* (1937) is volgens Kannemeyer gekenmerk deur die meer persoonlike biegeners. Hettie Smit se belydenisroman *Sy kom met die sekelmaan* (1937) sluit by hierdie kunsvorm aan.

Ohlhoff (1998:67) meld dat hierdie digters binne die groter Afrikaanse sosiopolitieke sisteem onder meer gekonfronteer was met die verskynsel van nasionalisme. Dit was nie meer vir hulle nodig om te stry vir die regte van Afrikaans nie, maar hulle moes nuwe moontlikhede binne die literêre sisteem ondersoek en skep. Vanweë die kort geskiedenis van die Afrikaanse literatuur was daar nie soveel om op terug te val nie en het hulle hul dikwels gewend tot literatuur uit ander tradisies soos die Nederlandse. Ohlhoff (1998:68) verwys na A.P. Grové se samevattende siening van die Dertigers se poësie:

Kortom, die Dertiger-digters bring 'n groter volwassenheid in die Afrikaanse digkuns. Waar ons tot dusver in hoë mate volkskuns gehad het, het die digkuns nou 'n professionele karakter begin kry. Skryf was nie langer 'n vermaaklike spel nie; vir die ernstige digter het dit 'n vak geword, 'n bewuste taak. Hy sing nie meer soos die windswael nie, maar hy word in sommige gevalle gedryf deur 'n besete wil om iets moois en duursaams voort te bring. Die volksdigter van weleer word vakman wat diep nadink oor die probleme en beginsels van sy werk. Hy gaan sy eie gedigte meet aan buitelandse modelle, die geskrifte van sy voorgangers krities bestudeer, om hulle te toets, maar ook om duidelik vas te stel watter terreine nog onontgonne is.

Daar kan 'n duidelike parallel getrek word tussen die digkuns van die Afrikaanse Dertigers en dié van die Nederlandse Tagtigers. Laasgenoemde was 'n avantgarde-

beweging in Nederland. Dié herlewing in die Nederlandse letterkunde van die negentiende eeu is die gevolg van die veroudering van bepaalde sosiokulturele opvattinge van die Viktoriaanse tydperk. Die hele Wes-Europa het sedert die Frans-Duitse oorlog van 1871 diepgaande veranderinge beleef, veral ten opsigte van die politiek en ekonomie. Die Vlaamse ekwivalent vir hierdie beweging het tot stand gekom na 1890 en was gesentreer rondom die tydskrif *Van Nu en Straks*.

Die Tagtigers se lewenshouding en literêre opvattinge verskil van hulle voorgangers in die sin dat dit 'n reaksie was op 'n sogenaamde *predikantpoësie* wat ondergeskik was aan morele, godsdienstige en huislike waardes. *Gevoel* is steeds aanvaar as die bron van alle kunsuiting en in daardie opsig het die Tagtigers romantici gebly (De Vooys en Stuiveling, 1971:123). Die voorlopers van hierdie beweging word beskou as Jacques Perk, Willem Kloos, Albert Verwey, Lodewijk van Deyssel, Frederik Willem van Eeden en Herman Gorter. Hulle digkuns is gekenmerk deur die ontginning van taalmoonlikhede deur middel van nuwe beelde en woorde om uitdrukking te gee aan hulle individuele emosies. Die digkuns van hierdie tydperk het tot 'n groot mate sentreer rondom die digter se persoonlike psigiese toestand. Digterskap het beteken dat iemand wat dig, vorm gee aan sy eie persoonlike lewenservarings. Dit is 'n reaksie op die didaktiese poësie van hulle voorgeslag. Hulle gedigte wil nie die leser bring tot enige wysgerige of maatskaplike insigte nie. Dit is kuns ter wille van kuns deurdat die digter sy lewe in diens stel van die skoonheid van die woordkuns (De Vooys en Stuiveling, 1971:123-131).

Die persoonlike belydenispoësie van die Afrikaanse Dertigers met hulle klem op nuwe taalontginning, individualisme en die mooiheid van die poësie sluit dus nou aan by die poësie van die Nederlandse Tagtigers.

6.8 Nederlanders skryf ekspressionisties terwyl Afrikaners nog volkskuns skryf

Die term *Ekspressionisme* kom vir die eerste keer in 1901 in Parys voor in 'n beskrywing van die skilder Julien Auguste Hervé se werk. Dit is ook later in verband gebring met die werke van skilders soos Cézanne, Matisse en Van Gogh. Die Duitse skrywer Kurt Hiller het die term in 1912 oorgedra van die skilderkuns na die literatuur. Sedertdien word die term binne die letterkunde veral geassosieer met 'n Duitse beweging wat tussen 1910 en 1925 geheers het en 'n wêreldwye invloed op literatuur uitgeoefen het (Blumer in Cloete, 1992:94).

Voor die Eerste Wêreldoorlog was die Ekspressionisme hoofsaaklik 'n estetiese en 'n filosofiese beweging. Die vroeë ekspressioniste is sterk beïnvloed deur Nietzsche se kritiek op die Europese kultuur. Die moderne lewe is as sinneloos en chaoties beskou en die tegnologie, wetenskap en staat is verwerp. Na die Eerste Wêreldoorlog het die Ekspressionisme 'n beweging geword wat te velde getrek het teen alle magte wat verantwoordelik gehou kon word vir die lyding en vernietiging van die mensdom gedurende die oorlog. Hulle was gekant teen dinge soos meganisasie, industrialisasie, kapitalisme, militarisme en geweld. Daarteenoor was hulle ten gunste van sosialisme,

kommunisme, pasifisme en anargisme. Die gedagte van medemenslikheid het egter die kern van hulle fokus geword. Vir die Ekspressioniste is die innerlike lewe van groter waarde as die uiterlike bestaan. Hulle wou die essensie van die bestaan in hulle kuns vasvang en verkondig en nie die werklikheid, die skyn, 'n atmosfeer of 'n gevoel nie. Die primêre maatstaf vir ekspressionistiese kuns is nie die skoonheid of artistieke waardigheid nie, maar die krag van die uitdrukkingsvermoë. Volgens Blumer (Cloete, 1992:94) was een gemeenskaplike tendens binne die Ekspressionisme die neiging om eerder *types* voor te stel as karakters en om te beweeg in die rigting van abstraksies en simbole. Daar is wegbeweeg van die getroue afbeelding van die sogenaamde uiterlike werklikheid na die uitbeelding van die innerlike wat as die eintlike werklikheid beskou is. Die kuns neig dus om baie subjektief te wees. Na 1925 verloor die Ekspressionisme gou sy trefkrag. Dit was 'n rigting wat teen die samelewing gerebelleer het, maar geen alternatiewe vir die samelewing kon voorstel nie. Elemente van die Ekspressionisme het voortgeleef in die Dadaïsme en die Surrealisme (vergelyk 6.9).

In België het dié rigting ontstaan met Paul van Ostaïen se debuut in 1916. As gevolg van die onrustige politieke omstandighede in België na die Duitse besetting, word die Ekspressionisme hier 'n politieke en estetiese stroming. Die kunstenaar moet uitdrukking gee aan die wroeging waarmee hy dinge skeep, maar die kuns is nie 'n nabootsing van die werklikheid nie.

In Nederland was die kunstenaars egter minder gemoeid met sosiale, morele en politieke sake. Dit kan toegeskryf word aan die meer neutrale posisie van Nederland gedurende die Eerste Wêreldoorlog. Hulle het die klem geplaas op die kunstenaar se sielelewe. Hulle het 'n broederlike, universele en kosmopolitiese bestaan nagestreef. Herman van den Bergh en Hendrik Marsman is as die belangrikste Nederlandse Ekspressioniste beskou. Die Nederlandse Ekspressioniste het eers na 1920 kontak opgeneem met die Belgiese en Duitse Ekspressioniste (Blumer in Cloete, 1992:95).

Dié beweging het egter nooit werklik in die Afrikaanse letterkunde neerslag gevind nie. Die Afrikaanse letterkunde van 1900-1930 kan beskryf word as 'n koloniale letterkunde wat gekenmerk is deur die opkoms van die Tweede Taalbeweging, die strewe na politieke bevryding en die stryd om die amptelike erkenning van Afrikaans. Volgens Henriette Roos (1998:23) het die Afrikaanse prosa wat in dié tyd verskyn het geen eenvormige aard en styl vertoon nie. Die bekendste werke het 'n volkse bestaan gereflekteer. Daar is hoofsaaklik geskryf oor die pas afgelope Anglo-Boereoorlog en oor ander tydperke uit die Suid-Afrikaanse geskiedenis. Onder die skrywers van historiese romans is J.H.H. de Waal as toonaangewend gereken met sy romans *Johannes van Wyk* (1904) en *Oupa en sy kleindogters* (1923). Ander minder suksesvolle skrywers was onder meer A. du Biel, J.H. Malan, P. Meyerink en N.H. Theunissen. Hierdie skrywers se verhale het sterk herinner aan die werk van die negentiende-eeuse Nederlandse romansier Jacob van Lennep wie se historiese romans toe nog in Suid-Afrika gelees is. Daarin word vlekkelose helde en engelagtige heldinne uitgebeeld, terwyl die vyand die koloniale regerings is. Die aktuele sosiopolitieke bestaan van die Afrikaner vorm die agtergrond van die bekendste prosawerke uit die periode na 1902 tot 1930. Temas soos verstedeliking en die

armblankevraagstuk figureer sterk. As 'n teenpool kom die plaasroman gedurende dieselfde tyd op die toneel (Roos, 1998:24).

Alhoewel Langenhoven algemeen beskou word as die skrywer wat die oorgang gemaak het van populêre volkskuns na werke van letterkundige gehalte, sluit sy *Sonde met die bure* (1921) en *Herrie op die ôu tremspoor* (1925) aan by 'n volkse romantiek.

Die prosa van die eerste vyf en twintig jaar van die twintigste eeu word soos volg deur Roos (1998:27) opgesom:

Die dominante literêre kode was dus 'n volkse romantiek; die blik op die eie groep was idealiserend en bevestigend; die verhale het mites en helde uit die eie verlede geskep; die eie geskiedenis is geïnterpreteer as 'n gang van Goddelike bestiering. Die ideologies onverskilliges, teenstanders of mededingers is as vyande van die hele groep geïdentifiseer. Soos in die politieke arena is die chauvinisme oorgedra na die verhaalwêreld toe.

6.9 Nederlandse Vyftigers en die Afrikaanse Sestigters

Die Nederlandse literatuur om en na die Tweede Wêreldoorlog weerspieël 'n radikale verandering in die mens se siening van die werklikheid en kuns: "de *nieuwe* literatuur is die van het *onthuisterde* proza, dat gekenmerkt wordt door een uitzichtloos nihilisme" (Musschoot, 1996). Dit is beïnvloed deur 'n mensebeskouing wat gespruit het uit die geweldige ontugtering wat die twee wêreldoorloë meegebring het: "Die geloof aan die estetiese, die mooie en die verheffende het 'n geweldige knou gekry" (Van der Elst, 1981:51). Die aanvoerder van die Nederlandse Vyftigers, Lucebert, het volgens Van der Elst verdoemend afgereken met die Tagtigerverheerliking van die skoonheid in sy gedig "Het orakel van Monte Carlo". Ander digters van hierdie tydperk is onder meer Gerrit Kouwenaar, Theo van Doesburg, Hans Andreus, Jan Elburg, Remco Campert en Simon Vinkenoog. Vlaamse skrywers wat ook tot hierdie beweging toegetree het, is onder meer Hugo Claus, Louis-Paul Boon en Jan Walravens. Vir die digters van Vyftig het die skoonheidsverheerliking van die Tagtigers geensins meer sin gemaak nie. Daar word soms na hulle poësie verwys as *eksperimentele poësie*. Hierdie term is daaraan toegeken omdat die digter nie meer die taal beheer het nie, maar beheer en gelei is deur die taal. Van der Elst (1981:52) verwys na Kouwenaar se beskrywing van die eksperimentele poësie ter illustrasie hiervan:

De dichter heeft het woord te volgen, het voert hem al schrijvende naar onbekende en toch op de een of andere manier herkenbare gebieden en waar zich hindernissen voordoen, schroomt hij niet de grammatica op te breken, de rationeel-logische denktaal aan te tasten en in elk ander opzicht het woord in het gedicht zijn eigen "zin" te geven.

Binne die internasionale konteks was die Nederlandse Vyftigers egter nie so *nuut* en oorspronklik nie. Dit vertoon sterk ooreenkomste met die dadaïsme wat in Duitsland

beskou is as 'n geestestoestand wat 'n walging verteenwoordig het vir die samelewing wat aanspreklik gehou is vir die verwoestinge van die oorlog. Op sy beurt vertoon dadaïsme weer raakpunte met die surrealisme wat gekenmerk is deur 'n anti-tradisionele benadering en 'n fokus op die skeppingsproses van die kunswerk: "Die surrealistiese kuns is gekant teen die logika, die religie, die moraal en die gesin. Die kuns, so meen die surrealistes, moet maatskaplik bevrydend wees" (Van der Elst, 1981:55). 'n Belangrike verskynsel in die surrealistiese kuns is die neiging om verbande te lê tussen dinge wat wesenlik van mekaar verskil. Daar word geen onderskeid gemaak in materiaal nie, en sodoende word byvoorbeeld die literatuur en beeldende kuns vermeng (soos in die geval van die digter-skilder Lucebert). Die surrealistiese gedagterigting vind sterk inslag by die internasionale Cobrabeweging wat net na die Tweede Wêreldoorlog in stede soos Kopenhagen, Brussel en Amsterdam gestig is en weer 'n belangrike invloed uitgeoefen het op die Nederlandse poësie na 1945. Cobra is die naam van 'n tydskrif en tegelykertyd ook die benaming van 'n internasionale kunsbeweging. Aanvanklik het hoofsaaklik beeldende kunstenaars by die Cobrabeweging aangesluit, maar later het digters soos Lucebert en Kouwenaar ook toegetree. Nederlandse kunstenaars wat hulle met die uitgangspunte van Cobra vereenselwig het, het sedert 1948 verenig in die sogenaamde Eksperimentele Groep. Met verwysing na Kouwenaar word die volgende aspekte rakende hierdie groep deur Van der Elst (1981:57) uitgesonder:

- Hulle jeugdige en onverdeelde optimisme.
- Hulle geloof in die lewe en die mens wat nie vergelyk kan word met 'n onwêreldse blymoedigheid nie, maar "alle aardse modder inbegrepen" is.
- Hulle aggressiwiteit en anti-tradisionality met betrekking tot die verlede.

Alhoewel die oorkoepelende benaming vir bogenoemde beweging in die Nederlandse literatuur die indruk mag wek dat hulle 'n homogene groep gevorm het, was hulle werke egter baie uiteenlopend van aard. Die grootste bindende faktor was die verskil wat daar was tussen hulle werke en dié van die vorige geslag. Gerrit Kouwenaar beweer dat die eksperimentele digters "de werkelijkheid en de waarheid (willen) zeggen, zij willen slechts het instrument zijn dat een nieuwe universele creativiteit registreert. Zij leggen de poëzie geen andere normen aan dan die zij het leven zelf aanleggen: werkelijk en waar te zijn" (Kouwenaar in Van der Elst, 1981:58).

Soos in die geval van die Nederlandse Vyftigers was die werke van die Afrikaanse Sestigters 'n reaksie op 'n voorafgaande ideologie. F.I.J. van Rensburg (1971:190) het by herhaling na die Sestigters verwys as 'n *eruptiewe* verskynsel binne die Afrikaanse letterkunde as gevolg van hulle reaksie op die literatuur en uitgangspunte van die dertiger- en veertigerjare (met die klem op nasionalisme, konserwatisme, behoudende christenskap, 'n patriargale mentaliteit en koloniale neigings). Die Sestigters het die konvensionele Afrikaans-nasionale gesagstrukture bevraagteken of verwerp. Hulle het moeg geword van die *rustige lokale realisme* van die veertiger- en vyftigerjare en wou wegbreek van die volksgeoriënteerde mooiskrygery van hulle voorgangers.

Ook die modernistiese literêre beginsels wat hulle aangehang het, was ooreenstemmend met dié van die Nederlandse Vyftigers: "Talle outeurs was nie net skatplichtig aan *denken*

in Parys nie, maar het die trefwoorde *vervreemding*, *onthegting*, *buitestaanderskap*, *eksistensialisme* en *ballingskap* as 't ware tot boegbeelde verhef waaronder hul werke gevaar het" (Van Collier, 1996:198). Onder die Sestigters het 'n hele paar van hulle soos Jan Rabie, André P. Brink en Breyten Breytenbach lang periodes in die buiteland deurgebring, veral in Parys. Na aanleiding van die blootstelling wat hulle daar verkry het, stel hulle Europese invloede in die Suid-Afrikaanse literêre sisteem bekend: "Dit is duidelik dat die werk van die Sestigters veral op vormlike, estetiese wyse (...), maar ook op lewensbeskouwlike wyse 'n spesifiek Wes-Europese visie reflekteer" (Roos, 1998:56). Daardeur het hulle onder andere nuwe kanale geopen vir literêre kommunikasie met Europa. Hierdie kennis van buitelandse literêre tendense het onder meer daartoe gelei dat daar van veral die werke van Brink en Breytenbach in die buiteland kennis geneem is (Smith, 1996:33). P.D. van der Walt skryf in "Die prosa van die Sestigters" (Polley, 1973:43) dat die grootste verdienste van die Sestigters na sy mening was dat hulle status aan die Afrikaanse prosakuns gegee het en "dat hulle moderniteit en kwaliteit 'n sintese laat aangaan het, dat hulle ons prosa aktueel en interessant gemaak het: vir tuisverbruik en uitvoer".

Wes-Europese aspekte wat na vore kom in die skryfkuns van die Sestigters is onder meer die verskyning van die buitestaander wat vanuit 'n eksistensialistiese wêreldbelevens optree; surrealisme; 'n voortdurend veranderende realiteit; die wesenlike onkenbaarheid van die mens; die simboliese persoonlikheid en anti-held; die enkeling wat met die mitologie verbind word; en 'n toon van ontlustering van skeptisisme ten opsigte van konvensies en tradisies (Roos, 1998:57; Kannemeyer, 1988). Onderliggend aan die temas was egter die onsekerheid en voorwaardelikheid van die menslike bestaan. Buiten hulle uitgesprokenheid ten opsigte van godsdiens, politiek en seks is hulle baie bewus van die stilistiese, tegniese en strukturele soos blyk uit die verbrokkelde sinsbou, collage-tegniek, bewussynstroom, terugflitse, ensovoorts (Kannemeyer, 1988:241).

Roos (1998:57) beskou die eksperimentering met vorm en tegniek as die duidelikste gemeenskaplik faktor by die Sestigterskrywers:

Tipies van die Modernisme, het die uiterlike vorm dikwels meer aandag by die Sestigters gekry as die inhoud, die verhaalontwikkeling. Hoë vertel is: die spel met perspektief, eksperimentering met gekompliseerde fokusverskuiwings, bewussynsbeelding, verinnerliking, is sterker geaksensueer as wát vertel is (...). Baie van hierdie Sestigerromans was selfrefleksief ingestel: daar is geskryf oor die skrywer en die skryfproses en die roman self word die tema van die roman (...). Hoewel relativering, ontlustering en bevraagtekening van konvensies die verteltoon bepaal het, was die vertellings besonder samehangend en simmetries gestruktureer (Roos, 1998:57).

Een bepaalde verskil tussen die Nederlandse Vyftigers en die Afrikaanse Sestigters, was dat eersgenoemde 'n beweging was wat hoofsaaklik uit digters bestaan het. Behalwe vir Breytenbach (wie se digkuns ooreenkomste toon met dié van Lucebert), word daar grotendeels na die Afrikaanse Sestigters verwys as 'n prosa-beweging.

6.10 Kolonialisme/postkolonialisme in die Nederlandse en Afrikaanse letterkunde

Postkolonialisme sou volgens Viljoen (1996:160) geles kon word as die *ondermyning* van kolonialisme en nie noodwendig as 'n *opvolging* van kolonialisme nie. Die rede wat hiervoor aangevoer word, is dat "die interpretasie van die postkolonialisme as dit wat volg *na* die kolonialisme, die geskiedenis verdeel in 'n reeks teleologies-gerigte fases wat vorder vanaf die pre-koloniale via die koloniale tot by die post-koloniale". Die wêreldgeskiedenis is nie so maklik verdeelbaar nie. Veral in Suid-Afrika en die Afrikaanse letterkunde is kolonialisme en postkolonialisme nie 'n diachroniese verskynsel nie, maar vind daar 'n voortdurende oorvleueling en herskrywing van die begrippe plaas.

Met verwysing na Nigel Worden se teks *The Mafeking of Modern South Africa: Conquest, Segregation and Apartheid* (1994) toon Viljoen aan dat die oorsprong van wit oorheersing en rassisme in Suid-Afrika gevind kan word in die uitgerekte proses van koloniserings deur Nederland en Brittanje, die onderwerping van mense in territoriale oorwinninge en die verslawing van swart mense (Viljoen, 1996:162). Hierdie proses is literêr weergegee in dagboeke, reisverhale en avontuurverhale sedert die sewentiende eeu tot aan die einde van die negentiende eeu. Rassisme het in Suid-Afrika in die loop van die negentiende eeu sistematies ontwikkel tot 'n gewettigde diskriminasie wat 'n bepalende invloed uitgeoefen het op die ekonomiese, sosiale en politieke sisteme van die land. Terwyl wit oorheersing in ander koloniale gebiede na 1945 begin afneem het met die opkoms van verskillende onafhanklikheidsbewegings, het dit in Suid-Afrika steeds sterker gevestig geraak onder die apartheidsregering.

Talle wit Afrikaanssprekendes het hulle self vanweë die Britse oorheersing in Suid-Afrika, gebeur soos die Groot Trek en die Twee Vryheidsoorloë as gekoloniseerdes ervaar. Op hulle beurt het hulle egter self ook opgetree as koloniseerders van die swart bevolking: "Binne die terminologie van die koloniale diskoers sou 'n mens dus kon sê dat Afrikaners (en by implikasie ook Afrikaans en die Afrikaanse letterkunde) in die loop van die Suid-Afrikaanse geskiedenis 'n dubbele *status* gehad het, dié van koloniseerders sowel as gekoloniseerdes" (Viljoen, 1996:163). Roos (1998:29) bevestig hierdie stelling deurdat sy die blik op Afrika vanuit die Afrikaanse letterkunde beskryf as "inherent tweeledig" en "selfs paradoksaal". Waar die vroeë Afrikaanse letterkunde gefunksioneer het as 'n werktuig in die blanke Afrikaners se politieke stryd, het dit terselfdertyd ander persone uitgesluit wat ook verbruikers van die taal was en hulle dus op dié manier gekoloniseer.

Sedert die sestigerjare het die Afrikaanse letterkunde egter die verset van talle blanke Afrikaanssprekendes teen apartheid geopenbaar. Uit die voorafgaande word dit dus duidelik dat *koloniseerder* en *gekoloniseerde* nie begrippe is wat maklik uitmekaar gehaal kan word binne die Afrikaanse letterkunde nie.

Brink (1991:2-3) is van mening dat kolonialisasie daartoe aanleiding gegee het dat die Afrikaanse letterkunde die neiging getoon het om te gryp na Europese norme en vorme. Hy verklaar hierdie tendens juis as 'n poging van Afrikaners om hulle deur middel van

die letterkunde te ontvoog of te dekoloniseer, dit wil sê: "Ontvoogding deur 'n toeëiening (...) van die dominante kultuur se vorme en tradisies." Ter staving hiervan verwys Brink onder meer na die ywerige herdigting deur die Afrikaanse Dertigers van Nederlandse, Duitse, Engelse of Franse modelle (vgl. die Nederlandse Tagtigers). Ook die Sestigters se gretigheid om die Afrikaanse prosa op datum te bring met die eksistensialisme (vgl. die Nederlandse Vyftigers) wat toe in Europa geheers het, is 'n manifestasie van hierdie ontvoogdingsproses: "net soos skrywers in Suid-Amerika en Afrika al hul kreatiwiteit gedemonstreer het deur vorme uit die meesterkanon van hul gewese koloniale meesters oor te neem en op verstommende maniere te herskep en te vernuwe (...), is daar Afrikaanse skrywers/kritici wat dit ook met vrug, en soms met genialiteit, gedoen het" (1991:3).

Ten opsigte van Nederland, het die kolonialisasie van Suid-Afrika daartoe gelei dat Nederlands vir ongeveer 270 jaar 'n skryftaal in Suid-Afrika was (Huigen, 1995:163). Benewens die feit dat Suid-Afrika 'n tema gebly het in die Nederlandse letterkunde (Huigen, 1995:23) is talle Nederlandse tekste uit en oor Suid-Afrika oorgelewer aan die Nederlandse literatuur. Hierdie groot korpus van koloniale tekste het hoofsaaklik bestaan uit amptelike rapporte van besoeke aan die binneland, reisverslae, jagverhale, weergawes van ontdekkingstogte en geskrifte deur Nederlandse sendelinge. Volgens Roos (1998:28) word hierdie literatuur gekenmerk deurdat dit geskryf is vanuit 'n minder of meerdere mate van geletterde, Christelike en *beskaafde* Westerse perspektief:

Die inheemse wêreld is beskou as vreemd, soms selfs eksoties; die inwoners altyd barbaars en heidens, en daarom gewoonlik vyandig; hulle leefwyse as minderwaardig, dikwels absurd. Net so vanselfsprekend was hulle die Ander in hierdie koloniale tekste.

Volgens Huigen (1995:3-4) is hierdie tekste 'n belangrike vorm van Europees-Nederlandse letterkunde en kan dit in dieselfde konteks geplaas word as ander Nederlandse koloniale literatuur, naamlik die Surinaamse, Antilliaanse en Indies-Nederlandse letterkunde. In Suid-Afrika het die rol van Nederlands egter met die verloop van tyd afgeplat.

Terwyl Suid-Afrika met 'n voortdurende ontvoogdingsproses besig was, het Nederland se patriargale belangstelling bly voortbestaan. Ena Jansen (1996:33) verwys na die anti-Nederlandse gevoel wat sedert die vroeë twintigste eeu ontwikkel het. Die Afrikaner wou op hul eie voete staan, en wou die hand van die beterwetterige Nederlanders afskud. Die gebrek aan belangstelling in die Nederlandse literatuur in Suid-Afrika sou moontlik hieraan toegeskryf kon word.

Hoe graag die Afrikaners hulle ook wou afsny van hulle Nederlandse bande, kon hulle egter nie heeltemal sonder die Nederlanders nie en het 'n klein groepie persone wel die waarde ingesien van voortgesette kontak met Nederland. In N.P. van Wyk Louw se *oop gesprekke* ('n reeks artikels wat hy vir die *Huisgenoot* geskryf het) skryf hy op 4 April 1952 dat Nederland vir Suid-Afrika twee waardes het, naamlik dat dit 'n *venster* en 'n *tradisie* is. Die Nederlandse taal kan vir die Afrikaner 'n groot en ryk wêreld laat

oopgaan – “en ek doel nie hier net op die Nederlandse letterkunde nie [...] ek praat van die wye stroom van Europese en wêreldkultuur wat by wyse van Nederlandse vertalings of verwerkings in die Nederlandse wetenskap toeganklik kan word. Ander Europese tale – Frans of Duits – sal tog by ons nie deur die breë massa van opgevoede mense gelees word nie; maar Nederlands lê met ‘n klein bietjie moeite vir almal oop.” Die vensters behoort ook wyd oopgehou te word ten einde een groot en sentrale Nederlandse (“Hollands en Vlaams”) tradisie te behou, skryf Van Wyk Louw op 11 April 1952: “Ons durf nie toelaat dat in ons waardering van ons Nederlandse verlede een van hierdie twee die ander verdring nie. Bo-oor toevallige skeidings heen moet ons hulle as eenheid voel; en ook die Vlaamse rykdom van die Middeleeue moet vir ons ons eie Afrikaanse rykdom word en bly.” Alhoewel Van Wyk Louw se ideaal nie noodwendig gerealiseer het soos wat hy dit gesien het nie, het die verbintenis tussen Suid-Afrika en Nederland bly voortbestaan.

Hierdie voortgesette kontak is grotendeels te danke aan die Nederlanders se bemoeienis met Suid-Afrika. Soos wat Erik van den Bergh (2000:64) tereg beklemtoon: “De belangstelling vanuit Nederland voor Zuid-Afrika lijkt echter doorgaans groter geweest te zijn dan omgekeerd.” Nederland voer steeds literatuur uit Suid-Afrika in. Vanweë die sosiokulturele verwydering en taalafstand wat ontstaan het, word die proses van vertaling sedert die dertigerjare vereis. Die rol wat die vertaalde Afrikaanse literatuur in Nederland vervul, blyk meesal konserwatief van aard te wees deurdat dit grotendeels in die periferie van die Nederlandse letterkundige sisteem funksioneer. Slegs enkele Afrikaanse skrywers het daarin geslaag om diep in die Nederlandse literatuur in te dring en ‘n innoverende rol te speel binne die Nederlandse letterkundige sisteem, waaronder Elisabeth Eybers en Breyten Breytenbach die belangrikste is. Eybers is in 1974 bekroon met die Herman Gorter-prys van die stad Amsterdam en in 1978 is die Constantijn Huygens-prys van die Jan Campert-stigting in Den Haag aan haar toegeken. Hierdie twee prestige letterkundige pryse word gewoonlik aan Nederlandse skrywers toegeken.

Breyten Breytenbach se bekendheid in Nederland is weer toe te skryf aan die feit dat sy digkuns sterk aanklank gevind het by die Nederlandse Vyftigers of Eksperimentaliste (verwys na 6.9). Sy betrokkenheid by die jaarlikse *Poetry International*-feeste in Rotterdam het hom ingeburger in die Nederlandse letterkunde. Dit was egter veral sy bekendheid as een van die anti-apartheidstryders in Suid-Afrika en sy inhegtenisname en gevangenisskap in Suid-Afrika wat die Nederlandse publiek so ontvanklik gemaak het vir sy digkuns. Na sy vrylating in 1982 is ‘n spesiale prys deur die Jan Campert-stigting in Nederland aan hom toegeken. Hierdie prys het veral gesinspeel op die politieke rol wat Breytenbach as versetskrywer en digter gespeel het (Francken, 1996:123).

Volgens Viljoen (1996:164) breek die einde van die koloniale periode in Suid-Afrika inderwaarheid eers aan met die eerste demokratiese verkiesing in 1994. Sedertdien vertoon die Afrikaanse letterkunde postkoloniale trekke soos onder meer die subtiële ondermyning van steeds nuwe vorme van koloniserings, maar ook ‘n openlike stryd in belang van marginale groepe soos vroue en gays. Viljoen kom tot die gevolgtrekking dat postkolonialisme in die Afrikaanse letterkunde voortdurend in ‘n proses van verandering verkeer en steeds besig is om sy eie definisies te herskryf.

J.M. Coetzee se *Disgrace* en André P.Brink se *Donkermaan* is maar enkele van die tekse waarin daar gedurende die afgelope paar jaar kritiek uitgespreek is teen die situasie in die post-apartheid Suid-Afrika (Wasserman, 2001:69). Die siening wat in Coetzee se teks na vore kom, is dat post-apartheid Suid-Afrika onderworpe is aan 'n nuwe soort diktatuur, naamlik een van geweld wat steeds lei tot die skeiding tussen mense. Wasserman (2001:70) verwys ook na die verskyning van die nuwe digbundel *Nuwe Verset* waarvan die flapteks aandui dat "nuwe onregte en nuwe onheile die ou soort vervang het." Volgens Wasserman ontstaan die vraag nou egter op watter wyse hierdie tekste geëes behoort te word binne die konteks van die postkoloniale:

- as 'n pessimisme en wantroue in 'n swart meerderheidsregering;
- as 'n hunkering na die koloniale diskoers van die "goeie ou dae" voor wit magsverlies; of
- as 'n voortsetting van kritiek teen geweld wat soos nou, ook deel was van die stelsel van apartheid. Die nuwe bedeling is dus nie noodwendig nuut in sy maatskaplike en morele kern nie (Wasserman, 2001:70).

Wasserman is van mening dat die resente Afrikaanse tekste 'n ontnugtering verwoord met post-apartheid Suid-Afrika. Hierdie ontnugtering vloei volgens hom nie alleen voort uit die hoë voorkoms van geweld nie, "maar ook uit 'n persepsie van algemene verval en agteruitgang, sowel as die nuwe minderheidsposisie van Afrikaans en Afrikaners, wat soms ervaar word as 'n soort kulturele imperialisme. As 'n moontlike raamwerk waarbinne die ontnugtering met die post-apartheid Suid-Afrika geplaas kan word, verwys Wasserman na John Hawley³ se siening dat konflik tussen individuele regte en 'n meer oorkoepelende postkoloniale identiteit, kenmerkend is van gemeenskappe in die tydperk wat volg op onafhanklikheid. Terwyl 'n gemeenskap onder koloniale beheer is, is hulle min of meer verenig in hulle strewe om die koloniale mag omver te werp. In die tydperk na dekolonisasie word individuele regte egter meer belangrik as die belange van die gemeenskap. Dan kom onderlinge verskille weer aan die lig en raak die onderlinge behoeftes van individue en die verskillende etniese, stam- en taalgroepe weer prominent. Terwyl sommige Afrikaanse skrywers deur middel van hulle versetliteratuur byvoorbeeld hand en tand saam met ander etniese groepe in Suid-Afrika geveg het om die afskaffing van apartheid, is hulle taal- en kulturele belange in post-apartheid Suid-Afrika nou gemarginaliseer. Ontnugtering spruit dus onder meer voort uit die "diskontinuiteit tussen die utopie wat in die tydperk van antiekoloniale stryd beloof is en die distopie wat geaktualiseer het" (Hawley in Wasserman, 2001:71).

Aangesien Afrikaans voor 1994 'n dominante taal in Suid-Afrika was en die wit Afrikaanssprekendes die magsposisie gehandhaaf het, is dit volgens Wasserman moontlik dat die ontnugtering en identiteitskrisis in die onlangse literatuur, ontstaan het uit 'n gevoel van magsverlies en nostalgie na dit wat was. Dit kan egter ook wees dat Afrikaanse skrywers wat voor 1994 kritiek gelewer het teen imperialisme en sosiale onreg, nou hierdie kritiek voortsit teen nuwe vorme van magsuitoefening. In talle Afrikaanse tekste van na 1994 word 'n ontnugtering bemark "met wat gesien word as die distopie wat gerealiseer het na die ondergang van apartheid. Dié distopie staan in skerp kontras met die utopie wat verwag is (en waarvoor verskeie Afrikaanse literêre tekste

hulle voor 1994 beywer het) (...) Daar is in van hierdie tekste ook 'n terugkeer na Afrikaans as taal ten spyte van sy assosiasies met onderdrukking en 'n herontdekking van die taal se positiewe potensiaal as merker van kulturele identiteit. Die vermoede wat hierdie diskoers van ontnugtering nie sonder meer gekritiseer behoort te word as 'n terughunkering na die era van apartheid nie, word bevestig deur die feit dat dieselfde skrywers wat nou krities staan teenoor die situasie in die huidige Suid-Afrika, reeds onder apartheid die sosiale aktualiteite in hul werk betrek en soms heftig gekritiseer het" (Wasserman, 2001:73). Die tekste van skrywers soos Riana Scheepers en Eben Venter word onder meer in hierdie verband genoem. Na 1994 is daar in hulle kortverhale kritiek gelever teen die post-koloniale bestel, terwyl hulle egter voor 1994 ook die sosiale aktualiteite van apartheid en Afrikanernasionalisme in hulle werk betrek het. Ten spyte van die fel kritiek wat in hierdie tekste gelever word op die post-apartheid-bestel, pak hierdie tekste egter ook volgens Wasserman "dikwels die uitdagings aan om die identiteite van kolonialisme te oorskry, terwyl nuwe inhoud gegee word aan begrippe soos imperialisering en verset" (2001:73).

Gitte Postel² is van mening dat daar moontlik 'n verband kan bestaan tussen Suid-Afrikaanse post-apartheidsliteratuur en die Nederlandse literatuur na die Tweede Wêreldoorlog. Volgens haar was die Nederlanders toe ook uiters sensitief en krities ten opsigte van die onderdrukking van enige marginale groepe (soos die Jode), en van die opkoms van nuwe magsvorme.

In die resepsiestudie in hoofstuk 8 word daar aan die hand van Riana Scheepers se kortverhaalbundel *Feeks* aangetoon hoe die diskoers van ontnugtering in haar werk manifesteer, maar ook hoe dit daartoe bydra om 'n nuwe postkoloniale kulturele identiteit te skep.

6.11 Afrikaanse postmodernisme en die Nederlandse *revisor*-prosa

In sy artikels "Nostalgie en Parodie: die Afrikaanse prosa in die jare negentig" (1996:198) is Van Coller van mening dat die prosa van die sewentiger- en tagtigerjare gekenmerk is deur 'n aktualiteit oor onder meer die geweldsituasies. Sedert 1990 het skrywers egter begin met "'n bykans obsessievolle worstelstryd met die persoonlike en kollektiewe verlede en die betekenis daarvan." Teenoor Sestig wat as 'n modernistiese tydperk gesien kan word, kan Tagtig en veral Negentig volgens hom as postmodernisties beskryf word: "Die intellektuele hipotese van die modernisme het plek gemaak vir skepsis ten opsigte van hiërgargisering en intellektualisering, en epistemologiese vraagstelling het plek gemaak vir ontologiese kwessies. Aspekte soos die parodie, intertekstualiteit, deurstreping, en fiksionalisering van die geskiedenis is hoofkomponente daarvan." Tekste soos Dan Roodt se *Sonneskyn en Chevrolet* (1980) en Leroux se *Onse Hymie* (1982) word genoem as voorbereidende tekste van hierdie postmodernistiese fase. Ander tekste wat genoem word, is *Suidpunt-jazz* (1989) van André Letoit, *Don de Ridder* (1990) deur Prins Pelser en as 'n hoogtepunt *Die jakkalsjagter* (1990) van Alexander Strachan. Die postmodernistiese prosa van die tagtiger- en negentigerjare was dus veral verlede-gerig (soos blyk uit die talle verwysings na die Anglo-Boereoorlog) en die

geskiedskrywing het die brandpunt daarvan gevorm. Hierdie tendens kom duidelik na vore in voorkeure van die tipe genres, naamlik die biografie en die outobiografie. As voorbeelde hiervan word onder meer verwys na Engela van Rooyen se outobiografie *Met 'n eie siekspens* (1994) en biografiese vertellings soos J.C. Steyn se *Hoeke Boerseuns ons was* (1991), Jeanne Goosen se *Ons is nie almal so nie* (1991), Marita van der Vyver se *Griet skryf 'n sprokie* (1992) en *Die dinge van 'n kind* (1994), ensovoorts. Van Coller stel dit egter duidelik dat die byna obsessievolle bemoeienis van die postmodernisme met die verlede nooit met nostalgie verwar moet word nie: "Dit is 'n bewustelike konfrontasie, nie net met die historiese verlede nie, maar ook met die diachroniese kanon as tekste én as (her)lesings" (Van Coller, 1996:201).

Hierdie verlede-gerigte postmodernistiese Afrikaanse literatuur vertoon ooreenkomste met die Nederlandse *revisor*-prosa wat sedert die sestigerjare in Nederland posgevat het rondom die oprigting van die tydskrif *De revisor*. In 1975 het 'n aantal skrywers en vertalers besluit dat die tyd aangebreek het om 'n einde te maak aan die intellektualisme binne die literatuur en sodoende afstand te doen van allerlei -ismes op literêre en maatskaplike gebied:

Deze beginselloosheid is hen nog al eens kwalijk genomen, maar ze wordt begrijpelijk als reactie op de overspannen heilsverwachtingen die men kort voordien nog had gekoesterd. Het was nu blijkbaar weer tijd om op ambachtelijke én esthetisch-verantwoorde wijze aan de slag te gaan (Anbeek en Goedegebuure, 1988:87).

Die gemeenskaplike noemer onder die *revisor*-outeurs (soos Frans Kellendonk, Doeschka Meijssing, Dirk Kooiman en Nicolaas Matsier) is onder meer die reaksie op die elitisme van die modernistiese literatuur en die terugkeer na 'n tradisionele of klassieke romanbou met 'n spanningslyn, karakters, dialoog en dergelike. Op 'n abstrakter vlak was hulle romans gekenmerk deur die klem op die subjektiewe rekonstruksie en ordening van die verlede: "Er is geen werkelijkheid, er zijn alleen maar verhalen" (Anbeek en Goedegebuure, 1988:89). Soos wat die geval was met die Afrikaanse postmodernistiese literatuur van die tagtiger- en negentigerjare is ook die *revisor*-prosa gekenmerk deur die klem op metafiksie – dus literatuur wat op sigself gerig is. Beide die Nederlandse *revisor*-beweging en die Afrikaanse postmodernisme gaan van die standpunt uit dat die literêre werk 'n talige mensgemaakte konstruksie is wat nie na die werklikheid verwys nie, maar 'n eie werklikheid skep.

6.12 Die taalverwantskap

Piet Swanepoel (2000) wys daarop dat die historiese verwantskap tussen Nederlands en Afrikaans tot gevolg gehad het dat die twee tale grammaties baie gemeen het, maar dat hulle weens afsonderlike ontwikkeling sedert 1652 ook grammaties heelwat van mekaar verskil: "Enersyds skep die ooreenkoms tussen die twee tale die moontlikheid vir Afrikaanse en Nederlandse lesers om tekste in die ander taal met 'n mate van begrip te kan lees; andersyds perk die verskille tussen die twee tale ook begrip van tekste in die ander taal in" (Swanepoel, 2000:221).

Alhoewel die vertaling van tekste tans sterk ondersteun word, bestaan daar egter volgens Swanepoel ook ander moontlikhede wat in die praktyk geïmplementeer kan word, soos die gedeeltelike annotering van 'n vertaalde teks of uitgebreide annotering van 'n teks in die brontaal. Die vraag wat volgens Swanepoel (2000:222) gevra moet word, is: "Wat is die mees gepaste aanbiedingsformaat (...) van verskillende tekstipes vir verskillende lesersgroepe in die twee tale om hulle begripsprobleme aan te spreek?"

Uit die bydraes van vertalers, literatore en skrywers tot die geleentheidsuitgawe van *Filter* (1998, vol. 5, nr. 3) en uit die ondersteuning wat die Nederlandse Taalunie in die vorm van werkwinkels gebied het gedurende 1999-2000 vir die opleiding van vertalers in die rigting Nederlands-Afrikaans, is dit vir Swanepoel duidelik dat die keuse vir vertaling tans sterk ondersteuning geniet. In die Afrikaanse uitgawe van die genoemde Nederlandse tydskrif *Filter* is die sterkste argument vir die vertaling van Nederlandse tekste die begripsprobleme waarvoor lesers van tekste in die ander taal te staan kom. Daniel Hugo ondersteun die vertalingsopsie in sy artikel "Nederlandse literatuur in Afrikaanse vertaling (*Filter*, vol. 5, nr. 3) omdat die verskille tussen Afrikaans en Nederlands volgens hom net te groot is.

Swanepoel verwys na Robert Dorsman se beskrywing van die begripsprobleem vanuit vertalers- en lesersperspektief:

De noodzaak tot vertalen wordt duidelijk als we Afrikaanse teksten lezen: al spoedig blijken de verschuivingen in betekenis tussen Nederlandse en Afrikaanse woorden te groot, raken we in de problemen met die uitspraak, horen we onszelf vraagtekens zetten bij elk woord, en raken wij het spoor volledig bijster – met als gevolg dat we niet verder willen of kunnen lezen. Ik wil dus een lans breken voor vertalen uit het Afrikaans (Dorsman in Swanepoel, 2000:223).

Die problematiek rondom die vertaling van poësie het tot die gevolg gehad dat vertaling nie 'n voorkeur is ten opsigte van die Afrikaanse poësie nie. Talle Nederlandse resensente en literatore is ten gunste daarvan om die lees van Afrikaanse poësie in Afrikaans te bevorder (Swanepoel, 2000:233).

L.A. de V. Leal (Cloete, 1992:560) verskaf 'n lys van algemeen onvertaalbare elemente wat in poësie- en prosatekste voorkom. Volgens hom gaan dit veral om die nie-semantiese elemente van 'n teks wat 'n proses van semantisering ondergaan, soos in die geval van klankelemente (rym, onomatopoeë, ritme, tipografie en uitleg) in die poësie. As voorbeelde in prosatekste word verwys na die gebruik van eiename, byname, verkleinwoorde en vergrotende vorme, spraakeienaardighede, spreekwoorde, idiomatiese uitdrukkings en bepaalde sintaktiese strukture, ensovoorts. Hierby voeg Swanepoel die feit dat Afrikaans nie beskik oor die onvoltooide verledetydsvorm nie (die onvoltooide teenwoordige tyd word meesal gebruik) en dat die Nederlandse vertaler noodwendig 'n keuse van tydsvorm moet maak "natuurlik met die verlies aan die betekenselemente (...) wat die tydstruktuur van 'n literêre teks dra" (Swanepoel, 2000:227). Verder word ook verwys na die probleme met die vertaling van Afrikaanse leksikale items wat na

kultuurspesifieke konsepte verwys en waarvoor daar geen Nederlandse ekwivalente bestaan nie.

Dat daar onvertaalbare of moeilik vertaalbare elemente bestaan, is egter volgens Swanepoel (2000:226) nog geen argument vir die onvertaalbaarheid van alle literêre poësie- of prosatekste nie: "Wat wel waar is, is die feit dat sover die vertaler nie 'n soort *kompenenserende* vertaling kan maak van hierdie elemente nie, kan die simboliserende waarde van hierdie elemente van 'n teks met 'n vertaling verlore gaan." Semantiese verliese van hierdie aard is egter nie vir alle lesers 'n kritieke faktor nie, aangesien *gebreklike* vertaling steeds op ander terreine uiters geslaagd kan wees. Hierdie tipe vertekening is wel 'n groter faktor vir die kundige leser soos die literator, resensent en dosent. Volgens Swanepoel beklemtoon dit net "weer eens dat verskillende lesersgroepe met verskillende doelstellings 'n literêre teks lees en dat hierdie doelstellings 'n invloed het op hulle prosessering en waardering van die teks" (Swanepoel, 2000:226).

Riet de Jong-Goossens (2000:2) skryf dat sy die vertaling uit Afrikaans ervaar as 'n "spannende bezigheid, omdat de twee talen zo nauw verwant zijn denken veel mensen dat een vertaling niet nodig is. Niets is minder waar. De verschillen zijn fundamenteel (...) Als vertaler ben je erop uit de taal uit zijn tent te lokken." Hiervoor sê De Jong beskik sy as vertaler oor spesifieke hulpmiddels soos kennis van die brontaal en die bronkultuur, woordeboeke, ensiklopedieë en ervaring wat opgedoen is in die land van die brontaal, ensovoorts. Volgens haar het sy selfs met al hierdie hulpmiddels aanvanklik gesukkel om "de magie van de taal te ontdekken. Ik worstelde met zinnen die vaak slachtoffer waren van de Engelse syntaxis en ook het idioom leverde regelmatig ernstige problemen op. Want het vreemde van het Afrikaans is dat er voor Nederlandse ogen niet altijd staat wat er staat. Hoewel er invloeden zijn uit tal van andere talen, heeft het Afrikaans toch het Nederlands, het Vlaams en een aantal dialecten daarvan tot basis, maar de betekenis van de woorden is door de eeuwen heen vaak een andere kant uit gewandeld dan bij ons. Of ze zijn blijven hangen bij de oorspronkelijke betekenis" (De Jong-Goossens, 2000:2). Sy waarsku byvoorbeeld teen misinterpretasie as gevolg van die feit dat talle Afrikaanse woorde wat baie klink na Nederlands, egter nie noodwendig 'n Nederlandse betekenis het nie, maar dikwels wel 'n Engelse betekenis.

De Jong-Goossens beskou die vertaler as 'n *middelmannetjie* tussen kulture en tale. Hiermee sluit sy aan by die siening van Van den Broeck en Lefevere (1979:41) dat kennis van die taal en kultuur 'n vereiste is by die vertaling van 'n bepaalde teks. Hulle voeg verder by dat die vertaler van literêre tekste egter ook moet beskik oor literêre onderrig sodat hy/sy die ingewikkelde netwerk van semantiese relasies binne 'n literêre teks kan herken en tot 'n sinvolle eenheid kan verbind. Teen die agtergrond hiervan is dit duidelik dat vertaling veel meer behels as 'n werkbare verwantskap tussen twee tale. Die groot gevaar wat vertaling uit Afrikaans volgens De Jong-Goossens inhou, is die moontlikheid om verlei te word deur die skoonheid en magiese effek wat opgeroep word deur Afrikaans te lees vanuit 'n Europese perspektief: "Want in vertaling is geen plaats voor eigen fantasieën, de vertaler moet de teksten zo getrouw mogelijk, zowel naar stijl als inhoud, overbrengen in de doeltaal. En zelfs dan staat er niet altijd wat er staat" (De Jong-Goossens, 2000:5).

Die geheimsinnighede van die taal kan volgens De Jong-Goossens (2002:30) eers ontsluit word wanneer die leser/vertaler ander vaardighede as bloot die kennis van die taal en woordeboeke moet aanwend om agter die betekenis van 'n woord of 'n sinsdeel te kom. Sy span al haar kennis van die land en kultuur in as sy vertaal en gee haarself "de kans om ook thuis achter die computer af en toe te wonen in een ander land".

As die vertaalde teks uiteindelik by die uitgewer is om gepubliseer te word, sê De Jong-Goossens, "kom ik met een zucht weer helemaal in mijn eigen land terug, in afwachting van mijn volgende enerverende Afrikaanse verblijf" (2002:30).

Verdere argumente ten gunste van die vertaalopsie, is volgens Swanepoel (2000:30) eerstens die geweldige sterk tradisie van literêre vertaling in Nederland, en tweedens ekonomiese oorwegings:

Gegee die beperkte belangstelling van Nederlandse lesers in Afrikaanse tekste is die publikasie/verspreiding van Afrikaanse tekste vir uitgewers/boekhandelaars 'n ekonomiese risiko. Die vertaalopsie bied vanuit ekonomiese oorwegings dus ook die beste opsie omdat dit inspeel op daardie segment van die Nederlandse leserspubliek wat wel vertalings lees (Swanepoel, 2000:225).

Swanepoel verwys verder na 'n artikel deur Etienne Britz waarin hy van mening is dat daar skynbaar weinig belangstelling in Nederland en België bestaan vir die Afrikaanse literatuur. Volgens Britz het die politieke afstand tussen die lande ook 'n taalafstand tot gevolg gehad en is die kennismaking met Afrikaans en Afrikaanse literêre tekste tot 'n mate beperk tot 'n klein groep literatore en enkele ander wat op die een of ander wyse betrokke is by Suid-Afrika en die Suid-Afrikaanse literatuur. Swanepoel (2000:225) bevestig dat die vorige politieke bestel in Suid-Afrika en die stigma wat Afrikaans as die taal van die onderdrukker oorgehou het, moontlik die lees van oorspronklike Afrikaanse tekste in Nederland teengewerk het.

Die Nederlandse historikus, G.J. Schutte (2002:19), bevestig dat die verbruik van die Afrikaanse boek in Nederland maar gering is: "(...) zo moet helaas opnieuw geconstateerd worden: Nederland koopt te weinig Afrikaans." Hy erken dat die hedendaagse Afrikaans vir die Nederlander in die Lae Lande moontlik te vreemd en moeilik geword het en dat dit aanleiding gee daartoe dat Afrikaanse tekste eerder in Nederlands vertaal word. Hy is egter van mening dat "geen vertaling, hoe goed ook, haalt het bij het origineel. En elke Nederlander kan, met enige inspanning, het Afrikaans leren lezen en genieten" (Schutte, 2002:19).

Ten spyte van die sterk argumente ten gunste van die vertaalopsie, is dit egter duidelik dat die vertaling van Afrikaanse/Nederlandse literêre tekste nie probleemloos is nie en dat daar wel in die praktyk voorkeure bestaan vir ander aanbiedingsformate, veral in ander soorte literêre tekste en genres, soos byvoorbeeld poësie.

6.13 Gevolgtrekking

Die historiese verbintenis tussen Suid-Afrika en Nederland en die voortdurende interaksie wat daaruit voortgevloei het, is een van die belangrikste redes waarom die Nederlandse literêre sisteem 'n affiniteit toon vir tekste uit Suid-Afrika: "De historische relaties, het koloniale verleden, verwantschap in taal en religie dragen ertoe bij dat de publieke belangstelling voor een Zuid-Afrikaanse auteur doorgaans groter zal zijn dan voor een schrijver uit Oezbekistan of Moldavië" (Van den Bergh, 2000:73).

Die eerste vertalings van Afrikaanse tekste in Nederlands het plaasgevind in 1937. In hierdie stadium het Nederland geen amptelike houvas meer op Suid-Afrika gehad nie. Intendeel, die tale en kulture was besig om uitmekaar te beweeg. Sou dit moontlik wees dat die Vlaminge, wat hierdie eerste vertaalprojek geïnisieer het, besef het juis wat dit is wat hulle besig was om te verloor? Hoe dit ook al sy, die Nederlanders was nie van plan om hulle eertydse kolonie, wat nog op wankelende kindervoete gestaan het, sonder toesig die toekoms tegemoet te laat gaan nie. Kommunikasie het egter problematies begin word en vertaling is aangewend om die brug tussen die twee tale en kulture te bou.

Die inhoud van die vroeë Afrikaanse tekste wat in Nederlands vertaal is, het onder meer aansluiting gevind by die Vlaamse stryd om taal en identiteit. Die volkse aard daarvan was ook verfrissend te midde van die elitistiese ekspressionistiese literatuur wat in daardie stadium in Europa geheers het.

Na 1930 vertoon die nuwe ontwikkelingsfasies binne die Afrikaanse literêre sisteem sterk Europese trekke. Dit volg gewoonlik 'n dekade of twee nadat die ooreenstemmende literêre avante garde-bewegings in Nederland gedomineer het. *Tagtig* by hulle word *Dertig* by ons, *Vyftig* by hulle word *Sestig* by ons, postmodernisme by ons volg twee dekades nadat die *revisor*-prosa in Nederland 'n hoogbloei beleef het. Die tendense binne die Afrikaanse letterkunde is dus reeds aan die Nederlandse lesers bekend teen die tyd dat 'n Afrikaanse teks in vertaling daar verskyn. Die voordeel hiervan is dat die Nederlandse lesers nie nog die literêre kodes óók in 'n vertaling uit Afrikaans hoef te ontsyfer nie. Daar bestaan dus meer as genoeg gemeenskaplike literêre kodes tussen die twee lande se sisteme om kommunikasie deur middel van literêre vertalings moontlik te maak. Die primêre taak van die vertaler lê dus daarin om die taal en kulturele inhoud van die teks te vertaal.

Dit is egter op die terrein van die *kulturele* waar die grootste verskille tussen die twee literêre sisteme lê. Die verskille in politieke sieninge wat veral 'n gevolg was van die Tweede Wêreldoorlog se invloed op die Nederlandse psige, het 'n daadwerklike invloed gehad op die interaksie tussen die letterkundes.

Die Nederlanders se assosiasie van Afrikaans met apartheid het daartoe gelei dat daar 'n geweldige reaksie nie net teen die land nie, maar ook teen Afrikaans as sodanig was. Die toename in vertalings sedert die begin sewentigerjare sou grootliks toegeskryf kon word aan die aantal vertalings van (grotendeels Engelse) Suid-Afrikaanse anti-establishment tekste of versetliteratuur. Vanweë die sosiopolitieke aard van hierdie literatuur, kon die

Nederlandse publiek op hoogte bly van die situasie in Suid-Afrika, veral in 'n tyd toe die Nederlandse media beperkte inligting oor Suid-Afrika gepubliseer het.

Die verskynsel van oorloë en geweldsituasies in beide literature het egter ook tot gevolg gehad dat Nederlandse lesers kon identifiseer met die Afrikaanse letterkunde. Alhoewel hulle heftig verskil het met die Afrikaner se politiek na 1948, het hulle veral aansluiting gevind by die tekste oor die Anglo-Boereoorlog en by die Afrikaanse versetliteratuur na 1960.

Viljoen (1996:164) dui aan dat die post-apartheidsliteratuur in Suid-Afrika die subtiële ondermyning vertoon van nuwe vorme van mag, maar ook van 'n openlike stryd in belang van gemarginaliseerde groepe soos vroue en gays. Volgens Wasserman (2001:70) word die nuwe minderheidsposisie van Afrikaans en Afrikaners in die post-apartheid Suid-Afrika ervaar as 'n nuwe vorm van kulturele imperialisme en vertoon die literatuur tekens van ontnugtering ten opsigte van dit wat belowe is maar nie gerealiseer het in die nuwe Suid-Afrika nie. Gitte Postel het aangedui dat 'n vergelyking tussen die Afrikaanse post-apartheidsliteratuur en die Nederlandse literatuur na die Tweede Wêreldoorlog moontlik interessante ooreenkomste kan oplewer. Die Nederlanders het na die Tweede Wêreldoorlog ook beskermend gereageer ten opsigte van gemarginaliseerde groepe en was uiters krities en sinies ten opsigte van nuwe magsvorme. Soos wat aangedui is, was die Nederlandse literatuur na die Tweede Wêreldoorlog gekenmerk deur die geweldige ontnugtering wat die twee wêreldoorloë meegebring het. Jacques van der Elst (1990:119) verwys na Gerard Reve se bekende werk *De avonden* van 1947. Hy beskryf die roman as "die besinsel van die verveling en die desillusie. Alle ideale vir 'n na-oorlogse tyd van herlewing word in die aard geboor met hierdie boek van die de-intellektualisering waarin gesprekke gevoer word oor kaalhoofdigheid, kanker, begrafnisse en lyke".

Die ryk vertaalkultuur in Nederland kan as 'n aanvullende rede dien waarom hulle graag, ook vanuit die Afrikaanse literêre sisteem, vertaal:

Wanneer een land klein is, neemt de behoefte om over de grenzen te kijken veelal toe. Daar komt bij dat er voor uitgevers de nodige faciliteiten zijn, waarbij vertalingen uit en naar het Nederlands in veel gevallen te subsidiëren zijn (Van den Bergh, 2000:73).

Volgens Erik van den Bergh is 'n tweede meer algemene oorweging vir die ryk Nederlandse vertaalkultuur "dat het culturele klimaat in Nederland ruimte biedt voor buitenlandse schrijvers en hun werk". Ook die literêre kwaliteit van die werk van die Afrikaanse skrywers word uitgesonder as 'n rede waarom Nederland so graag hulle werke vertaal.

In ander, meer unieke gevalle, vind vertaling plaas omdat 'n teks beskik oor bepaalde onderskeidende kenmerke. So byvoorbeeld is Marita van der Vyver se roman *Griet skryf 'n sprokie* (1992) in Nederlands vertaal as *Ik zoek een domme man* (1994). Die vertaalde teks is herdruk sodat die totale oplaag 3000 kopieë behels het. Dit is ook in gesproke vorm beskikbaar gestel (Van den Bergh en Doeleman, 2000:55). Die goeie verkope van

hierdie roman is volgens Van der Vyver die gevolg van die eerlike en eksplisiete wyse waarop vroulike seksualiteit beskryf is (*NRC Handelsblad*, 6.1.96). Sy was moeg vir die moralisering in die Afrikaanse letterkunde. Gelukkig het die politieke veranderinge in Suid-Afrika volgens haar ook die kuns bevry. Haar humoristiese aanbieding van universele feministiese kwessies sou beskou kon word as uitvloeisel hiervan.

Die Nederlandse voorliefde vir die eksotiese Afrika-tema en -natuur speel ook 'n rol in die vertaling van Afrikaanse literatuur in Nederlands. Schulte Nordholt het in *Het Parool* (4.2.61) sy bewondering uitgespreek vir die grootsheid van die natuur in die Afrikaanse poësie van digters soos N.P. van Wyk Louw en D.J. Opperman. Volgens hom beskik die poësie as gevolg daarvan oor 'n krag en kleur wat onbekend is in die Nederlandse poësie (Jansen, 1996:68).

'n Verdere rede vir die toename in die vertaling van Afrikaanse literatuur in Nederlands, sou moontlik gevind kon word in die klemverskuiwing wat plaasgevind het van die aanvanklike oorwig van poësie in die Afrikaanse letterkunde (gedurende die dertigerjare, vgl. 6.6) na kortverhale en romans (veral sedert die sestigerjare, vgl. 6.8). Die rede vir die toename in vertalings sou toegeskryf kon word aan die feit dat poësie moeiliker vertaalbaar is vir 'n groter publiek. In die artikel "Selle storie, net anderster" deur Gawie Keyser (1998:53) som Peter Snyders die problematiek rondom die vertaling van die poësie soos volg op:

'n Oseaan lê tussen dit waaroor ek skryf en Nederlands. Europese lesers moet eers deur my Afrikaans kom, en dan ook nog deur die hele geskiedenis van waaroor ek skryf – iets waarvan hulle niks weet nie. (...) My gedigte is baie kompak; dit gaan oor taal en geskiedenis en dit het dieper lae. In die vertaling van my poësie probeer ons dan 'n prosa-weergawe in Nederlands te maak. Maar daar verdwyn daar (sic) verskriklik baie goed. Daarom dink ek dis makliker om my prosa te vertaal as die poësie (Snyders in Keyser, 1998:53).

Hoofstuk 7 behels 'n oorsigtelike beskrywing van die resepsie van Afrikaanse literatuur in Nederland. Teen die agtergrond hiervan word daar in hoofstuk 8 in meer besonderhede gekyk na die resepsie van Riana Scheepers se vertaalde literatuur in Nederland.

-
1. Vergelyk G. Teitler en D.C.L. Schoonoord se artikel "De krijgsmacht in het koloniale avondrood, het Nederlands-Indonesische conflict in de romanliteratuur" (in: *Maatstaf*, 1989, 8/9:128-138).
 2. Inligting is ontleen van 'n onderhoud wat die ondersoeker met Gitte Postel gevoer het op 18 Desember 1997 te Utrecht, Nederland.
 3. Verwys na John Hawley se artikel "Introduction: Voice or Voices in Post-Colonial Discourse? wat verskyn in *Writing the Nation: Self and Country in the Past-Colonial Imagination* (Hawley, John (red.), 1996. Amsterdam. Rodopi).

HOOFTUK 7

RESEPSIE VAN AFRIKAANSE LITERATUUR IN NEDERLAND

7.1 Inleiding

In hierdie hoofstuk word gepoog om aan te dui wat die algemene funksie en resepsie van Afrikaanse literêre tekste in Nederland is en wie die betrokke *elites* of agente (Schmidt, 1997:123) is -wat 'n invloed uitoefen op die produksie en resepsie van hierdie tekste. Daar word veral gesteun op Schmidt se vier handelingsdimensies, naamlik die produksie, bemiddeling, resepsie en die post-verwerking van literêre fenomene. Deur die insluiting van hierdie dimensies het Schmidt gepoog om literêre studies meer empiries te rig. Die aanname wat in hoofstuk 6 gemaak is met betrekking tot die redes waarom bepaalde Afrikaanse literêre tekste gewild is vir vertaling en ander nie, word hier dus aan empiriese toetsing onderwerp. Daar word onder meer gekyk na die beeld van Afrikaanse literatuur in Nederlandse literêre tydskrifte, literatuurgeskiedenis, die algemene media, die boekhandel, uitgewersbedryf, opvoedkundige instansies en vanuit die perspektief van die betrokke vertalers.

7.2 Afrikaanse literatuur in Nederland

Met betrekking tot die beeld van Afrikaanse literatuur in Nederlandse literatuurgeskiedenis verwys Eep Francken (1996) na die feit dat daar in die ouer tekste slegs by geleentheid aandag geskenk is aan Afrikaanse literatuur. As voorbeelde noem hy J.L. (senior) en J. Prinsen se *Handboek tot de Nederlandsche letterkundige geschiedenis* (1928), H.W. Moller se *Geschiedenis van de Nederlandse letterkunde* (1939) en, as die laaste literêre geskiedenis wat na Afrikaanse letterkunde verwys het, De Vooys en Stuiveling se *Schets van de Nederlandse letterkunde* (1971). Laasgenoemde is gedruk na die Tweede Wêreldoorlog en het 'n hoofstuk bevat oor die Afrikaanse literatuur tot en met die 31ste druk. 'n Hersiene weergawe het met die 32ste druk verskyn in 1980. Daarin is die gedeelte oor die Afrikaanse literatuur egter weggelaat. G.P.M. Knuvelde se *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde* (1970-1976) bevat ook geen verwysing na die Afrikaanse letterkunde nie en Ton Anbeek het hom in sy *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur tussen 1885 en 1985* (1990) beperk tot die Noord-Nederlandse literatuur na 1885.

Francken wys daarop dat daar talle standvastige redenasies bestaan waarom die Nederlandse en Afrikaanse literatuurgeskiedenis nie in dieselfde boek behandel moet word nie. Die belangrikste rede is volgens hom die feit dat die Afrikaanse literatuur op sy eie voete staan en nie slegs 'n toevoeging is tot die Nederlandse literatuur nie. 'n Ander, meer praktiese rede, is die feit dat die literêre veld geneig is om te groot te word indien beide hierdie literature in dieselfde boek beskryf word. Dit is volgens hom raadsaam om

eerder binne bepaalde limiete te werk. Francken verwys na twee literêr-geskiedkundige werke wat ambisieus gepoog het om albei letterkundes in een boek te beskryf, naamlik W.L.M.E. van Leeuwen se *Dichterschap en werkelijkheid, geïllustreerde literatuurgeschiedenis van Noord- en Zuid-Nederland en Zuid-Afrika* (1951) en J. Haantjes en W.A.P. Smit se *Panorama der Nederlandse letteren* (1948). M.A. Schenkeveld-Van der Dussen se *Nederlandse literatuur, een geschiedenis* (1993) is ook 'n omvattende werk met 'n versameling van 150 essays oor die literatuur van die Noorde en die Suide. Alhoewel die boek hom volgens Francken sou leen tot die insluiting van die Afrikaanse letterkunde, is dit egter uitgelaat: "Apparently it was not even considered, showing that Afrikaans literature disappeared from most Dutch literature professors' view somewhere between 1948 and 1993" (Francken, 1996: 120).

Menno ter Braak het in sy artikel "Problemen van Afrika" (*Het Vaderland*, 8.10.1939) en *Verzameld werk* 7 (1951) aangetoon dat daar gedurende 1939-1951 weinig belangstelling in Nederland was vir die Afrikaanse letterkunde (Francken, 1996:120). Ter Braak was volgens Francken geensins beïndruk deur die hantering van die Afrikaanse letterkunde in Nederlandse literatuurgeskiedenis nie en dui aan dat Afrikaans ook slegs sporadies aangebied is in sekondêre skole in Nederland. Die rede hiervoor is klaarblyklik nie die taalverskil nie, maar eerder die kulturele verskille tussen Suid-Afrika en Nederland. Die Afrikaanse letterkunde was aanvanklik oorheers deur temas soos Afrikaner-nasionalisme en die taalkonflik tussen Engels en Afrikaans (Francken, 1996:121). Hierdie temas was volgens hom nie toeganklik vir buitestaanders nie.

Vervolgens verwys Francken (1996:121) na die negatiewe gevolge wat Apartheid gehad het op die ontvangs van Afrikaanse literatuur in Nederland. Sedert 1960 was daar talle anti-apartheidsproteste in Nederland. Met die afskaffing van die Kultuurverdrag tussen die twee lande, is die Nederlandse regering se misnoeë getoon met die Suid-Afrikaanse regeringsbeleid: "After twenty years of anti-apartheid protest, the termination was a kind of endorsement of the view that working with Afrikaners was improper" (Francken, 1996:122). Swart Suid-Afrikaners was welkom in Nederland, maar wit Suid-Afrikaners is met wantroue behandel: "They had first to prove they were 'good' white South Africans who protested against apartheid" (Francken, 1996:122). Suid-Afrikaanse studente en dosente is hoogstens verdra en die atmosfeer was nie gunstig vir die bestudering van Afrikaanse literatuur nie. Alhoewel biblioteke vir 'n geruime tyd reeds aankope gedoen het van Afrikaanse boeke en joernale, het hierdie aankope volgens Francken (1996:122) skerp begin daal voor 1977. Ter staving verwys hy na 'n verslag oor die versameling Afrikaanse boeke aan die Universiteit van Utrecht, naamlik "Verslag bij de stage in de letterenbibliotheek, oktober-december 1992" deur Peter Kegel. Ook die Afrikaanse versameling aan die universiteitsbibliotheek in Leiden toon volgens Francken, wat 'n dosent in Afrikaanse letterkunde daar is, groot gapings.

Apartheid het egter ook positiewe gevolge gehad deur die belangstelling wat gewek is in die literêre werke van Afrikaanse versetskrywers (Francken, 1996:123). In hierdie verband word veral verwys na die belangstelling in die werke van Breyten Breytenbach. Breytenbach se inhegtenisname en gevangenisskap in Suid-Afrika het hom nog meer

bekend gemaak in die buiteland. Na sy vrylating in 1982 het hy 'n spesiale prys ontvang van die Jan Campert-stigting, 'n instansie wat vernoem is na 'n versetdigter van die Tweede Wêreldoorlog. Die implikasie van hierdie toekenning is volgens Francken (1996:123) voor die hand liggend.

Die verbanning van André P. Brink se *Kennis van die aand* (1973) het na Francken se mening bygedra tot die bekendwording van Brink as romanskrywer in Nederland. Brink is egter slegs in vertaalde vorm gepubliseer, terwyl Breytenbach se poësie in die oorspronklike Afrikaans verskyn het (Francken, 1996:123).

'n Verdere gevolg van Apartheid is volgens Francken (1996:123) die feit dat die politiek geassosieer is met die Afrikaner en veral met die Afrikaanse taal. Veral na die Soweto-opstande in 1976 wat onder meer veroorsaak is deur die verpligte onderrig van sekere vakke aan swart skole in Afrikaans, was daar geen twyfel oor die negatiewe beeld van die taal nie. Uit verset het die Nederlanders geweier om enige iets in Afrikaans te lees. Dit het natuurlik positief ingewerk op die vertaalproses aangesien enige Afrikaanse teks waarvoor daar in Nederland 'n belangstelling ontstaan het, voortaan in Nederlands vertaal is.

In teenstelling met Afrikaans, is Engels geassosieer met die stryd teen apartheid (Francken, 1996:124). Die anti-apartheidsgroep, CASA (*Culture in Another South Africa*), het 'n kulturele feeskonferensie in 1987 aangebied waarby Breytenbach en verskeie swart Suid-Afrikaanse digters opgetree het. Al hierdie skrywers se werke is in Engels gedruk in die fees se handleiding wat later uitgegee is as *Culture in another South Africa* (Willem Campschreur en Joost Divenhal, eds., 1989). Aan die einde van 1995 het Breytenbach opgetree as gasspreker by 'n geleentheid wat gereël was deur die *Partij van de Arbeid*. Sy rede is ook in Engels gelewer (Francken, 1996:124). As verdere voorbeeld van die gunstiger assosiasie met Engels, verwys Francken na die Nederlandse vertalings van André P. Brink se werke wat gebaseer is op die Engelse tekste. Alhoewel Brink hierdie Engelse tekste self herskryf het en dit dus nie vertaal is nie, lei die vertaling uit die Engels in plaas van die Afrikaans, volgens Francken, wel tot 'n verlies in die betekenis: "resulting in a flat style" (1996:124). Francken is van mening dat die keuse om die Nederlandse vertaling te baseer op die Engelse tekste voortgevoel het uit 'n weersin in die Afrikaanse taal.

Francken (1996:125) dui aan dat Elisabeth Eybers waarskynlik beskik oor die mees buitengewone posisie van al die Afrikaanse skrywers. Naas Breytenbach is sy die enigste ander digter wie se werke in Nederland uitgegee is in die oorspronklike Afrikaans: "People always receive her work positively and seldom or never associate her Afrikaans with apartheid" (Francken, 1996:125). Haar Afrikaans is waarskynlik nie met apartheid geassosieer nie, omdat dit reeds ontwikkel het tot 'n soort tussentaal. Die feit dat Eybers haar in 1961 in Nederland gaan vestig het, het 'n ingrypende en sigbare invloed op haar lewe en poësie uitgeoefen. Pierre H. Dubois (in Ester, 1993:185) het die volgende redes aangevoer waarom Eybers se digkuns so toeganklik is vir die Nederlandse publiek: "De innerlijke toëiening van Nederlandse literatuurtradisies, de dikwijls algemeen

menselijke tematiek en de met het Nederlands nauw verwante taal hebben daarbij een rol gespeeld." Eybers is selfs bekroon met die P.C. Hooft-prys vir haar oeuvre. Aangesien dit een van die belangrikste literêre pryse is in Nederland, is dit 'n sterk maatstaf vir die groot sukses wat haar poësie daar behaal het. Dit is egter ook 'n aanduiding dat Eybers se poësie ingeburger geraak het in die Nederlandse letterkunde en tot die sentrum daarvan deurgedring het.

Gedurende 1939 tot ongeveer 1960 is weinig Afrikaanse literêre tekste in Nederlands vertaal. Gedurende die tagtigerjare het daar egter meer as twintig vertalings verskyn (Francken, 1996:125). Volgens Francken het die jarelange debat in Nederland oor die verskillende boikot-aksies die belangstelling in Suid-Afrika laat toeneem: "A growing interest in a country, even if that interest is colored by aversion, improves the chance for translations. So these translations can also be counted among the fruits of apartheid" (Francken, 1996:125-126).

Breytenbach en Brink het volgens Francken (1996:126) meer prominent gefigureer as ander vertaalde Afrikaanse skrywers. Hulle het ook die weg gebaan vir 'n nuwe generasie skrywers. Onder laasgenoemde word verwys na Etienne van Heerden wie se werke na die sukses van *De betoverde berg* (1991) (vertaling van *Toorberg*) feitlik vanselfsprekend vertaal word sodra een van sy nuwe werke verskyn. Die sukses van hierdie vertalings het by die positiewe egter ook volgens Francken 'n negatiewe sy, naamlik dat dit Nederlandse uitgewers ontmoedig om die romans in die oorspronklike Afrikaans te publiseer of in te voer. Alhoewel meer en meer vertaalde Afrikaanse werke volgens Francken in die boekwinkels verskyn, is daar geen oorspronklike Afrikaanse tekste deur Van Heerden, Elsa Joubert of André P. Brink beskikbaar nie: "The translations have opened the door to South Africa, but have not let us come in" (Francken, 1996:126).

'n Boek wat nie vertaal is nie, word volgens Francken ook nie geresenseer nie. Sodoende is dit feitlik onmoontlik om openbare belangstelling in 'n boek te wek wat slegs in Afrikaans beskikbaar is. Francken (1996:126) wys verder daarop dat die Nederlandse boekbylaes slegs boeke resenseer wat deur 'n uitgewer of invoerder aan hulle gestuur is. Volgens hom doen die groot Suid-Afrikaanse uitgewers nie moeite daarmee om Afrikaanse tekste na buite te bemark nie en versuim hulle dus hul plig in hierdie verband. 'n Vertaling kan van groot waarde wees vir 'n Nederlander wat oor 'n gebrekkige kennis van Afrikaans beskik, maar Francken (1996:126) is van mening dat die oorspronklike tekste oor "a certain special appeal" beskik: "Afrikaans provides Dutch readers with a peculiar and evocative combination of the strange and the familiar which disappears upon translation." 'n Kritiese ingesteldheid ten opsigte van die rassekwestie is volgens Francken die sentrale tema in moderne Afrikaanse letterkunde. Tog vermy die Nederlanders by geleentheid steeds die oorspronklike Afrikaanse tekste. Die rede hiervoor is volgens hom hoofsaaklik die taalverskil. Alhoewel die Nederlandse leser wel kennis van die Afrikaanse taal benodig ten einde so 'n teks te analiseer, is voorkennis volgens Francken nie nodig vir die lees en begrip van Afrikaans in 'n meer algemene sin nie: "a half hour's reading provides sufficient orientation (with a good dictionary an extra

advantage)" (1996:127). Alle ander hindernisse is volgens Francken nou verweef met die eertydse apartheidstelsel en die gebrek aan beskikbaarheid van Afrikaanse boeke:

The publishers of Afrikaans have lost their contacts in the Netherlands, and apparently do not give priority to improving their Dutch sales (...) Afrikaans literature has disappeared from histories of literature, and probably has disappeared completely from secondary schools as well. Yet this can all change, for the factors which have brought about this strange situation are now themselves history (Francken, 1996:128).

Tydens 'n besoek aan Amsterdam in 1995 was dit vir Kannemeyer (1995b) opvallend hoeveel van die Nederlandse boekproduksie uit vertaalde literatuur bestaan. Midde in hierdie ryk vertaalkultuur, word daar ook talle boeke deur Suid-Afrikaanse skrywers aangetref, iets wat volgens Kannemeyer (1995b) "nie in dieselfde mate 'n paar jaar gelede die geval was nie." Boeke deur Nadine Gordimer, J.M. Coetzee en André P. Brink is steeds beskikbaar, terwyl Elisabeth Eybers na dertig jaar in Nederland ten volle as 'n Nederlandse digter beskou word. Talle vertalings uit die werk van jonger Afrikaanse skrywers staan ook op die boekrakke. Kannemeyer meld veral die bloemlesing oor Etienne van Heerden se kortverhale onder die titel *De witte aap* wat steeds beskikbaar is, terwyl sy roman *Casspirs en campari's* ook reeds in die winkels lê. Hy het ook 'n bloemlesing uit Koos Prinsloo se verhale opgemerk – maar weliswaar by een van die supermarkte vir 'n skamele vier gulde. Laasgenoemde is volgens Kannemeyer genoeg aanduiding dat die werk van Prinsloo nie in Nederland suksesvol was nie. Op Kannemeyer se navraag oor die rede waarom Prinsloo se werke nie suksesvol was nie, het hy die antwoord gekry dat "die Nederlandse homofiele inderwaarheid 'n konserwatiewe groep mense is en dat die geweld en sado-masochisme van Prinsloo nie tot hulle spreek nie" (Kannemeyer, 1995b).

Kannemeyer (1995b) verwys verder na die twee Suid-Afrikaanse skryfsters wat op daardie oomblik baie aandag in Nederland geniet het, naamlik Riana Scheepers en Emma Huismans. Huismans woon reeds etlike jare in Nederland en word volgens Kannemeyer daar bekend gestel as die "Nederlandse tevens Zuid-Afrikaanse skryfster". Die kombinasie van Suid-Afrika en Nederland is volgens Huismans vir haar van groot waarde: "Ik denk soms echt dat mijn hart en mijn maag in Afrika zitten en mijn verstand hier in Nederland" (in Kannemeyer, 1995b). Kannemeyer verwys na haar bundels *Berigte van Weerstand* – 'n joernalistieke weergawe van die stryd in swart woongebiede – en *Sonate voor wraak* – 'n bundel verhale oor Huismans se jeug wat sy direk in Nederlands geskryf het. Aangesien Huismans etlike jare in Nederland woonagtig was, bevat haar boeke verhale wat in Nederland sowel as in Suid-Afrika afspeel.

Die einste Huismans het in haar artikel "Schrijven zonder schuldgevoel" (1994) verwys na die opvallende hoeveelheid Suid-Afrikaanse literatuur wat sedert 1994 in die Nederlandse boekwinkels verskyn het. Dit is volgens haar nie die ou bekende name soos Nadine Gordimer, Ellen Kuzwayo of André P. Brink nie, maar werke van nuwe, jong skrywers. Volgens Huismans het daar oor die aflope vier, vyf jaar baie verander in die

land waarmee "Nederland altijd een dubbele relatie [mee] heeft gehad" en word dit ook gereflekteer in die kuns en literatuur.

'n Interessante kenmerk van die nuwe generasie Suid-Afrikaanse skrywers is volgens Huismans die feit dat hulle byna almal 'n joernalistieke agtergrond het. Joernaliste was na haar mening die eerste gewees wat die onsigbare grens van apartheid oorgesteek het en daar gekonfronteer is met die rou werklikheid van Suid-Afrika. Aangesien hulle nie hulle indrukke kon weergee in koerante en tydskrifte nie, het hulle begin om verhaale te skryf en die werklikheid as fiksie aan te bied. Sy verwys in hierdie verband na Etienne van Heerden se roman *De betoverde berg* waarin hy die Afrikaner skets teen die agtergrond van Afrika en waarin hy afreken met die mite dat hulle eintlik nog Europeërs of Westerlinge is. Vervolgens bespreek sy Van Heerden se tweede boek *Casspirs en Campari's* (1994) waarin hy die gejaagde, wit reklamewêreld van die moderne, stedelike Suid-Afrika ten tye van apartheid beskryf. Marita van der Vyver se *Ik zoek een domme man* word beskryf as 'n boek waarin die *struggle* 'n realiteit is wat slegs gefilter deur die televisie en die koerant tot die mense in Suid-Afrika 'n toegang vind. Griet se verhaal word kortliks vertel as dié van 'n dertigjarige sprokieskrywer van beroep wat op die punt is om van haar man te skei en worstel met 'n identiteitskrisis. Die verhaal speel af teen die swarmoedige wit, intellektuele milieu wat gekenmerk is deur skuldgevoelens en groot politieke vraagstukke. Huismans wys daarop dat Van der Vyver egter nie 'n "swaar" boek oor 'n "swaar" onderwerp geskryf het nie. Sy verwys ook na die aanmerking wat Griet maak tydens 'n ete met haar vriendin: "De hele wereld is in rep en roer omdat de walvis de bedreigde diersoort is. Fuck de walvis, zeg ik. Laten we ons liever zorgen maken zodat de lachende Zuidafrikaan geen bedreigde diersoort wordt." Volgens Huismans het een kritikus na die boek verwys as 'n lentebries tussen die soveelste politieke korrekte epos van Brink en die swaar digkuns van Breyten Breytenbach: "Heerlijk, eindelijk een progressieve Afrikaner schrijver zonder schuldgevoel."

Huismans verwys verder na Jeanne Goossen se *Ons is nie almal so nie* wat in Nederlandse vertaling verskyn het as *Wij zijn niet allemaal zo*. Die verhaal speel af lank voor die afskaffing van apartheid en handel oor die ietwat banale daaglikse lewe van 'n gesin wat stadig besig is om te verbrokkel. Die woorde "Ons is nie almal so nie" word deur die tienjarige hoofkarakter, Gertie, se ma uitgeroep as 'n swart gesin met somber gesigte hul besittings op 'n fragmotor laai omdat hulle verplig is om te verhuis na die townships. As nog 'n voorbeeld van 'n boek met die tema van 'n gesin wat verbrokkel, verwys Huismans na Henk van Woerden se *Moenie kyk nie* wat in 1994 vir die Nederlandse AKO-prys genomineer is. Dit is interessant dat Huismans verkies om hierdie outeur by die artikel in te sluit, omdat dit 'n outobiografiese verhaal deur 'n Nederlandse skrywer is. Hy vertel hoe sy gesin na Suid-Afrika geëmigreer het, maar glad nie by die nuwe kultuur kon aanpas nie en gevolglik vereensaam en begin verbrokkel as gesin. Die hoofpersoon gaan na die dood van sy moeder terug na Europa toe, die vader het die een flirtasie na die ander en die jonger broer, wat skisofrenies word, simboliseer die finale verval van die gesin.

In Van den Bergh se artikel "Blik van buiten" (2000) verskaf hy insiggewende inligting oor die beskikbaarheid en verspreiding van Suid-Afrikaanse literatuur in Nederland na 1994. Na aanleiding van uitleengegewens van openbare biblioteke wat vanaf Julie 1996 versamel is, kon hy teen Julie 1999 bepaal hoe gereeld Suid-Afrikaanse literatuur in Nederland gelees word. Die statistiek is gebaseer op steekproefgegewens van 67 miljoen uitlenings uit 'n totaal van ongeveer 155 miljoen uitlenings by 600 openbare biblioteke. Hiervolgens is vasgestel dat die mees gelese skrywers die volgende is:

Dalene Matthee	<i>Fiela's kind</i>	4884 uitlenings
Nadine Gordimer	<i>Het huiswapen</i>	4852 uitlenings
André Brink	<i>Zandkastelen</i>	2382 uitlenings
Nadine Gordimer	<i>De leugenachtige dagen</i>	2346 uitlenings

Nadine Gordimer is volgens Van den Bergh (2000:66) in die absolute sin die mees gelese Suid-Afrikaanse skrywer omdat vier van haar werke wat gedurende 1996 tot 1999 gepubliseer is in totaal 15 000 keer uitgeleen is. Hierteenoor is drie romans van Brink 9340 keer uitgeleen.

Na Van den Bergh se mening is dit uiters moeilik om te bepaal tot watter mate die Suid-Afrikaanse literatuur in Nederland in die oorspronklike Engelse en Afrikaanse uitgawes gelees word. Daar is skynbaar geen syfers beskikbaar oor ingevoerde werke van Coetzee, Gordimer en ander Engelstalige skrywers nie. Afrikaanstalige boeke is tot op hede na sy kennis nie ingevoer nie (2000:66).

Ten spyte van die feit dat die vertaalde Afrikaanse literatuur op die boekrakke in Nederland sigbaar is, en dat enkele skrywers soos Eybers en Breytenbach 'n bepalende invloed op die Nederlandse literatuur het, kan daar na aanleiding van die voorafgaande bespreking tot die gevolgtrekking gekom word dat die Afrikaanse letterkunde in Nederland nietemin 'n marginale posisie vervul. Die uitsluiting of terloopse verwysing na Afrikaanse literatuur in die Nederlandse literatuurgeskiedenis bevestig hierdie standpunt.

Dit is weer eens beklemtoon tot watter mate die rassepolitiek in Suid-Afrika die invoer van Afrikaanse tekste beïnvloed het. Suid-Afrika en veral die Afrikaner en sy taal het oor 'n baie negatiewe beeld in Nederland beskik. Dit is egter juis aan hierdie negatiewe beeld te danke en aan die voortgesette mediabesprekings oor Suid-Afrika rakende boikotaksies, ensovoorts, dat die publiek se belangstelling in Suid-Afrika toegeneem het. Vanweë die negatiewe konnotasies wat aan Afrikaans geheg is, het oorspronklike Afrikaanse tekste egter oor feitlik geen markwaarde in Nederland beskik nie. Daar was egter 'n toenemende belangstelling in literatuur uit Suid-Afrika, veral in versetliteratuur. Dié tekste is wel in vertaling gepubliseer. Die toename in vertalings van Afrikaans in Nederlands sedert die einde van die sestigterjare, sou dus beskou kon word as een van die vrugte van apartheid se boom van goed en kwaad.

7.3 Nederlandse vertalers oor die Afrikaanse literatuur

Robert Dorsman is een van die belangrikste vertalers van Afrikaanse literatuur in Nederlands. Hy is onder meer verantwoordelik vir die meeste van Etienne van Heerden se vertalings wat by Meulenhof verskyn het. Tydens 'n onderhoud met die ondersoeker op 7 Oktober 1997 het hy die volgende uitgewers uitgesonder as die belangrikste ten opsigte van die vertaling van Afrikaanse tekste in Nederlands: Meulenhof, Arbeiderspers, Querido, Kairos, Podium, De Geus en Aalmbou.

Volgens Dorsman word hy gewoonlik óf deur die Afrikaanse skrywers óf hulle uitgewers genader om 'n vertaling te doen. Hy lê dan die vertaling aan die Nederlandse uitgewers voor vir publikasie. Hy vertaal graag uit Afrikaans nadat hy as 'n vertaalstudent by 'n uitgewery gewerk het waar Erik van den Bergh (tans die hoof van Kairos) aan hom 'n gedig van Breytenbach gegee het om te vertaal. Dit was sy eerste kennismaking met die Afrikaanse letterkunde wat hom tot vandag toe steeds boei. Sy siening rakende die vertaalkuns is dat die vertaler ondergeskik is aan die skrywer en feitlik sy slaaf word. Volgens Dorsman behoort die vertaler homself so min as moontlik kreatiwiteit te gun. Aangesien Suid-Afrika vir die hedendaagse Nederlander 'n vreemde plek en kultuur is, poog hy om so konserwatief en normatief as moontlik te vertaal.

Vertaling van 'n werk is na sy mening 'n spanpoging. In sý geval word hy dikwels bygestaan deur Adriaan van Dis van Meulenhof aangesien hy lank in Suid-Afrika gewoon en in Stellenbosch studeer het. Van Dis vertaal ook Afrikaanse literatuur, waaronder die poësie van Breytenbach. Dorsman se eie kennis van Suid-Afrika is beperk tot 'n besoek of twee aan die land. Hy was in 1990 op reis deur Suid-Afrika saam met die Nederlandse resesent en 'n vriendin van hom, Gitte Postel. Hy het onder meer besoek afgelê by Antjie Krog in Kroonstad vir wie se poësie hy hoë agting het. Sy het hom onder andere op 'n toer deur 'n aantal townships geneem. Hy hou hom op hoogte van die situasie in Suid-Afrika deur onder meer op die redaksie te dien van die tydskrif *Zuidelijk Afrika*.

Die mark in Nederland vir vertaalde Afrikaanse literatuur is volgens Dorsman maar swak en tekste verkoop nie na wense nie. Volgens hom kyk baie Nederlandse lesers hulle vas in Afrikaans as 'n *leuke en grappige* taaltjie. Ander is weer geneig om dit as 'n baie poëtiese taal te ervaar. Vandaar die sukses van Elisabeth Eybers. Daar het egter volgens hom nog nie 'n Afrikaanse skrywer (behalwe Eybers) behoorlik deurgebreek tot die Nederlandse lesersmark nie. Hy plaas baie hoop en vertroue in die tekste van Etienne van Heerden. Joost Nijsen, die redakteur van Podium-uitgewery, kan in die toekoms volgens Dorsman 'n belangrike rol speel om die Suid-Afrikaanse letterkunde in Nederland te bemark omdat hy 'n goeie aanvoeling het vir tekste wat goed verkoop en hy al talle nuwe skrywers met sukses in Nederland bekend gestel het.

Die ander prominente vertaler van Afrikaanse literatuur in Nederlands is Riet de Jong-Goossens. Sy het talle Afrikaanse skrywers se werke vertaal, waaronder dié van E. Kotze, Louis Krüger, Koos Prinsloo, Jeanne Goosen, Etienne van Heerden, Mark Behr, John Miles, Riana Scheepers, Eben Venter, A.H.M. Scholtz en Marita van der Vyver.

Haar vertalings is onder meer deur Meulenhof, Contrast, Nijgh en Van Ditmar, en Arbeiderspers uitgegee.

Tydens 'n onderhoud met die ondersoeker op 16 Oktober 1997 in Amsterdam het De Jong-Goossens haar aangetrokkenheid bely tot die Afrikaanse literatuur en die Suid-Afrikaanse landskap en mense. Haar beroep as vertaler van Afrikaanse literatuur het ontstaan toe sy tydens haar studiejare in Nijmegen begin het om kortverhale van Louis Krüger te vertaal op aanbeveling van haar dosent, Hans Ester. Sy vertaal enige genre behalwe poësie, omdat dit na haar mening buite haar vermoë is. Sy het persoonlike kontak met die skrywers wie se tekste sy vertaal en het veral baie nou saamgewerk met Koos Prinsloo terwyl sy aan die vertaling van *Slagplaas* gewerk het. Dit is volgens haar ook belangrik om kontak te behou met ander Nederlandse vertalers wat Afrikaanse tekste vertaal. Soos in die geval van Dorsman, werk sy dikwels saam met Adriaan van Dis.

Vertaling is na haar mening 'n kunsambag waarin vakwerk sentraal staan. Sy steur haar egter nie té veel aan vertaalnorme nie, maar vertaal meesal na haar eie goeddenke. Anders as in die geval van Dorsman, beskou sy kreatiwiteit tog as 'n belangrike faktor omdat vertaling ook interpretasie is en die vertaler voortdurend moet keuses maak. Sy verwys telkens na die *eienaardigheid*, die skoonheid en die digterlikheid van die Afrikaanse taal. Die afwesigheid van die imperfektum of onvoltooide verlede tyd in Afrikaans maak vertaling in Nederlands volgens haar dikwels baie moeilik. Sy noem ook 'n aantal interpretatiewe *geware* wat voorkom in die vertaling van tekste uit Afrikaans in Nederlands, soos byvoorbeeld woorde wat morfologies dieselfde is, maar soms uiteenlopende betekenisse het soos die woord *geil*. Volgens haar *misbruik* (in die positiewe sin van die woord) Van Dis dikwels hierdie verskynsel tussen die tale deurdat hy 'n Afrikaanse woord binne die Nederlandse konteks sal plaas en daardeur baie interessante effekte verkry. Eybers maak in haar poësie volgens De Jong-Goossens ook dikwels met groot sukses van hierdie tegniek gebruik.

De Jong-Goossens is van mening dat die Afrikaanse en Nederlandse taal en kultuur ver van mekaar verwyderd geraak het. Afrikaners en Nederlanders is volgens haar wel stamgenote, maar lank nie meer geesgenote nie.

Sy is dit met Dorsman eens dat die verkope van vertaalde Afrikaanse literatuur nie oorweldigend is in Nederland nie. Die verkope is egter na haar mening groot genoeg om dit vir die uitgewers en vertalers tog die moeite werd te maak. Uitgewers in Nederland het volgens De Jong-Goossens geen sentiment aan Suid-Afrika nie. Hulle is uitsluitlik markgerig. Die feit dat baie tekste meer as een druk gehad het (sy verwys na Etienne van Heerden se *Casspirs en Campari's* en Marita van der Vyver se *Griet skryf 'n sprokie*) is na haar mening voldoende bewys dat die mark wel bestaan.

7.4 Nederlandse uitgewers oor die Afrikaanse literatuur

Volgens Rob Rozenburg (1987:25) het die aantal publikasies in Nederland uit en oor Suid-Afrika gedurende die tagtigerjare heelwat uitgebrei. Al die boeke verkoop nie ewe

goed nie, maar "het feit dat steeds meer uitgevers zich op de Zuid-Afrika markt begeven is op zichzelf al een teken dat het genre commercieel aantrekkelijker is geworden". As voorbeeld verwys Rozenburg na Adriaan van Dis se bundel *Ons geduld heeft zijn grenzen* (1987) waarvan 'n oplaag van tussen vyf- en tienduizend eksemplare gedruk is (die uitgewer wou nie die juiste oplaag bekend maak nie). Volgens Richard van den Brink van Het Wereldvenster is hierdie oplaag 'n aanduiding van 'n goeie publikasie: "Met tienduizend exemplaren heb je in Nederland een bestseller. Dat gebeurt niet zo vaak. En zeker niet met specifieke, informatieve literatuur" (Rozenburg, 1987:25). Van den Brink meld egter dat hy nie noodwendig 'n toename waarneem in die belangstelling in Suid-Afrikaanse boeke nie: "Er is geen speciale aandacht voor literatuur uit Zuid-Afrika. Ondanks de historische band zijn Zuidafrikaanse schrijvers hier niet speciaal geliefd."

Anja Knipscheer van die uitgewery *In de Knipscheer* is egter positiewer: "Wij zijn niet ontevreden over de verkooppijfers van titels uit Zuid-Afrika. Zeker niet als je ze ziet in de context van andere boeken uit Afrika."

Die uitgewery Van Gennep doen ook volgens Rozenburg baie goed met Suid-Afrikaanse literatuur:

Van Gennep verkocht tot nu toe ruim 40.000 exemplaren van Winnie Mandela's Een stuk van mijn ziel. Mary Bensons biografie van Nelson staat momenteel op 8000 stuks. Van het dagboek van Klaas de Jonge gingen binnen enkele weken eveneens 8000 exemplaren de deur uit. En De ware bekentenissen van een witte terrorist van Breyten Breytenbach zijn circa 10.000 keer verkocht (Rozenburg, 1987:25).

Rob van Gennep spreek hom soos volg uit oor die Suid-Afrikaanse literatuur wat gedurende die tagtigerjare gepubliseer is:

Ik weet dat bij andere uitgeverijen een aantal titels niet goed verkoopt (...) Maar er zijn natuurlijk wel een heleboel uitzonderingen. Zoals de Zuid-Afrika boeken die wij de laatste jaren hebben uitgegeven. Dat zijn allemaal politiek-persoonlijke verhalen van mensen die in de publiciteit staan. Die verkopen goed (Rozenburg, 1987:25)

Oor die maatstawwe wat 'n rol speel by die publikasie van 'n boek, het verskillende uitgewers die volgende menings uitgespreek (in Rozenburg, 1987):

Van den Brink: "Onze enige overweging is dat we goede literatuur uit andere culturen willen uitbrengen. Dat is alles."

Knipscheer: "Wij kijken naar de literaire kwaliteiten en we houden rekening met het feit dat we auteurs uitbrengen en geen boeken. Er moet dus iets van een oeuvre zijn. Politieke overwegingen staan bij ons niet voorop."

Van Gennep: "Wij geven gewoon goede boeken uit. Over één boek hebben we onlangs hier op de uitgeverij een uitgebreide ideologische discussie, echt een verbitterde strijd, gevoerd. Dat boek hebben we uiteindelijk niet uitgegeven. Dat is bij een andere Nederlandse uitgeverij terecht gekomen."

Uitgeverij Jan Mets blyk volgens Rozenburg (1987:25) een van die enigste Nederlandse uitgewers te wees wat hulle openlik deur politieke motiewe laat lei. Feitlik al die Suid-Afrikaanse tekste wat deur hulle uitgegee is, het eksplisiete anti-apartheidstemas. Sommige is ook uitgegee in samewerking met Nederlandse anti-apartheidsgroepe: "Ik laat me in mijn uitgeefbeleid mede sturen door de behoeften in en rond de comité's. Dat is markttechnisch gezien wel handig." Mets beskou homself egter nie as 'n anti-apartheidsuitgewer nie. Hy erken egter dat sy keuse van tekste wel beïnvloed is deur sy liberale politieke agtergrond en sy kontak met mense uit hierdie geledere wat manuskripte aan hom voorlê: "Eigenlijk ben ik tegen wil en dank het podium geworden van die groep mensen. Ik wil niet een uitgever zijn die constant bepaalde boodschappen de wereld in stuurt."

Tillie Hermans van Meulenhof Uitgewers (een van die sterkste uitgewers in Nederland) was tydens 'n onderhoud met die ondersoeker in Desember 1997 van mening dat alhoewel die meeste Afrikaanse skrywers wie se tekste in die verlede deur Meulenhof uitgegee is, dié was van blanke, Afrikaanse skrywers, hierdie skrywers egter ook anti-apartheidstryders was. Volgens Hermans word *gehalte* van tekste by Meulenhof altyd vooropgestel. Tot in daardie stadium was daar volgens haar nog nie tekste deur swart Suid-Afrikaanse skrywers wat aan hoë standarde voldoen het nie. Die vertaling van *Vatmaar* (A.H.M. Scholtz) wat in 1997 verskyn het, is die eerste teks van dié omvang deur 'n kleurlingskrywer wat deur Meulenhof uitgegee is. Die teks is deur Annerie van der Merwe, tans by Kwela Uitgewers in Suid-Afrika, aan Adriaan van Dis by Meulenhof voorgelê vir publikasie.

Podium Uitgewers het in 1997 'n vertaalprojek geloots van Suid-Afrikaanse literatuur. Die agtergrond en motivering vir hierdie projek is soos volg verwoord in 'n verslag deur die uitgewery (1997):

De literatuur uit Zuid-Afrika kenmerkt zich door een sterk engagement. De apartheidsjaren en alle bijbehorende raciale spanningen zijn daaraan niet vreemd. Kolonialisme en apartheid hebben diepe psychische wonden geslagen. Tallozen, onder wie veel schrijvers, werden het slachtoffer van apartheid. De censuur sloeg toe, waardoor in het begin van de jaren zestig vele, met name zwarte schrijvers in ballingschap werden gedreven. De zwarte tak van de bloeiende boom van de Zuidafrikaanse literatuur werd daarmee rigoreus gesnoeid. Sinds 1990 maakt Zuid-Afrika even indrukwekkende als ingrijpende veranderingen door. Het land is een democratie geworden. Inmiddels zijn ook veel ballingen teruggekeerd, wat een positieve invloed heeft gehad op het literaire klimaat. Na de jaren van apartheid is een begin gemaakt met wederopbouw en met "nation building". Hoe kan dit proces van eenwording beter geïllustreerd

worden dan met een historiese reeks met literaire werke waarin die vele van Zuid-Afrika verteenwoordig is en waarin die nuwe Zuid-Afrika een literair gesig kry.

Onder diegene wat betrokke is by hierdie projek is onder meer Henk van Woerden (Nederlandse skrywer oor Suid-Afrika), Erik van den Bergh (van Kairos), Robert Dorsman (Nederlandse vertaler van Afrikaanse tekste), Vernon February (wat aan die einde van 2002 oorlede is) en Joost Nijssen. Tydens 'n onderhoud wat die ondersoeker in Desember 1997 in Amsterdam met Nijssen gevoer het, het hy gesê dat hulle beseft het dat daar onder Nederlandse uitgewers nog weinig aandag gegee is aan Suid-Afrikaanse werke van literêre gehalte. Hierteenoor is die Nederlandse publiek wel deeglik op hoogte gehou van hoë-kwaliteit-literatuur uit die ander Nederlandse kolonies soos Indonesië en Suid-Amerika. Op die vraag of Nederlandse uitgewers na die politieke veranderinge in Suid-Afrika meer geneig is om Suid-Afrikaanse literatuur uit te gee, het hy geantwoord dat die situasie na sy mening in daardie stadium nog nie veel verander het nie. Die boeke verkoop wel, maar is nie werklik winsgewend nie. Na sy mening is die rol van vertaalde Suid-Afrikaanse literatuur in Nederland vanuit uitgewersperspektief nog marginaal en is subsidies noodsaaklik. Uit sy ervaring was daar voorheen nie werklik politieke druk op uitgewers ten opsigte van die publikasie van bepaalde Suid-Afrikaanse literatuur nie, maar sou geen uitgewer dit gewaag het om pro-apartheidsliteratuur uit te gee nie.

Die doel van Podium se projek (Verslag Podium, 1997) is om deur middel van Nederlandse vertalings 'n beeld weer te gee van 'n reeks modern-klassieke Suid-Afrikaanse werke. Daardeur hoop hulle om "recht te doen aan die kulturele en literaire veelzijdigheid van Zuid-Afrika" en om aan "(...) een geïnteresseerd Nederlands publiek meer inzicht te bieden in de veelkleurige Zuidafrikaanse literatuur. In de afgelopen vijftig jaar zijn er enkele tientallen vertalingen verschenen van Zuidafrikaanse literaire werken. Helaas moet constateerd worden dat daarbij onvoldoende recht is gedaan aan de literaire schat die Zuid-Afrika rijk is. Zo werd tot nu toe alleen in het Engels en Afrikaans geschreven werk vertaald en ontbreken vertalingen uit het Zulu, Xhosa, Sotho en andere talen van Zuid-Afrika volledig. Naast literaire kwaliteit staat veelkleurigheid dan ook voorop. Voorts moet worden vastgesteld dat veel vertaalde Zuidafrikaanse literatuur in Nederland niet meer beschikbaar is. Doordat uit de verschillende talen en literaire tradities wordt geput, is de diversiteit van de reeks gewaarborgd. De redactie hecht veel waarde aan goede en zorgvuldige vertalingen. Deze zullen worden in- of uitgeleid door Zuidafrikaanse en Nederlandse letterkundigen van naam en faam" (Nijssen, Verslag Podium, 1997).

Die seleksie van tekste vir die projek is onderhewig aan die aanbevelings van 'n aantal Suid-Afrikaanse, Vlaamse en Nederlandse skrywers en letterkundiges. Die Nederlandse vertaling *Een plaats in Afrika* (1997) van Olive Schreiner se *Story of an African farm* (1883) is die eerste van tien tekste waarvoor begroot is en wat reeds verskyn het. Die oplaag van die teks het 1795 behels. Hiervan is 100 gratis versprei en is reeds meer as 'n 1000 verkoop binne die eerste twee maande. Subsidie was benodig vir die vertaling en is verkry van die *Stichting Kairos* (Utrecht), die Suid-Afrikaanse Ambassade en van die

Nederlandse Ministerie van Onderwys, Kultuur en Wetenskap. As gevolg hiervan kon die teks teen f39 aan die Nederlandse publiek beskikbaar gestel word, in plaas van die normale f79.

Sedert 1997 is die volgende tekste deur Podium vertaal en uitgegee:

- *Inggumbo Yeminyanya / The wrath of the ancestors* (1940) deur A.C. Jordan is uitgegee as *De wraak van het voorgeslacht* (1999).
- *Magersfontein, O Magersfontein* (1976) deur Etienne Leroux is in vertaling onder dieselfde titel uitgegee in 1999.
- *Mhudi* (1930) deur Sol T. Plaatje is in vertaling uitgegee onder dieselfde titel in 1998.
- Uit 'n familiekroniek van Dan Jacobson is die vertaling *Heshels rijk* in 1998 uitgegee.

7.5 Suid-Afrika "in de kijker"

Tydens 'n besoek aan Nederland en België in 1997 het die ondersoeker eerstehands ervaar wat die Nederlandse publiek se hedendaagse siening van die Afrikaanse letterkunde is. Daar is onder meer 'n besoek aan die Antwerpse Boekebeurs gebring waarby die Suid-Afrikaanse letterkunde die sentrale fokus was in daardie jaar. Hierdie geleentheid en die ander wat bygewoon is, het heelwat openbaar aangaande die Nederlanders se idees en oordele ten opsigte van die Suid-Afrikaanse en Afrikaanse letterkunde. Die tipe tekste, skrywers en onderwerpe wat geselekteer is vir bespreking het 'n eie verhaal vertel.

Vervolgens word 'n oorsig gebied van hierdie literêre gebeurtenisse wat aan die einde van 1997 en begin van 1998 bygewoon is. Die reaksies wat hierdie geleentheid in die media ontlok het, word ook bespreek.

Die Boekebeurs is vanaf 31 Oktober tot 11 November 1997 in Antwerpen, Vlaandere, aangebied deur die Vlaamse organisasie, Behoud de Begeerte, in samewerking met die VBVB (Vereniging ter Bevordering van het Vlaamse Boekwezen). Dit was die 61ste boekebeurs van sy soort. Hierdie keer is Suid-Afrika as die sentrale tema gekies. Om die omvang en belang van hierdie Boekebeurs aan te toon, kan gemeld word dat dit naas die een in Frankfurt, Duitsland, die oudste boekebeurs in Europa is (*Die Burger*, 22.6.97). Gedurende die twaalf dae wat die fees geduur het, is die Boekebeurs deur 167 886 besoekers bygewoon (*De Morgen*, 12.11.97). Die massas besoekers was 'n weerspieëling van die bruisende leeskultuur. Feitlik al die Nederlandse en Vlaamse uitgewerye het hier uitgestal. 'n Uitnodiging is ook deur die VBVB via die SA Uitgewersvereniging gerig aan al die Suid-Afrikaanse uitgewers om aan die Boekebeurs deel te neem - "'n uitnodiging wat slegs aanvaar is deur uitgewerye van Nasionale Boekhandel" (Erasmus, 1998:32). Erasmus verwys na Galloway se slotopmerking in haar berig oor die beurs: "Vir die Suid-Afrikaanse boekebedryf was dit die oopstoot van 'n venster op 'n boeklandskap wat byna verroes het" (in Erasmus, 1998:32).

Een van die redes wat voor in die program van die fees aangevoer is vir die keuse van Suid-Afrika as tema, is die feit dat Vlaandere en Nederland 'n historiese affiniteit het met Suid-Afrika deur die taalverwantskap tussen Nederlands en Afrikaans. In die inleiding, geskryf deur Luc Demeester¹, het hy gestel dat Vlaandere ook moontlik 'n rol kan speel in die nuwe eiftalige Suid-Afrika deur hulle kennis en ervaringe te deel ten opsigte van meertalige onderwys (die drie amptelike tale in België is Nederlands, Frans en Duits)². Demeester het tydens 'n besoek aan Suid-Afrika wat die beurs voorafgegaan het, aangedui dat die fokus van die Boekebeurs nie op Afrikaans sal val nie, maar op die veeltalige situasie in Suid-Afrika (*Die Burger*, 22.6.97).

Die fees het twee temadade aan Suid-Afrika gewy. Op Saterdag 8 November het die onderwerp van bespreking gewentel om die taalpolitiek in die nuwe Suid-Afrika. Hierdie voordrag het eerstens gehandel oor die taaldiversiteit in Suid-Afrika, en tweedens oor die afkoms en huidige stand van Bantoe-tale in die land. Laastens is ook besin oor die toekoms van Afrikaans.

Sondag 9 November se tema het gewentel rondom die Suid-Afrikaanse literatuur. Vrae wat aan die orde van die dag was, was onder meer: Hoekom word feitlik uitsluitlik Engels- en Afrikaanstalige literatuur vertaal? Is daar ondanks die elf tale, sprake van één Suid-Afrikaanse literatuur en één kanon?

Ander optredes by die beurs het onder meer die volgende ingesluit:

- 'n Debat is deur die Nederlandse vertaler, Robert Dorsman, gevoer met Riana Scheepers, Sandile Dikeni, Wally Serote, Etienne van Heerden en Henk van Woerden.
- 'n Onderhoud is gevoer met Daniel Hugo, die vertaler van etlike Nederlandse tekste in Afrikaans.
- Etienne van Heerden, "sonder twiifel een van de grootste Zuid-Afrikaanse auteurs" (*Zuid-Afrika in de kijker*, program van die Boekebeurs), het ook met die Nederlandse joernalis, Ed van Eeden, gesels oor sy werke.
- Lesego Rampolokeng en Sandile Dikeni het onderskeidelik die Zoeloe- en Xhosa-digkuns verteenwoordig deur 'n musikale aanbieding.
- Breyten Breytenbach het as gasspreker opgetree op Sondag 2 November.
- 'n Tentoonstelling is aangebied van Suid-Afrika as toeristebestemming.
- Francis Galloway, Elize Botha en Luc Demeester het gepraat oor die uitgewersbedryf en die literatuur in Suid-Afrika.
- 'n Voorlesing is gedoen uit Peter Snyders se digbundel *Verzachtende omstandigheden*.

Die media was baie aktief en talle gesprekke oor Suid-Afrika is oor die televisie en radio gevoer, waaronder 'n onderhoud met Matthews Phosa in Ter Zake op TV2, 30 Oktober. Op Sondag 23 November het Radio 3 'n bespreking uitgesaai oor die taalpolitiek in Suid-Afrika. Neville Alexander, Wally Serote en Herman Gilliomme het as gassprekers opgetree.

Onder die publikasies wat vir die geleentheid van die fees uitgegee is, was onder meer *Het boek in Vlaanderen*: 'n jaarlikse, geïllustreerde katalogus wat verwys na nuwe boeke wat gedurende 1997-1998 in Nederland en Vlaandere sou verskyn. Dit is opvallend dat daar te midde van die Nederlandse literatuur en die rykdom van vertaalde literatuur slegs een verwysing was na 'n Suid-Afrikaanse teks, naamlik die verhaal "Die skreeu" deur Etienne van Heerden (vertaal deur Robert Dorsman) wat volledig in Afrikaans en Nederlands voor in die katalogus opgeneem is.

Na aanleiding van die opname van hierdie kortverhaal in die katalogus, en ter voorspraak van die Boekebeurs, het 'n bespreking oor Etienne van Heerden se werk in *Tijd-Cultuur* (15.10.97) verskyn. Die artikelskrywer, Luc Hanegreefs, verwys onder meer na Van Heerden se latere werke waarin hy gebruik maak van individuele gebeurtenisse en anekdotes om 'n mikrokosmos van die Suid-Afrikaanse samelewing te skets:

De grote kracht van Van Heerden is dat hij zijn kritiek op politiek en maatschappij fijn verweeft tussen de draden van zijn verhalen. André Brink gaat bijvoorbeeld veel explisierter tewerk, met als gevolg dat zijn personages wel eens stereotiepen durven worden. Van Heerden schrijft in de eerste plaats over mensen, en dan pas over politieke situaties. Zijn figuren zijn menselijker en complexer (Tijd-Cultuur, 15.10.97).

Twee ander verhale van Etienne van Heerden, naamlik "De dolle hond" en "Kikuyu" is ook ter geleentheid van die Boekebeurs gebundel en in 'n beperkte oplaa van 15 000 kopieë by boekhandelaars verkoop.

In 'n bylae tot *Het Volk* (31.10.97 tot 11.11.97) is 'n gesprek gevoer met Annick de Roeck, 'n Belgiese student wat 'n kursus in die Afrikaanse taal- en letterkunde aan die Universiteit van Stellenbosch geloop het. Sy spreek haar spyt uit oor die gebrek aan Suid-Afrikaanse boeke in Vlaandere: "Ik vind het alleen jammer dat er in Vlaanderen zo weinig Zuid-Afrikaanse boeken te vinden zijn. Afrikaanstalige boeken kun je hier al helemaal niet krijgen en vertalingen zijn ook schaars."

Ons klein en silwerige planeet (1997) is 'n tweetalige publikasie wat deur J.L. van Schaik uitgegee is. Die onvertaalde Afrikaanse, Nederlandse en Vlaamse gedigte in die bundel is saamgestel deur Johann Lodewyk Marais en Ad Zuiderent (*De Morgen*, 8.11.97).

Nederlands. Het verhaal van een taal is ter geleentheid van die beurs deur die Vlaamse organisasie *Ons Erfdeel* in Afrikaans uitgegee.

Ander gebeurtenisse wat rondom die beurs plaasgevind het, het onder meer optredes ingesluit in België en Nederland deur skrywers soos Riana Scheepers, Etienne van Heerden en Sandile Dikeni. *Het Davidsfonds* het op 8 November 'n byeenkoms gereël met verteenwoordigers van leeskringe uit die hele Vlaandere. Elize Botha het as een van die sprekers by hierdie geleentheid opgetree. Verder is verskeie teken- en

voorleesgeleentheid met die outeurs uit Suid-Afrika deur plaaslike boekhandelaars onderneem.

Volgens 'n artikel, "Belangstelling voor boek verrast Zuid-Afrikanen" (*Het Nieuwsblad*, 5.11.97), het die Nederlandse vertalings van Suid-Afrikaanse literatuur bo verwagting goed verkoop by die Boekebeurs en moes aanvullende voorraad uit Suid-Afrika inderhaas ingevlieg word. Daar was veral baie belangstelling in Hennie Aucamp se kortverhaalbundel *Wys mij waar is Timboektoe* en in Riana Scheepers se *Dochters van Afrika*. D.J. Opperman se *Groot Verseboek* het ook volgens *Het Nieuwsblad* uitverkoop. Dis 'n interessante verskynsel dat die Nederlandse literatuur in Afrikaanse vertaling, soos *Liefde, miskien* (Herman de Coninck, vertaal deur Daniel Hugo) ook volgens die artikelskrywer, Mark Vlaeminck, goed verkoop het. Soos die artikel "Boekenbeurs weer in de lift" in *De Morgen* (12.11.97) tereg meld, is die omset van die boeke egter van minder belang as die belangstelling wat by die pers en die publiek gewek is en na die tyd hopelik sal lei tot bestellings in die boekhandel.

In "Afrikaanse boeken en NWT doen het goed op de Boekenbeurs" (*De Morgen*, 8.11.97) skryf Eric Rinckhout:

*Het werk van auteurs als Etienne van Heerden en Riana Scheepers wordt in vertaling goed verkocht, maar ook onvertaalde boeken in het Afrikaans vinden gretig afrek. De Zuid-Afrikaanse uitgevers hadden zo 'n succes niet verwacht. Francis Galloway van de Zuid-Afrikaanse uitgeverij J.L. van Schaik is aangenaam verrast: "Wij hebben intussen al twee ladingen boeken snel moeten laten overkomen. De boeken vliegen hier de deur uit." Op de stand van boekhandel-importeur Poketino worden dagelijks 100 à 200 Afrikaanstalige werken verkocht (...) Nog voor de opening van de beurs was bijvoorbeeld de dicht- en essaybundel van de premier van de provincie Mpumalanga Matthews Phosa (ANC), 'Deur die oog van die naald', al uitverkocht" (*De Morgen*, 08.11.97).*

In dieselfde berig word melding gemaak dat Poketino, die enigste invoerders van Afrikaanstalige boeke in Nederland, onderhandel het met J.L. van Schaik Uitgewers en ACCO (Leuven) om akademiese boeke uit Suid-Afrika in te voer:

*Francis Galloway zou ook graag met een of meerdere Vlaamse boekhandels sloop willen gaan voor de verspreiding van het Afrikaanstalige literaire boek. Dat blijkt niet zo gemakkelijk te zijn. Ook het omgekeerde – de distributie van Nederlandstalige boeken in Zuid-Afrika – is niet voor direct (*De Morgen*, 8.11.97).*

Die berig stel dit duidelik dat die Afrikaanstalige leser nie, soos in die verlede, meer grootword in 'n Afrikaans-Nederlandse taalruimte nie en dat apartheid en die kulturele boikot wat daaruit voortgevloei het, gelei het tot die vervreemding van Nederlands. In haar hoedanigheid as voorsitter van die Stigting van Afrikaans het Elize Botha die

moontlikheid om taalbetrekkinge te herstel gemeld, aangesien die beskikbaarheid van die Nederlandstalige boek, en veral die talle vertalings in Nederlands, aan die Afrikaanse leser (soos in Van Wyk Louw se dae) 'n venster op die wêreldliteratuur kan bied (*De Morgen*, 8.11.97).

In "Bezoekersaantal Boekenbeurs voor Vlaanderen opnieuw gestegen" (*Boekblad*, 21.11.97) is die gewildheid van die Suid-Afrikaanse literatuur beklemtoon: "Opvallend was de aantrekkingskracht van het themaland: de panelgesprekken en tentoonstellingen over taalpolitiek en de Zuid-Afrikaanse literatuur werden druk bezocht."

Tydens die Boekebeurs onder bespreking is die moontlikheid genoem om Suid-Afrika ook as boekeweek-tema te kies in 1999 en om dan terselfdertyd die honderdjarige herdenking van die Boereoorlog te vier. In die artikel "Lobby voor Zuid-Afrika als Boekenweek-thema 1999" (*Boekblad* 46, 14.11.97) is gemeld dat Joost Nijsen van Podium-uitgewers en Maarten Asscher, die direkteur van Meulenhoff-uitgewers, onder diegene was wat gepleit het vir Suid-Afrika as tema van Boekeweek 1999. Volgens die artikelskrywers is dit in die uitgewers se selfbelang dat nog so 'n Suid-Afrikaanse boekeweek gehou word, omdat Suid-Afrikaanse outeurs 'n belangrike plek inneem in hulle uitgewersfondse. Joost Nijsen laat hom soos volg daaroor uit:

Natuurlijk is Zuid-Afrika mijn favoriete thema vanwege de verbinding met mijn eigen fonds, maar het spreekt vanzelf dat het Boekenweekthema een wisselverking moet hebben met de handel (...) Maar ook (...) zie je dat bij tal van Nederlandse uitgeverijen een hernieuwde belangstelling opkomt voor dat fascinerend land (*Boekblad* 46, 14.11.97).

Die motivering van ander voorstanders vir 'n Boekeweek 1999, was onder meer "dat na Indonesië en het Caribisch gebied nu ook de Zuid-Afrikaanse cultuur centraal zou moeten kunnen staan, zeker nu de jaren van culturele boycot door de recente politieke veranderingen achter ons liggen" (*Boekblad* 46, 14.11.97).

In aansluiting by die gebeure rondom die Boekebeurs het daar teen die middel van November 1997 op uitnodiging van die Nederlandse Taalunie weer 'n Afrikaanse *soustrein* (soos Etienne van Heerden dit gestel het) deur Nederland en België geloop. Onder begeleiding van Ena Jansen is Marlene van Niekerk, Marita van der Vyver, Peter Snyders, E.K.M. Dido, Wilma Stockenström en Etienne van Heerden op die perron afgelaai. 'n Vol program van voorleesende en paneelbesprekings rondom eie werk en die Suid-Afrikaanse literatuur is aangebied.

'n Seminaardag in Utrecht (November 1997) was uiters insiggewend waar die skrywers en twee van die prominentste Nederlandse vertalers uit Afrikaans, Robert Dorsman en Riet de Jong-Goossens, opgetree het. Na aanleiding van die vertaalproblematiek wat bespreek is, het dit duidelik geword hoe maklik interpretatiewe misverstande kan insluip, selfs en miskien juis tussen hierdie twee stamverwante tale. Problematiese aspekte wat onder meer na vore gekom het, was die volgende:

- Die gebrek aan die imperfektum in Afrikaans en interpretatiewe probleme wat dit in die Nederlands skep.
- Die gebruik om die aktiewe vorme in die Afrikaanse tekste in die Nederlandse vertalings na passiewe vorme toe te verander omdat dit meer aanvaarbaar is binne die Nederlandse verteltradisie.
- Die verskil in gebruik tussen die twee tale van die bevestigende en ontkenkende vorme soos "Ja", "Nee" en "Ja-Nee".
- Die stryd om ekwivalente uitdrukkings in die Nederlands te vind vir idiomatiese Afrikaanse uitdrukkings en uitdrukkings in die onderskeie dialekte en variasies van Afrikaans (bv. die uitdrukking vir 'n swanger vrou: Sy is met die lyf).
- Die problematiek van die vertaling van alledaagse gebruiksartikels van die een kulturele konteks na die ander (bv. die vertaling van *Disprin* na *Aspirien*).
- Die verlies aan teksnuanses deur byvoorbeeld die weglating van Engelse woorde in die Afrikaanse tekste terwyl dit funksioneel gebruik is om iets soos Yuppie-taal aan te dui (soos in die geval van Van Heerden se *Casspirs* en *Campari's*).
- Die verlies aan nuanse en vertaling van die kulturele en historiese konteks wat in Kaaps en ander variëteite van Afrikaans opgesluit is. Dit is veral van toepassing op Peter Snyders se gedigte waarin hy skryf oor die Kaapse variant, maar ter versterking van die tema, juis ook in Kaaps.

Laasgenoemde twee voorbeelde van verlies in die vertaalde tekste is tydens die seminaar grotendeels toegeskryf aan die weiering van Nederlandse uitgewers en vertalers om soms die funksionele gebruik van Engelse woorde in die vertaalde teks te behou. Die verweer wat gebied is teen die weglating daarvan is dat Engels nie oor dieselfde status in Nederland beskik as in Suid-Afrika nie. Of bepaalde Nederlandse dialekte byvoorbeeld gebruik moet word in die vertaling van Afrikaanse variante, is 'n saak waaroor geen uitsluitel verkry is nie. Volgens Etienne van Heerden is daar binne die vertalings altyd sprake van bepaalde verliese, maar baat die teks weer op ander vlakke by die vertaling. Die vreemdheid en eksotiese inhoude van die Afrikaanse tekste vir die Nederlandse leser vergoed soms vir die gelykmaking of weglating van ander aspekte.

Tydens bogenoemde seminaar het die betrokke Afrikaanse skrywers ook afkeurend verwys na die voortdurende neiging by die Nederlandse lesers om Suid-Afrika en die Afrikaanse letterkunde binne die eksotiese raamwerk van 'n soort natuurparadys te plaas. Die vermoede word uitgespreek dat die bemerking van die Suid-Afrikaanse toeristebedryf hierdie soort verwagtinge voed³.

Aan die begin van 1998 is 'n kultuurfees genaamd *Winternachten* in Den Haag aangebied. Skrywers en musici is uit voormalige Nederlandse kolonies soos Suid-Afrika, Nederland, Suriname, Indonesië en die Nederlandse Antille bymekaar gebring: "'n Verrassende hoogtepunt was dat 'n wit Afrikaanse skrywer meer in gemeen (sic) blyk te gehad het met drie skrywers en digters uit Suriname, die Nederlandse Antille en Indonesië as met een van die bekendste Nederlandse outeur (sic) van die *gragtegordel-literatuur*" (Keyser, 1998:52). Skrywers wat die geleentheid bygewoon het, was onder meer Adriaan van Dis

(Nederland); Etienne van Heerden, Peter Snyders en Lesego Rampolokeng (Suid-Afrika); die Surinaamse digter Shrinivási; die Indonesiese digter Toeti Heraty; en Frank Martinus Arion, skrywer en digter uit Curaqao. Die raakpunte tussen hierdie skrywers was volgens Keyser (1998:52) veral op die gebied van die taal, letterkunde, koloniale verlede en politieke geskiedenis.

Na aanleiding van 'n debat wat vlamgevat het oor die bemoeienes van Nederland met sy voormalige kolonies, wat deur Shrinivási as "steurend en paternalisties" beskryf is, het Van Dis voorgestel dat Nederland veral ook na sy eie verlede moet kyk: "Daar moet byvoorbeeld ondersoek word wat presies die Nederlandse rol in die slave-arbeid was en wat die sogenaamde polisionele aksies kort ná die Tweede Wêreldoorlog in Indonesië nou eintlik beteken het (...) Ons moet kyk na wat ons presies in Suid-Afrika gedoen het. Verwoerd was naamlik 'n Hollander, en jy moet eintlik 'n Hollander wees - bekend met die suile-stelsel - om apartheid te kan bedink." Van Heerden het hierop gereageer deur ook te verwys na die Engelse invloede in die ontstaan van apartheid. Hy wou egter van Van Dis weet waarom Nederland oor die jare heen so behep was met Suid-Afrika. Van Dis se antwoord: skuldgevoel. Hiermee sluit Van Dis aan by die volgende uitspraak wat hy gemaak het in die inleiding tot *Ons geduld heeft zijn grenzen* (1987): "Zuid-Afrika. Geen land in Europa voert er zoveel actie tegen. Geen land in Europa leest er zo weinig over. Omdat wij ons zo schamen."

7.6 Gevolgtrekking

Uit die voorafgaande kan afgelei word dat bepaalde aspekte rakende die historiese en taalverwantskap tussen Suid-Afrika en Nederland vandag nog die resepsie van Afrikaanse literatuur in Nederland en België dryf: die koloniale verlede, die Anglo-Boereoorlog en die eertydse apartheidstelsel, leef steeds voort binne die Nederlandse leserpsige en gee kleur aan die beeld wat hulle van die Afrikaanse literatuur het.

Die *Winternachten*-kultuurfees in 1998 (met die fokus op koloniale literatuur) bevestig die feit dat die Suid-Afrikaanse letterkunde by geleentheid ook binne dieselfde raamwerk geplaas kan word as die letterkunde uit die ander eertydse Nederlandse kolonies.

As 'n koloniale literatuur funksioneer die Afrikaanse letterkunde in die periferie van die Nederlandse letterkunde. Hierdie afleiding kan nie net gemaak word uit die menings van kundiges soos Francken, Van den Bergh, Dorsman, De Jong-Goossens, Van Dis, en andere nie, maar veral uit die hantering van die Afrikaanse letterkunde in die Nederlandse literatuurgeskiedenis. In aangesluiting hierby word die vertaling van Afrikaanse tekste volgens Dorsman en De Jong-Goossens meesal normatief gedoen, omdat dit inhouds- en ideologiesegesproke reeds meer as genoeg nuwe elemente bevat wat vervreemdend op die leser inwerk. Alhoewel Afrikaanse tekste dus 'n belangrike rol speel in die vorming van die Nederlandse leser se wêreldbeeld, werk dit in die algemeen nie vernuwend in op die Nederlandse letterkunde nie. Die uitsondering in hierdie geval is die digkuns van Eybers wat 'n hoë erkenning geniet binne die Nederlandse literatuursisteem.

Uit die besprekinge en publikasies rondom die Boekebeurs staan Etienne van Heerden se werke uit bo die ander jonger generasie van Afrikaanse skrywers. Veral die literêre gehalte van sy werk word vooropgestel. Die feit dat die meeste van Van Heerden se tekste deur Meulenhof uitgegee word, is ook 'n aanduiding van die hoë gehalte en aanvaarbaarheid daarvan.

Uit die meningsopname onder Nederlandse uitgewers, het dit geblyk dat hulle hul seleksie van tekste vir vertaling hoofsaaklik baseer op die literêre kwaliteit daarvan. Dit is natuurlik 'n groot pluimpie vir die Afrikaanse letterkunde. Alhoewel die uitgewers dit nie altyd graag erken of beseef nie, is dit egter ook duidelik dat politieke oorwegings nooit buite rekening gelaat is nie.

Die Nederlandse vertalers is dit eens dat die oorbruggingsrol wat hulle vervul in die vertaling van die Afrikaanse taal en kultuur, essensieel is ten einde dit toeganklik te maak vir die gemiddelde Nederlandse leser. Juis vanweë die ooreenkomste tussen die tale kan 'n leser baie maklik *dink* dat hulle 'n Afrikaanse teks reg verstaan, terwyl hulle vanweë hul Nederlandse verwysingsraamwerk inderwaarheid iets heel anders daar *in* gelees het. Hierdie verskynsel kan ook lei tot winste in die vertaalde tekste (vgl. 6.12) maar sodra dit algehele waninterpretasie tot gevolg het, is dit nie meer sinvol nie.

Ander aspekte wat die Nederlandse lesers se verbeelding aangryp, blyk onder meer die eksotiese aard van die inheemse kuns en kulture van Afrika te wees. Dit wil voorkom asof die manifestasie hiervan in die tekste van Riana Scheepers 'n bydraende faktor is in die aantrekkingskrag van haar werk in Nederland.

In hoofstuk 8 word in meer besonderhede gekyk na die resepsie van Scheepers se vertaalde literêre tekste in Nederland en hoe dit vergelyk met die resepsie van haar werk in Suid-Afrika.

-
1. Luc Demeester is die algemene voorsitter van die VBVB (*Vereniging ter Bevordering van het Vlaamse Boekwezen*) en direkteur van die Vlaamse uitgewery Lannoo.
 2. België het teen 1997 reeds 'n aantal taalprojekte in Suid-Afrika ondersteun, onder meer die tolkdienste in die Parlement en in die Waarheids- en Versoeningskommissie (*Die Burger*, 22.6.97).
 3. Toevallig (of nie) was daar by die Antwerpse Boekebeurs langs die uitstalling van die Suid-Afrikaanse literatuur 'n uitstalling oor toerisme en safari's na Suid-Afrika.

HOOFSTUK 8

RESEPSIESTUDIE VAN RIANA SCHEEPERS SE LITERÊRE TEKSTE IN NEDERLAND EN SUID-AFRIKA

8.1 Inleiding

Volgens Van Rees en Vermunt (1996:321) speel kritiek 'n belangrike rol in die literêre veld en ondersoek omdat kritici verantwoordelik is daarvoor om eienskappe en waarde toe te voeg tot literêre werke. Die diskoers van kritici het 'n groot invloed op die verspreiding van literêre tekste in die boekhandel en openbare biblioteke. Boekverkopers en diegene wat boeke selekteer vir openbare biblioteke kan die verkoopbaarheid of leenbaarheid van 'n nuwe titel tot 'n groot mate bepaal na aanleiding van die belangstelling wat vorige werke deur dieselfde outeur verkry het vanaf literêre kritici. Die besprekings wat kritici voer oor kuns, meesal in interaksie met die produsent, dra tot 'n groot mate by tot die legitimasie daarvan as kunswerke. Hierdie kritici beskik oor die mag om uitsprake te maak oor die kwaliteit van die werke onder bespreking en sodoende word 'n bepaalde waarde of rang aan die werk toegeken. Alhoewel die kritiese beoordeling van literêre werke volgens Van Rees en Vermunt (1996:321) vanuit 'n epistemologiese oogpunt maar 'n wankelende praktyk is, kan dit nie oorbeklemtoon word dat die verantwoordelikheid vir die daarstelling van 'n repertoire van werke en van die rang van daardie werke binne die repertoire, hoofsaaklik berus by die resensente en kritici nie:

The attribution of properties and value by authoritative members of the institution of criticism proves to be socially effective as other reviewers and critics – and even the writer of the work under discussion – appear inclined to reproduce their views. In order to be regarded in the long run as high quality – and to be included in the so-called literary canon – a text must pass through the selection filters of three distinct types of critics: journalistic reviewers, essayists, and academic critics (Van Rees en Vermunt, 1996:321).

Kritiek is ook 'n vorm van verbruik van letterkunde. Resensies is 'n belangrike bron van inligting, nie alleen vir die algemene leserspubliek nie, maar ook vir professionele lesers en vir literêre uitgewers wat raad moet gee oor nuwe manuskripte: "Variation in authors' productivity (...) is due not only to variation in individual talent but also to the amount of encouragement publishers give. The latter is affected by the amount of attention reviews gave a previous title" (Van Rees en Vermunt, 1996:321).

Hoe selekteer en ken kritici waarde toe? Van Rees en Vermunt (1996:322) is van mening dat: "(...) in assigning quality, critics lack an instrument to measure a work's quality in an intersubjective and reliable way". Relatiewe eenstemmigheid tussen kritici oor die relevansie van bepaalde standpunte in kritiese tekste, is volgens Van Rees en Vermunt

gedeeltelik toe te skryf aan die bestaan van bepaalde literatuuropvattings waartoe die kritici hulle verbind. Tydens die aanvanklike bespreking oor 'n fiksionele werk, mag resesente se menings en opvattinge aanvanklik heelwat verskil. Hierdie gebrek aan aanvanklike eenstemmigheid staan egter nie in die weg van kritici om langsaamhand konsensus te bereik oor die aard en waarde van 'n spesifieke werk nie.

Soos wat voorheen gemeld is, is resepsiegeoriënteerde modelle binne die vertaalwetenskap ontwikkel ten einde die wyse te beklemtoon waarop vertalings kommunikeer. Dit behels onder meer die bestudering van 'n korpus tekste aan die hand waarvan daar dan 'n aantal norme bepaal kan word wat binne 'n spesifieke kultuur en op 'n spesifieke oomblik in die geskiedenis in hierdie tekste geld. In hierdie hoofstuk word daar gekyk na 1) die resepsie van Riana Scheepers se vertaalde literêre tekste in Nederland, en 2) na die resepsie van die oorspronklike Afrikaanse tekste in Suid-Afrika. Deskriptiewe resepsiegeoriënteerde modelle bied na Naudé (2001) se mening 'n werksmetode vir 'n vergelykende ontleding van bron- en doelt tekste om uiteindelik daardeur die aard van kultuuroordrag in vertaling te bepaal. Deur die resepsiestudies binne die twee verskillende literêre sisteme teenoor mekaar te plaas, kan die unieke wyse waarop die tekste binne die spesifieke sisteme kommunikeer aangedui word. Sodoende kan die kulturele afstand tussen die bronteks en die doelt eks wat deur vertaling oorbrug moet word, aangedui word en kan aangetoon word waarom sommige van Scheepers se literêre tekste meer aanvaarbaar is binne die een sisteem as binne die ander.

8.2 Resepsiestudie van Scheepers se vertaalde literêre tekste in Nederland

Fanie Olivier (2002) is van mening dat Scheepers as 'n kortverhaalskrywer goed gevestig is in die gekanoniseerde Afrikaanse literêre wêreld, haar Katriena-stories het haar in ander opsigte 'n gewilde outeur gemaak, terwyl sy as rubriekskrywer in die pers breë bekendheid verwerf het.

Joan Hambidge (*Die Burger*, 1.10.2001) beklemtoon Scheepers se uitsonderlike vermoë as kortverhaalskrywer in wie se eiesoortige verhale veral die feministiese en Afrika-diskoers uniek ontgin word.

Marius Crous (*Litnet.Seminaarkamer*, 4.12.2001) beskou haar as 'n *interessante verskynsel* in die Afrikaanse literatuuordiskoers. Hy beskryf haar as "die *femme fatale* wat die plaaswêreld verruil het vir die minsame beskrywings van die elikers van die erotiek; wat probeer het om 'n vererotiseerde beeld van haar as feminisskrywer daar te stel. Sy het ook probeer om soos bruin huisbediendes te praat om sodoende aan wit merrims sielsrus te gee oor die goeie relasies wat (kan) bestaan tussen heersers en oorheersde; en sy is die outoriteit op die geskryfdes in die lewe van Koos Prinsloo (...) Sy is veral bekend vir haar beskrywing van die Zoeloelandse ervaring; haar passie vir die landelike en haar regstellende skryfwerk – soos blyk uit haar kortverhale en haar minder geslaagde novelle oor die wip wat in die barakke by haar army-outjie gaan oornag."

Scheepers het grootgeword in Zoeloeland, sy ken die mense en hulle stories, praat hulle taal en het later klas gegee aan die Universiteit van Zoeloeland. Dit is hier waar haar menswees gevorm is en waar die wortel van haar skryfwerk lê. Sy skryf uit Afrika en vir Afrika.

As 'n vrou skryf Scheepers ook vir vroue: "Eroties, geil, sensueel. En intiem" (Nieuwoudt, *Beeld*, 22.09.2001), veral oor die geestelike en fisiese bevryding van vroue.

Scheepers se skryfwerk betrek in vele opsigte die sosiokulturele konteks van Suid-Afrika. Sy skryf versoenend tussen die inheemse kulture, maar is ook krities ten opsigte van die foute binne 'n post-koloniale en post-apartheid Suid-Afrika. Haar tekste is egter nie 'n blote weerspieëling van die alledaagse nie, maar is 'n besonderse vermenging van die alledaagse met die magiese (Van Manen, *Die Burger*, 8.12.1999).

Hierbenewens integreer sy dikwels elemente van die Afrikaanse en Afrika-letterkunde met dié van die Nederlandse letterkunde. As 'n opgeleide letterkundige is sy wel deeglik bewus van die intertekstualiteit wat dit tot gevolg het. Dit is veral die kombinasie van die vreemde en die bekende in haar skryfwerk wat van haar 'n *interessante verskynsel* maak in die Nederlandse letterkundige sisteem.

Volgens Gawie Keyser (*Die Burger*, 24.10.1996) is Scheepers in die Nederlandse mark een van die suksesvolste Afrikaanstalige skrywers. Haar fisieke aantreklikheid is volgens hom 'n nuttige bemerkingsinstrument, want haar boeke word nie verniet in Nederland uitgegee met 'n foto van haar op elke omslag nie! Hy verwys na *Dulle Griet* wat 'n maand nadat dit verskyn het, herdruk is. Scheepers se uitgewer Bert Bakker was volgens Keyser gretig om dié bundel op te volg met vertalings van haar ander boeke. Haar werk is na sy mening uiters goed beoordeel deur Nederlandse resensente. Haar kort en bondige styl behoort volgens hom 'n voorbeeld te wees vir "menig Hollands romancier". Scheepers se suksesvolle verskyning oor die Nederlandse radio en TV het ook volgens Keyser aan haar die "broodnodige erkenning (gegee) wat skrywers in die hoogs gesofistikeerde lesersmark hier nodig het". Volgens 'n mededeling deur Scheepers, het die harde werk veral eers gekom nadat die Nederlandse literêre kritici met goeie besprekings gekom het. Tydens die Nederlandse bekendstelling van *Dulle Griet* het Scheepers blykbaar vir 'n week lank tussen vyf en agt afsprake per dag gehad.

Vervolgens word gekyk na die resepsie van Scheepers se skryfwerk, eerstens binne die Nederlandse letterkundige sisteem en dan binne die Afrikaanse letterkundige sisteem. Hierdeur sal gepoog word om onder meer te bepaal waarom haar tekste gekies word vir vertaling in Nederland, wat dit toevoeg aan hulle sisteem, hoe haar status vergelyk as skrywer binne die twee sisteme, en of dieselfde tekste daar waardeur word of juis nie.

8.2.1 *Dulle Griet* (1995)

Oorspronklike titel: *Die ding in die vuur* (1990) en *Dulle Griet* (1991)

Herman De Coninck (*NRC Handelsblad*, 21.4.95) lei sy resensie oor Scheepers se kortverhaalbundel *Dulle Griet* soos volg in: "Van alle blanke skryfsters in het Afrikaans is Riana Scheepers (...) de minst blank." Die feit dat sy in Zoeloeland grootgeword het en ook die taal magtig is, is volgens hom merkbaar in haar Afrikaans: "dat heeft er een sensitieve vingertopgevoeligheid aan overgehouden, hoe kaal ze verder ook schrijft, en een ontvankelijkheid voor voortekenen en magisch denken". Haar verhale handel volgens De Coninck meesal oor taal, misverstande tussen mense wat dieselfde taal praat, maar ook oor eensgesindheid tussen mense wat mekaar skaars begryp. De Coninck spreek sy spyt uit oor die feit dat Riet de Jong-Goossens nie ook die verhaal "Abantu oNgove" vertaal het nie. In hierdie verhaal word vier weergawes gegee van dieselfde gebeure aan 'n swart universiteit. Eerstens vanuit die perspektief van die apartheidsgeskiedenis; dan die verhaal van die *ugogu*; die Engelse koerantberigte met hul beriggewing oor bloed en geweld; en laastens die weergawe van 'n professor in Afrika-tale. Die *ugogu* se magiese verhaal en verduideliking van hoe die probleme ontstaan het, is van die vier weergawes die langste. Volgens De Coninck wil Scheepers moontlik daardeur aandui dat magiese denke soms die mees volledige manier van dink is.

Verder word verwys na 'n stylkunsie van Scheepers wat sy volgens De Coninck miskien te veel herhaal, maar wat desondanks werk. Die stryd tussen man en vrou, tussen onderdrukker en onderdrukte, tussen die uiterlike vorm en die werklikheid, word volgens hom te dikwels in verband gebring met die taalstryd en die stryd tussen mense wat verskillende tale praat.

Vervolgens word daarna verwys dat geen karakters in hierdie kortverhaalbundel oor name beskik nie. Almal is gelyk. Hierdeur beskik al die vroue in die verhale oor waardigheid, selfs die hoere.

Die kortverhaalbundel is volgens De Coninck "voortreffelijk vertaald" deur Riet de Jong-Goossens. Hy verwys slegs na een geval waar die Afrikaanse term vir krullerige ysterkunswerk, naamlik "broekie's kant" te uitgebreid vertaal is met "flatbalkons als onderbroekjes met kanten smeedwerk".

Die tema van die bevryding van vroue kom volgens Francken (1998:684-691) veel beter na vore in Scheepers se kortverhale, omdat sy kernagtig kan formuleer en binne 'n kort bestek 'n sfeer kan skep. Die emosie in haar verhale is volgens hom ingehoue en die besonderhede wat sy weergee is knap gekies. Hy beskryf haar kortverhale as gelaagd: "achter de rug van de verteller zingt de auteur een suggestieve tweede stem", en sy hanteer 'n paar ou toertjies van die kortverhaal volgens Francken uiters behendig: "Ze kan de lezer goed op het verkeerde been zetten en heeft een goede intuïtie voor het slot van een verhaal. Soms is dit bij haar een oplossing, een verrassende wending in één of twee zinnen waarmee het verhaal als een zware deur dichtklap; de lezer staat buiten (...). Op haar best is ze echter, als dergelijke 'definitieve' eindes dit alleen schijnbaar zijn, als de lezer op 't tweede oog bespeurt dat de slotzin toch weer vragen oproept en bij nader inzien niet de uitsmijter is waarvoor hij 'm aanzag."

Scheepers skryf volgens Francken vanuit 'n vroulike standpunt oor oorwinning. Dit is egter nie altyd so duidelik wie die oorwinnaar is nie. In haar beste verhale beheers die vrouekarakter hul manlike teenparty sonder dat laasgenoemde daarvan bewus is. Na aanleiding van Scheepers se verhaal "Jefta se kind" in *Dulle Griet* skryf Francken dat Scheepers haar idee van die bevryde vrou kan laat deurskemer in 'n verhaal oor vroue wat oënskynlik nie vry is nie, maar wat bewonder kan word vir hulle moed of sterk persoonlikheid. Hy vergelyk dit ook met die verhaal "Ruil" waarin 'n swart vrou 'n blanke winkelier moet betaal vir voorraad in die vorm van seksuele gunste. Hierdie vroue se oorwinning is ten slotte hulle selfrespek en die oortuiging dat die daad wat hulle verrig het die beste moontlike oplossing vir die probleem is. In hierdie verhaal kom Scheepers se tweede grootste tema volgens Francken na vore, naamlik Afrika en die blanke. Haar Afrika beskik volgens hom oor iets sprokiesagtig, maar is allesbehalwe soetsappig. In hierdie verband word verwys na vroue wat slagoffers gemaak is deur besnyding, insidente waar kinders wegraak en wat herinner aan towenaars wat liggaamsdele van kinders versamel vir hul medisyne. Francken beskou "'n Kind en een vis" as een van Scheepers se beste verhale waarin sy die naaste kom aan haar Afrika en waarin haar swart persoonlikhede inderdaad ook mense is en nie outomaties ander mense nie. Alhoewel sy verwys na die Afrika-vertelkuns, toon haar verhale egter ook Christelik-Europese trekke. In hierdie verband verwys Francken na haar verhaal "Dulle Griet" waarin 'n Vlaamse skildery met dieselfde titel die middelpunt vorm.

Ten slotte word Scheepers se verhale en skryfwerk vergelyk met dié van J.M. Coetzee. Teenoor sy indrukwekkende, dringende en konfronterende skryfwerk, handel Scheepers se verhale ook oor armoede, mishandeling en moord, maar word dit op 'n ligter wyse aangebied. Sy bied geen oplossing vir die verbetering van die situasie in Afrika nie en ook geen oplossing vir die leed van die vroue nie: "Maar haar werk suggereert enige speelruimte, een beetje lucht. Het zet af en toe in Coetzees verstikkende huis de ramen op een kiertje."

Sus van Elzen (1995) het 'n onderhoud met Scheepers gevoer tydens 'n toer van laasgenoemde deur Nederland met die publikasie van *Dulle Griet*. Van Elzen het gevra waarom *Dulle Griet* saamgestel is uit twee van Scheepers se eerste bundels in Afrikaans. Hierop het Scheepers geantwoord dat die keuse van die verhale uit die twee bundels dié was van haar uitgewer en vertaler. Sy veronderstel dat hulle die verhale gekies het met die oog daarop dat dit aanklank sal vind by die Nederlandse lesers. Die verhale wat uitgelaat is, het volgens Scheepers 'n baie sterk Afrika-kleur en handel oor historiese gebeure wat nie noodwendig aan die Nederlandse leser bekend is nie. Op die vraag of die Zoeloe-invloed 'n rol gespeel het in die keuse van die verhale, antwoord Scheepers dat die sterkste Zoeloe-verhaal uitgelaat is. Die meeste verhale wat ingesluit is, handel oor vroue wat poog om te oorleef. Die gesprek lei dan in die rigting van haar grootwordjare in KwaZulu-Natal en die invloed van die Zoeloe-kultuur op haar lewe. Van Elzen merk op dat die eerste en die laaste verhale – "Ruil" en "In twee rigtingen" – eintlik oor dieselfde tema handel en sy wil weet of dit blote toeval is. Scheepers antwoord hierop dat die verhale in die oorspronklike Afrikaanse bundel op heel ander plekke gestaan het, maar dat die plasing daarvan in die Nederlandse vertaling 'n netjies voltooiing vorm. Sy

meld ook dat al die vroue in haar verhale hulle met waardigheid gedra te midde van die haglike omstandighede waarbinne hulle leef. As voorbeeld verwys sy na die karakter Dulle Griet wat nie 'n mooi vrou is nie, intendeel; sy is maar lelik, maar sy oorleef met 'n primitiewe dryfkrag deur die lewe in die oë te kyk en aan te gaan. Laasgenoemde is volgens Scheepers vir haar 'n kenmerk van vroue – nie net in Zoeloland nie, maar in die algemeen. Sy verwys dan na die geweldige onderdrukking waaraan die swart vroue in Suid-Afrika onderwerp is deur die tradisionele wette van vroulike besnydenis. Te midde van hierdie swaarkry oorleef die swart vroue met trots en waardigheid en is hulle inderdaad “fantastiese vrouwe”. Van Elzen wil vervolgens by Scheepers weet of sy haar verhale as feministies beskou. Scheepers meld dat haar verhale in Suid-Afrika wel as feministies en polities geïnspireerd beskou word, maar dat dit nie haar bedoeling is nie, omdat sy eenvoudig skryf oor mense wat haar fassineer. Op die vraag of dit normaal is vir 'n blanke vrou in Suid-Afrika om Zoeloe te kan praat, antwoord Scheepers dat dit wel in sommige gebiede heeltemal gewoon is. Sy meld ook dat dit goed is vir die buitelanders om te beseft dat daar wel dele in Suid-Afrika is, soos in KwaZulu-Natal, waar die apartheidswette nie van toepassing was nie. Retrospektief beseft sy dat die feit dat sy daar grootgeword het, van haar kinderlewe iets besonder gemaak het.

Volgens Gitta Postel (*Onze Wereld*, Junie 1995) handel *Dulle Griet* onder meer oor oorlewingstrategieë van Zoeloe-vroue, oor idealisme en die vertwyfeling van 'n jong veldwerkster, oor die konsentrasievermoë van kinders en oor verbode verhoudinge en geweld. Postel ervaar Scheepers se manier van vertel as verontrustend en sy verwys ook na die ekonomiese taalgebruik: “ze zegt geen woord te veel en geen woord te weinig, schetst naakte beelden waarvan alle verdoezelende bijkomstigheden zijn weggepolijst. Het effect is wisselend.” Daar word verwys na die verhaal van die antropoloog wat getuig van die afskuwelike infeksie waarmee 'n besnede meisie by 'n plattelandse kliniek aangekom het – die effek van hierdie verhaal is volgens Postel soos 'n klap in die gesig. Die verhaal van Zoeloe kinders is na haar mening “tot waarlike juweeltjes geslepen”. Scheepers se helder skryfwyse is egter volgens Postel nie altyd verfrissend nie. Hoe ingewikkelder die situasie is wat sy beskryf, hoe strakker word haar skryfstyl en dan kry die vergrote eenvoud volgens Postel “iets gekunstelds, en sluip er een (onbedoeld) neerbuigende toontje in het simpele taalgebruik”. Postel sluit haar resensie af deur te verwys na Afrikaans as pragtige taal waarin mooi boeke geskryf is. Dit alleen is volgens haar genoeg rede om Riana Scheepers te vertaal en genoeg rede om 'n bloemlesing te publiseer.

Linda Huismans (*Amerfoortse courant*, 8.7.1995) wys daarop dat Scheepers se debuutbundel *Dulle Griet* in Suid-Afrika bekroon is met twee belangrike literêre pryse. In die twee bundels wat daardie jaar in Nederlandse vertaling verskyn het, naamlik *Dulle Griet* en *Onbevelekte ontvangenis*, word volgens haar verhale vertel oor wit en swart vroue en oor die lewe in die stad en op die platteland. Vertelling speel in die verhale 'n sentrale rol en veral Scheepers se beskrywing van die vertelproses as 'n ritueel word in die resensie beklemtoon. Daar word verwys na 'n uitlating van Scheepers waarin sy verduidelik dat, anders as in Europa waar die kortverhaal beskou word as 'n vingeroefening ter voorbereiding vir die skryf van 'n roman, die kortverhaal 'n hoog

aangeskrewe genre in Suid-Afrika is. Volgens Scheepers gebeur daar soveel in die land en kan 'n mens deur middel van kortverhale vinniger reageer op die veranderinge. Vervolgens verwys Huismans na die omslag van die Nederlandse vertaling waarop Dulle Griet pryk – 'n skildery van die Vlaamse skilder, Pieter Breughel – en bo dit die foto van 'n swart vrou. Breughel beeld met sy Dulle Griet 'n vasberade en eiesinnige vrou uit wat haar eie lewe bepaal en daardeur haar waardigheid behou, ongeag wat met haar gebeur – aldus Huismans. Tydens 'n gesprek het Scheepers aangedui dat haar Dulle Griet 'n lelike vrou is met 'n ongelooflike oorlewingsdrang. Soos met Breughel se Dulle Griet, behou sy ook in alle omstandighede haar waardigheid. Daar word verwys na Scheepers se bewondering vir haar “zwarte zusters in Afrika” wat trots bly ondanks uitsiglose omstandighede. Dit word ook beklemtoon dat Scheepers die eerste wit skrywer in Suid-Afrika was wat oor die swart vrou geskryf het – nie as afgeplatte karakters of karikature nie, maar as die belangrikste karakter in die verhaal. Die groot aanbod van vroueskrifers in Suid-Afrika en die feit dat hulle werke met literêre pryse bekroon word, word ook as belangrik uitgelig. Die artikel eindig met 'n aanhaling van Scheepers waarin sy die Afrikaanse taal soos volg bemark: “Afrikaans is een jonge taal en er liggen nog zoveel thema's waar over geschreven kan worden. Het is een nieuwe wereld en dat is heel opwindend.”

Scheepers se verhale beskik volgens Hans Ester (1995) oor 'n besondere bekoring, veral omdat dit “boordenvol Zuid-Afrika” is. Die vaardige hand van die skryfster begelei volgens Ester die lesers deur die vallei van duisend heuwels in KwaZulu-Natal en die Kompanjijestuin in Kaapstad. Die verloop van die lewe word deur Scheepers geskets deur 'n opeenvolging van verwagtinge en ontnugterings. Met spesifieke verwysing na *Dulle Griet* word die prominensie van vroue in Scheepers se verhale bespreek. Volgens Ester word Scheepers se vroue nie vanuit 'n feministiese hoek beskryf nie. Sy beskik oor die vermoë om op oortuigende wyse die aksent te verskuif van seksualiteit wat gepaard gaan met mag en ingeperktheid na erotiese moontlikhede waarin teerheid en die gevoel van vryheid gekombineer word. Verder word bespiegel oor die betekenis van die Vlaamse skilder, Breughel, se Dulle Griet op die buiteblad en in die titelverhaal van die bundel. In die skildery wat in Antwerpen tentoongestel is, is Dulle Griet volgens Ester 'n vasberade vrou wat weier om haar aardse besittings sonder 'n stryd prys te gee: “Is Dulle Griet een voorbeeld voor andere vrouwen die ook thuisloos zijn en het geweld van de wereld moeten verduren?”

Linda Huismans (1994) beklemtoon die feit dat politiekorrekte kuns met die afskaffing van apartheid in Suid-Afrika nie meer op grond van hierdie tema alleen in die buiteland gewaarborg is, van aandag en waarde nie. Die nuwe groep jong kunstenaars in Suid-Afrika is na haar mening gefassineer deur hul land waarin soveel uiteenlopende kulture nou poog om naas mekaar te bestaan. Verskille tussen wit en swart is besig om vaer te word en van 'n streng skeiding tussen wit en swart is daar volgens haar nie sprake in Riana Scheepers se bundel *Dulle Griet* nie: “Scheepers beskryf skynbaar onbelangrike gebeurtenisse die door een kleine wending, of een kort fragment dat er aanvankelijk los van lijkt te staan, een onverwachte betekenis krijgen. Prachtig

geschreven, geven ze een glimp van het leven buiten de grote stad, het leven van mensen voor wie relatieproblemen ook spelen, maar dan op een heel andere manier."

8.2.2 *Onbevleete ontvangenis* (1995)

Oorspronklike titel: *'n Huis met drie en 'n half stories* (1994)

In die inleiding tot die resensie "Een onstilbaar verlangen naar een landschap" deur Gitte Postel (*Vrij Nederland*, 5.8.1995) skryf sy dat Riana Scheepers se verhale die groot temas van die hedendaagse Afrikaanse literatuur dek, naamlik die stryd tussen die manlike en vroulike geslag, maatskaplike teenstellinge, en soos sy dit stel: "oudtestamentiese erfgoed" of kulturele erfgoed.

Postel sonder dubbelsinnigheid uit as 'n kenmerkende eienskap van byna al Scheepers se verhale in die kortverhaalbundel *Onbevleete ontvangenis*. Daar word ook verwys na die feit dat dit die tweede boek is van Scheepers wat binne ses maande in Nederlandse vertaling verskyn het. Die reaksie van die potensiele leser van Scheepers se verhale word soos volg deur Postel beskryf: "Of je nu feministe bent, of dierenvriend, of politiek bewust, of alleen maar een lezer die zich laat leiden door de verteller – het geraffineerde van Scheepers is dat ze ieder gezichtspunt begripelijk maakt en tegelijkertijd onhoudbaar."

Daar word verwys na die feit dat die bundel bestaan uit drie dele waarin elk van die bogenoemde groot temas aan die bod kom. Indien verder gekyk word, soek Scheepers na Postel se mening egter ook na die "verbanden, overeenkomsten, onzichtbare lijntjes, onverklaarbaar contact" in die besondere verband tussen ouers en voorouers. Postel verwys in hierdie verband na die verhaal oor die meisie wat fantaseer oor seksuele kontak met haar oorlede vader. Ook die verhaal wat handel oor 'n onbereikbare moeder se onstilbare verlange na 'n huis en 'n landskap wat sy nog nooit gesien het nie, is hier van toepassing. Eers met die terugkeer van 'n reis na Ierland, is die dogter daartoe in staat om die moeder te begryp. Sy verwys na die verhaal waar 'n Afrikaanse vrou alleen en ontheemd deur die strate van Dublin loop en skielik getref word deur die woorde op 'n triomfboog wat verwys na Ierse soldate wat in Suid-Afrika gesneuwel het. Dit herinner haar aan 'n verhaal wat haar oupa haar vertel het en vir die eerste keer maak dit werklik sin. In die tweede gedeelte beweeg Scheepers weg van die geheimsinnige wêreld van geeste en keer sy terug na die "wonderbaarlijk heldere werkelijkheid die al zo opvallend was in *Dulle Griet*", aldus Postel. In die derde gedeelte gaan Scheepers op soek na die wortels van die ewige stryd tussen man en vrou waarin seks as 'n magsmiddel en ander kere as helende krag kan dien. Die kulturele erfenis van die Afrikaners kom ook in hierdie gedeelte aan die bod: "Maar voor de oorsprong van de echte haat, de dodelijke haat, moet ze niet naar Europa. Een groot deel van die culturele erfenis van de Afrikaners is niet bepaald door hun werkelijke afkomst, maar door het Oude Testament en de mythe van het beloofde land, waarmee de Boeren destijds hun aanwezigheid in den vreemde hebben geregtvaardigd. Scheepers laat bijna als een soort waarschuwing een andere kant zien van die erfenis."

Ten slotte verwys Postel na die feit dat *Onbevleete ontvangenis*, in teenstelling met die bundel *Dulle Griet*, in die geheel vertaal is. Dit gee volgens haar meer waarde aan die bundel. Volgens haar word dit in hierdie nuwe bundel duidelik dat Scheepers nie slegs daartoe in staat is om fyn vakwerk in haar taalgebruik te lewer nie, maar ook in die teenoor mekaar plasing van verhale: "Het resultaat is een finsinnig en zorgvuldig uitgebalanceerd mozaïek van sprookjesachtige, koel realistische, wrede en tedere fragmenten – en zeer de moeite waard."

Volgens Elsbeth Etty (*Cultureel supplement NRC Handelsblad*, 11.8.1995) kan mens uit die meeste van Scheepers se verhale onmiddellik agterkom dat 'n vroulike outeur aan die woord is. Dit geld veral vir die erotiese verhale wat in *Onbevleete ontvangenis* voorkom: "Zo teder, ironisch en tegelijkertijd opwindend als Scheepers de seksuele fantasieën en praktijken van haar personages uitbeeld, kunnen mannelijke auteurs het niet." Die verskil lê volgens Etty nie in die direktheid van die vertelling nie, aangesien Scheepers nie terugstaan vir die mees gewaagde skrywers nie, maar in die wyse waarop sy die vrou se seksbeleving beskryf. Die ontroerendste verhaal in die bundel is na Etty se mening "De geur van een vader" oor die meisie wat haar verlore vader as haar verbeelde minnaar neem: "Niet alleen is haar fantasie onuitputtelijk, ze weet bovendien de woorden te vinden om nauwgezet verslag te doen van wat er exact gebeurt, welke handelingen er worden verricht en wat voor sensaties die bij haar teweegbrengen." Etty wys daarop dat die verhaal by die Suid-Afrikaanse leser blykbaar beelde van bloedskeide oproep het en dat haar ander erotiese verhale ook ietwat skepties beleef is. Een van die kenmerke van Scheepers se skryfwerk is na Etty se mening dat sy baie min en eenvoudige woorde nodig het om 'n karakter, 'n sfeer en 'n reeks emosies op te roep. Mooi en verrassende sinnetjies soos "Haar tepels kijken op" gee volgens Etty kleur aan Scheepers se verhale. Die aanvangsin van die titelverhaal "Onbevleete ontvangenis" is nog so 'n voorbeeld: "De man wordt wakker met een woedend ding tussen zijn benen." In die verhaal ken die outeur volgens die resensent mitiese betekenis toe aan die manlike saad en vind sy dit selfs meer fascinerend as die liefdesdaad self. Nie al die verhale in *Onbevleete ontvangenis* handel oor seks nie. Volgens Etty is dit in hierdie geval jammer aangesien Scheepers se krag volgens haar in erotiese vertellings lê. Sommige van die ander verhale soos "De gezelligste begrafenis van het jaar" en "Koeien" wat handel oor die Suid-Afrikaanse jeug en wat intense beskrywinge van die land en milieu bevat, is volgens Etty "mooie stukjes literatuur. Maar daar tussenin bevinden zich nogal wat experimenten en stijloefeningen, die aan de bundel als geheel afbreuk doen."

Riana Scheepers se blik in die foto op die agterblad van haar tweede in Nederlands vertaalde bundel *Onbevleete ontvangenis*, word deur Eric Rinckhout (*De Morgen*, 5.8.1995) beskryf as "(v)rank, vrijgevochten en indringend". Volgens hom is hierdie ook die eienskappe van die verhale in die bundel. Hy beskryf dit verder as "proza dat als een vrouw op je af komt". Scheepers se skryfstyl word beskryf as direk en "zonder franjes". Volgens Rinckhout skep sy 'n broeierige atmosfeer met noukeurig gekose woorde in onder meer die verhaal "De geur van een vader": "een van de intrigerendste verhalen waarin een jong meisje haar aflijvige vader tot denkbeeldige minnaar neemt. Denkbeeldig, maar zo tastbaar dat voor de lezer op den duur de grenzen tussen droom,

verlangen en werklikheid vervagen. Van een overrompelende eenvoud en een complexloze eerlikheid."

Rinckhout verwys ook na "pareltjies van *zintuiglik* proza" in die bundel soos dit onder meer voorkom in die verhaal "De pulserende vrucht" waarin 'n blinde vrou 'n mango skil terwyl sy haar hande aflek van die sap: "Ze voelt voorzichtig, helemaal rondom, met haar vingertoppen over het opgerichte vlees." Die uiters subtiële wyse waarop die eet van die vrug en die afsuig van die harige pit in verband gebring word met die seksuele daad, word deur die resensent as besondere skryfwerk uitgesonder. Die eksplisiete en erotiese verhale wat in die derde en laaste deel van die bundel opgeneem is, is volgens Rinckhout 'n nuwe en verrassende kenmerk van Scheepers se skrywerskap. Die erotiese vertellings is volgens hom geensins voorspelbaar of platvloers nie. Die vrou kom volgens hom nêrens as 'n objek van begeerte voor nie. Inteendeel, dit is die vrou wat die voorwaardes bepaal waarvolgens die seksdaad plaasvind: "Het is een getroebleerde erotiek die centraal staat in het gehele derde deel, dat overigens het sterkste deel van de bundel is. Ook in de twee verhalen waarin Scheepers, zo 'n beetje als de eind-achttiende-eeuwse akademische schilders, oude myten en bijbelse verhalen nieuw leven inblaast en naar haar hand zet." Die bundel word vergelyk met Scheepers se vorige bundel *Dulle Griet*. Volgens die resensent skryf Scheepers in albei hierdie bundels oor verwarrende situasies in 'n helder en duidelike proza. Haar verhale eindig dikwels met 'n onverwagte wending waardeur die gebeure 'n nuwe betekenis verkry. Die verhale in *Dulle Griet* word egter deur Rinckhout beskou as ryker en voller: "In *Onbevleete ontvangenis* zijn ze iets te vaak uitgepuurd tot één gegeven en dat valt soms wat mager uit, zelfs voor een kort of zeer kort verhaal."

Scheepers se *Onbevleete ontvangenis* verskil ook volgens Rinckhout van haar vorige verhale wat deurdrenk was met die kompleksiteit van die Suid-Afrikaanse politiek en menslike verhoudinge. Hierdie fasette is volgens hom in die laaste bundel slegs implisiet aanwesig. Hy verwys in hierdie verband na die eerste afdeling van die bundel wat biografiese spore bevat van die skryfster se kindertyd in Zoeloland, haar Ierse voorouers, ensovoorts: "maar het geheel krijgt poëtische, soms mystische trekjes en stijgt moeiteloos boven het louter anekdotische uit". Met verwysing na die verhaal "De gezelligste begrafenis in jaren" bespiegel die resensent dat Scheepers van haar grootoupa, Lewies, wat daelank voor die venster kon sit, na die bome staar en met die wind kon praat, die kuns van waarneming en die skryf van verhale geleer het "die rijk zijn in hun beknoptheid en poëtisch in hun direktheid".

Alhoewel sy verwys na die Afrika-vertelkuns, vertoon Scheepers se verhale volgens Eep Francken (1998) egter ook Christelik-Europese trekke. In hierdie verband verwys hy na die rol wat Ierland speel in *Onbevleete ontvangenis*. Die Afrikaners beskou die Iere volgens Francken as 'n nasie wat ook onderdruk word deur die Engelse, maar ook as 'n land van verhale en van literatuur. Een van Scheepers se karakters vind in Ierland 'n huis wat presies lyk soos een waarna haar moeder, ook 'n Ier wat aan haar van die keltiese taal en geskiedenis vertel het, lewenslank gesoek het. Alhoewel die huis net 'n ruïne is, gee dit aanleiding daartoe dat die dogter vir die eerste keer werklik begryp waaroor die

vreemde verhale gaan wat haar moeder altyd vertel het: "Zo komen de Zoeloe-oma en de quasi-Ierse moeder als inspiratiebronne naast elkaar te staan: Afrika en Europa."

8.2.3 *De heidendochters juichen* (1996)

Oorspronklike titel: *Die heidendogters jubel* (1995)

Hans Ester (1998) wys daarop dat daar teen die agtergrond van geweld, altyd 'n dominante manlike mag in Scheepers se verhale te vinde is. Hy verbind die sinsnede in *Die ding in die vuur*: "Here, is ons nog nie klaar met die grensliteratuur nie!" met die wyse waarop Scheepers hierdie oorlog betrek in haar novelle *De heidendochters juichen*. Scheepers se verwysing na die oorlog word soos volg deur Ester verklaar: "Psychies gezien is deze oorlog nog lang niet voorbij en is het absoluut nodig om degenen die door hun ervaringen uit balans zijn geraakt aan te horen of namens hen te spreken."

Ten slotte maak Ester 'n waardebeoordeling van Scheepers se werk deur haar oeuvre te beskryf as van hoë kwaliteit. Dit is egter volgens hom duidelik dat haar krag lê op die gebied van die kortverhaal. Alhoewel *De heidendochters juichen* as 'n interessante novelle beskryf word, is dit egter nie volgens Ester van dieselfde gehalte as haar kortverhale nie.

Volgens Peter van Beek (HN, 6.1.1996) staan die vrou sentraal in die verhale van Scheepers. Die klem val op die vroulike erotiek wat volgens hom taamlik uitsonderlik is binne die Afrikaanstalige literatuur. In dieselfde asem verwys hy na Marita van der Vyver se twee romans wat in Nederlands vertaal is, naamlik *Ik zoek een domme man* (oorspronklike titel: *Griet skryf 'n sprokie*) en *Meisjes worden groot* (oorspronklike titel: *Die dinge van 'n kind*). Van *Ik zoek een domme man* is daar volgens die artikel ongeveer 50 000 eksemplare verkoop. In 'n gesprek met Van der Vyver skryf sy haar sukses toe aan die eerlike en eksplisiete wyse waarop sy die vroulike seksualiteit beskryf het. In teenstelling met Suid-Afrika, het die inhoud van *Ik zoek een domme man* weinig oppraak gewek in Nederland. Van der Vyver skryf dit toe aan die feit dat seksualiteit as tema in die Nederlandse literatuur al uitvoerig beskryf is, maar (buiten die erotiese tonele in André P. Brink se werk) nie in Suid-Afrika 'n alledaagsheid is nie. Van der Vyver verwys ook na die kloof tussen elitistiese literatuur en ontspanningsliteratuur in Suid-Afrika: "Riana en ik hebben die leemte een beetje opgevuld door in onze boeken omgangstaal te gebruiken." Scheepers is van mening dat die dialoog lewendig en eerlik moet wees: "Geen opgeklopte, verheven boekentaal. Die tijd hebben wij gehad."

Die menslikheid in die verhale van hierdie twee skrywers, is ook vir Van Beek opvallend. Hierop sê Scheepers: "Het gaat mij om de menselijkheid en niet om partijpolitiek. Ik ben ook absoluut geen moralist." Van der Vyver is dit met Scheepers eens: "Er is al te veel gemoraliseerd in Zuid-Afrika. Die tijd is voorbij. Ik ben zo dankbaar dat de politieke situatie is veranderd, waardoor ook de kunst bevrijd is. Eindelijk hoeven we geen *struggleroman* meer te schrijven, we hoeven niet meer per se de zwarte emancipatie aan de orde te stellen. Eindelijk kunnen we vrijen en vloeken in onze boeken."

Die werk van Riana Scheepers word deur Onno Blom (*Trouw*, 5.4.1996) beskryf as 'n "melting pot van culturele en maatskaplike invloeden" waarin sy net soveel aandag bestee aan die erotiese verhaale van die Zoeloes as aan die Calvinisme van haar voorouers. Volgens Blom hel die gewin in *De heidendochters juichen* effens oor na die Calvinistiese kant deurdat die novelle meesal gebaseer is op verhaale uit die Christelike tradisie. In die verloop van die verhaal verander Nina volgens Blom van 'n passiewe en angstige meisietjie in 'n selfbewuste vrou met insig in die huigelagtige en die realiteit. Die vieslikheid van die grensoorlog word aan haar duidelik: "Wij zijn blij met iedere verminkte vijand, iedere afgesneden pik", maar tegelykertyd gee dit vertroue aan haar as hoererende heidendogter terug: "Ik ben een prostituee voor volk en vaderland, ik geef hem mijn lichaam omdat hij dit nodig heeft om te kunnen overleven. Over een paar eeuwen bezingen ze misschien in een ander soort Bijbel mijn roem in lofliederen en gedichten." Blom is van mening dat Scheepers die geleidelike ommekeer in die denke en aksies van Nina "soepel" opgeteken het. Die slot is egter volgens Blom minder oortuigend omdat Scheepers alle dubbelsinnigheid opsy skuif: "Nina verlaat als een onafhankelijk vrouw, lippenstift en mascara op, zonder angst het slagveld. Maar misschien toon ik (die resensent) dan te weinig begrip voor de wrede zwart-wit maatschappij, waarin een Zuid-Afrikaanse schrijfster zó over erotiek durft te schrijven en maatschappelijk stelling neemt."

Margot Engelen (*NRC Handelsblad*, 12.4.1996) wys daarop dat die Nederlandse leser in *Dulle Griet* (1994) en in *Onbevleete ontvangenis* (1995) al kennis gemaak het met Riana Scheepers se beskrywing van "sensuele, broeierige situasies waarin niet zo veel gebeurt, maar des te meer ge- en bedacht worden". Vervolgens raak Engelen in vervoering oor Scheepers se romandebut *De heidendochters juichen*, wat volgens haar weens die Calvinistiese ondertoon geweldig baie Hollands voorkom terwyl dit terselfdertyd vir hulle in die kouer streke ongewoon "lijfelijk, zweterig en ongeremd is". Die onwettige verblyf van die twee meisies in die leërbarakke en die seksuele interaksie met twee van die soldate word vervolgens beskryf: "Elke nacht vrijt ze lustig met hem en overdag ligt ze onder het smalle bed, vanwege de hitte, zichzelf verwijten te maken, zich schuldig te voelen, zich af te vragen waarom ze niet wegvlocht en zich op te winden over de liederlijke en gruwelijke uiteenzettingen van Niemann en de wilde verhalen van haar vriendin. De link met enge geschiedenissen uit het Oude Testament dringt zich op aan het op de zondagsschool gevormde meisje." Engelen beskryf Scheepers se manlike karakters as "religieuze engdenkers", effense sukkelaars en wrede maar doeltreffende minnaars en "benauwend omknellende seksmachines". Die gedagtes van Nina word aan die leser oorgeedra in kort en assosiatiewe stukkies vol vloeiende en onmiskenbaar vroulike prosa. Die resensie word soos volg afgesluit: "Als we de vertalingen uit het Zuidafrikaans een beetje mogen beschouwen als Nederlands, dan is Riana Scheepers een aanwinst voor onze literatuur."

In die inleiding tot die resensie oor Scheepers se romandebut *De heidendochters juichen* en Marita van der Vyver se roman *Meisjes worden groot*, skryf Gitte Postel (*Vrij Nederland*, 11.5.1996) dat dit tans in die Suid-Afrikaanse literatuur die vroue is wat hulle uitlaat oor die verskrikking van die oorloë in Angola en Mosambiek. Volgens haar is

Scheepers se analise en benadering koeler en meer verontrustend as in die geval van Marita van der Vyver. Beide romans handel oor die jong mans wat gesterf het of wat sielkundige letsels opgedoen het tydens die twee grensoorloë en veral ook oor die vroue se ervaring van die gebeure. Postel beskryf die nuwe generasie Afrikaanse vroueskrywers as "jonge wilde meiden met een eigen visie, vrouwen die zich niet wilden laten opsluiten in het keurslijf van onschuld en gehoorzaamheid, zich niet wilden voegen naar de mannelijke seksuele moraal en gruwden van de mannelijke oorlog". Volgens Postel het Scheepers se novelle egter nie die sjarme van haar kortverhaalbundels nie. Die feministiese boodskap daarin is te uitgesproke. Die oordad aan seks en estetiese sinnetjies wat Nina se toestand tydens die lang dae in die kamer weergee, is uitgerek en vervelig: "Ook de niet aflatende stroom van klinische, zuivere observaties die in haar verhalen zo goed werkten, is voor een roman op de een of andere manier zowel te leeg als te zwaar. Maar dankzij het lef en de zorgvuldigheid waarmee Scheepers de thematiek samenbalt en uitwerkt, blijkt het boek, bijna zijns ondanks, toch te fascineren."

Riana Scheepers se novelle *De heidendochters jubel* is deur Eep Francken (1998:684-691) beskryf as die vroulike bydrae tot die Suid-Afrikaanse grensliteratuur. Nina gaan op uitnodiging van haar vriendin, Liezel, in die geheim na 'n militêre kamp toe waar Liezel se vriend as 'n grenssoldaat tuis is. Die meisies word binnegesmokkel en dien snags as "wippe" deur hul seksuele interaksie met die uitgemergelde soldate. Nina vertoef die tyd saam met 'n sekere luitenant Niemann wat sy nog nooit vantevore gesien het nie. Eers nadat sy in die kamp versteek is, besef Nina dat sy vir die volgende week 'n gevangene gaan wees. Hierdie week gee aan haar die geleentheid om na te dink oor haar lewe tot op hede. Sy ervaar innerlike konflik tussen haar behoefte om te ontsnap en haar vrees om uitgang te word. Uiteindelik vind sy bevryding in die seksuele interaksie met 'n ander wip, Clarissa, en kom sy tot die gevolgtrekking dat vroue weliswaar sonder mans kan klaarkom. Sy besef dat "liefde sonder arms" wel moontlik is, liefde wat vry kan bestaan, sonder arms (arms word deur Francken vergelyk met wapens) waarmee geliefdes mekaar bind en inperk. Die idee van verminkte liggame sonder arms word volgens Francken saam met die gruwelike oorlogsverhale wat in die novelle vertel word, 'n beeld waarin die teenstrydighede van die verhaal na vore kom.

Die betrokkenheid van blanke Suid-Afrikaners by die grensoorlog word deur Francken vergelyk met die band wat Nederlanders gehad het met die oorlog in Indonesië aan die einde van die veertigerjare. In beide oorloë word die gebeure nie in skoolboeke weergegee nie, maar ken elke persoon iemand in die familie wat op die een of ander wyse 'n slagoffer daarvan' was.

Indien die novelle gelees word van buite Suid-Afrika, het dit volgens Francken die uitwerking "van een sterk verhaal, die incidenteel verder reikt". Die novelle is egter na sy mening nie heeltemal geslaagd nie. Nina se konflik is soms te oppervlakkig en te wispelturig om die leser se aandag te behou en die skryfster neem volgens Francken nie genoeg afstand van die hooffiguur nie.

8.2.4 *Die ding in die vuur* (1997)

Oorspronklike titel: *Die ding in die vuur* (1991)

Hans Ester (1997) verklaar die titel van Riana Scheepers se versamelbundel *Die ding in die vuur* aan die hand van die verhaal "ugogo" wat in die Afrikaanstalige uitgawe van die bundel voorkom, maar nie in die Nederlandse vertaling opgeneem is nie. In hierdie verhaal is dit die "ugogo" of Zoeloe vertelster wat aan 'n klompie kinders rondom die vuur verhale vertel van kragte wat hulle kan bedreig. Die doel van die verhale is na Ester se mening die beswering van die bedreiging en angste van die kinders. Hierdie funksie van die verhaal word deur die resensent vergelyk met dié van die tradisionele Europese sprokies. Soos in die sprokies, eindig hierdie verhale ook altyd goed as die bese kragte oorwin en uiteindelik in die vuur beland wanneer die ugogo aan die einde van die verhaal die gebeure verseël deur in die vuur te spoeg. Die simboliek van die vuur is volgens Ester nog 'n ooreenkoms tussen die Zoeloe-verhaal en die sprokie. Die inhoud van Scheepers se verhale word dikwels ontleen aan die orale verteltradisie van die Zoeloes. Die skryfster gee egter hierdie stories weer binne die patroon van 'n geskrewe verhaal. Sodoende word die Europese verteltradisie deel van die Zoeloe-verhale.

8.2.5 *Dochters van Afrika* (1997)

Oorspronklike titel: *Dochters van Afrika. Verhale oor Suid-Afrikaanse vroue* (1997)

Dochters van Afrika is 'n bundel verhale met die vrou as tema wat deur Scheepers saamgestel is. Een van Ingrid Glorie (*Zuidelijk Afrika*, 1998) se belangrikste besware teen die bundel, is die ontbreking van 'n singewende band. Glorie voel dat 'n bestekopname van die werk van hedendaagse Afrikaanstalige vroueskrywers 'n sinvolle inleiding sou wees. Die opname van die eerste verhaal in die bundel, *Het graspiepertjie* (1927) deur Eugene Marais, skep volgens Glorie die verwagting dat die bundel saamgestel is as 'n soort literatuurgeskiedenis rondom 'n tema, wat dan nie die geval blyk te wees nie. Glorie is van mening dat Nederlandse lesers nie sou weet dat hierdie verhaal 'n literêre bewerking is uit die orale San- of Boesmankultuur en een van die belangrikste tekste uit die vroeë Afrikaanse literatuur is nie, en dat hulle dus moeite sal hê om die verhaal binne konteks te plaas. Sy meld dat 'n mate van toeligting oor dié verhaal en kort bio- en bibliografiese besonderhede van elk van die opgenome outeurs, vir die Nederlandse lesers baie nuttig sou gewees het.

Op 'n meer positiewe trant, is Glorie beïndruk deur die rykdom aan "pragtige, ontroerende en goed geschreven verhalen". Die indeling van die boek in universele temas soos jong meisies, vriendinne, eerste liefde, geboorte en moederskap, hoere en huisbediendes werp lig op 'n groot aantal fasette van die vrouelewe. Volgens Glorie gee dit ook 'n indringende beeld weer van vrouelewens binne die Suid-Afrikaanse samelewing met sy rasseproblematiek, kloof tussen arm en ryk en verbondenheid met die grond. Die volgende verhale in die bundel word as hoogtepunte uitgesonder: "Hartzeerwals" (Hennie Aucamp), "Leliën des velds" en "Mijn liefste popje" deur Rita Gilfillan, "Ramen aan de zonkant" (Petra Müller), "De Judasbok" (Dalene Matthee) en "Lege wind" (Abraham H. de Vries). Die verhale van Riana Scheepers word ook

uitgesonder, naamlik “Zes” en “In twee richtingen”: “Want Scheepers is zeker geen onbeduidende skryfster. Bij het samenstellen van deze bundel heeft het haar echter ontbroken aan de visie om de gekozen verhalen in een breder verband te plaatsen. Nu wordt het aan de lezer overgelaten om overeenkomsten te ontdekken en verder te mijmeren over wat het betekent om vrouw te zijn en daarbij ‘dochter van Afrika’.”

Hans Ester (1998) wys daarop dat die negentigerjare binne die Afrikaanstalige letterkunde van Suid-Afrika, bestempel word as die dekade van die vroulike stem omdat die aantal romans en kortverhaalbundels deur vroue merkwaardig hoog was. Dieselfde geld ook volgens hom vir die kwaliteit en die etiese waarde van die literatuur. Geen wonder dat hierdie ryke aanbod van literatuur gelei het tot die samestelling van die bundel *Dochters van Afrika* nie. Ester beskryf sy vreugde by die weersien van verhale deur Petra Müller, J.M. Gilfillan, Hennie Aucamp, Elsa Joubert, Ina Rousseau, ensovoorts. Hy spreek egter sy teleurstelling uit oor die feit dat die verhale volgens subtitels ingedeel is, soos “Huiswerkers”, “Ma’s”, “Getroue en ontroue vrou”, ensovoorts: “Bij het lezen van de verhalen kwam bij mij diverse keren de vraag op of het in feite wel zin had om deze volstrekt niet volgens een programma geschreven verhalen onder één bepaalde noemer te dwingen. Het lijkt zelfs of Riana Scheepers in een jolige bui maar zo ’n beetje met ondertitels in het rond heeft gestrooid. Een gedegen inleiding zou veel hebben goed gemaakt.” Die inleiding met die verwysing na die oorsprong van die Tuin van Eden in Afrika, wat gevolglik van Eva die eerste dogter van Afrika sou maak, is volgens Ester nie bevredigend nie. Hy is van mening dat ’n analise van die rol van die vrou in Suid-Afrika en in die kunste, die kwaliteit van die inleiding sou verbeter het. Hy spreek ook sy spyt uit dat verhale van skryfsters soos Marie Linde, Henriëtte Grové en Fransi Phillips nie in die bundel opgeneem is nie.

Ester beveel egter die bundel ten sterkste aan vir lesers wat nog die Afrikaanse letterkunde moet leer ken. Hy is van mening dat kenners van dié letterkunde egter vermoedelik eerder die verhale in hul oorspronklike konteks wil lees.

8.2.6 *Feeks* (2000)

Oorspronklike titel: *Feeks* (2000)

Margot Engelen (*Parool*, 2.2.2000) sê oor Riana Scheepers dat sy ’n opmerklige figuur is – jonk, blank en ’n hoogs opgeleide moderne vrou – wie se Zoeloe-agtergrond ’n groot invloed op haar werk het: “Dat maakt haar boeken des te interessanter.” Sy verwys na die vertalings *Dulle griet* en *De heidendochters jubel* wat voorheen al by die uitgewer Prometheus verskyn het en wat albei goed deur kritici ontvang is. Die kortverhaalbundel wat deur die outeur saamgestel is, *Dochters van Afrika*, het egter volgens Engelen vir die skryfster ’n groot leserskring besorg. Sy verwys verder na *Feeks* as ’n pragtige versameling verhale oor moderne en tradisionele hekse, wat binnekort sou verskyn. Scheepers se belangstelling in die rituele van “donker Afrika” word gemeld en die verhaal “Heks” – “met zijn eeuwenoude en actuele achtergrond, perfect verteld, zet de toon voor de gehele bundel”. Na aanleiding van die verhaal “Boek” skryf die resensent dat geweld, tragiek, die daaglikse bestanddele van die Suid-Afrikaanse samelewing, nie in

detail deur Scheepers beskryf word nie, maar dat dit wel gesuggereer word: "Zij is een meesteres van de suggestie. Dat geeft haar werk vaak iets broeierigs, iets ondefinieerbaar griezeligs. Vooral omdat Scheepers ook nog een meesteres van het sensuele is; er hangt in veel verhalen een onuitgesproken maar daarom niet minder sterke sensualiteit." Hierdie aspekte van Scheepers se werk lei daartoe dat die resensent dit vergelyk met die oer-vroulike in die werk van die Nederlandse skryfster, Kristien Hemmrechts. In Scheepers se werk speel "(d)e ongewone, sterke en daarom te verdelgen vrouw" 'n baie belangrike rol. Engelen wys daarop dat hierdie tema in elk van die sestien verhale in *Feeks* knap gevarieer word. Die meeste van Scheepers se hoofkarakters is vroue wat ook volgens Engelen dikwels oud en eensaam is. Sy verwys egter ook na die twee verhale "Dis hulle storie" en "Dissie my storie nie" waarin die skryfster verkies het om vanuit 'n manlike perspektief te skryf. Die resensent kom tot die gevolgtrekking dat "Het lezen van deze buitenissige verhalen in het Zuid-Afrikaans (...) een feest op zich (is). Na een korte gewenning gaat het als vanzelf, en de winst is natuurlijk de geweldige rijkdom van die merkwaardige, fantasievolle taal. Verrukkelijk." Die tropiese natuur gee ook volgens die resensent aan die skryfster die geleentheid om die taal te verken. Sy verwys onder meer na uitdrukkings soos "roosbottels barstens toe vol granaat, saadknoppe soos juweeldosies, trosse volryp bessies"; ensovoorts. Dit word dus duidelik dat die resensent die Afrikaanse weergawe van *Feeks* gelees het, veral na aanleiding van haar slotsin: "Eigentlich doodjammer dat het vertaald wordt."

"Achterop *Feeks*, het jongste, flinterdunne verhalenbundeltje van Riana Scheepers, wordt flink gekokketteerd met de zoeloe-achtergrond van deze Zuid-Afrikaanse schrijfster. Alsof dat er iets toedoeft", aldus Robert Dorsman (*Boeken*, 1.4.2000). Hy verwys voorts na die kort tot ultrakort verhaaltjies wat deur "kletsica en onbenulligheid" aan mekaar gewee is en na Scheepers se neiging om haar lesers op "overdreven beelden en een bouquetreeksachtig proza" te trakteer "waar je van akelig wordt". Volgens Dorsman is Scheepers se verhale voorspelbaar en kan sy stilisties en verhaaltegnies beskou word as die Lulu Wang (Indonesiese skryfster) van Suid-Afrika.

Hans Werkman (*Dagblad*, 12.5.2000) vra in sy artikel die volgende: "Wat heeft Robert Dorsman tegen Riana Scheepers?" Werkman beskryf Scheepers as een van die bekendste Suid-Afrikaanse skryfsters en Dorsman as 'n bekende Nederlandse vertaler uit Afrikaans. Hy verwys na die resensie in *Trouw* deur Dorsman oor Scheepers se kortverhaalbundel *Feeks* waarin hy vir Scheepers "driftige oorvegen" toedien. Die resensie laat mens volgens Werkman onwillekeurig dink dat dit nie literatuurkritiek is nie, maar 'n persoonlike aanval. Hy kritiseer Dorsman vir beskrywings soos "bouquetreeksachtig proza waar je akelig van wordt" en verhale wat aanmekeer gesmee is deur "kletsica en onbenulligheid". Werkman sê dat hy die novelle gelees het en dit onpartydig en objektief kan beoordeel omdat hy slegs een keer in sy lewe by Scheepers verbygegaan het in die strate van Kaapstad. Die boekie bevat volgens hom verhale wat stuk vir stuk sorgvuldig geskryf is. Hy is beïndruk deur die sterk en misterieuse, eksotiese spanning in die openingsverhaal "Heks". Hy verwys dan na die feit dat Scheepers as 'n blanke meisie grootgeword het in 'n Zoeloe-omgewing en dat dit aan haar 'n besondere plek in die Suid-Afrikaanse literatuur gee. "Kersfeest onderweg" is volgens hom wel 'n

clichéverhaal en hy is van mening dat Scheepers dit ook behoort te weet, maar “ze bringst het cliché terug tot menslikheid, doordat ze de emotie niet eksploiteert”. Dit is na sy mening nie die sterkste verhaal in die bundel nie, maar om Riana Scheepers op grond daarvan die Lulu Wang van Suid-Afrika te noem, is volgens Werkman onregverdig (‘n titel of twee deur Lulu Wang is opgeneem in die Derde Spreker-reeks, ‘n reeks literêre vertalings uit derde wêreldse lande). Hy verwys na van die ander “harde” verhale in die bundel wat uittreksels bied uit ‘n samelewing wat bestaan uit verkragting en ander geweld, volgens Werkman rou voorbeelde van die moderne Suid-Afrika wat aangetas is deur dwelmiddels en vigs.

Aan die einde van die artikel “Barstensvol Afrika” deur Mirjam van Hengel (*Het Financieele Dagblad*, 1.4.2000) verskyn ‘n foto van Riana Scheepers met ‘n lang oorbel aan wat in Zoeloland vir haar gemaak is. Daar word verwys na Scheepers se Zoeloe-agtergrond en na die feit dat sy die Zoeloe-kultuur baie goed ken. Oor haar werk skryf Van Hengel dat dit stilisties baie modern is en “bijna ‘westers’ aandoet”, maar dat dit ook deurtrek is met tradisionele verhale wat aan die skryfster vertel is deur haar Zoeloe-ouma. Daar word veral verwys na verhale waarin vloeke, voortekens, die toordokter en die watergees, deel is van die werklikheid. Volgens Van Hengel skryf Riana Scheepers op ‘n persoonlike manier oor die verskeidenheid aspekte van Afrika, soos die verskillende tale, die landskap en kultuur, maar veral ook oor die ingewikkelde menslike verhoudings en die politieke situasie wat deel uitmaak van die daaglikse lewe: “En voorzichtig probeert ze de liefde voor haar land voorrang te geven boven het schuldgevoel over de geschiedenis.”

Met betrekking tot die bundel *Feeks* skryf Van Hengel dat Scheepers talle ooreenkomste vertoon met die blanke vrou in die openingsverhaal van die bundel. Die intriges van haar verhale is volgens die artikelskrywer gebou op suggestie en “Waar ze vroeger, vooral in *Onbevleete ontvangenis*, iets te vaak haar toevlucht nam tot korte, betekenisvol geïsoleerde zinnestukke – (...) – is in *Feeks* haar geserreerde stijl soepeler geworden. De behoefte om diepere lagen te benadrukken lijkt verdwenen te zijn, de altijd al zinnelijke taal is nog beeldender geworden en van een enorme innerlijke geladenheid.”

Die verhaal “Maar toch wel” waarin ‘n ou Zoeloe-vrou na haar vroeër werkgeefster terugkeer nadat dié in haar huis deur skelms oorval en beroof is, roep volgens Van Hengel die beeld op van eeueoue verhoudinge en van die daaglikse gruwels in die huidige Suid-Afrika: “Het is een mooi voorbeeld van een verhaal dat door de kale taal licht is, ondanks de zwaarte van het onderwerp.” Die artikelskrywer is van mening dat Scheepers weet hoe om die verskriklike en pragtige saam te laat gaan en dat dinge nie verstaanbaar hoef te wees om indruk te maak nie: “Ze laat het mysterie het mysterie, graaft niet naar oplossingen, psychologiseert niet.” Scheepers se verhale maak volgens Van Hengel eerder aanspraak op die lesers se verbeelding as op hul behoefte aan verduideliking of uiteensetting: “Want wat valt er uit te leggen aan de werkelijkheid? De wereld is toch altijd groter dan wij weten en gaat verder waar ons begrip ophoudt.”

Ten slotte skryf Van Hengel dat ten spyte van die feit dat Scheepers se werk baie oorspronklik en persoonlik blyk te wees, dit egter die werk is van 'n skrywer wat oor die vermoë beskik om die magiese oor te dra.

Petra Quaadvlieg (HN, 8.4.2000) beskou Afrika as die bron van Riana Scheepers se skryfwerk. Volgens 'n mededeling deur Scheepers aan Quaadvlieg was sy aanvanklik van plan om bybelverhale te skryf en verhale oor haar ervaringe en reise deur Europa, maar moes sy uiteindelik berus by die feit dat sy 'n egte Suid-Afrikaanse skrywer is: "Na *Die ding in die vuur*, mijn debuut, is *Feeks* mijn sterkste Afrika-boek." Ook volgens die resensent keer Scheepers in *Feeks* terug na die bronne en vertekuns van Afrika. Sommige van die verhale is so sterk in die swart kultuur gewortel dat die resensent bespiegel of Scheepers binne die huidige Suid-Afrika met sy groeiende middelklaskultuur, vervyt word dat sy uit bronne put wat nie aan haar as blanke behoort nie. Hierop antwoord Scheepers: "Men heeft mij weleens paternalisme verweten (...) Maar ik vind dat ik ook recht heb op die schatten. Althans, mijn eigen ervaring daarvan. Want uiteindelijk schrijf ik vanuit een wit perspectief. Ik ben nu eenmaal een wit persoon. Ik zie de bronnen waaruit ik put als het domein van de ontroering, het is kunstenaarsdomein. En ik ga niet zitten wachten tot een Zoeloeschrijver opstaat." Na aanleiding van hierdie utlating skryf die resensent dat Scheepers ook deel uitmaak van Suid-Afrika en daarom nie beskou kan word as 'n kolonialis wat swart erfgoed roof nie. Scheepers stel dat Afrikaans toevallig die uitingsvorm is van die "smeltkroes" van tradisies waarbinne sy grootgeword het: "Het Afrikaans is de drager van verschillende culturen, de zwarte, de Maleise, de Engelse, de Vlaamse. Geen enkele andere taal heeft dat. Het is een ongelooflijke potente taal en ik (Riana) voel er een grote hartstocht voor."

Daar word in die resensie verwys na die magiese krag van Afrika wat sterk in die bundel na vore kom. Die verhaal "Maar daar is" word beskryf as outobiografies omdat dit volgens die resensent geskryf is na aanleiding van 'n gewelddadige aanval op Scheepers se ouers. Geen troos (nie eers van haar kinders nie) kon haar moeder na die aanval uit haar stilswye bring nie. Die troos van 'n Zoeloe-vrou wat twintig kilometer afgelê het om haar simpatie te betoon, was uiteindelik die helende faktor: "Het verlossend woord werd in het Zoeloe gesproken, niet in het Afrikaans."

Scheepers se verhaal "Maar daar is" in *Feeks* word vergelyk met *Disgrace* deur J.M. Coetzee. Daar word aan haar gevra of die verhaal haar antwoord is op Coetzee se roman (wat in Nederlandse vertaling verskyn het onder die titel *In ongenade*) waarin daar 'n baie somber toekomsvisie vir Suid-Afrika beskryf word. Hierop reageer Scheepers deur te sê dat sy haarself nie as die ideale leser beskou van Coetzee se roman nie, omdat sy te betrokke is, en die gebeure daarin vir haar te pynlik is. Sy beskryf Coetzee se roman as "afschuwelijk": "Het bewijs van deernis gaat daarin uit naar de honden." Sy meld dat sy haar verhaal reeds klaar geskryf het toe *In ongenade* uitgegee is maar dat sy dit verwelkom dat haar verhaal as antwoord gesien word daarop. Na haar mening is Suid-Afrika wel 'n land wat hard slaan, maar ook 'n land wat troos. Die woorde "maar daar is" het wekelank in haar kop gemaal, totdat sy een nag opgestaan het om die verhaal te skryf.

Ten slotte meld Scheepers in die onderhoud dat Afrika-skrywers dikwels nie met dieselfde respek behandel word as Europese skrywers nie en dat Afrika-kunstenaars selde as kunstenaars erken word. Sy verwys na die besondere magiese elemente van Afrika-literatuur en na die feit dat dit van haar 'n ryker skrywer gemaak het: "Als ik zou emigreren zou ik mijn levensader afsnijden. Ik ben een Afrikaanse schrijver, daar is geen twijfel over mogelijk. Alleen, hoe Afrika er precies uitziet, kan ik niet zeggen."

Fred De Vries (*De Volkskrant*, 21.4.2000) verwys na die oorbel van gedroogde sade en vere op die buiteblad van die kortverhaalbundel *Feeks*. Dit verwys volgens hom na Afrika, na onbeheersde magte en na misterie. Die verhaal "Heks" is na sy mening verteenwoordigend van die res van die verhale in die bundel waarin dit gaan oor sterk vroue – hetsy oor hekse of oor feë (hy verklaar die titel *Feeks* as 'n sametrekking van die twee woorde). Scheepers poog volgens De Vries om die ongenaakbare kragte aan te toon wat heers oor die grys gebied tussen droom en werklikheid: "Dit, wil ze zeggen, is Afrika: hard maar vertroostend, poëtisch en ondoorgroendelijk. Hier maakt ratio moeiteloos plaats voor de macht van het onderbewuste." "Heks" word beskryf as 'n "fraai" verhaal waarin 'n perfekte balans gehandhaaf word tussen suggestie en beskrywing. In die res van die verhale in die bundel rond Scheepers die skerper kante van die verhale af met empatie. Dit lei ongelukkig volgens De Vries tot sentimentaliteit in die verhaal "Kerstfeest Onderweg". In die verhale "Kat op het dak" en "De vrouw in de kelder" is "het mysterie te zeer in nevelen gehuld om te kunnen boeien". Hy verwys na die feit dat Scheepers die vertelkuns aangeleer het van 'n Zoeloe-vrou. In *Feeks* kom hierdie ou vertelkuns egter slegs sporadies voor. Die boek is na De Vries se mening meer gemik op die buitelandse (Nederlandse en Vlaamse) mark. Hy skryf die "uitleggerige" toon van die skryfwerk en breë beskrywing van die natuur daaraan toe. Hy meld dat hy uiters geïrriteerd was met 'n sin soos: "Zuid-Afrika, mijn prachtige, droevige land." Haar taalgebruik in *Feeks* is nie so mooi afgemete soos wat dit in haar debuutbundel *Dulle Griet* was nie. Behalwe vir haar styl, het Scheepers volgens De Vries ook haar tematiek verander en betrek sy ook meer verkragting en geweld by die verhale in die bundel. Hy verwys na "Hun verhaal" waarin 'n man 'n jong meisie verkrag en vermoor omdat hy glo dat seks met 'n maagd genesing sal bring van vigs. Ook in die verhaal "Maar toch wel" word verwys na die aanranding van blankes in 'n afgeleë gebied. Hy verwys verder na 'n gesprek tussen ene Groenteman en Scheepers waarin laasgenoemde die roman *Disgrace* deur J.M. Coetzee beskryf as "studeerkamerliteratuur". Volgens Scheepers het sy nie nodig om haar literatuur in 'n studeerkamer uit te dink nie, maar kry sy haar verhale van haar direkte omgewing en ervaring. Sy verwys onder meer na die feit dat haar ouers ook slagoffers geword het van die geweld. Saam met die verhaal "Feeks" is "Maar toch wel" volgens De Vries die "tour de force" van die bundel. Die pyn en verdwasing van die ou vrou wat haar gehoor kwytgeraak het na 'n skop teen haar kop, word na De Vries se mening aangrypnd beskryf. Die vrou het al haar wilskrag verloor totdat sy onverwags 'n besoek ontvang van 'n ou swart bediende wat twintig kilometer ver geloop het om te kom deel in die pyn van haar "nkosasana".

Scheepers poog egter volgens De Vries om te betrokke en polities korrek te skryf en omdat sy nêrens meld dat die aanvallers swart was nie, is die medelye van die swart vrou nie so treffend as wat dit kon wees nie. Sy vermy moeilike en pynlike vrae: "Waar Coetzee meedogenloos fileert, blyft Scheepers hangen in een onscherp beeld. Vandaar de glibberige slotzin, die rechtstreeks lijkt te zijn ontleend aan de quasi-literaire journalistiek: 'In dit land is geen troost, weet de vrouw, maar toch wel'" (aangehaal uit *Feeks* in resensie).

Na aanleiding van inligting op die agterblad van *Feeks*, is 'n artikelskrywer in die *Parool* (28.4.2000) se geïrriteerde mening dat Riana Scheepers graag "koketteert" met die feit dat sy as blanke kind grootgeword het in 'n Zoeloe-omgewing. Hy/sy skryf Scheepers se voorliefde vir "breed uitgesmeerde quasi-mystiek" ook aan hierdie agtergrond toe. Hy/sy verwys na die dreigende atmosfeer in die volgende aanhaling: "Dagenlang al liep de vrouw die in een afgelegen boerderij woonde, rond met het gevoel van naderend onheil." Op 'n vergelykbare, onbeholpe wyse, maak Scheepers ook volgens die artikelskrywer oordadig gebruik van simboliek wanneer sy as 'n geknakte blanke vrou oor die Kerstyd aan 'n gestrande egpaar en hul kind 'n rygeleentheid gee. Deurdat die egpaar en hul kind in die verhaal swart is, sorg die outeur klaarblyklik vir die politiese verantwoordbaarheid van haar verhaal. Die artikel eindig op 'n negatiewe en kritiese noot: "Het is werkelijk verbijsterend dat zulk ergerlijk ellendeproza nog vertaald wordt ook."

Hans Ester (*Pagina*, 17.5.2000) skryf die volgende oor Scheepers: "De Zuid-Afrikaanse schrijfster Riana Scheepers weet in de eerste zin van haar korte verhalen zoveel betekenis te leggen en zoveel vragen op te roepen dat je als lezer op het puntje van je stoel zit. Je voelt dat hier iets belangrijks wordt verteld, iets dat je absoluut niet mag missen." Scheepers se oorspronklikheid as skrywer lê volgens Ester in "het serieus nemen van het alledaagse (het kijken van mensen naar anderen, de kleding van vreemden op straat), van gelijktijdigheden, van nachtelijke dromen en dagdromen". Sy begin haar verhale in *Feeks* by die voor die hand liggende en bou dan vanuit die herkenbare 'n verhaal wat die kompleksiteit van die bestaan aandui. Volgens Ester is die lewe ingewikkeld, maar is dit in Suid-Afrika dubbel so moeilik en kom hierdie faset duidelik na vore in die individuele vertelperspektiewe in "Hun verhaal" (verhaal oor 'n jong swart man wat vigs het), "Boek" ('n wanhopige dosent vind dit uiters moeilik om haar studente te bereik) en "Maar toch wel" ('n verhaal oor 'n gewelddadige aanval op twee ouer mense). Volgens Ester kan veel minder dinge in Suid-Afrika as vanselfsprekend aanvaar word as wat die geval in Nederland is. Die lewe in Suid-Afrika is minder teen alle vorme van ellende verseker en daarom ook minder voorspelbaar. Om te oorleef, vereis kreatiwiteit en om te erken dat die wêreld vol raaisels en geheime is: "Die geheimen komt de schrijfster Riana Scheepers in de mondeling doorgegeven verhalen uit haar geboortestreek KwaZulu tegen, ook in de ontmoeting (en botsing) der culturen in Kaapstad en Durban. Nie in de laatste plaats ook in de ruimtes van de menselijke ziel." Die vertalings deur Riet de Jong-Goossens getuig volgens Ester van die groot sorg en simpatie waarmee dit gedoen is: "Je proeft uit de vertalingen de mate waarin de vertaler door de verhalen is geraakt." Hy verwys na die verklarings wat toegevoeg is vir die Nederlandse leser van byvoorbeeld woorde soos "koeksister" en "isangoma".

In "Scheepers verover Vlaanderen" (2000) meld Ester dat Scheepers egter ook baie geweld is in België. Hy verwys na 'n toer wat sy in Maart daardie jaar saam met die Vlaamse skryfster van jeugboeke, Anne Provoost, onderneem het. Tydens die toer het Scheepers voorgelees uit die Afrikaanse weergawe van *Feeks*. Alhoewel hulle optredes aanvanklik traag ontvang is, het hulle (volgens inligting wat Ester verkry het uit 'n dagboek wat Scheepers geskryf het vir *De Standaard de Letteren*, 13 April 2000) egter vanaf Leuven sale vol entoesiastiese toehoorders en vraestellers gelok.

8.3 Gevolgtrekking

Uit die voorafgaande resepsiestudie kan talle redes vasgestel word waarom Scheepers se literatuur spreek tot die Nederlandse leser en waarom bepaalde tekste of verhale vertaal is en ander nie.

Die bundel *Dulle Griet* is baie positief geresenseer. Veral die dryfkrag van vroue wat moet oorleef te midde van gewelddadige situasies is voortdurend beklemtoon. Melding is gemaak van die feit dat Scheepers die eerste wit Afrikaanse skrywer is wat skryf oor swart vrouens – en nie as stereotipes nie, maar as volledige karakters wat sentraal staan in haar verhale. Daar is in die bundel nie net sprake van die deursettingsvermoë van Zoeloe-vroue nie, maar ook van ander Suid-Afrikaanse vroue en veral ook van Nederlandse vroue. Laasgenoemde is by die inhoud van die bundel betrek deur die verwysing na die Vlaamse skilder Breughel se skildery genaamd *Dulle Griet*. Hierdie intertekstualiteit het waarskynlik daartoe bygedra dat die Nederlandse leser met die teks kon identifiseer te midde van ander meer vreemde elemente soos die land en kultuur waarteen die verhale afspeel.

Volgens Scheepers is sommige van die verhale wat in die oorspronklike Afrikaanse tekste ingesluit was, egter deur die Nederlandse uitgewer uitgelaat omdat dit 'n té sterk Afrika-kleur gehad het en gehandel het oor historiese gebeure wat nie noodwendig aan die Nederlandse leser bekend is nie. Die meeste verhale wat deur die uitgewer geselekteer is, het gehandel oor die universele oorlewingstryd van vroue.

Of dit die skrywer se intensie is of nie, is die term *feminisme* dikwels in verband met haar literatuur gebruik. Dit is duidelik dat die Nederlandse leser haar tekste teen hierdie agtergrond lees. Die tema blyk veral suksesvol te wees in die kortverhale wat bespreek is. Sommige resensente het egter gevoel dat die feministiese boodskap in *De heidendochters juichen* té eksplisiet en uitgesproke was.

Die tema van geweld in Scheepers se tekste is deur talle resensente uitgelig. Hieruit blyk dit duidelik dat die Nederlandse resensente sensitief en ontvanklik is daarvoor. In die geval van *De heidendochters juichen* is die Suid-Afrikaanse Grensoorlog, wat die agtergrond van die verhaal vorm, vergelyk met Nederland se konfliktsituasies in

Indonesië. Die Calvinistiese verwysingsraamwerk van die verteller in dié teks het ook volgens een resensent 'n Hollandse kleur aan die verhaal gegee.

Ten opsigte van die meer talige aspekte, is Scheepers se vertelstyl onder meer beskryf as eenvoudig, gestroop en verontrustend. Sy is geloof vir haar fyn vakwerk. Meer as een resensent het verwys na haar vermoë om dubbelsinnighede en wendinge in haar verhale aan te wend wat bydra tot die verrassende element daarin. Sy is by herhaling geprys vir haar ekonomiese taalgebruik waardeur sy veral in die kortverhale daarin slaag om binne enkele sinne 'n hele ruimte en atmosfeer te skep. Haar skryfstyl was in die geval van haar roman egter nie so geslaagd nie en is byvoorbeeld deur Gitte Postel as uitgereken en vervelig beskryf. In sommige gevalle is haar verhale ervaar as sentimenteel en cliché-agtig.

Die integrasie van wit en swart in Scheepers se tekste is uitgelig. Haar versoenende benadering tot die sosiokulturele situasie in Suid-Afrika is deur die meeste Nederlandse resensente in 'n positiewe lig beskou. Veral die feit dat die geweld en tragiek van die Suid-Afrikaanse samelewing nie vooropgestel word nie, maar in die meeste gevalle slegs gesuggereer word, is deur talle resensente as 'n goeie eienskap van haar skryfkuns beskryf. In enkele gevalle is kritiek egter uitgespreek omdat die mening bestaan dat Scheepers probeer om té politiek korrek te skryf, dat sy té veel klem plaas op Afrika en dat sy té uitgebreid skryf oor die landskap en omgewing. Die gevolg is dat haar verhale nie as eerlik ervaar word nie, maar as doelbewus geskryf vir 'n Nederlandse en Vlaamse lesersmark.

Die erotiek in Scheepers se kortverhaalbundels soos *Onbevleete ontvangenis* en veral ook in haar novelle *De heidendochters juichen* is in die algemeen baie goed ontvang deur die Nederlandse resensente. Haar taalgebruik en die wyse waarop sy in sommige gevalle die mitiese en erotiese met mekaar in verband bring, is as fassinerend ervaar. Elsbeth Etty is selfs van mening dat die krag van Scheepers se skryfkuns in haar erotiese vertellings lê. Ook Eric Rinckhout het haar erotiese vertelling uitgesonder omdat dit volgens hom nooit voorspelbaar of platvloers raak nie. Hy was ten gunste van die wyse waarop die vrou nêrens voorgelê is as 'n objek van begeerte nie, maar dat dit telkens die vrou is wat die seksuele daad beheers. In meer as een resensie en gesprek is die skryfwerk van Riana Scheepers en Marita van der Vyver met mekaar vergelyk omdat die klem in beide hierdie vroue se verhale val op die bevrydende erotiese belewing van die vrou. Alhoewel die erotiese nie 'n nuwe verskynsel is binne die Nederlandse literêre sisteem nie, word dit in Scheepers se tekste ook binne 'n ander konteks aangebied, waarvan die erotiese belewing van 'n *geil* landskap en die spanning tussen wit en swart wat so lank nie mag gewees het nie, deel is.

Scheepers se aanbieding van die orale Zoeloe-verteltradisie binne die raamwerk van die Westerse skryfkuns (in onder meer *Die ding in die vuur*), is nog 'n facet van haar literêre tekste wat telkens deur die Nederlandse resensente as boeiend ervaar is. Die Zoeloe-vertelling is vergelyk met die Europese sprokies, omdat daar in die slot van beide soorte vertellings 'n oorwinning oor die bose deur die goeie plaasvind, en omdat die simboliek

van die vuur in beide vertelsoorte voorkom. Ook die bonatuurlike en magiese elemente in Scheepers se vertelkuns is uitgesonder. Hierdie elemente kom ook voor in die Europese sprokies, maar in die geval van Scheepers se verhale word dit anders aangebied vanweë die Afrika-perspektief.

'n Interessante verskynsel uit die voorafgaande ondersoek, is dat drie verskillende Nederlandse resensente, by name Petra Quaadvlieg, Eep Francken én Fred de Vries, Scheepers se verhale, veral dié in *Feeks*, in verband bring met J.M. Coetzee se *Disgrace*. Vanweë die Nederlandse resensente se meer beperkte verwysingsraamwerk ten opsigte van die Suid-Afrikaanse literatuur, en vanweë die feit dat Coetzee in Nederland beskou word as een van die toonaangevende Suid-Afrikaanse skrywers, gee dit moontlik daartoe aanleiding dat die tekste van die nuwe generasie skrywers uit Suid-Afrika aan syne gemeet word. Andersyds het die wyse waarop beide hierdie skrywers melding maak van die situasie van geweld in 'n post-apartheid Suid-Afrika waarskynlik aanleiding gegee tot 'n vergelyking. Binne die konteks van die Suid-Afrikaanse literatuur is dit egter onwaarskynlik dat hierdie twee skrywers met mekaar vergelyk sal word, omdat Coetzee beskou word as 'n gevestigde skrywer van internasionale statuut (wat al twee keer die befaamde Britse Booker-prys ontvang het), terwyl die jonger en internasionaal minder gevestigde Scheepers nie oor dieselfde status beskik nie.

Vervolgens word die resensies van Scheepers se tekste wat in Suid-Afrika verskyn het, geanaliseer. Hierdeur word gepoog om verdere lig te werp op die redes waarom haar tekste in Nederlands vertaal is.

8.4 'n Resepiestudie van Scheepers se literêre tekste in Suid-Afrika

8.4.1 *Die ding in die vuur* (1990)

Scheepers se debuutbundel is volgens Ia van Zyl (*Die Republikein*, 25.1.1991) "'n netjies afgewerkte bundel, vanaf die treffende bandontwerp tot die ewe treffende manier waarop sy afsluit met die woorde van die ugoto". Die verhale konfronteer die leser met die verskillende aspekte van Afrika en veral die Zoeloe-kultuur, en die vertelwyse vertoon die skryfster se "fyn intuïsie" vir "die regte oomblik om in die vuur te spoeg en haar verhaal af te sluit". Scheepers se styl is na Van Zyl se mening sober en funksioneel. Sy speel ook nie wegkruipertjie met haar lesers nie, maar sê sonder om te skroom wat sy wil sonder om ooit banaal of vulgêr te raak – "wel soms met 'n hardvogtige gebrek aan deernis". Die verhale getuig volgens die resensent van fyn sielkundige insig in die kommentaar wat gelewer word op die verskeurde Suid-Afrikaanse samelewing. Die intertekstualiteit tussen die verhaal "Oor die pornografie van geweld in die Afrikaanse prosa: 'n outobiografiese steekproef" en die tekste van die Tagtigerskrywers, Gawie Kellerman en André le Roux, word beskryf as tegnies interessant. In die verhale "Die slot", "Babanango", "Nagloop" en "'n Kind en 'n vis" demonstreer die skrywer volgens die resensent haar vermoë om spanning te skep en vol te hou. *Die ding in die vuur* word beoordeel as 'n knap debuut wat verfrissend aandoen deurdat dit die Afrikaanse leser

konfronteer met Afrika "sonder dat die menslike stryd tussen Westerling en Afrikaan tot 'n politieke 'struggle' vereng word".

Die eerste verhaal met die titel "Ruil" gee volgens Louis Venter (*Insig*, 28.02.1991) beslag aan die harde Afrika-etiek in die bundel, naamlik dat Afrika niemand – wit, swart, vrou of kind – vertroetel nie. Die verhaal "Nagloop" is na sy mening 'n merkwaardige bevestiging van Scheepers se narratiewe vermoë, omdat dit die leser geboeid laat voortlees aan iets wat nie gebeur nie. Die beste verhaal in die bundel, wat volgens Venter nog in Afrikaans klassiek gaan word, is "'n Kind en 'n vis". In dié verhaal word Elisabeth Eybers se opvatting dat skoonheid gebore word uit gemis, na sy mening ontwikkel tot 'n "ongedwonge stukkie simboliek". Hy vind die laaste twee verhale in die bundel verteltnies interessant: "In die een word die werklike geweld in Suid-Afrika uitgespeel teen die sisteem van die Afrikaanse literêre kritiek se manier van dink en skryf oor geweld. In die slotverhaal word die folkloristiese ugo as sekondêre verteller gebruik om te vertel in 'n taal en oor 'n wêreld wat die witmens maar halfpad begryp." Venter is van mening dat die verhale in die bundel oor goeie en gedugte verteltnies beskik. Hy vind egter dat daar momente is waar die verteller vertellerig en selfs 'n bietjie vertonerig raak, sodat die leser die gevoel kry dat die teks die laaste bietjie effek uit 'n gegewe wil wring. Die poging om ekspressionisties te skryf – vergelyk die motiewe van lyding, geweld, geboorte, dood – maak die verhale volgens Venter soms grof en afstandelik. Die bundel dra egter steeds baie bewyse van Scheepers se talent en verdien volgens die resensent 'n uitgebreide leserskorps.

Eduan Swanepoel (*Vrye Weekblad*, 14.12.1990) plaas Scheepers se debuutbundel aan die kredietkant van dié soort vertellings in die Afrikaanse prosa. Dit het na sy mening soveel pluspunte dat hy dit as een van die beste debuutbundels in 'n lang tyd beskryf. Hy vergelyk die bundel met *Poppie Nongena* omdat beide tekste in die eerste plek slaag op grond van die vertelstrategie wat gebruik is. 'n Belangrike verskil word egter tussen die twee tekste aangetoon, naamlik dat *Poppie* in 'n Westerse vertelvorm aangebied is, terwyl Scheepers die konvensies van die mondelinge Afrika-vertelling kombineer met dié van die Westerse postmodernisme: "Hierdie literêre akkulturasie-proses, wat vir enige outeur vol potensiële slaggate sit, word hier so kundig hanteer, dat besondere eise aan die leser gestel word." Scheepers benut volgens Swanepoel die geïmpliseerde outeur op 'n besondere manier ten einde die leser uit 'n posisie van kulturele onkundigheid te dwing. So is die vuur-motief in die bundel byvoorbeeld nie verklaarbaar vanuit 'n Westerse mitologiese raamwerk nie, maar verkry dit in die teks breër betekenis omdat die geïmpliseerde outeur intertekstuele gegewens integreer vanuit die Zoeloe-verteltradisie waar vuur 'n gestruktureerde en sentrale rol speel. "'n Kind en 'n vis" word as 'n besondere sterk vertelling uitgesonder. Die groep vertellings "Abantu o Nkoye" word as 'n hoogtepunt in die bundel beskryf as gevolg van die saamvloei van vertelkonvensies waardeur die liriese en gruwelike vermeng word en die fokus bied aan die vertelling rondom die ontstaansgeskiedenis van die Universiteit van Zoeloland – "'n tekstuur wat selde voorheen in die Afrikaanse kortprosa voorgekom het. Dit herinner aan die geskakeerde gekomponeertheid van Aucamp se 'Vir vier stemme' en aan die bisar-gruwelike Nakkie-tekste van John Miles." Die enigste kritiek op die bundel, is dat die

verhaal "Oor die pornografiese van geweld in die Afrikaanse prosa" te slim gekonstrueer, te deursigtig en gefabriceerd aandoen. Die resensent sluit af deur te voorspel dat as daar ooit 'n Suid-Afrikaanse letterkunde uit 'n algemene, breë Suid-Afrikaanse identiteit gaan ontwikkel, dié bundel van Scheepers as een van die beginpunte van so 'n tradisie aangewys sou kon word.

H.P. van Coller (*Die Volksblad*, 5.1.1991) is van mening dat die Afrika-gegewe in sommige van die verhale in die bundel te yl is en lyk asof dit te doelbewus bygehaal is. Die meeste van die verhale speel egter af in Zoeloeland en deur die gebruik van kruisverwysings op die vlak van karakters en ruimte, slaag die verteller wel daarin om 'n eenheid te bewerkstellig: "Deurdadig baie van die verwysings egter ook 'n vooruit- en terugwysende werking het, skep dit knap bindinge tussen verhale." Die outonomieit van die wêreld van die verbeelding word na Van Coller se mening geïmpliceer deur die titel van die bundel wat sinspeel op die storieverteller se spoeg in die vuur om daarmee te verseker dat die dinge van die storie nie later in die kinders se koppe intrek nie. Die opvallendste kenmerk van die bundel is volgens Van Coller die orale vertelling wat tipies is aan die literêre tradisie van Afrika. In aansluiting daarby vertoon van die verhale soos "'n Kind en 'n vis" ook kenmerke van die tipiese volksverhaal of sprokie. Van Coller wys op die geslaagde gebruik van die inheemse mitologie deur simbole soos die vuur en argetipiese karakters soos die toordokter in "Indaba – Abantu oNgoye: mooi stories vir soet kinders". In enkele van die verhale – veral dié waarin 'n oktoeriële (alwetende) verteller optree – haper dit egter volgens Van Coller met die wyse van die vertelling. Die vertellersmanipulering is hinderlik in die sin dat kontraste soms te duidelik ingeskerp word soos in die geval van "Tweede kind". In die verhaal "Die verskil is net dat jy dit geniet het" word die politieke misstande en onreg ook volgens hom net te veel oorbeklemtoon en "simboliek word soms uitgepers". "In dié TE veel lê die duidelikste tekens dat ons hier met 'n debuutwerk te make het waarin in enkele gevalle die takelwerk nog nie verwyder is nie." Die resensent vind die treffendste verhale in die bundel dié waarin die verteller soos in 'n mondelinge vertelling die storie op 'n natuurlike wyse laat ontvou. As voorbeelde hiervan word verwys na "Babanango", "'n Kind en 'n vis" en "Abantu oNgoye". Hierin bewys Scheepers haar volgens Van Coller as 'n natuurlike verteller wat oor buitengewone stilistiese vermoëns beskik. Die terloopse wyse waarop politieke kommentaar ingewerk word in die geheel, is 'n verdere bevestiging daarvan. *Die ding in die vuur* word deur Van Coller beskryf as "een van talle opwindende prosadebute van 1990".

Ook Joan Hambidge (*Beeld*, 26.02.1991) is van mening dat *Die ding in die vuur* 'n besonderse debuut is waarin die paradoksale toestand van én Europeër-wees én Afrikaan-wees indringend ontgin is. Die twaalf verhale in die bundel sluit volgens haar by die Zoeloe-verteltradisie aan, maar is terselfdertyd hoogs modern en selfs postmodernisties in aanbod. Sy dui aan dat Scheepers in "Oor die pornografie van geweld in die Afrikaanse prosa" werk met dieselfde kodes as 'n Koos Prinsloo of 'n Harry Kalmer-verhaal. Dié postmodernistiese verhaal is na die resensent se mening "'n tipiese voorbeeld van die 'inter-art traffic'" deur die heenwysings na ander metafiksionele tekste soos Gawie Kellerman se *Wie de hel het jou vertel* en die gesprek wat gevoer word met die

joernalisskrywer André le Roux. Die verhale in die bundel word volgens Hambidge gekenmerk deur die grootste deug van die kortverhaal, naamlik suggestie: "In 'n verhaal soos 'Nagloop' word die wegdraak van 'n seuntjie met soveel ladinge vertel. Wat van die klein verhaal 'n kragtoer maak, is wat eintlik nié gesê word nie." Die skrywer openbaar na haar mening telkens insig en begrip met die menslike kondisie. Haar vermoë om 'n droomwêreld op te roep word as besondere gawe uitgesonder. Die "meesterlike" vertellings is volgens Hambidge "ongetwyfel verhale met vuur".

Die ding in die vuur is volgens Gunther Pakendorf (*Die Burger*, 8.12.1990) "'n ambisieuse debuutbundel wat groot belofte toon, al word die hoë aspirasies nie vol verwesenlik nie". Hy verbind die teks met die nuwe mode in die Afrikaanse literatuur teen 1990 waarvolgens debuterende vroueskrywers van die kortkuns hoogty vier. As nuweling toon Riana Scheepers na Pakendorf se mening 'n verbasend goed ontwikkelde vermoë om sintuiglike waarnemings weer te gee, soos duidelik word uit die volgende aanhaling uit "Ruil": "bale hooi wat tot bo teen die dak gestapel is, rolle sis en uitgebraaide vet en die sweet van Afrika wat in die skemer hitte onder die winkel se sinkdak gebak word". Die effek en die boodskap van die teks word volgens die resensent nie bereik deur dit wat op die voorgrond is nie, maar juis deur die kontras met 'n ander toneel of situasie: "Die teenoorstellings is selde voorspelbaar of stereotopies, maar hulle word kennelik in die meeste gevalle deur die basiese teenstrydigheid van die aanwesigheid van witmense in Afrika bepaal: Die wit sendingvrou en die jong swart meisie wat tegelykertyd geboorte gee ("Tweede kind")." Hierdie tegniek kan egter maklike skeefloop en Scheepers spring volgens Pakendorf nie die gevaar van 'n geforseerde sameloop of kontras heeltemal vry nie. Waar sy haar egter deur atmosfeer, stemming en gevoel laat lei, is sy na Pakendorf se mening op haar sterkste. Verdere kritiek is dat dit nie altyd vir hom heeltemal duidelik is wie aan die woord is in die bundel nie, veral nie in gevalle waar daar meer as een perspektief ter sprake is nie. Dan is daar volgens hom meer as een boodskap, naamlik dat "ek is uit Afrika, maar ek is wit, ek praat soos swartmense, maar hulle is vreemd vir my". Hy kom egter tot die gevolgtrekking dat die outentieke perspektief net 'n spel is wat nie altyd sonder pretensie is nie "want Afrika bly in hierdie bundel soos die tromme in 'Nagloop': miskien gerusstellend, maar tog vreemd, en daarom ook 'n potensiele bedreiging".

8.4.2 *Dulle Griet* (1991)

Anders as in haar debuut, skryf George Weideman (*Die Burger*, 24.12.1991), val die klem in hierdie tweede bundel kortverhale van Scheepers minder op die "oervertelling". Alhoewel die wêreld van Zoeloland steeds 'n integrale deel vorm van 'n aantal van die verhale, kom argetipiese aspekte van vrou-wees meer na vore. "Die familiefees" word as 'n sterk verhaal uitgesonder. Die teenoormekaarplasing van stemminge in die verhaal en die subtiële wyse waarop die onoorkombare sosiopolitieke werklikheid figureer, is volgens hom oortuigend. Die wyse waarop die sentrale teks "COMMAND" sinspeel op die samestelling van die teks, die ander verhale en op die skryfproses, lei na Weideman se mening tot relativering van persoonlike gegewens en 'n wyer implikasie van die Dulle Griet-figuur. Sommige verhale neig egter om dun en voorspelbaar te wees "en die

vernuftige aanwending van intertekstualiteit help nie altyd om 'n spesifieke teks se 'armoede' op te hef nie". Ten spyte van hierdie geringe bedenkinge, kry Scheepers dit egter dikwels reg om 'n stemming met 'n paar woorde te skep. Haar beeldende vermoë beïndruk die resensent in wat hy beskryf as 'n "interessante en leesbare bundel".

Dulle Griet word deur J.C. Kannemeyer (*Insig*, 31.12.1991) vergelyk met Rita Gilfillan se *Van stiltes en stemme* omdat beide tekste hoofsaaklik in Natal afspeel. In teenstelling met Gilfillan maak Scheepers egter volgens Kannemeyer veral gebruik van die tropiese sfeer, die Zoeloe-gewoontes, en van die kontraste tussen die Weste en Afrika met die aktualiteit van die politiek as 'n subteks. Kannemeyer dui daarop dat Scheepers met die verteltradisie van die Zoeloe die rigting voortsit wat deur P.J. Schoeman bepaal is. Haar tegnieke is egter uiters modern en literêr. Baie van die verhale getuig na sy mening van 'n besondere woordgevoeligheid en 'n fyn waarnemingsvermoë soos in "Ruil" en "Nagloop". "Plat hond" word egter vir hom nie veel meer as 'n anekdote met politieke ondertone nie, en die verhaal "Klein kak" bly in 'n enkele gebeurtenis vassteek ten spyte van die poging tot 'n verdieping in die slot. Kannemeyer beskou "Die familiefees" as 'n besonder geslaagde verhaal. Daarin woon 'n Natalse dosent die feestelike van een van haar swart graduandi by. Kort na die uitbundige vreugde van die feesvieringe ontvang sy egter nuus van die einste student se begrafnis. Die kontras tussen die vreugdevolheid en die tragiese afloop gee volgens Kannemeyer aan die verhaal 'n sterk stramien. In "Conversation piece" raak die aanvanklike simboliek egter verlore ten spyte van behendige spronge. Die verbinding van twee stukke gegewe in "Dansmaat" is ook vir hom te dispaaraat en doen in die geheel yl aan. Ten spyte van die gelade taal, atmosfeerskepping, fyn waarneming en die kontraswerking, slaag Scheepers ook volgens Kannemeyer nie in "Die maaltyd" om alles aan die einde saam te bind nie. Die terugkeer van die "maaltyd"-motief word deur die resensent ervaar as 'n te doelbewuste en daarom "geaffekteerde slotakkoord, 'n manipulasie wat 'n andersins geslaagde verhaal skaad". Die bemoeienis met die skryfaksie bereik na sy mening 'n hoogtepunt in die verhaal "Die vrou: Kobus Oosthuizen" deur die vermenging van die skrywerstaak met verskeie liefdes- en seksuele ervarings tydens 'n staptoer. Van die beste verhale in die bundel handel egter volgens Kannemeyer oor die afloop van 'n liefdelose huwelik en die promiskue verhouding met 'n ander minnaar. Jukstaponerings word in hierdie verhale weer eens as die belangrikste tegniese middel uitgesonder. Die titelverhaal "Dulle Griet" (wat heenwys na die Antwerpse Breughel-skildery met die uitbeelding van 'n tot raserny gedrewe vrou onderweg na die hel) word egter beskryf as "'n bietjie onaf" omdat dit eerder die indruk skep van 'n blote greep uit die lewe as wat dit 'n duidelike gekomponeerde eenheid vorm. Daarenteen word "Onder 'n skuilnaam" weer as besonder geslaagd beskryf met die kontras wat geskep word tussen die armoede van die wit vrou na haar egskedding en die vreugde wat sy uit die kontak met die Zoeloe-vroue put. Die verhaal "'n Tuisnywerheid langs die pad" sluit volgens Kannemeyer by die vorige verhaal aan ten opsigte van die "vlot vertelling en veral die mooi afwikkeling van die vis-motief" aan die einde. *Dulle Griet* word as 'n leeservaring beskryf ten spyte van die feit dat enkele stukke met 'n te yl gegewe werk en die skryfster in die toekoms aandag sal moet gee aan die slot van haar verhale. Die bundel bevat egter na Kannemeyer se mening genoeg blyke van 'n besondere skryftalent wat hom reeds in *Die ding in die vuur* opgeval

het. Die beste verhale in die bundel word beskou as 'n belangrike bydrae tot die hedendaagse Afrikaanse kortverhaalkuns.

In *Dulle Griet* bou Scheepers volgens J.P. Smuts (*Rapport*, 1.12.1991) voort op die grondslag wat sy in *Die ding in die vuur gelê het* – met spesifieke verwysing na die temas van die Zoeloe-kultuur en die erotiek. Die gehalte van die verhale en die uitstekende komposisie van die geheel, is volgens hom die indrukwekkende elemente in die teks. Die sentrale figuur uit die Breughel-skildery “Dulle Griet” (deel van die skildery kom ook op die buiteblad voor) word beskou as ‘n bindende faktor in die teks: “Sy is die vrou wat gierigheid verpersoonlik en omring is van groteske gestaltes: monsters wat, in die idioom van Jeroen Bosch, die hel oproep en onder meer vraatsug, ydelheid en onreinheid verteenwoordig.” Hieruit maak Smuts die afleiding dat die vrou dus wel as misbruikte gesien word in baie van die verhale, maar dat sy terselfdertyd kompleks, teenstrydig en onvoorspelbaar is. Sy word dus uitgebeeld as kwesbaar en weerloos, maar ook as boos en gekorrupteer. Sodoende word die leser daarop voorberei dat hy/sy alles behalwe ‘n geromantiseerde en geïdealiseerde siening van die vrou in die bundel gaan aantref. Die rekenaarverhaal “COMMAND” word as ‘n belangrike teks in die bundel uitgesonder. Volgens Smuts word van die boeiendste intertekstuele en metafiksionele eksperimente in die Afrikaanse prosa deur hierdie teks geaktiveer. Die teks “‘n Tuisnywerheid langs die pad” gee in ‘n literêre skryfstyl ‘n ontstellende blik op die werklikheid en op die onbegrip en die kompleksiteit van die spanninge wat ontwikkel as wit en swart, ryk en arm, ontmoet. Deur die wyse waarop dié verhaal ‘n direkte voortsetting vorm van “‘n Kind en ‘n vis” in *Die ding in die vuur* word ‘n eenheid bewerkstellig deur die interaksie tussen die bundels. Volgens Smuts toon Scheepers in die sterkste tekste dat sy “‘n rasegte en taalvaardige verteller is wat op ‘n dwingende slot kan afskryf, en in die strukturering van die bundel tot ‘n sinryke geheel oortref sy haar debuutwerk”. Riana Scheepers word as een van die belangrikste jonger stemme op die terrein van die Afrikaanse kortverhaal beskou.

8.4.3 ‘n Huis met drie en ‘n half stories (1994)

Joan Hambidge (*Die Burger*, 16.11.1994) beskou Scheepers se forté as “die ding in die vuur”, dit wil sê haar vermoë om agter die bekende of die oppervlak te kyk. Scheepers weet volgens haar hoe om die mens se oervrese te besweer en deur die genesende mag van die vertelling daartoe by te dra om die vrou weer heel te maak. Daar word verwys na die “briljante” verhaal “Elikser” waarin die genesing opgesluit lê in die liefde aangesien ‘n brandwoord genees word deur die semen van die man. Daar is na Hambidge se mening ‘n sterk identifikasie van die spreker met die mitiese en ‘n afwysing van die nasionale wêreld. Te midde van die diepsinnige verhale in die bundel, is daar egter ook skreeusnaakse verhale soos “‘n Onbevleete Bevrugting”. Die resensent kon haar blykbaar nie bedwing om te skaterlag oor die man wat wakker word met ‘n woedende ding tussen sy bene nie. Volgens Hambidge is die verhale treffend vanweë die enigmatiese en ontglippende vertelwyse. Die enigste kritiek wat sy het, is dat die verhale plek plek ontsier word deur die sentimentele.

Marthinus Beukes (*Die Volksblad*, 3.7.1995) bring die teks onder bespreking in verband met Marita van den Vyver se *Griet skryf 'n sprokie*, deurdat hy beide die buitebladontwerpe deur Jacqui Colley komplimenteer oor die betekenislading wat dit aan die tekste verleen. In Scheepers se teks bring die omslagontwerp die tema van vroulikheid op die voorgrond. Ook in die verhale kondig die vrou volgens Beukes haar posisie duidelik aan, soos in die slotwoorde van die laaste verhaal: "Ek stap uit. Volkome vrou". Ook die verleidelike aanbieding van die omslagontwerp van die halwe, aanloklike vrug word na die resensent se mening 'n teken van die vrou se seksualiteit wat op 'n bevrydende wyse in die verskillende verhale na vore kom. Die voorafgaande bevestig dus die feit dat die grondslag van Scheepers se verhale gelê word deur die vrou as belangrike inwoner van die "huis". Die bundel vergestalt volgens Beukes die Nuwe Vrou wat ten volle in beheer is van haar vroulikheid en haar nie as die bloudruk van die man beskou nie. Die verhaal "Pa" waarin die dogter se verhouding met haar pa beskryf is, word beskou as die hoogtepunt van die bundel. Die resensent interpreteer hierdie verhaal heeltemal anders as ander resensente, naamlik as 'n sensitiewe vertelling van kindermolestering: "Kindermolestering word op sensitiewe wyse vertel, sodat die dogter se fantasie oor haar pa 'n poëtiese kwaliteit verkry sonder om te vervreem." Die twee verhale "Geber se vrou" en "Jefta se kind" sluit volgens Beukes aan by Colley se voorblad waar die vrou haar seksualiteit as vrug aanbied, maar nou wel ten volle in beheer daarvan.

Anton Vorster (1995) is van mening dat die onbevangenheid van die vrou ten opsigte van haar seksualiteit, soos dit beskryf word in Scheepers se bundel, in pas is met kontemporêre strominge in die internasionale en meer onlangse Afrikaanse literatuur. Die bundel word egter volgens hom meer as net nog 'n feministiese teks, vanweë die besondere wyse waarop die onderwerp aangebied word. Die byna kinderlike primitiewe beskouing van die vertelhandeling as 'n vorm van bekoring en betowering, soos gesuggereer in die verwysing na "stories", maak die bundel uniek. Dit bied volgens hom 'n besondere leeservaring.

"Daar is 'n spontaneïteit en gemak aan Scheepers se werk wat nie anders kan nie as om te beïndruk", is die oordeel van Gretel Wybenga (1996).

L.S. Venter (*Beeld*, 12.12.1994) beklemtoon, soos die voorafgaande kritici, die sterk en eiestandige vroulikheid wat voorkom in Scheepers se bundel *'n Huis met drie en 'n half stories*. Deur die bundeltema te laat aansluit by 'n interteks, soos die verhale oor twee vrougestaltes uit die Bybel, Jefta en Geber, word die persoonlike bewussyn volgens Venter verruim en veralgemeen. Dit sou verkeerd wees om die teks sonder meer as feministies te interpreteer aangesien feminisme na die resensent se mening 'n reaksie is teen iets wat as sterk en bedreigend beskou word. Die vroue in dié bundel hoef hulle egter nie teen die man te verweer om hulle as vroue te laat geld nie; hulle hoef nie 'n standpunt te stel of hulle optrede te verduidelik nie: "Selfs as hulle hul teen die man verweer, is die motief daarvoor veel outonomer, geleë in 'n outentieke vroulikheid wat die man en sy waardes nie as uitdager nodig het nie." Ten spyte van die deurlopende tema, is die verhale volgens Venter nie voorspelbaar of eenselwig nie: "Ten minste: nog

nie.” Die stemming en emosie in die bundel wissel en elke verhaal verras, “selfs waar geëykte storiestof hanteer word”. Wat Venter veral opval, is die intense wyse waarop die karakters *kyk* na dit wat rondom hulle gebeur: “Daar is geen skroom of skaamte nie, want dit sou vals wees.” Die bundel bewys na Venter se mening opnuut Scheepers se vermoë om sterk verhale uit die tema van die “volkome vrou” te put. Sy sou hierdie tematiek ook waarskynlik nog lank kon voortsit. Venter waarsku egter daarteen dat ‘n tema ook verstikkend kan raak en dat simptome van die heerskappy van die tema in die bundel van Scheepers deurskemer. Bepaalde temawoorde begin na sy mening in die leser se ore gons, soos “borste”, “penis”, “maagdelik”, “muskus”, “die ding tussen sy bene”, ensovoorts. Afgesien van hierdie refreinwoorde herken die leser ook volgens Venter die wendinge uit vorige verhale. Die vrou in “Geber se vrou” resoneer die een in die “Tweede kind” (in *Die ding in die vuur*) waar die vrou haar borste aan die barbare gee. Wat die resensent egter veral in ‘n *Huis met drie en ‘n half stories* hinder, is “die nadruklikheid wat die tema begin opeis”: soms in die vorm van ‘n les wat aan die storie toegevoeg word en ander kere weer in die vorm van ‘n proklamasie, soos die slotwoorde “Ek stap uit. Volkome vrou”. Venter spreek die hoop uit dat Scheepers nie in die toekoms haar verteltalent sal inperk deur “tematiese gedwongenheid of die drang tot selfaktualisering” nie.

8.4.4 *Die heidendogters jubel* (1995)

Louise Viljoen (1995:86-90) beskou dié roman as ‘n unieke bydrae tot die versameling oorlogs- of grensliteratuur binne die Afrikaanse literatuursisteem. Die vroulike stem in die teks word deur haar geïnterpreteer as ‘n direkte antwoord op tekste deur Etienne van Heerden, Alexander Strachan, Gawie Kellerman, Koos Prinsloo en Harry Kalmer. Die wyse waarop vrouekarakters eendimensioneel geskets word in die tekste van genoemde skrywers en die verwyte wat dikwels in daardie tekste gerig word tot diegene wat nie direk betrokke was by die oorlog nie, word volgens Viljoen op verbeeldingryke wyse aangespreek deur Scheepers se roman “wat toon hoedat oorlogsgeweld soms afgewentel word op vroue”. “Die roman wys egter ook hoedat die jong vrou Nina langsaamhand op haar eie ‘wêreld sonder grense’ (met apologie aan Strachan) begin beslag lê om haarself te bevry van die beperkinge wat haar opgelê word.” Die teks slaag volgens Viljoen ook daarin om simpatie te wek vir die gevangenskap van mans binne ‘n gewelddadige sisteem. Daar is dus nie meer net sprake van ‘n eendimensionele uitkyk op ‘n komplekse gebeurtenis nie. Nina se vraagstelling wat begin by die onmiddellike situasie waarin sy haar bevind, groei na Viljoen se mening uit tot die bevraagtekening van die Suid-Afrikaanse sosiale orde waarbinne ingesluit is die weermagkamp, die politieke sisteem wat dit in stand hou, die geloofstruktuur waardeur dit geregverdig word, die gesinstruktuur waarmee dit in verband gebring word en selfs die waardes wat onderliggend is aan die geslagsgebaseerde sisteem. Die erotiese is volgens Viljoen besonder knap ingewerk by die groei tot bevryding wat in die roman uitgebeeld word. Sy tref onder meer ‘n vergelyking tussen die “lyfoorlog” en die oorlogkultuur “wat op sy beurt beeld word van ‘n samelewing waarin seksualiteit dikwels uitgeleef word in terme van ‘n magspel’”. Nina se aanvanklike gevoel van kloustrofobie eindig volgens Viljoen in seksuele vryheid deurdat sy die magsverhouding met die man omkeer deur die manlike posisie wat sy in

die seksdaad inneem en deur die liefdestoneel met Clarissa. Uiteindelik kan Nina haar losmaak van die situasie waarin sy verkeer deur openlik uit die weermagkamp uit te stap. Die teks steun volgens Viljoen besonder effektief op sekere poëtiese tegnieke soos die herhaling en simboliese verdieping van temas, motiewe en vindingryke verbeelding, sowel as die "sorgvuldige opbou van kontraste en parallelle". Die direktheid van die spreektaal word ook afgewissel met beskrywings van "'n besonder liriese, sensuele kwaliteit". "Die gebruik van kru weermagstories of -anekdotes (...) toon egter dat die manlike toon en verwysingsveld ook binne die register van die skrywer val." Viljoen vind die wyse waarop die titelverwysing iets van die bevrydende potensiaal van die Bybelteks uitbeeld, besonder interessant. Die heidendogters wat jubel oor die skande en ellende van hulle vyande word onder meer vergestalt in Nina se herinneringe aan haar Calvinistiese katisasiëklas. Die titelverwysing word volgens Viljoen ook ontwikkel om Nina se kritiese kyk op die oorlogsituasie uit te beeld wanneer sy "daarvan bewus word dat die een groep se heidendogters die ander groep se Sionsdogters is". Alhoewel die grensoorlog al twee dekades gelede beëindig is, is die vraagstukke in die teks volgens Viljoen steeds relevant omdat dit verband hou met die posisie van veral die vrou in enige oorlogsituasie en magsgeoriënteerde samelewing. Die beperkte sosiale bewussyn in die teks, kan weer gemotiveer word deur die eng agtergrond van die verteller, Nina. Die teks bied verder volgens Viljoen nie 'n vereenvoudigende nie, maar 'n genuanseerde blik op die situasie van die vrou. Die "snerpend-eerlike en self-kritiese introspeksies van die verteller" verhoed dat die posisie van die vrou in die teks verhewe gestel word bo dié van die man. Viljoen is ten slotte van mening dat die teks toeganklik is vir 'n breë leserspubliek sonder dat dit enigins aan literêre gehalte inboet en "(a)s diggekonstrueerde teks wat 'n veelseggende reaksie op die hoofsaaklik manlike tradisie van Afrikaanse oorlogs- of grensliteratuur inhoud, is dit ook 'n bevrydende moment in die Afrikaanse letterkunde".

Mabel Erasmus (*Die Volksblad*, 4.12.1995) is minder beïndruk met *Die heidendogters jubel*. Volgens haar sou die teks wel verbind kon word aan die grensliteratuur, maar kon sy egter nie "die gevoel afskud dat die oorloggegewe by die hare bygesleep word nie; met growwe grappe en stereotipe voorstellinge word 'n karikatuuragtige beeld geskep van die grensoorlog en die soldate". Nina word as karakter fel gekritiseer, want alhoewel sy 'n studenteraadslid is, die wêreldliteratuur, klassieke musiek en die mitologie ken, gedra sy haar na Erasmus se gevoel besonder naïef en maak sy "oordrewe, katastroferende stellings soos: 'iets verskrikliks is besig om met my te gebeur (2)'". Die seksuele belewenisse waardeur die karakter egter spoedig ontwikkel tot 'n selfhandhavende mens, is egter volgens Erasmus knap uitgebeeld. Sy verwys na die uiteenlopende reaksies wat die boek ontlok het van verskillende kritici: van Kannemeyer se "'n briljante kort novelle" en Viljoen se "bevrydende moment in die Afrikaanse letterkunde" tot Hambidge se beskrywing daarvan as "'n literêre ramp" en Ena Jansen wat dit 'n "onbeholpe" en "irriterende" teks noem. Erasmus skaar haar by die diegene wat, selfs al sou hulle wou, nie die "bona fides" van dié verhaal kan aanvaar nie: "My literêre gevoel het my tydens die lees van die boek telkens daaraan herinner dat hierdie slim idee om 'n jong meisie se (seksuele) inisiasie en groei tot selfkennis binne 'n weermagkampopset te plaas, sodat die militêre stryd in jukstaposisie gestel word, nie gewerk het nie omdat dit resepmatig,

gefabriseerd en gedwonge gekonstrueerd voorkom.” Nina word beskryf as ‘n “uiters egosentriese hoofkarakter” wie se oordrewe innerlike worsteling die resesent slegs teen die einde van die boek tot ‘n mate kon oortuig. Die titel van die novelle word wel volgens Erasmus knap aangewend as ironiese verwysing na Nina se losmaak van tradisionele godsdienstbeskouinge en haar opneem van ‘n nuwe identiteit. Daarteenoor vind sy die geykte voorstelling van die dominee wat sy wellus agter vroom praatjies versteek steurend. Nina se konfrontasie met haar spieëlbeeld kom ook na die resesent se mening geyk voor, terwyl die motief van liefde-sonder-arms “onsubtiel en kunsmatig” aandoen. Nina se situasie waarin sy haar eintlik maar verbeel dat sy letterlik en figuurlik gesproke gevange is, weeg vir Erasmus lig op teen die gedwonge dienspligtydperk waarin jong mans hulle oor twee dekades heen in Suid-Afrika bevind het. Of Luitenant Niemann as verteenwoordigend van alle mans, “verdien om as die spreekwoordelike vark(e) van die verhaal voorgedou te word” word sterk deur die resesent betwyfel. Die slotgevolgtrekking waartoe Erasmus kom, is dat hierdie debuutbundel van Scheepers nie geslaag het nie: “As eietydse ‘geskiedskrywing’ of feministiese stelling lewer dit na my mening maar ‘n bedenkbare bydrae.”

Ena Jansen (*De Kat*, Julie 1995) maak korte mette met Scheepers se novelle: “Selde het ‘n boek my so geïrriteer soos *Die heidendogters jubel*, selde het dit soveel moeite gekos om ‘n kort novelle end-uit te lees en selde is uithouvermoë so swak beloon.” Die novelle maak op haar ‘n “onbeholpe” indruk, hoofsaaklik omdat die hoofkarakter Nina so selfbehep en selfbejammerend is: “Ek kan my nie voorstel hoe lesers simpatie kan hê vir die situasie waarin sy haar bevind of dit ernstig kan opneem nie.” Verder kom die novelle vir haar gedateerd voor in die Suid-Afrika van 1995 waarin verpligte diensplig nie meer bestaan nie. Sy kan nie begryp hoedat ‘n karakter wat as intelligent voorgedou word, so agterbaks kan wees dat sy kies om vasgekeer te bly in die kamp, eerder as om verantwoordelikheid te neem en selfstandig te reageer op ‘n sogenaamde krisis-situasie nie. Al die selfondersoek waaruit die novelle bestaan, bied vir haar geen uitleg vir Nina se optrede nie. Die vermenging van kruheid met “geromantiseerde kinderagtige gefilosofeerderij oor Die Lewe” is volgens Jansen so “oppervlakkig dat dit ‘n mens totaal lamslaan”. ‘n Regulatiewe idee of etiek ontbreek na haar mening in die verhaal, omdat ‘n onvermoë geopenbaar word “om inkoherente oortuigings te karakteriseer en die vertelperspektief te problematiseer”. Die slot is onbevredigend gevind omdat die lesbiese toneel met Clarissa heeltemal onoortuigend is. Wanneer Nina haarself eensklaps as ‘n muitende “soldaat” beskryf en uit die kamp loop, is dit volgens Jansen “vyf dae en ‘n debuutnovelle te laat”.

Alhoewel die roman hom nie heeltemal oortuig het nie en hy dit nóg gewoon grensliteratuur, nóg ‘n roman in die eng sin van die woord vind, beskou Gunther Pakendorf (*Die Burger*, 7.6.1995) *Die heidendogters jubel* wel as ‘n ambisieuse poging tot ‘n soort vroulike bevrydingsverhaal. Hy kan nie begryp waarom die hooffiguur wat by herhaling haar afkeer betuig aan die situasie waarin sy haar bevind, tog voyeuristies deelneem aan ‘n seksgeïoriënteerde wêreld nie. Die beskrywing van die sekstonele en die taal wat gebruik is, laat nie by hom die indruk dat die kritiek op die manlike wêreld konsekwent is nie. Die ek-verteller is na Pakendorf se mening duidelik nie daartoe in

staat om politieke betekenis aan haar konflik tussen die sosiale norm en haar begeerte om weg te breek, te gee nie. Vir 'n werklike emansipasie is sy ook te intiem betrokke by die heersende mags- en geslagstelsel. Laasgenoemde twee stelsels word ook nêrens na sy mening aan fundamentele kritiek onderwerp nie. Die rolverskuiwing word dus deur hom as onbevredigend ervaar en die uitstappery aan die einde, as "onoortuigende bravade".

J.C. Kannemeyer (*Rapport*, 28 Mei 1995) beskou die novelle onder bespreking as "een van die knapste tegniese grepe wat ek in ons hedendaagse verhaalkuns ken". Dit is na sy mening 'n "briljante kort novelle" wat betref die bou sowel as die kru taalgebruik, en die uitbeelding van 'n uiteindelik vreeslose vrou. Die lesbiese toneel word as "hoogs funksioneel" beskryf, omdat dit die finale omkeer van waardes uitbeeld. Hy is van mening dat die novelle met sy kroniek oor vyf dae, en die buitestaanderskap van Nina, gesien kan word as 'n variasie op die struktuur van *Sewe dae by die Silbersteins* en: "Soos Henry van Eeden in Leroux se roman word sy betrek by dinge waaraan sy geen deel wil hê nie en word haar lewe en sy self in die 'army'-kamp gereduseer tot 'n depressiewe niks." Dit word ook beskou as 'n besondere aanvulling tot die genre van die grensverhaal. Ook die Bybelse verwysing van die titel is volgens Kannemeyer funksioneel, want as 'n "bleddie kak regering" aan die bewind is, word alle waardes omgedop "(d)an word die Christen 'n heiden en die maagd 'n prostituut wat haar lyf in diens van 'volk en vaderland' beskikbaar stel vir die mentale behoud van 'n luitenant aan die grens".

In "Scheepers bied 'n verruimde perspektief" (1995) deur Anton Vorster word Scheepers se novelle as indrukwekkend beskryf. Die grensverhaal as genre ondergaan volgens hom 'n belangrike verruiming omdat die stryd-metafoor 'n dimensie verkry wat dit nie vantevore in die Afrikaanse literatuur gehad het nie. Die lesbiese toneel aan die einde word as "treffende vergestaltung" beskryf van Nina se besluit dat die omstandighede eerder vereis dat die heidendogters kan jubel as dat sy 'n vrome Sionsdogter bly. Vorster is van mening dat in geen ander grensverhaal die problematiek van vryheid en keuse op so 'n treffende wyse aan die bod kom nie.

Die opskrif van L.S. Venter se artikel in die *Beeld* (29.5.1995), naamlik "Teks is nie verruimend. Funksionaliteit van Scheepers se verteltegniek te deursigtig" weerspreek Vorster se bogenoemde siening wat reeds in die opskrif van sy resensie aangedui word. Volgens Venter vra 'n novelle ander vertelkwaliteite as die kortverhaal (waarin Scheepers haar reeds onderskei het) en ook 'n ander soort verbeelding. Die storiegebeure in *Die heidendogters* is na sy mening beperk tot "enkelhede". Die verteltegniek werk "verenkelend" omdat die vertelfokus nêrens van Nina verskuif nie. Ook die karakters se optredes en uitlatings is gereduseer tot 'n funksie of idee waardeur die novelle 'n "eenpersoonsverhaal" word. Die gevolgtrekking waartoe gekom word, is dat die teks nie die ruimheid openbaar wat kenmerkend is van 'n novelle nie. Alhoewel hierdie ruimheid wel tot 'n mate tot stand kom deur byvoorbeeld Nina se kloustrofobiese ervaring wat meer as blote fisieke betekenis kry; en die literêre, mitologiese en Bybelse "teleskopering" wat die betekenis verruim en verdig, bly dit egter volgens Venter slegs oppervlakkig en op die oog af. Die funksionaliteit van die verteltegniek is te deursigtig,

verwysings te afgestem op betekenisskepping en die slot te voorspelbaar as 'n "pasklare stukkie feminisme". Talle dinge in Scheepers se oeuvre begin na Venter se mening oorbekend klink. Hy verwys onder meer na die oorstemming van die slotverhaal in 'n *Huis met drie en 'n half stories* waarin die vrou sê: "Ek stap uit, volkome vrou", en die slot van *Heidendogters* wat eindig met die woorde: "En toe stap ek uit." Ten spyte van die feit dat daar aan hierdie novelle langer vertel word, bring dit nie volgens Venter 'n ander of ruimer insig as Scheepers se kortverhale nie.

Joan Hambidge (*Beeld*, 27.07.1995) beskryf *Die heidendogters jubel* as 'n "literêre ramp" en 'n verleentheid vir Scheepers se oeuvre. Die novelle lees volgens Hambidge "soos 'n versameling van *urban legends* oor die *army*". Sy vind dit moeilik om te glo dat 'n skrywer wat "haarself nog altyd so behendig aan die subteks bedien" haar kan skuldig maak aan sulke "platvloerse, onsubtiele en agterlike prosa". Die wyse waarop Scheepers gemoedlike lokale humor aanwend as lewenswysheide in die teks, is na Hambidge se mening 'n aanduiding dat Scheepers se *Haai Katriena, wat vertel jy my nou-aanslag* begin afsmear aan haar ernstige skryfwerk. Volgens Hambidge dekonstrueer die boek sigself in die volgende aanhaling: "Wat 'n oefening in geestesontvlugting sou wees, het nou 'n oefening in clichés geword" (p.129). Die leser "gru" na haar mening nie omdat die teks 'n grensverhaal is, of omdat hy/sy met die oorlog gekonfronteer word nie, maar omdat elke toneel "so oorbekend" is.

Eduan Swanepoel (*Karring 10*, Somer 1995) is van mening dat *Die heidendogter jubel* die mees problematiese teks is wat Scheepers tot op daardie tydstip gepubliseer het. Volgens hom wil dit voorkom asof Scheepers deur dié teks vir haar 'n plek wil inskryf in die Afrikaanse grensverhaal. Alhoewel die teks op die narratiewe vlak beperkte meriete mag hê, is daar egter veral op die vlak van die ideologiese na Swanepoel se mening ernstige probleme. Hy is van mening dat Scheepers se vertelstrategie ooreenstem met Lacan se "*écriture féminine*" deurdat sy gebruik maak van kort, gefragmenteerde passasies waarin die verteller se geïsoleerde bestaan in 'n weermagkamer uitgebeeld word. Hierdie passasies, wat die hede van die verhaal vorm, dien as metafoor vir die ingeperktheid en enghed van die Afrikaner se normes en ideologie. Scheepers wissel dié gedeeltes af met terugflitse waarin die genoemde ideologie gedekonstrueer en oorbeklemtoon word. Verder word die verhaal deurvleg met "representasie van die mees banale gesprekke denkbaar oor die weermag, seks en ongeveer alles wat Afrikaners bese (sic) en bekrompe (die twee is hier sinoniem wil dit voorkom) gemaak het". Tot hier toe het Scheepers volgens Swanepoel by die teksboek gehou. In die postmodernistiese tradisie word narratiewe eindpuntgerigtheid egter volgens hom ontken en daarmee saam ook die konvensionele held. In *Die heidendogters jubel* word die leser egter deur die vertellende vrou voorberei op die einde van die verhaal wanneer sy "soos 'n goeie boereheld die vryheid instap". Daarmee vernietig Scheepers na Swanepoel se mening die essensie van wat hierdie novelle kon wees, naamlik "'n bevry-dende vroulike narratiewe diskoers". Swanepoel verwyt Scheepers van 'n didaktiese skryfstyl as gevolg van die wyse waarop sy die stereotipe en karikature in die diskoers afwissel met die "dodelikste geykte vertelkonvensies soos jukstapenening (vgl. die sekstonele aan die einde van elke hoofstuk)" om daardeur vermoedelik die "ietwat oningeligte en dom Afrikaanse leser

deeglik bewys te maak oor hoe sake nou eintlik in die goeie ou grensoorlogdae in Suid-Afrika daaraan toe was". Volgens Swanepoel lewer Scheepers se novelle in wese geen bydrae tot die oorlogsdiskoers nie, veral omdat die groter sosiopolitiese konteks van die grensoorlog nêrens verreken word nie. As "blanke manlike Afrikaanse leser" spreek hy sy verset uit teen die oppervlakkigheid van Scheepers se teks wat nie die "infantiele praatjies van agtienjarige seuns" oor die grensoorlog in verband bring met die "intense emosionele trauma" waardeur 'n generasie blanke Suid-Afrikaanse mans gegaan het nie: "Deur mans te migitiseer, deur hulle te karikaturiseer en deur hulle te infantiliseer gaan die hedendaagse 'feministiese tradisie' in die Afrikaanse prosa vir my nou gewoon verby alle perke van kulturele fatsoenlikheid. En om te dink dat 'n stukkie prosa waarin die vrou 'gedurf' seksueel eksplisiet kan skryf, vierletterwoorde de lot, iets tot iemand se bevryding kan bydra, is grootliks irriterend. *Die heidendogters jubel* is vir my 'n soort teks wat die eng, oningeligte, beperkende en arrogante visie van 'n verbygaande era oproep. En dis 'n teks waarteen ek my uiteindelik met heftigheid verset."

8.4.5 *Dogters van Afrika. Verhale oor Suid-Afrikaanse vroue (1998)*

Annemarié van Niekerk (*De Kat*, 26.1.1998) plaas hierdie kortverhaalbundel binne die tradisie van tematiese verhaalbundels waarvan daar na haar mening heelwat in die kontemporêre Afrikaanse letterkunde is. Wat dié bundel uniek maak is dat dit die vrou as tema het. Daardeur plaas Scheepers haar as samesteller van die bundel binne 'n feministiese diskoers. Die titel van die bundel is volgens Van Niekerk misleidend omdat die verhale nie handel oor vroue van oor die hele Afrika nie, maar slegs van Suid-Afrika. Sy spreek ook haar misnoë uit oor die stroewe maskerbeeld op die skutblad wat wel ryk is aan Afrika-simboliek, maar verder emosieloos. Dit berei nie die leser voor op die lewendige stories in die bundel nie. Oor die verdeling van die vrou-tema in twintig subtemas voel Van Niekerk dat dit wel 'n goeie ordeningsbeginsel is. Dat die helfde van hierdie afdelings egter slegs uit een of twee verhale bestaan, is egter vir haar "té dun". Daar ontbreek ook enkele subtemas wat volgens Van Niekerk sentraal staan binne die tematiek. Hiervoor is sy egter bereid om Scheepers vry te skeld, omdat laasgenoemde in die voorwoord noem dat die verhale 'n persoonlike keuse is en nie poog om 'n verteenwoordigende oorsig te bied van die tema in die Afrikaanse letterkunde nie. Van Niekerk spreek verder haar spyt uit dat die bundel nie verhale bevat van skrywers soos Sannie Uys, M.E.R., Henriëtte Grové, Esme Mittner, Jeanette Ferreira, Emma Huisman en Welma Odendaal nie, aangesien hierdie skrywers die temas telkens meesterlik verwoord het. Met die volgende woorde van Van Niekerk word Scheepers indirek gekritiseer vir die feit dat sy haar eie werk so hoog aanskryf: "Dit is boonop 'n bevestiging van vroulike selfwaarde dat Scheepers haar eie vyf verhale wat sy insluit – bykans 'n tiende van die bundel! – saam met die ander beskou as 'die mooiste, die beste en die ontroerendste' stories in die Afrikaanse taal."

L.S. Venter (*Beeld*, 8.12.1997) verwys na die feit dat verhale van manlike skrywers wat oor die vrou skryf, ook in die bundel opgeneem is. Die resultaat is volgens hom dat die leser 'n veel ryker bundel te lese kry, omdat die gehalte van die verhale as norm gebruik is by die seleksie en nie iets eksterns soos die geslag van die skrywer nie. Oor die

verdeling van die verhale, sou daar volgens hom geredekawel kon word dat een verhaal eerder in 'n ander afdeling moes staan, maar hy beskou dit nie as so belangrik nie. Feitlik elke verhaal in die bundel laat volgens Venter iets verrassends of openbarends van die vroulike bewussyn blyk. Hy spreek vervolgens sy bewondering uit oor Scheepers se vermoë om sulke boeiende verhale binne die tema te vind. Slegs hier en daar bespeur hy 'n mate van temadwang, soos in die geval van Petra Müller se *Engel by die vleistand* wat volgens Venter nie eintlik 'n vroueverhaal is nie, maar 'n gewetensverhaal "waar die hardvogtige oom Koos Willers by die jong dominee moet gaan sien hoe 'n huwelik van liefde en versorging lyk". Die grootste verdienste van *Dogters van Afrika* is volgens dié resensent die feit "dat dit nie met feministiese oogklappe na die mens kyk nie, maar die menslike in almal ontdek".

Marius Crous (*Karring* 14, Winter 1998) vergelyk Scheepers se *Dogters van Afrika* met Annemarié van Niekerk se versameling *Vrouvertellers*. Teenoor Van Niekerk se meer akademiese inslag, vind hy dat Scheepers se teks meer tot die nie-akademiese leser gerig is. Dit word na sy mening ondersteun deur die mooi voorbladontwerp, die glanspapier waarop dit gedruk is, die keuse van die verhale en kategorieë, en die "ietwat pretensieuse" titel. Die hele aanbieding kom 'n bietjie geskenkboekagtig voor, ten spyte van die feit dat die bundel volgens hom tog aangebied word as 'n feministiesgerigte bewaringsprojek wat 'n bydrae wil lewer tot die insluiting van vrouerigte skryfwerk tot die kanon. Die lees van die teks het die volgende vrae by hom laat opkom, naamlik hoekom dit nodig is om vrouwees volgens sulke stereotipe kategorieë te klassifiseer; hoekom Scheepers vyf van haar eie verhale in die bundel opgeneem het; of die verwysing na Eva as die aardsondaar en argetipiese verleidster nie té fallosentries is nie. Die titel van die bundel is volgens Crous gekies om die gewete van 'n onsekere generasie wit lesers in Afrika te sus, omdat hy die verwysingsraamwerk van die meerderheid verhale "tog net te Europa-gerig" vind. "Afrika" word ook in hierdie bundel net gebruik as 'n metafoor vir 'n "onbekende, donker kontinent waarvan ons nie behoorlik deel is nie". Om verhale as Afrika-sentries te beskryf omdat 'n vrou uit die township daarin beskryf word, is na sy mening "patroniserend van aard".

8.4.6 Katriena-trilogie

Haai Katriena, wat vertel jy my nou! (1994); *Katriena, nou lieg jy mos* (1995); en *Katriena, nêê!* (1998)

Marina le Roux (*Rapport*, 5.7.1998) is van mening dat die plesier wat die Katriena-boeke verskaf, nie afbreuk hoef te doen aan die waardering vir Scheepers se literêre werk nie. Die hoofkarakter van die verhale, Katriena, word beskryf as die volksbesit van al die lesers in die land. Die stories wat Katriena vertel word ervaar as prettig, pront en plesierig. Alhoewel dit humoristies en guitig is, is dit volgens Le Roux nooit aanstootlik of vulgêr nie. Dit word eerder ingeklee met liefde en ironie en oorgedra met gesonde insig en selfspot. 'n Groot wins van Katriena se verhale word beskou as die variasie. Dit wissel van uitspattige en skreeusnaakse vertellings na meer deernisvolle tipe verhale waarin Letta, 'n bergie van Smethoek, die leser byvoorbeeld herinner aan die gewelddadige en onsympatieke gemeenskap waarin geleef en oorleef moet word. Die

gesprekke tussen Katriena en Mevrou word beskryf as benydenswaardig gesellig en Scheepers se vertelstyl as ontspanne en gemoedelik sonder om ooit paternalisties of moedswillig "Kaapscommon" te raak. Die registerwisseling tussen die verskillende karakters is volgens Le Roux natuurlik en oortuigend.

Die Katriena-stories word deur Johan van Zyl (*Die Burger*, 8.7.1998) beskryf met vyf byvoeglike naamwoorde ("waarmee 'n wenresep myle ver uitgeruik kan word"): smullekker, maklik, vinnig, flatervry en op die koop toe relatief goedkoop. Hiermee het die byvoeglike naamwoorde egter nog nie tot 'n einde gekom nie, want die stories wat deur Katriena vertel word, word beskryf as kostelike, stuitige, vergesogte, pittige, plesierige en huishoudelike verhale. 'n Ondertoon van feminisme is volgens Van Zyl te bespeur te midde van die uiters leesbare verhale en die keurige taalgebruik. *Katriena, néé!* is na Van Zyl se mening geskryf om as ontspanning te dien tussen die sleurtake van 'n huishoudelike bestaan.

Maureen Joubert (*Insig*, September 1995) en die resensent in *Kaapse Biblioteek* (September 1995) is dit eens dat *Nou lieg jy mos, Katriena!* in die genre van ontspanningsliteratuur val. Beide beskryf ook die teks as 'n wegholtreffer. Volgens Lucas Malan (*Rapport*, 27.8.1995) is die huisvertelling van Katriena en Riana Scheepers "saam-saam 'n lighartiger blik op ons alledaagse bestaan wat versmorend ernstig geword het".

In Petra Müller se radiogesprek van 7 en 10 November 1994 (Afrikaans Stereo, Skrywers en boeke) oor *Haa! Katriena, wat vertel jy my nou!* vergelyk sy die teks met 'n hele paar ander huishulp-boeke in Afrikaans. Laasgenoemde is volgens haar 'n lastige boeksoort, want dit is altyd 'n ongelike situasie wat uitgebeeld word onder die dekmantel van mooi en prettige sketse. Mens lees jou egter volgens Müller teen die prettigheid vas, want dit is óf die heerskappy van die heerser óf die heerskappy van die slaaf wat deurskemer in die lighartige vertelling. Müller is egter van mening dat Scheepers met groot vernuf dié slagkat misgetrap het in haar Katriena-boek deurdat sy eerstens die vertelstem gegee het aan die huishulp en tweedens 'n "suursoet boek gemaak het uit iets wat al te maklik in soetigheidjies kon verval het. Daar's baie gelag in die boek: dis 'n boek wat tyd het vir die lewe, en veral ook vir die leser, 'n boek wat die dag met jou omgesels. Maar, onderdeur loop daar 'n leksel verlatenheid wat nie wil ophou uitlek nie. Lag maar soos jy wil, lek dit daar uit, 'n grap is ons lewe nie." Volgens Müller lê 'n ander groot verdienste van die boek juis in die vertelstem wat gebruik is, naamlik 'n aangepaste en ekspressiewe Kaaps.

Riana Barnard (*Volksblad*, 1.5.1995) beskou die karakter Katriena in Scheepers se boeke as een wat heling en versoening bring vir die lesers. Die teks bevat sosiale kommentaar wat met deernis en sonder skerpheid geskied. Die feit dat daar in die teks prominensie verleen is aan Katriena, dat sy die fokuspunt is op die omslag, dat haar stem in die inhoudsopgawe gehoor word wanneer sy telkens die "Mevrou" aanspreek, dat die teks opgedra is aan haar en haar statuur, en dat dit sy is wat op die slotbladsy groet met die skottel onder die arm, is volgens Barnard betekenisvolle gegewens wanneer dit gelees

word binne die bestaande Afrikaanse literêre tradisie en die vroeëre stereotipering van die bruin mens. Die bruin mens is in die verlede uitgebeeld as rats van mond en met die vermoë om mense te laat lag. Alhoewel Katriena baie tuis is in so 'n beskrywing, word dit egter volgens Barnard duidelik dat dié teks nie net vermaaklik wil wees nie. Die stereotipe van die "jollie Hotnot" word na Barnard se mening ontgroei deurdat Katriena ook in haar eie taal uitdrukking kan gee aan haar unieke mensheid. Sy beskou dit as veelseggend dat Katriena kan kommunikeer in haar variëteit van Afrikaans en selfs ook kan toetree tot die taaldebat. *Haai Katriena, wat vertel jy my nou!* gee volgens Barnard gehoor aan die eise van die dag omdat dit demokraties en nie-diskriminerend is. Katriena keer die ou Suid-Afrika op sy kop omdat sy nie meer die stemlose kombuisbediende is nie. Intendeel, sy foun haar vriendinne, help haarself aan die blik koekies en gee soms vir die arme Mevrouw 'n bietjie raad en leiding, aldus Barnard.

Volgens Jo Nel (*Beeld*, 14.11.1994) is die karakter, Katriena, wat Scheepers geskep het in *Haai Katriena, wat vertel jy my nou!* 'n soort alterego wat uitsprake oor die lewe maak waarmee die lesers kan identifiseer.

8.4.7 *Feeks* (2000)

Scheepers se kortverhaalbundel *Feeks* is volgens Mabel Erasmus (*Volksblad*, 24.1.2000) 'n boek waarin die pynlake vraagstukke wat Suid-Afrika teister genuanseerd belig word: die gebrek aan insig en begrip tussen mense van verskillende groeperinge; misverstande ten spyte van goeie bedoelings om na mekaar uit te reik; en die universele vraagstuk na hoeveel die mens kan verduur voordat hy/sy opgee of tot uiterstes oorgaan. Sy verklaar die titel as 'n samestelling van fee en heks waardeur die negatiewe en positiewe toorkragte van die vrou saamgetrek word. Dié twee magiese elemente word na haar mening subtiel vermeng om ook die "betowering van Scheepers se voortreflike woordkuns te versterk". "Feeks bevat die gesamentlike betowering en towerkrag van die knap literêre teks." Die feit dat Scheepers outobiografiese besonderhede by die teks betrek, soos haar verskyning as gas op die TV-program *Maak 'n las* wat 'n polemieks in die Afrikaanse media ontlok het, gee na Erasmus se mening geloofwaardigheid en trefkrag aan die verhare. Ook die deurleefde egtheid, mededoel en empatie wat in die verhare na vore kom, spruit volgens haar uit die persoonlike ervaring van die skrywer se intense meelewing met die Suid-Afrikaanse gemeenskap se lottobepalinge. Die medelye, moed, hoop en troos wat die boek uitstraal, is volgens haar kwaliteite waarsonder geen mens die nuwe eeu kan aandurf nie.

Volgens Herman Wasserman (2001:74) is Scheepers bekend vir haar ontginning van kulturele verhoudinge en vir die verwoording van diegene wat binne die diskoers van apartheid as die Ander gesien is. Verskeie verhare uit *Feeks* kan na sy mening gelees word as postkoloniale verkenning van identiteit. Die verhare "Boek" en "Maar daar is" vertoon volgens hom 'n ontugtering met die marginalisering van blankes en met die voorkoms van geweld wat dreig om mense en kulturele groepe binne 'n post-apartheid Suid-Afrika opnuut uitmekaar te dryf. Wasserman maak gebruik van die verhaal "Maar daar is" om sy interpretasie van Scheepers se werk uiteen te sit. In dié verhaal word 'n

wit boervrou en haar man die slagoffers van 'n gewelddadige aanval. Die verhaal behoort dus volgens Wasserman gelees te word teen die geskiedenis van die plaasruimte binne die Afrikaanse letterkunde. Binne die diskoers van die Afrikaner-nasionalisme was die plaas die ruimte waarmee wit Afrikaners hulle geïdentifiseer het. In hierdie verhaal van Scheepers beleef die wit vrou 'n identiteitskrisis nadat haar private ruimte (haar huis sowel as haar liggaam) deur die aanvallers binnegedring is:

Dis nou al 'n week dat die vrou in stilte sit, in stilte en donker wat sy self om haar geskep het. Sy probeer om agter te kom wie sy is. Tussen die pyn en verdwasing wat opeens deel van haar bestaan geword het, weet sy nie meer nie (Feeks, p.65).

Wasserman wys ook daarop dat die vrou se identiteit nou saamhang met haar werk en omgewing:

Sy moes probeer agterkom wie sy is. Want die laggende vrou wat sy was, die een wat soggens vroeg met arms vol veldblomme van buite ingekom het, haar wange gloeiend soos die blinkgeskurde koperpote waarin sy die vreugde van haar blomme gerangskik het; die vrou wat mandjies vol aarbeie gepluk het, en vroeëperskes en suurlemoene soos die seisoen en die oes op die plaas was, daardie vrou was sy nie meer nie (Feeks, p.66).

Aanvanklik is daar volgens Wasserman in die verhaal weinig aanduiding dat die verhouding en hiërargie tussen die wit plaasbesitters en hulle swart plaasarbeiders anders is as in die plaasliteratuur van die Afrikaanse koloniale diskoers. Die enigste aanduiding van die verhouding tussen werkgewer en arbeider is byvoorbeeld die beskrywing van die huishulp as iemand wat *saam* met die boervrou in die huis werk (p.66). Hierbenewens, is die leser se aanvanklike indruk dat die aanval opnuut die rassige skeidslyne tussen die plaasbesitters en hulle arbeiders/aanvallers vesterk het. Wasserman vestig die aandag in hierdie verband op die veelseggende adjektief "witgeskrikte" waarmee die bure se reaksie beskryf word (p.65). Dit wil dus voorkom asof die eerste deel van die verhaal die bedreiging wil beskryf van die bevoorregte bestaan van blankes in die verlede. Dat die ontnugtering met die postkoloniale Suid-Afrika (soos dit in die verhaal blyk) egter nie gelees moet word as 'n voortsetting van die koloniale diskoers in Afrikaans nie, word volgens Wasserman duidelik wanneer die verhaal 'n wending neem met die besoek van 'n swart vrou wat vroeër by die boeregesin gewerk het. Uit die interaksie tussen die boer en sy vrou met die swart vrou word dit duidelik dat daar 'n sterk band en wedersydse respek tussen hulle bestaan, ten spyte van die groot klasseverskille tussen hulle. Die boer spreek die swart vrou in haar eie taal aan en *hy* bedien *haar* met tee (p.67). Op haar beurt blyk die swart vrou se opregte besorgdheid oor haar voormalige werkgewers uit die feit dat sy 'n lang afstand te voet afgelê het om "saam te kom huil" oor hulle teenspoed en ook uit die stuk heuningkoek wat sy as geskenk vir hulle saamgebring het (p.67). Uit die wit vrou se reaksie word dit duidelik dat sy troos vind in die swart vrou se teenwoordigheid:

Die stil vrou het haar kop laat sak, af, tot teen die swart vrou se skouer. Sy kon die vrou teen haar ruik: die rook van houtvure wat opdwars teen 'n dik

rietgrasdak, die vet waarmee sy haar vel insmeer, die sweet en die stof van 'n lang pad te voet. Sy kan nog ruik, het sy gedink.
Daar is nie troos in hierdie land nie, weet die vrou, maar daar is (p.68).

Wasserman is van mening dat die troos wat die wit vrou aan die einde van die verhaal vind in die aanwesigheid van die swart vrou, gelees sou kon word as die totstandkoming van 'n "relasionele, postkoloniale identiteit. Die skeidings tussen subjekte van verskillende rasse, kulture en klasse wat die verhouding tussen swart en wit karakters in die koloniale plaasliteratuur in Afrikaans gekenmerk het, word metafories oorskry in die fisiese en geestelike toenadering wat uiting vind in die omhelsing van die twee vroue (...) Die herkonstruksie van die vroulike geweldslagoffer se identiteit deur middel van 'n ander, sou moontlik ook gesien kon word as 'n illustrasie van die Afrika-filosofie van ubuntu, naamlik dat "n mens 'n mens word deur ander mense" (Wasserman, 2001:75).

Wasserman kom uiteindelik tot die gevolgtrekking dat die ontnugtering met die post-koloniale Suid-Afrika wat uit die verhaal blyk, dus nie 'n terugkeer verteenwoordig na die koloniale diskoers nie. Die aanvanklike verwysing na die koloniale diskoers word ten volle ondermyn deur die beskrywing van die verhouding tussen voormalig gekoloniseerde en koloniseerder wat nie gebaseer is op magsuitoefening nie. Die verhaalslot suggereer volgens Wasserman dat die voormalige gekoloniseerde en koloniseerder 'n nuwe identiteit in hulle verhouding met mekaar vind "as verset teen die imperialiserende uitwerking van geweld wat dreig om subjekte weer in die koloniale binariteit in te dwing" (Wasserman, 2001:76).

In teenstelling met die verhaal "Maar daar is", word die onvergenegdheid en ontnugtering met post-apartheid-Suid-Afrika volgens Wasserman (2001:76) in die verhaal "Dis hulle storie" egter vanuit die oogpunt van 'n swart vrou (of voormalige gekoloniseerde) aangebied. Volgens die spreker in hierdie verhaal is daar 'n utopie beloop deur die politici voor die koms van demokrasie in Suid-Afrika, maar het hierdie belofde utopie nie gerealiseer nie.

Teenoor Wasserman se bogenoemde interpretasie binne die koloniale diskoers, plaas Gretel Wybenga (*Rapport*, 23.1.2000) die klem op die verborge, soms donker kragte in *Feeks* wat na haar mening hul oorsprong het in die diepgewortelde oerkennis wat die rasionele voorafgaan: "Hierdie sterk bundel se stramien is somber en die spontane speelsheid en byna improvisatoriese indruk van die tipiese Scheepers-verhaal minder opvallend." Die magiese teenwoordigheid van die inheemse oorbel in die eerste verhaal en op die voorblad van die teks, is volgens haar die simboliese verbinding van die heks met die Afrika-gegeewe. Benewens hierdie donker kragte, weerspieël die boek ook vir haar die vrou se vermoë tot troos en die skep van 'n huisvesting. Die galery eenkantvroue in die verhale, word na haar mening verenig in hulle naamloosheid "in 'n soort susterskap, saamgesnoer deur hul lot en wyse van oorlewing". Hierdie motief kom ook sterk voor in Scheepers se vorige bundels. "Wilde kind, koponderstebo" word deur Wybenga beskryf as 'n sterk verhaal waarin die vreeslose sigeuneragtige Nadia haar krag en plesier put uit haar manlikheid. Die moontlikheid dat die fokaliserende man teen die

slot van dié verhaal óf haar pa óf die naamlose verteller kan wees, verryk die verhaal, aldus Wybenga. Die wyse waarop Scheepers haar in die bundel begeef op die terrein van die magiese is vir Wybenga 'n verblydende aspek, juis omdat dit so 'n waagstuk kan wees as die outeur nie daarvoor toegerus is nie. Dié tendens is na haar mening ook toenemend opvallend in die Afrikaanse literêre sisteem, soos onder andere in die werk van André P. Brink: "Miskien is ons verwaterde Westerlinge nou eers, hier teen die eeuwisseling, in staat om die ware stem van Afrika te hoor."

Met hierdie bundel bewys Scheepers haar volgens Mariette van Manen (*Die Burger*, 8.12.1999) as 'n geslypte skrywer wat oor die vermoë beskik om die magiese en die alledaagse op so 'n wyse te verweef dat die geheel telkens verrassings lewer. In verhale soos "Dissie my storie nie" en "Boek" belig Scheepers volgens die resensent die kultuur van geweld en armoede in die land; die verskille tussen kulture; en die elemente van wantroue en onbegrip tussen mense. Sy ervaar simboliek dwarsdeur die bundel as 'n sterk element wat veral opvallend is in die verhaal "Arendse, Lammergiere, Woue wat opstyg" waarin die beskermengele sowel die magte is wat bo die bese uitstyg as die aasvreters wat teer op slagoffers. Wybenga loof Scheepers se ekonomiese woordgebruik waarmee sy boeiende realiteite skep waarin die mistieke en die gewone vlot oormekaar skuif.

8.4.8 *Blinde sambok* (2001)

Betsie van der Westhuizen (2001) beskryf *Blinde Sambok* as die verhaal van Gideonette de la Rey wat afspeel van haar geboorte tot haar tiende jaar op die plaas Langverwacht. Die verhaal handel onder meer oor die geboorte van Gideonette, haar doopdag, toe sy leer loop en praat het, haar maats waaronder die latere Zoeloe-bloedbroer Bhubesi en die storieaande in die hut van die Zoeloe-ouma uGogo, die leer lees en skryf, die eerste ervaring met spookstories, 'n pak slae, rook, springhasejag en plaasskooltoegaan, ensovoorts. Te midde van al die avontuur en ontdekking op die plaas, word die harmonieuse verhouding van Gideonette ontgin met haar ouma, oupa, pa en ma, en die plaaswerkers. Volgens Van der Westhuizen skemer 'n ligte feministiese ondertoon deur in die karakterisering deurdat dit beklemtoon word dat 'n meisie nie 'n mindere mens is nie. Gideonette se minagting vir 'n té fyngvoelige prinses weerspieël hierdie verskynsel: "As ek nou al ooit in my lewe 'n simpel storie gehoor het, dan is dit van daai prinses wat 'n blou kol gekry het omdat daar één ertjietjie onder haar matras was" (p.29). Wanneer Gideonette se pa (na wie sy vernoem is) deur die weerlig doodgeslaan word, lei dit tot 'n wending in die verhaal. Die kind se vrae oor magte wat buite haar beheer is en wat volgens die verhaal soos 'n "blinde sambok" (p.37, 38, 69, 70, 73, 110) op die mens kan afkom, word ineengestremel met haar belewing van die dood. Haar worsteling met die onbegrypbare kom na vore in die gebed: "Liewe Jesus ... ek weet die hemel is sommer 'n blierrie goor plek. Stuur asseblief vir Pappa terug Langverwacht toe. Sy werk moet gedoen word en ek kan dit nie alleen doen nie" (p.70). Wanneer Gideonette en haar ma, met wie sy nie so 'n hegte verhouding het nie, dorp toe trek, moet sy weer eens worstel met aanpassing in die nuwe omgewing en met haar verlange plaas toe. Die sogenaamde vloek wat op almal rus wat die familienaam Gideon de la Rey het, is 'n deurlopende

motief in die verhaal en dra by tot die spanning. Gideonette is oortuig daarvan dat ook sy daardeur getref sal word. Die mooi verhouding tussen haar en haar oupa Lewies en ouma Willemien, kom veral na vore na haar pa se dood en in die lig van die gebrek aan kommunikasie tussen haar en haar ma. Dit is oupa Lewies wat haar insig gee in haar hantering van die "vloek": "Jy is nie gemaak vir die dood nie, nie nou al nie. Jy is gemaak vir die lewe ... Jy is nie 'n Gideon de la Rey nie ... jou naam is Gideonette" (p.108). Volgens Van der Westhuizen word dit gou duidelik dat die verhaal nie as realisme en as 'n blote kinderverhaal gelees kan word nie. Daar is na haar mening 'n vorm van magiese realisme teenwoordig in die werk, veral in die begin van die verhaal waar 'n pasgeborene in die eerste persoon die verhaal vertel. Die verhaal kan óf gelees word as 'n verhaal vir tieners óf as 'n verhaal vir volwassenes. Verder kan dit óf as realisties óf as magies-realisties gelees word. Ten spyte van die feit dat die hoofkarakter aan die einde van die verhaal slegs tien jaar oud is, is Van der Westhuizen tog van mening dat dit waarskynlik nie bedoel is as 'n kinderverhaal nie: "Alhoewel die teksinterne verteller deurgaans die pasgebore en vinnig grootwordende Gideonette is, en dit uit die vertelstrategie blyk dat vanuit hierdie karakter se oogpunt na die verhaalwêreld gekyk word, is die outeursintensie nie dat dit realisties opgeneem moet word nie. Dit kom eerder oor as eksterne fokalisasie met as subjek 'n volwassene wat van 'n posisie van groter kennis, ingeligtheid en lewenswysheid terugkyk op die baba- en kinderjare." Die taalgebruik in die verhaal is afwisselend dié van 'n klein kind, van 'n tiener en van 'n volwassene. Die gelaatstrekke van die dogtertjie op die buiteblad van die teks stem ooreen met dié van die reële outeur op die agterblad wat moontlik op 'n biografiese relasie sou kon dui.

Leana Lategan (*Volksblad*, 7.7.2001) plaas *Blinde sambok* in dieselfde klas as Chris Barnard se *Voetpad na Vergelegen* en Audrey Blignault se *Dit reën rose*. Vir sensitiewe (ouer) lesers sou dit volgens haar 'n teks wees wat sal stem tot nadenke, terwyl jongeres dit sal kan geniet as 'n storieboek: "Want dit wemel van anekdotes wat 'n grootmens se hare sal laat rys en 'n kind se tone van lekkerkry sal laat krul." Lategan beskou die eerstepersoons-vertelperspektief in die verhaal as "iets verfrissend nuuts" in Afrikaans. Die wyse waarop Gideonette van geboorte af haar ervarings met die leser deel, is volgens haar 'n truuk wat goed in die teks werk. Die outeur verkry daardeur 'n onmiddellikheid wat verhoed dat die teks slegs ontaard in nostalgiese herinneringe. Die feit dat Gideonette verder Langverwacht se enigste erfgenaam is, besorg volgens Lategan aan dié plaasverhaal 'n interessante vroulike kinkel. *Blinde sambok* word ten slotte beskryf as heilsame leesstof waarvan verskillende soorte lesers sal hou: "Dit is jeugherinneringe waarin stories sentraal staan: dié van ons Afrikaners se verknogtheid aan ons grond; dié van die wonderwêreld van kindwees, waarin lig en donker hand aan hand loop, en dié van die ou vrou uGogo, wat saans om die vuur verhele uit vervloei tye opdiep en blinkpoets."

Marna Ueckermann (*Rapport*, 17.6.2001) beskryf *Blinde sambok* as 'n pragtige storie van deursettingsvermoë en veggees. Volgens haar maak die beskrywing van die moleste van 'n kleuter wat op 'n plaas grootword boeiende leesstof uit. Sy beklemtoon ook die feit dat dit 'n boek is vir alle ouderdomme.

Blinde sambok is volgens Marius Crous (*Litnet.Seminaarkamer*, 4.12.2001) nog 'n voorbeeld van Scheepers se regstellende skryfwerk. Dit is 'n jeugteks wat probeer steem gee aan generasies van plaasmeisies wat dinge soos jag, skyfskiet, perdry, ensovoorts, net so goed kan doen as seuns. Ook die jeugvriendskap tussen Gideonette en Bhubesi, sou as regstellend beskou kon word, selfs al weet 'n mens "dat dit later tot heelwat probleme sal lei". Gideonette se naam dien volgens Crous as 'n merker van haar nie-man-/eremanstatus binne die patriargale plaasopset. Alhoewel haar pa eerder 'n seun wou hê, sou sy eersgebore tingerige dogtertjie nou maar die leemte moes vul. Die feit dat die kind – selfs vanuit haar ongebore status - as die fokalisator optree, is volgens Crous 'n vonds in die teks. Die oudste De la Rey is ook die slagoffer van 'n vloek wat oor die familie uitgespreek is. Na Crous se mening slaag Gideonette nie slegs daarin om die tradisionele manlike rolverdeling om te dop nie, maar spring sy ook die vloek vry en verlos sy sodoende die plaas en haar gesin van die vloek wat oor hulle geheers het. Crous beskryf die teks as 'n interessante eksperiment met "regstellende genderperspektief". Nietemin voel hy dat die waarnemings van 'n ouer skrywende instansie die teks oorheers. Hy twyfel ook of moderne tieners nog sal kan identifiseer met die plaaswêreld van die teks. Ten slotte word verwys na die kind op die voorblad wat lyk soos Scheepers en na die outobiografiese leesmoontlikhede wat dit vir die teks open.

8.5 Gevolgtrekking

Binne die Suid-Afrikaanse en spesifiek die Afrikaanse konteks is Scheepers se kortverhaalbundel *Die ding in die vuur* beoordeel as 'n knap debuut. Volgens die resensente konfronteer dit die Afrikaanse leser met verskillende aspekte van Afrika en die Zoeloe-kultuur, sonder om die menslike stryd tussen Westerling en Afrikaan te verpolitiseer. Scheepers is gekomplimenteer vir haar fyn sielkundige insig in die verskeurde Suid-Afrikaanse samelewing. Die bundel is vergelyk met Elsa Joubert se roman *Poppie Nongena* vanweë die ooreenstemmende vertelstrategie. Terwyl *Poppie Nongena* egter vanuit 'n Westerse perspektief geskryf is, is die konvensies van die mondelinge Afrika-vertelling in *Die ding in die vuur* gekombineer met dié van Westerse postmodernisme. Die verhaal "Abantu oNgoye" is uitgesonder as 'n hoogtepunt in die bundel. Die verhaal is vergelyk met Hennie Aucamp se "Vir vier stemme" en ook met John Miles se Nakkie-tekste. Die gebruik van die orale verteltradisie daarin is beklemtoon en ooreenkomste is aangetoon met die tipiese volksverhaal of sprokie. Alhoewel die politiek in die meeste verhale, waaronder "Abantu oNgoye" en "'n Kind en 'n vis", in die agtergrond geïntegreer is, is dit in "Die verskil is net dat jy dit geniet het" volgens Van Collier té veel beklemtoon. In die algemeen is die verhale in *Die ding in die vuur* gelees as 'n ontginning van beide Europeër-wees en Afrikaan-wees. Dit is ook binne die konteks geplaas van die talle kortverhaaltekste deur debuterende vroueskrywers wat teen 1990 in die Afrikaanse literatuur verskyn het.

In die bundel *Dulle Griet* is die tema van die Zoeloe-kultuur en van erotiek uitgesonder. Volgens Kannemeyer kan die bundel beskou word as 'n voortsetting van die Zoeloe-verteltradisie in Afrikaans wat aanvanklik deur P.J. Schoeman bekendgestel is. Die

uitbeelding van die argetipiese aspekte van vrouwees, naamlik van die vrou as kwesbaar en weerloos, maar ook as boos en gekorrupteer, is uitgelig. Intertekstuele en metafiksionele eksperimente in die teks is in verband gebring met die verskynsel van postmodernisme wat teen die vroeë negentigerjare in hoogbloei was binne die Afrikaanse literatuursisteem.

In *'n Huis met drie en 'n half stories* is die genesende mag van die vertelling veral ten opsigte van die vrou se heling beklemtoon. Ook die mitiese aspekte in die verhale is uitgelig. Alhoewel die verhale as soms té sentimenteel ervaar is, het die enigmatiese en ontglippende vertelwyse dit in ander gevalle meer geloofwaardig gemaak. Binne die Afrikaanse literatuursisteem is Scheepers se teks vergelyk met Marita van der Vyver se *Griet skryf 'n sprokie* na aanleiding van die feit dat beide vroue skryf oor die vrou wat in beheer is van haar seksualiteit en nie 'n bloudruk is van haar man nie. Die verhaal "Pa" is verskillend geïnterpreteer. Beukes het dit onder meer gelees as 'n sensitiewe vertelling van kindermolestering.

Die Heidendogters jubel het uiteenlopende reaksies van Suid-Afrikaanse kritici ontklok. Die meerderheid resensies wat egter negatief en verdoemend. Die novelle is beskou as 'n feministiese bydrae tot die oorlogs- of grensliteratuur in die Afrikaanse literêre sisteem. Geweld en die gevangenskap van mans binne 'n gewelddadige sisteem is as 'n kode in die teks ingelees. Ook die posisie van die vrou in 'n oorlogssituasie en binne 'n magsgeoriënteerde samelewing is as 'n tema aangedui. Daar is aangetoon dat die teks uitgegroeï het tot 'n bevraagtekening van die Suid-Afrikaanse sosiale orde, naamlik van die weermagsituasie, die politiek, die geloofs-, gesins- en waardestruktuur van die Afrikaner, en van die geslagsgebaseerde sisteem. Die algemene gevoel onder kritici was egter dat hierdie bevraagtekening oppervlakkig gebly het. Wat die erotiese in die teks betref, was daar ook verskillende menings, maar die woorde "irriterend", "oordadig" en "onoortuigend" het by herhaling in die resensies voorgekom. Viljoen en Erasmus was van mening dat die erotiese knap by die teks ingewerk is. Die lesbiese toneel aan die einde van die boek het egter volgens Ena Jansen geensins oortuigend nie. Ook met betrekking tot die karakterisering was daar baie kritiek. Erasmus het Nina beskryf as 'n uiters egosentriese karakter. Jansen het haar weersin uitgespreek oor die feit dat Nina ten spyte van haar gesonde intellek verkies het om vasgekeer te bly in die kamp, eerder as om verantwoordelikheid te neem en selfstandig op te tree te midde van haar sogenaamde krisis. Oor die algemeen was die resepsie wisselvallig: van Kannemeyer se evaluasie van die teks as "een van die knapse tegniese grepe" wat hy in die hedendaagse verhaalkuns ken, tot Jansen se beskrywing daarvan as "'n onbeholpe en irriterende teks" en Hambidge se oordeel daarvan as 'n "literêre ramp". *Die Heidendogters jubel* het volgens Scheepers (Keyser, *Die Burger*, 24.10.1996) in Suid-Afrika 'n "verskriklike kwaai reaksie ontklok. Wanneer ek rustig met leeskringe gesit en gesê het waar dit vandaan kom (...) dan was daar 'n soort begrip vir die situasie; daar was nie dadelik afkeer nie, hulle het weer gaan lees."

Die bundel *Dogters van Afrika* wat deur Scheepers saamgestel is, is deur Annemarie van Niekirk geplaas binne die tradisie van die tematiese verhaalbundel in die Afrikaanse

kontemporêre letterkunde. Marius Crous vergelyk dit dan ook met Van Niekerk se versameling van *Vrouevertellings*. In teenstelling met laasgenoemde bundel se akademiese inslag, is *Dogters van Afrika* egter volgens hom gemik op 'n nie-akademiese leser. Die titel van die bundel is egter as misleidend beskou deur sommige resensente omdat die verhale Westers georiënteerd is en nie handel oor dogters van Afrika nie, maar hoogstens van Suid-Afrika.

Scheepers se Katriena-trilogie is onomwonde binne die konteks van die onspanningsliteratuur geplaas. Dit is beskou as humoristiese en huishoudelike verhale met 'n volkse karakter wat daarop gemik is om 'n lighartiger blik te bied op die Suid-Afrikaanse bestaan wat volgens Lucas Malan versmorend ernstig geword het. Die sosiale kommentaar in die tekste wissel van skreeusnaakse vertelling tot deernisvolle verhale. 'n Feministiese ondertoon is selfs in hierdie verhale uitgelig. 'n Groot deel van die tekste se sukses lê in die ekspressiewe Kaapse taalgebruik van Katriena. Dit is 'n taalvariasie waarmee die Afrikaanse leser bekend is. Vanweë die ongekonstelde en eerlike stelwyse is dit ook 'n taalvorm wat direk tot die leser spreek. Die Katriena-verhale word ten slotte beskou as 'n omkering van die Afrikaanse literêre tradisie met die vroeëre stereotipe aanbieding van die bruinmens. Katriena keer letterlik die ou Suid-Afrika op sy kop. Sy is nie meer die stemlose huishulp nie, maar 'n volledige karakter. Jo Nel beskryf haar as die alterego van die Afrikaanse leser.

Die kortverhaalbundel *Feeks* het veral tot die resensente gesprek vanweë die genuanseerde beskrywing van pynlike en kontemporêre Suid-Afrikaanse vraagstukke. Outobiografiese elemente wat in die teks na vore kom, soos onder meer Scheepers se beskrywende verhaal wat verband hou met 'n gewelddadige plaasaanval op haar ouers, maak die teks volgens Erasmus geloofwaardig en gee trefkrag daaraan. Herman Wasserman het die verhale in *Feeks* gelees as postkoloniale verkenning van identiteit. Volgens hom getuig die tekste van 'n ontnugtering onder blankes en swartmense ten opsigte van die post-apartheid Suid-Afrika. Geweld speel na sy mening 'n groot rol binne hierdie konteks omdat dit opnuut die eenheid tussen mense bedreig. In die verhaal "Maar daar is" word die plaasliteratuur van die koloniale Afrikaanse diskoers volgens hom omgekeer deurdat die skeiding tussen verskillende rasse, klasse en kulture metafores oorskry word in die fisiese en geestelike toenadering tussen die swart vrou en die blanke vrou. Die wyse waarop die blanke vrou haar verlore identiteit herstel deur die versoenende optrede van haar swart vriendin, sou volgens Wasserman gelees kon word teen die agtergrond van die Afrika-filosofie van ubuntu (waarvolgens 'n mens 'n mens word deur ander mense).

Ten slotte is die verhaal *Blinde sambok* geïnterpreteer as 'n verhaal wat op verskillende vlakke gelees kan word. In breë trekke is dit beskryf as jeugherinneringe waarin stories sentraal staan, die Afrikaner se verknogtheid aan hulle grond en die wonderwêreld van kindwees. Op realistiese storievlak is dit 'n teks wat volgens die resensente sal spreek tot die jeug. Indien daar egter vanuit 'n feministiese oogpunt na die teks gekyk word, kan dit gelees word as 'n ommekeer van die ou manlik gedomineerde plaasverhaal binne die Afrikaanse diskoers. Dan word die teks volgens Marius Crous 'n voorbeeld van

Scheepers se regstellende skryfwerk en sal dit waarskynlik aanklank vind by meer ervare lesers. Outobiografiese elemente is weer eens in hierdie teks teenwoordig en is beklemtoon deur die ooreenkoms tussen die gelaatstrekke van die dogtertjie op die voorblad met die foto van Scheepers op die agterblad.

Met die hulp van die gevolgtrekkinge waartoe gekom is aangaande die resepsie van Scheepers se werke binne die Nederlandse en Afrikaanse literêre sisteme, word daar vervolgens 'n aantal redes uitgelig vir die vertaling daarvan in Nederlands.

8.6 'n Vergelyking tussen die Nederlandse en Afrikaanse resepsiestudies

Binne die Suid-Afrikaanse literêre sisteem is *Dulle Griet* onder meer gelees teen die agtergrond van die heersende postmodernistiese diskoers rondom 1990. Dit is opvallend dat nie één van die Nederlandse resensente enige verband met die postmodernisme aangedui het nie. Die rede hiervoor is waarskynlik dat die Nederlandse postmodernisme hoogty gevier het teen die vroeë en middel sewentigerjare en dat dit teen 1991 'n uitgediende leeswyse in die Nederlandse literêre sisteem geword het.

Die weglating van die uitsonderlike verhaal "Abantu oNgoye" in die Nederlandse vertaling van *Dulle Griet*, hou waarskynlik verband met die feit dat dit 'n baie sterk Zoeloe-verhaal is wat afspeel teen die agtergrond van die ontstaansgeskiedenis van die Universiteit van Zoeloeland. Scheepers het na die uitgewer se voorbehoude verwys, naamlik dat die Nederlandse lesers in die algemeen nie met hierdie geskiedkundige gegewens bekend sou wees nie en ook nie sou kon identifiseer met dié spesifieke Zoeloe-verhaal nie.

Binne die konteks van die Afrikaanse literêre sisteem is die verhale in *Die ding in die vuur* gelees as 'n ontginning van die Afrikaner se identiteit as beide Europeër en Afrikaner. In soverre dit die Nederlandse lesers aangaan, is geen melding gemaak van die kwessie van identiteit nie. Hulle het hoogstens die raakpunte waargeneem tussen die orale Zoeloe-verteltradisie en die Europese sprokies.

Waar die bundel in Suid-Afrika spesifiek geplaas is binne die konteks van die talle debuterende vroueskrywers van kortverhale teen 1990, is dit in Nederland gelees teen die agtergrond van die feminisme en die universele oorlewingstryd van vroue.

Terwyl *Dulle Griet* in Suid-Afrika nie beskou is as 'n nuwe verskynsel nie, maar as 'n voortsetting van die Zoeloe-verteltradisie in Afrikaans soos wat dit aanvanklik deur P.J. Schoeman bekendgestel is, is dit in Nederland ervaar as 'n unieke en nuwe onderwerp vir 'n blanke Afrikaanse skrywer. Daar is gemeld dat Scheepers die eerste wit Afrikaanse skrywer is wat skryf oor swart vroue.

Waar die tema van die oorlewing van vroue te midde van gewelddadige situasies in *Dulle Griet* deur die Afrikaanse leser as 'n aktuele gegewe ervaar word, is die Nederlandse vrou

in die algemeen verder verwyderd daarvan en moet sy waarskynlik terugval op historiese konfliktsituasies of die konteks rondom skilderye (verwys na die Vlaamse skilder se skildery getiteld Dulle Griet) ten einde met die teks te kan identifiseer. Ten spyte van die feit dat die Nederlanders meer verwyderd is van geweld, is hulle steeds uiters sensitief en ontvanklik vir die tema in die literatuur, veral omdat herinneringe aan die Tweede Wêreldoorlog vandag steeds lewend gehou word in hulle letterkunde.

Die feit dat die Nederduits-Gereformeerde religieuse erfenis vandag steeds manifesteer in die Afrikaanse samelewing en letterkunde, maak dit ook vir die Nederlandse leser soms makliker om met die Afrikaanse letterkunde met 'n Calvinistiese verwysingsraamwerk te identifiseer. Volgens 'n Nederlandse resensent het dit 'n Hollandse kleur aan Scheepers se novelle *De heidendochters juichen* gegee.

Die ou verskynsel binne die Afrikaanse literatuur om die sosiokulturele identiteit van die Afrikaner in die letterkunde te belig (vgl. 6.4), is steeds in die kontemporêre Afrikaanse literatuur soos dié van Scheepers teenwoordig. Soos wat Gitte Postel aangetoon het (vgl. 6.4) is dit kenmerkend van 'n onstabiele samelewing waarvan die identiteit nog nie gemitologiseer is nie, maar waarbinne dit voortdurend herskep moet word. Omdat die Nederlandse samelewing oor veel meer stabiliteit beskik en hulle nie noodwendig met 'n identiteitskrisis worstel nie, is daar nie altyd begrip vir hierdie kenmerk van die Afrikaanse letterkunde nie. Die enkele gevalle waar kritiek uitgespreek is omdat Scheepers skynbaar probeer om té polities korrek te skryf, dat sy té veel klem plaas op Afrika en dat sy té uitgebreid skryf oor die landskap en omgewing, sou moontlik toegeskryf kon word aan haar poging om 'n postkoloniale identiteit in die Afrikaanse letterkunde te vestig, eerder as aan die feit dat sy Afrika in die Nederlandse lesersmark se spreekwoordelike kele wil afdwing.

Ontvanklikheid binne die Nederlandse literêre sisteem vir die erotiek in Scheepers se tekste is waarskynlik toe te skryf aan 'n lang gevestigde Nederlandse erotiese verhaaltradisie. Die aanbidding van erotiek in Scheepers se verhale vanuit die konteks van 'n swoel en vrugbare Afrika-agtergrond is egter vernuwend in die Nederlandse sisteem. Die onlangse verskyning van erotiek in die Afrikaanse letterkunde deur vroueskrywers, sou as verklaring kon dien vir die weerstand wat daar vanuit leserskringe was ten opsigte van Scheepers se eksplisiete erotiese vertellings.

Scheepers se aanbidding van die orale Zoeloe-verteltradisie binne die raamwerk van die Westerse skryfkuns is nog 'n nuwe aspek wat haar literêre tekste tot die Nederlandse literêre sisteem toevoeg. Dit kom nuut en verfrissend voor vanweë die aanbidding uit die Afrika-perspektief, maar is nie heeltemal vervreemdend nie omdat daar duidelike raakpunte bestaan tussen die Zoeloe-vertelling en die Europese sprokies.

Alhoewel die resepsie van die novelle wisselvallig was, was die meeste Afrikaanse resensente dit eens dat *Die Heidendogters jubel* in die eerste plek handel oor 'n bevraagtekening van die Suid-Afrikaanse sosiale orde, naamlik van die weermagsituasie, die politiek, die geloofs-, gesins- en waardestruktuur van die Afrikaner, en van die

geslagsgebaseerde sisteem. Die erotiese beskrywinge in die teks het 'n onderafdeling van hierdie strukture gevorm. Buiten die feit dat die Nederlandse resesente 'n ontvanklikheid getoon het vir die tema van geweld en oorlog in *De heidendochters juichen*, en dat die tema van politiek en religie erken is, is die teks vanuit Nederland nie op al die vlakke van die Afrikaanse sosiokulturele sisteem (politiek, diensplig, religie, gesins- en die Afrikaner se waardesisteem) gelees nie. Dit sou immers onhaalbaar wees vanuit 'n ander sosiokulturele raamwerk. Hierdie verlies aan betekenis in die vertaalde teks, is egter oorstem deur die wins van die erotiek wat positief ontvang is deur die Nederlandse lesers.

Dochters van Afrika is deur die Nederlandse resesente gekritiseer vir die gebrek aan 'n meer volledige uiteensetting in die inleiding van die rol van die vrou in die Afrikaanse sisteem. By die gebrek aan hierdie agtergrond kon die Nederlandse lesers nie altyd die redes verstaan waarom bepaalde tematiese indelings gebruik is nie.

Scheepers se Katriena-trilogie was baie suksesvol as ontspanningsliteratuur in die Afrikaanse letterkundige sisteem. Hierdie tekste is egter nooit in Nederlands vertaal nie. Die rede hiervoor sou onder meer gesoek kon word in die volkse karakter van die verhale. Die sosiale kommentaar wat in die vertellinge gelewer word, is baie spesifiek gerig op die leefwêreld van die Afrikaanse leser en val buite die verwysingsveld van die Nederlandse leser. Selfs al sou fasette van die Afrikaanse kultuur aan die Nederlandse leser bekend wees, sal dit steeds moeilik wees om die ironie en humor in die tekste te ontsyfer. Dit is ook moontlik dat hierdie tekste om politieke redes nie vertaal is nie, aangesien die Nederlandse leser miskien daartoe geneig sou wees om die wit huisvrou se verhouding met haar bruin huishulp as neerskouend te ervaar. 'n Verdere moontlikheid waarom hierdie tekste nie vertaal is nie, hou verband met die Kaapse variëteit waarin die tekste geskryf is. Hierdie taalvorm kan nie sonder meer vertaal word nie omdat dit in klank en stelwyse die hele verwysingswêreld van die Kaapse bruinmens betrek. Geen ander dialek in Nederlands sou hierdie verwysingswêreld kon weergee nie. Aangesien dit ook onwaarskynlik is dat die *gemiddelde* Nederlandse leser (op wie die tekste van toepassing sou wees vanweë die populêre aard daarvan) ook nie die vertellinge sou lees teen die agtergrond van die Afrikaanse literêre tradisie met die vroeëre stereotipering van die bruinmens daarin nie, sou die wyse waarop hierdie tradisie omgekeer word nie raakgelees geword het nie. Vertaling sou uiters verskralend op hierdie vertellinge ingewerk het!

Die wyse waarop pynlike, kontemporêre vraagstukke in *Feeks* aan die orde gestel is, het daartoe aanleiding gegee dat Herman Wasserman die teks binne die postkoloniale diskoers in Suid-Afrika gelees het. Die soeke na 'n nuwe identiteit en die swart en blanke Suid-Afrikaner se ontnugtering ten opsigte van die nuwe regerende mag en geweld in die land, het die kern van Wasserman se interpretasie gevorm. Ook die verskynsel waarvolgens die plaasliteratuur van die koloniale Afrikaanse diskoers volgens hom in die teks omgekeer word, is 'n unieke interpretasie teen die agtergrond van die Afrikaanse literêre sisteem. Binne die konteks van die Afrika-ideologie sou die wyse waarop die blanke vrou haar verlore identiteit herstel deur die versoenende optrede van haar swart

lotsgenoot, met verwysing na die ubuntu-filosofie gelees kon word. Hierdie interpretasies kan egter slegs gemaak word binne die konteks van die Afrikaanse- en Afrika-sisteme.

In Nederland is die verhale in *Feeke* egter vanuit 'n heel ander hoek benader. Scheepers se biografiese gegewens word bygetrek om die invloed van die Zoeloe-kultuur op haar lewensuitkyk en skryfstyl te verduidelik. Die bundel word onder meer beskryf as 'n pragtige versameling verhale oor moderne en tradisionele hekse. Die rituele en magiese elemente van donker Afrika wat in die verhale voorkom, is beklemtoon. 'n Onderliggende toon van geweld in die verhale en die invloed daarvan op menseverhoudinge is vermeld, maar daar is nie veel verder daarop uitgebrei nie. Vroue is uitgesonder as sterk karakters wat te midde van die beproewende omstandighede moet staande bly.

Ten slotte is Scheepers se verhaal *Blinde sambok* nie in Nederlands vertaal nie. Hierdie is egter 'n baie onlangse publikasie en dit is nie onmoontlik dat vertaling daarvan in die toekoms oorweeg sal word nie. Na my mening sou 'n vertaling van hierdie teks egter nie geslaagd wees nie. Op realistiese storievlak sal dit nie 'n volwasse Nederlandse leser aanspreek nie en dit is onwaarskynlik dat die Suid-Afrikaanse plaasgegewe sal spreek tot die wêreldwyse en liberale Nederlandse tieners. Aangesien die gemiddelde Nederlandse volwassene ook nie die teks sal benader binne die Afrikaanse plaasdiskoers van die verlede nie, sal die teksbetekenis verskraal word tot 'n interpretasie van die magiese elemente van Afrika en moontlik tot 'n feministiese diskoers.

HOOFSTUK 9

SLOTOPMERKINGS EN TOEKOMSPERSPEKTIEF

Hierdie ondersoek is aangepak met die doel om 'n beeld te konstrueer van vertaalde Suid-Afrikaanse, en veral Afrikaanse, literatuur in Nederlands. Daar is onder meer gekyk na die redes waarom die aantal vertalings van Suid-Afrikaanse literatuur in Nederlands veral sedert die vroeë sewentigerjare heelwat toegeneem het.

Vanweë die uitgebreide ondersoekterrein is daar gepoog om 'n teoretiese raamwerk te gebruik wat 'n groot veld van uiteenlopende entiteite sou kon orden en vereenvoudig. Om die volledige Suid-Afrikaanse en Nederlandse literêre sisteme te bespreek, sou nie haalbaar wees nie. Die *sisteemteorie* het tot 'n groot mate 'n oplossing hiervoor gebied deurdat dit die terminologie en ordeningsprinsiepe verskaf het waarvolgens 'n omvattende verskynsel tot groter samehange georden en beskryf kon word.

Literatuur is 'n verskynsel wat dit by uitstek daartoe leen om as 'n sisteem benader te word, omdat dit bestaan uit verskillende entiteite wat in relasie staan tot ander entiteite binne 'n teks, tot entiteite binne 'n literêre sisteem en tot entiteite in die alledaagse werklikheid (Viljoen in Cloete, 1992:495-497).

Vertaalde literatuur vorm volgens Even-Zohar (1990:45) 'n baie aktiewe sisteem binne 'n netwerk van ander literêre polissisteme. Hy het vertaling beskou as 'n komplekse kommunikasieproses waarby ten minste twee verskillende kommunikasiesisteme betrokke is.

In die voorafgaande ondersoek is die uitruilproses wat tussen die Nederlandse en Suid-Afrikaanse literêre sisteme plaasvind deur middel van vertaling, vergelyk met 'n ekonomiese handelsproses wat gegrond is op vraag en aanbod. In hoofstuk 6 is verskille en ooreenkomste tussen die Nederlandse en Afrikaanse literêre sisteme aangetoon met die doel om vas te stel watter leemtes hierdie sisteme onderling in mekaar vul.

Ten einde die konteks waarbinne hierdie *handelstransaksies* plaasvind te beskryf, het Pierre Bourdieu (1992) se uiteensetting van die literêre veld as 'n sisteem binne 'n groter sosiokulturele sisteem, bruikbare riglyne gebied.

In die beskrywing van 'n sisteem moet die verskillende onderdele van 'n verskynsel geïdentifiseer word, waarna die onderlinge verwantskappe sowel as die interaksie binne 'n groter geheel nagevors kan word (Barnard, 1998:41). Siegfried Schmidt se uiteensetting van die rol van bepaalde agente en instansies wat literêre handelinge uitvoer, het dit aansienlik vergemaklik om hierdie agente binne die onderskeie literêre sisteme te eien en hulle rolle te beskryf.

Dorleijn en Van Rees (1990a) se model vir die empiriese beskrywing van literatuur het aangetoon hoe die sisteemteoretiese uitgangspunte toegepas kan word. Daar is in hierdie studie veral gebruik gemaak van die toetsmiddelle wat hulle voorgestel het vir aannames oor literatuur (bv. die verwerking van resensies, literêre kritiek, ens.) en van hulle sistematiese uiteensetting van die verskillende agente wat betrokke is by die materiële en simboliese produksie van literêre tekste. Hulle het onder meer die volgende agente binne die literêre veld geïdentifiseer: die produk en produsent, die verbruiker, die literêre bedryf (uitgewers, kritici, boekklubs, skrywerskringe, regeringsinstansies, media, ens.), die mark en die repertoire. Sommige van die vrae wat volgens hulle in 'n sisteemgerigte literêre ondersoek gevra behoort te word, is gerig op institutionele aspekte terwyl ander weer verband hou met die inhoud van literatuuropvattinge. Die uiteindelijke doel van hulle voorgestelde werkswyse is om die organisatoriese sy van die letterkunde en die inhoudelike sy daarvan met mekaar in verband te bring.

Daar is verder ook aansluiting gevind by Even-Zohar (1990:53-72) se mening dat literêre interferensie nie los bestudeer kan word van 'n bepaalde historiese konteks nie. Om bepaalde literêre handelinge te begryp is dit noodsaaklik om die verband met bepaalde historiese impulse te onderstreep. Ten einde dit moontlik te maak om vertaling binne historiese konteks te bestudeer, het Even-Zohar (1990) onderskei tussen statiese en dinamiese sisteme. Statische sisteme was nie geskik vir 'n beskrywing van die wyse waarop literatuur oor tyd heen funksioneer nie. Om hom in staat te stel om die historiese aspek van literatuur te betrek, moes Even-Zohar die bestaande siening van 'n sisteem aanpas. In die eerste plek sou 'n sisteem nie langer beskou kon word as 'n homogene stelsel nie, maar as 'n heterogene of oop sisteem wat met ander sisteme integreer. Gevolglik het Even-Zohar die begrip van dinamiese en heterogene polisisteme ontwikkel waarin die meervoudigheid van die onderafdelings en die groter kompleksiteit van die struktuur beklemtoon is. Die fokus binne die sisteemteorie het dus mettertyd verskuif van die teks as estetiese objek na die funksie van literatuur binne 'n sosiaal-historiese konteks en veral na die beeldvorming rondom die tekste.

In die lig van bogenoemde het die onderzoeker die taalhistoriese verwantskappe tussen Nederland en Suid-Afrika uiteengesit teen die agtergrond van die algemene sosiale geskiedenis tussen die twee lande (vergelyk hoofstuk 5). Na aanleiding daarvan kon bepaalde gebeure en redes uitgelig word wat bygedra het tot die huidige stand van vertaling tussen die twee lande. Dit het onder meer aan die lig gebring dat sosiokulturele en politieke faktore 'n groot rol gespeel het in die seleksie van tekste wat opgeneem is in die Nederlandse literêre sisteem. Sedert die sewentigerjare was heelwat van die Suid-Afrikaanse tekste wat vertaal en in die Nederlandse literêre sisteem opgeneem is, byvoorbeeld versetliteratuur wat aangesluit het by die Nederlanders se politieke siening oor die Suid-Afrikaanse apartheidstelsel. Hierdie literatuur het verder ook raakpunte getoon met die Nederlandse oorlogsliteratuur. As gevolg hiervan kon die Nederlandse lesers identifiseer met die inhoud van die tekste. Uit die ondersoek het dit geblyk dat hulle veral geïdentifiseer het met die onderdrukte massa in Suid-Afrika omdat die situasie hulle sterk herinner het aan die Joodse onderdrukking tydens die Tweede Wêreldoorlog. Die Nederlanders se skuldgevoel oor hulle aandeel aan die vervolging van derduisende

Jode het na bewering bygedra tot 'n belangstelling in hierdie soort literatuur (vergelyk in hierdie verband die besprekings in hoofstuk 5 en 6).

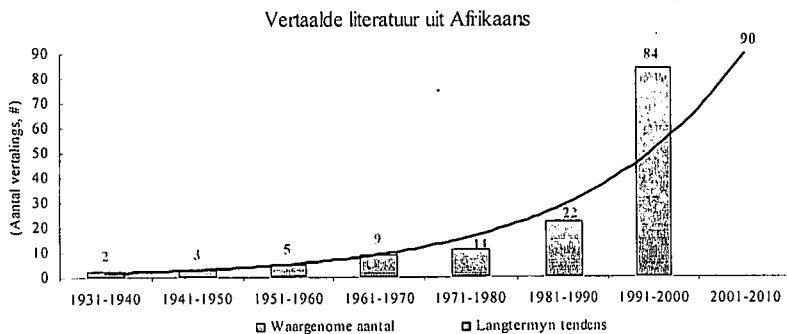
Resepsiëgeoriënteerde modelle binne die vertaalwetenskap is gebruik om sosiologiese aspekte van vertaling te ondersoek. Dit behels onder meer die bestudering van 'n korpus tekste aan die hand waarvan daar dan 'n aantal norme bepaal word wat binne 'n spesifieke oomblik in die geskiedenis in hierdie tekste geld. In die voorafgaande ondersoek is daar deur middel van 'n oorsigtelike resepsiestudie gekyk na die wyse waarop Afrikaanse literatuur in Nederland beskou word (vergelyk hoofstuk 7). Dit het geblyk dat vertaalde Afrikaanse literatuur in Nederland meesal, saam met die literatuur uit ander eertydse Nederlandse kolonies, as marginaal beskou word. Behalwe vir die poësie van Elisabeth Eybers, het geen ander Afrikaanse skrywer nog daarin geslaag om tot die Nederlandse kanon deur te breek nie. Die Afrikaanse literatuur vervul dus eerder 'n konserwatiewe as 'n innoverende rol in die Nederlandse literêre sisteem. Die redes hiervoor hou verband met die bevindinge wat gemaak is in hoofstuk 6, naamlik dat vernuwing en tendense binne die Nederlandse literêre sisteem gewoonlik eers 'n hele paar jaar later neerslag vind binne die Suid-Afrikaanse literêre sisteem. Latere vertaling van hierdie Suid-Afrikaanse tekste in Nederlands het dus, betreffende die literêre tegnieke wat daarin gebruik is, 'n bevestigende effek. Hierdie gevolgtrekking sluit aan by Itamar Even-Zohar (1990:53-54) se siening dat 'n relatief gevestigde sisteem, soos die Nederlandse literêre sisteem, gewoonlik meer onafhanklik funksioneer. Alhoewel eksterne tekste soms prominensie kan verkry, word dit egter nooit essensieel vir die voortbestaan van die sisteem nie. Alhoewel die Afrikaanse literatuur dus bepaalde leemtes in die Nederlandse literêre sisteem vervul, bly dit aanvullend tot die Nederlandse literatuur en nie bepalend nie.

Teen die agtergrond van die algemene resepsiestudie in hoofstuk 7 is daar in hoofstuk 8 in meer besonderhede ondersoek ingestel na die resepsie van Riana Scheepers se vertaalde Afrikaanse tekste in Nederland. Tweedens is 'n resepsiestudie gedoen om vas te stel hoe haar oorspronklike tekste in Suid-Afrika funksioneer en ontvang is. Deur die gevolgtrekkinge van die twee resepsiestudies met mekaar te vergelyk, kon die verskille en ooreenkomste in die twee literêre sisteme duideliker uitgelig word. Daar is bevind dat Scheepers se vertaalde literatuur in Nederlands in die algemeen besonder gewild is. Sommige van haar verhale is nie deur die uitgewers geselekteer vir vertaling nie omdat dit te kultuurgebonde is of omdat dit geskiedkundige gewens of besonderhede uit die Zoeloe-kultuur bevat wat aan die gemiddelde Nederlandse leser onbekend of té vreemd sal voordoën. Haar gewilde Katriena-trilogie is nie vertaal nie. Die rede hiervoor lê moontlik in die populêre aard van die vertellings en in die feit dat dit baie spesifiek geskryf is vir die Afrikaanse leser en dié se leefwêreld. Binne die Nederlandse sisteem is die verhouding tussen die wit huisvrou en haar bruin huishulp moontlik ook nie as politiek korrek beskou nie. Met betrekking tot Scheepers se kortverhale is kritiek in enkele gevalle uitgespreek dat sy probeer om té politiek korrek te skryf, té veel klem plaas op Afrika en die landskap, en dat dit voorkom asof sy doelbewus vir die Nederlandse lesersmark skryf. Origens was die ontvangs van haar literatuur egter baie positief. Die hoë literêre kwaliteit van haar kortverhale is beklemtoon. Haar plasing van die Zoeloe-

verteltradisie binne die raamwerk van die Europese vertelkuns, en die voorkoms van magiese elemente in haar skryfkuns, het gunstige kommentaar ontlok. Daar is sterk aanklank gevind by die feministiese aard van haar verhale. Na aanleiding van die Nederlanders se ervaringe rondom oorloë is daar geïdentifiseer met die tema van die oorlewing van vroue te midde van gewelddadige situasies. Die wyse waarop Scheepers intertekstuele gegewens vanuit die Nederlandse en Vlaamse sisteme (soos die skildery getiteld Dulle Griet) by haar verhale betrek, het haar opname in hierdie letterkundige sisteme waarskynlik bevorder. Die Calvinistiese verwysingsraamwerk in *De heidendochters juichen* het volgens 'n Nederlandse resensent 'n "Hollandse kleur" daaraan gegee. Anders as in die geval van die Afrikaanse literêre sisteem, is haar erotiese verhale baie goed ontvang deur die Nederlandse lesers en selfs as een van die sterkste elemente in haar skryfkuns beskou. Die aanbieding van erotiek vanuit die swoel atmosfeer van Afrika is as vernuwend ervaar binne die Nederlandse sisteem.

Met 'n sisteembenadering is die klem in die studie verskuif van die individuele werk na die sisteem wat die produksie en resepsie van die teks beheers. Uit die resepsiestudie van Scheepers se oeuvre en vertalings kon afleidings gemaak word oor die Suid-Afrikaanse en die Nederlandse literêre sisteme en hoe dié sisteme in relasie tot mekaar staan. In die proses het dit nietmin ook lig gewerp op die moontlikhede van Scheepers se literêre werke in beide sisteme.

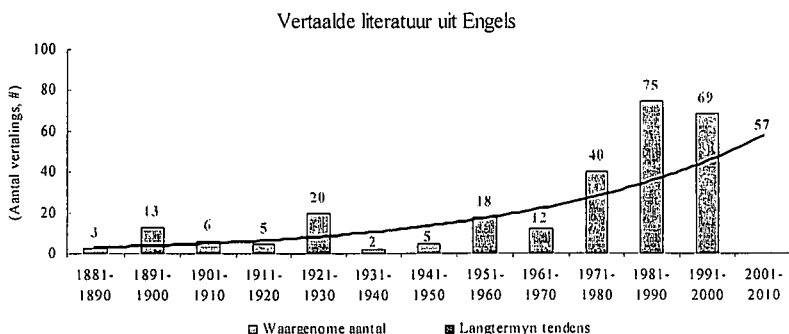
Die statistiek wat in die voorafgaande ondersoek gebruik is, is onder meer ontleen aan Susan van der Ree se *Caleidoscoop* (1996), Barend Toerien se *Afrikaans literature in translation* (1998) en Erik van den Bergh en Elma Doeleman se *Inventarisatie culturele banden Nederland-Zuid-Afrika 1994-2000* (2000). Die volgende grafiese voorstelling is gemaak van die aantal vertalings in Nederlands uit Afrikaans en Engels (vanuit die Suid-Afrikaanse literêre sisteem):

Die lynkurwe op die grafiek verteenwoordig 'n tendenslyn wat die gemiddelde groei aantoon van die Afrikaanse vertalings in Nederlands *per dekade* oor die tydperk 1931-

2000. Die groei van die tendenslyn is 77% per dekade. Indien hierdie langtermyn-tendens sedert die 1930's voortgesit word, is bereken dat daar binne die volgende tien jaar ongeveer 'n verdere 90 Afrikaanse tekste in Nederlands vertaal sal word. Dit is verder opvallend dat die aantal vertalings oor enige van die bogenoemde dekades nooit afgeneem het nie.

Teen die agtergrond van die buitengewone groei wat egter plaasgevind het van 1991-2000 (soos gesien kan word aan die gedeeltes bo die tendens- of gemiddelde groeilyn) is 'n toename van 90 vertalings uit Afrikaans tot en met 2010 'n konserwatiewe beraming. Dit is baie moontlik dat dié syfer selfs hoër kan wees.

Die voorafgaande grafiek bevestig dat die aantal vertalings uit Engels in Nederlands oor die tydperk 1881-2000 gegroei het. Die groei van die tendenslyn is 27% per dekade. As die langtermyn-tendens sedert die 1880's voortgesit word oor die volgende tien jaar, dan behoort die kumulatiewe aantal vertalings uit Engels met 'n verdere 57 te styg. Daar kan egter duidelik op die grafiek gesien word dat daar oor die afgelope 30 jaar 'n bogemiddelde groei in die vertaling van Engelse literatuur in Nederlands was. Hieruit sou weer eens die afleiding gemaak kan word dat die voorspelde syfer van ongeveer 57 waarskynlik hoër sal wees.

Die gemiddelde groei per dekade van Nederlandse vertalings uit Afrikaans (77% per dekade) blyk veel hoër te wees as vanuit Engels (27% per dekade). Dit is egter nie 'n juiste vergelyking nie. Daar moet in ag geneem word dat die gemiddelde groei van die vertaalde Engelse literatuur beïnvloed is deur die feit dat dit oor 'n langer periode bepaal is en dat daar binne die eerste vyftig jaar na die 1880's feitlik geen groei plaasgevind het nie. Die groei per dekade van vertalings uit Engels oor die tydperk 1930-2000 was, soos die tendenslyn aandui, 82%, wat ongeveer gelyk is aan die groei van Nederlandse vertalings vanuit Afrikaans.

Uit die grafieke is dit verder duidelik dat die waargenome groei van vertalings uit Engels baie meer wisselvallig is as die waargenome groei van vertalings uit Afrikaans en dat daar selfs oor sommige dekades 'n negatiewe groei in Engelse vertalings was. Hieruit wil dit voorkom asof die vertaling van Engelse literatuur in Nederlands baie meer sensitief is vir eksterne gebeurtenisse, soos byvoorbeeld die Tweede Wêreldoorlog. Daarenteen, was die tendensgroei van die vertaalde Afrikaanse literatuur per tienjaarinterval baie meer konstant. Die enigste gevolgtrekking waartoe die ondersoeker kan kom, was dat die taal- en kulturele verbintenis tussen die Nederlanders en Afrikaners tot gevolg gehad het dat daar 'n voortdurende en (meer) konstante bemoeienis van die Nederlanders met die Afrikaanse letterkunde was – hetsy geïnspireer deur positiewe of negatiewe situasies.

Vanaf 1970 tot 1990 was die waargenome groei van vertaalde literatuur uit Afrikaans laer as die gemiddelde groei per dekade. In die lig van die voorafgaande ondersoek, hou hierdie tendens verband met die politieke krisis waarin Suid-Afrika verkeer het. Vanuit Nederland is talle boikot-aksies teen Suid-Afrika ingestel as gevolg van dié regering se apartheidsbeleid. Omdat Afrikaans geassosieer is met die taal van die maghebber, was daar ook 'n reaksie teen Afrikaanse skrywers en hulle literatuur. Die tekste wat wel uit Afrikaans vertaal is, was meesal versetliteratuur soos dié deur Breytenbach en Brink. Vanuit die grafiek oor die Engelse vertalings is dit duidelik dat die ooreenstemmende periode 'n bloeitydperk was. Dit kan weer eens toegeskryf word aan die vertaling van 'n groot hoeveelheid Engelse versetliteratuur. Ook swart skrywers het verkies om in Engels te skryf in reaksie op die Afrikaanse oorheersers en omdat hulle hul boodskap van verset deur middel van Engels aan 'n buitelandse mark toeganklik kon maak.

Die afgelope tien jaar, van 1990 tot 2000, was egter 'n hoogtepunt ten opsigte van die vertaling van Afrikaanse literatuur in Nederlands. Van die ongeveer 84 tekste wat gedurende hierdie dekade vertaal is, is 74 ná 1994 vertaal. Die draaipunt in die Suid-Afrikaanse politiek met die eerste demokratiese verkiesing in April 1994, het dus 'n merkbare invloed gehad op die vertaling van Afrikaanse tekste in Nederlands. Die periode is gekenmerk deur die herinstelling van die Kultuurverdrag deur die Nederlandse Taalunie en deur 'n algemene oplewing in die Nederlanders se belangstelling in Suid-Afrika. Erasmus (1998:29-30) verwoord hierdie oplewing soos volg:

Tydens die vorige politieke bedeling in Suid-Afrika is die kulturele bande tussen Nederlands en Afrikaans redelik krampagtig in stand gehou deur selektiewe groeperinge binne die twee taalgemeenskappe. Sodanige ou kontakpunte word tans verdwerg of heeltemal vervang deur die vreugdevolle herontdekking van gemeenskaplikhede binne die wyer raamwerk van die meer inklusiewe Nederlandse en Suid-Afrikaanse taalsisteme. Meteens is kontak na albei kante polities korrek en selfs (weer) hoogmode. Daar is ook tans 'n nuwe definiëring van die konteks waarbinne kulturele kontak plaasvind sodat sekere spontane kruiskulturele oordragprosesse begin intree het. Een van die ondersoekterreine wat insiggewende perspektiewe op sommige van hierdie prosesse kan bied, is die

gebied van literêre vertaling wat tussen die twee sisteme aangepak word (Erasmus, 1998:29-30).

Buiten die tendense wat afgelees kan word van die voorafgaande grafieke, is daar in die verloop van hierdie ondersoek ook ander faktore bepaal wat 'n invloed uitgeoefen het op die vertaling van Afrikaanse literatuur in Nederlands. Soos wat reeds gemeld is, hou hierdie redes dikwels verband met die raakpunte en verskille tussen die Afrikaanse en die Nederlandse literêre sisteme. Die raakpunte tussen die sisteme dra daartoe by dat lesers van beide sisteme toegang het tot 'n *repertoire* van gedeelde kodes. Die verskille tussen die sisteme het weer dikwels tot gevolg dat tekste juis vanweë die andersheid en vreemdheid daarvan opgeraap word deur die ander sisteem. Hierdie wisselwerking tussen die vreemde en bekende werk positief in op die vertaling van Afrikaanse tekste in Nederlands. In die voorafgaande ondersoek is bevind dat die volgende fasette stimulerend ingewerk het en steeds inwerk op die vertaling van Afrikaanse literatuur in Nederlands:

- Die historiese verbintenis tussen Suid-Afrika en Nederland.
- Die voorkoms van koloniale en postkoloniale trekke in die literatuur van beide sisteme.
- Die taal- en kultuurstryd in beide die Afrikaanse en Vlaamse (as subsisteem van die Nederlandse) sisteme het aanleiding gegee tot 'n identifisering met mekaar se letterkundes.
- Die taal- en kultuurafstand wat ontstaan het tussen die twee sisteme, het met die verloop van tyd vertaling genoodsaak.
- Teen die 1930's is die volkse aard van die Afrikaanse literatuur verfrissend gevind deur Nederlandse lesers in die lig van die elitistiese en ekspressionistiese literatuur wat toe in Europa oorheers het. Hierdie volkse aard en identiteitsgebondenheid van die Afrikaanse literatuur sou die Nederlanders egter na die Tweede Wêreldoorlog begin irriteer.
- Die klemverskuiwing van poësie na prosa in die Afrikaanse letterkunde het vertalings laat toeneem omdat prosa 'n genre is wat makliker vertaalbaar is.
- Die weerstand wat in Nederland ontstaan het teen Afrikaans as die taal van die onderdrukker het negatief ingewerk op die Afrikaanse literatuur in die algemeen, maar het daartoe gelei dat die aantal vertalings van oorspronklike Afrikaanse tekste in Nederlands toegeneem het.
- Die negatiewe publisiteit oor Suid-Afrika gedurende die apartheidsjare, het die nuuskierigheid van die Nederlandse lesers in Suid-Afrikaanse literatuur gekriek.
- Die voorkoms van oorloë en konfliktsituasies in beide sisteme.
- Raakpunte ten opsigte van literêre tendense, soos byvoorbeeld die ooreenkomstige tussen die Nederlandse Tagtigers en Afrikaanse Dertigers, die Nederlandse Vyftigers en Afrikaanse Sestigters, en die Afrikaanse post-apartheidsliteratuur en die Nederlandse literatuur na die Tweede Wêreldoorlog, het tot die gevolg dat vertalings van tekste uit hierdie periodes in Nederlands onder meer gesien kan word as 'n behoud van tradisionele elemente in die Nederlandse letterkunde.

- Die ryk vertaalkultuur in Nederland dra daartoe by dat hulle graag, ook uit Afrikaans, vertaal.
- Die Nederlanders se bewondering vir die grootsheid van die natuur in Suid-Afrika soos wat dit ook dikwels beskryf is in die Afrikaanse letterkunde.
- Die Nederlandse voorkeur vir die eksotiese en magies-realistiese literatuur van Afrika.

'n Aspekte wat die vertaling van Afrikaanse literêre tekste in Nederlands *teenwerk*, blyk die nasionalistiese aard van sommige van die Afrikaanse tekste te wees. Hierdie tipe tekste vind nie aanklank by die Nederlandse lesers na die Tweede Wêreldoorlog nie omdat hulle enige suggestie van outoritêre neigings of rassisme in literatuur ten sterkste afgekeur het.

Daar is verder bevind dat sosiokulturele instansies soos Het Wereldvenster, Novib en Kairos 'n bepalende rol gespeel het in die vertaalproses. Die uitgewersvleuels van hierdie instansies het hulle daarvoor beywer om 'n stem te gee aan onderdrukte groepe en skrywers uit ontwikkelende lande soos Suid-Afrika. Gesamentlik was hulle verantwoordelik vir die verskyning van die Derde Spreker-reeks ('n reeks literatuur uit derdewêreldlande) in Nederland. Sover my kennis strek, is geen Afrikaanse skrywer ooit deur Novib of Het Wereldvenster uitgegee nie. Kairos het egter bygedra tot die vertaling van enkele Afrikaanse skrywers, waaronder Etienne van Heerden se *Die gas in rondawel Wilhelmina* (1995). In samewerking met die uitgewer Podium het Kairos ook in 1997 'n projek geloods rondom die vertaling van 'n reeks Suid-Afrikaanse tekste wat hulle uitgesonder het op grond van die literêre gehalte daarvan. Fondse vir die opleiding van vertalers en vir die subsidiëring van vertalings word beskikbaar gestel deur die Nederlandse Taalunie, die Nederlands Literair Produktie- en Vertalingenfonds en die meer onlangse Vlaams Fonds voor de Letteren. Prominente Nederlandse uitgewers van Afrikaanse literatuur is onder meer Meulenhof, Arbeiderspers, Querido, Podium, De Geus, Aalmbou, Prometheus, Constra en Nijgh en Van Ditmar. In 'n meningsopname (soos uiteengesit in 6.3) het die meeste van hierdie uitgewers gesê dat hulle die literêre kwaliteit van 'n teks vooropstel. Dit was egter uit my ondersoek duidelik dat die politieke kleur van tekste gedurende die apartheidsjare wel 'n rol gespeel het in die seleksieproses vir vertalings. Hettie Scholtz, voormalige Afrikaanse uitgewer en tans vertaler uit Afrikaans in Engels, is van mening dat sommige skrywers wat bekend geword het in die buiteland, geabba was op die rug van apartheid. Daardie dae is egter volgens haar verby en skrywers sal nuwe temas moet begin ontgin (*De Kat*, Desember 1997).

In teenstelling met Nederland, beskik Suid-Afrika oor 'n "lui" vertaalkultuur. Aan die hand van Daniel Hugo se vertaling van die suksesvolle na-oorlogse Nederlandse roman, *De aanslag* deur Harry Mulisch, het Etienne Britz (1999:132) die agteruitgang op die terrein van literêre vertaling in Suid-Afrika bespreek. Hy het verwys na die aanvanklike entoesiastiese vertaling van wêreldliteratuur in Afrikaans aan die begin van die twintigste eeu deur onder andere C.J. Langenhoven, C. Louis Leipoldt en Gustav Preller. Ook Eitemal (of W.J. du P. Erlank) het hom sedert die twintigerjare besig gehou met die vertaling van Shakespeare in Afrikaans. Die Afrikaanse pers en uitgewersbedryf het in

daardie jare volgens Britz 'n daadwerklike poging aangewend om die Afrikaanse kind in sy moedertaal aan die internasionale literatuur bekend te stel. Ter staving hiervan verwys hy na *Die Kleinspan* van die twintigerjare en die *Skatkis*-reeks van die vyftigerjare waarin tekste uit wêreldliteratuur in Afrikaans vertaal en verwerk is deur skrywers van formaat. Hy verwys ook na Uys Krige wat tydens die dertigerjare deur middel van sy vertalings uit die Spaanse, Franse en Portugese poësie 'n groot bydrae gelewer het op die gebied van Afrikaanse literêre vertalings. Volgens Britz was dit egter die Sestigters, veral André P. Brink, maar ook Jan Rabie, Bartho Smit, Abraham H. de Vries en Chris Barnard, wat deur middel van hulle vertalings 'n basis gebou het waarop die Afrikaanse letterkunde verder kon ontwikkel. Die golf van vertalings gedurende die sestigerjare het volgens hom aanleiding gegee tot die publikasie van 'n hele reeks vertaalde boeke deur die destydse APB Uitgewers. Sedertdien het die vertaalbedryf in Suid-Afrika egter na sy mening tot só 'n mate opgedroog dat 'n huidige vertaling van 'n prominente Nederlandse boek "die karakter van 'n frats het". Met verwysing na die onlangse publikasie van *De aanslag* wat eers in 1999 in Afrikaans vertaal is terwyl die oorspronklike teks dateer uit 1982, is hy van mening dat "Afrikaans as literêre vertaalmedium as 't ware twintig jaar agter is met sy werk". Britz verwys na 'n gesprek met Daniel Hugo (wat onder meer verse van die Vlaamse digter Herman de Coninck en 'n novelle van die Vlaamse skrywer Tom Lanoye vertaal het) waarin hy sy vertaalervaring beskryf as 'n oefening in sy doeltaal en 'n ontdekking van temas en ruimtes wat nie in Afrikaanse literatuur bestaan nie. Hugo is van mening dat sy moedertaal deur middel van die vertalings, tegnies en stilisties op nuwe wêre gelei word: "Verl vir die Nederlandse boek sien Hugo nuwe kanse binne die vakuum wat die afgelope dekades op die vertaalfrent ontstaan het." Volgens hom kan die vertaling van Nederlandse literatuur in Afrikaans vir die Afrikaanse leser nuwe wêreld oopmaak: "In die geval van Tom Lanoye se *Kartonnen dozen* het hy byvoorbeeld 'n boek gekies wat afwyk van die kru, skokkende gay literatuur in Afrikaans (...) Dit het ook 'n moderne Europese sfeer wat iets nuuts bring na die wêreld van Afrikaans" (Britz, 1999:132). In die geval van Harry Mulisch se *De aanslag*, beskou Hugo die unieke hantering van 'n tema soos die onuitwisbaarheid van die verlede as 'n aanwinst vir die Suid-Afrikaanse literatuur.

Britz verwys verder na instansies in Nederland en Vlaandere wat bereid is om vertalings van Nederlandse boeke in Afrikaans te subsidieer. Hieronder kan die Nederlandse Taalunie, die Nederlands Literair Produktie- en Vertalersfonds en die Vlaams Fonds voor de Letteren wat hierbo vermeld is, uitgesonder word. Hulle is nie slegs gemoed met die vertaling van literatuur in Nederlands nie, maar veral ook met die vertaling van literatuur uit Nederlands. Dit is hulle strewe om die Nederlandse taal, kultuur en literatuur in die buiteland te versprei. Die uitbouing van kulturele kontak met Suid-Afrika sou volgens Erasmus (1998:33) moontlik kon dui op 'n onbewuste poging om veral die Afrikaanse gemeenskap kultureel te beïnvloed. Sy noem die moontlikheid dat die gebrek aan meer Nederlandse tekste in Afrikaanse vertaling 'n aanduiding kan wees van weerstand wat gebied word teen neo-koloniale impulse uit Europa. Hierdie vrese (geldig of nie) word egter vir die doel van hierdie studie opsy geskuif. Die finansiële beperkinge van Suid-Afrikaanse uitgewers is tot 'n redelike mate verlig deur die bystand van bogenoemde instansies. Gesubsidieerde vertalings van Nederlandse literatuur sou volgens Britz (1999)

vir die gemiddelde Suid-Afrikaner ook meer bekostigbaar wees as oorspronklike Nederlandse tekste wat buitendien onbekombaar is in Suid-Afrika. Nederlandse boeke is volgens Britz selde in Engelse vertaling beskikbaar, omdat die Angel-Saksiese wêreld redelik onverskillig staan teenoor Nederlands as 'n klein literêre taaltjie binne Europa.

Die vertaalbedryf in Suid-Afrika laat egter tans nog veel te wense oor. Dit wil voorkom asof die vertaling van Nederlandse tekste in Afrikaans nie 'n prioriteit is by die Suid-Afrikaanse uitgewerye nie. Volgens Van Coller (2002:3) stel Afrikaanstalige lesers ook nie veel belang in die Nederlandse letterkunde nie. Die vyandige houding van die Belgiese en veral van die Nederlandse regerings gedurende die apartheidsjare het kulturele uitwisseling tussen Suid-Afrika en Nederland beperk: "Die kulturele boikot het van die Nederlandse kultuur nie net iets vreemds gemaak in Suid-Afrika nie; wel iets wat op grond van ideologiese redes dikwels met argwaan bejeën word deur sommige (blanke) Afrikaanssprekendes" (Van Coller, 2002:3).

Tekste word in die Suid-Afrikaanse literêre sisteem eerder opgeneem vanuit die Angel-Saksiese sisteem vanweë die sterk (gedwonge) posisie van Engels in die land. Weinig vertalings vind plaas vanuit die Nederlandse en Romeense kulture, om nie eens te praat van die gebrek aan onderlinge vertaling tussen die inheemse taalgroepe nie. Sedert 1994 het daar slegs sowat nege Nederlandse literêre werke in Afrikaanse vertaling verskyn, waaronder *Liefde miskien* (Herman de Coninck, 1996), *Kartondose* (Tom Lanoye, 1996), *Die aanslag* (Harry Mulisch, 1999), *Die goue voël* (Hans Stolp, 1996), *Verhale* (Herman van Veen, 2000), *'n Pleidooi vir die poësie* (Eddy van Vliet, 1998), Henk van Woerden se *Domein van glas* (2000), Adriaan van Dis se *Palmwyn* (2001) en Karel Glastra van Loon se *Passievrug* (2002). Volgens Erasmus (1998:48) het Herman de Coninck en Tom Lanoye die hoop uitgespreek dat die vertaling van hulle werke 'n pad sal oopmaak vir ander Nederlandse skrywers. Hulle was ook van mening "dat die Afrikaanse vertaalpolitiek 'n korreksie kan wees vir wat deur die Engelse vertaalmark vir ons aangebied word" (Erasmus, 1998:48).

Die argument dat Afrikaners minder gemoeid is met die Nederlandse taal en kultuur vanweë ou griewe wat verband hou met die eertydse kolonisering van Suid-Afrika, is uitgedien. Apartheid en die kulturele boikot is iets van die verlede. Die gebrek aan befondsing vir die vertaling van Nederlandse literatuur in Afrikaans, is ook nie meer 'n verskoning nie. Deur die beskikbaarheid van hierdie fondse onder die aandag te bring van potensiële vertalers kan daar moontlik 'n verrassende oplewing plaasvind in die vertaling van Nederlandse literatuur in Afrikaans.

Die verrykende ervaring rondom die vertaalproses tussen die Afrikaanse en Nederlandse letterkundes, sou ook in die toekoms as 'n voorbeeld en basis kon dien vir die bevordering en ontwikkeling van die vertaalbedryf in Suid-Afrika. Eerder as dat die verskillende inheemse taalgroepe saamgebondel word onder 'n Engelse sambreel (waar Babelse verwarring stéeds heers vanweë die feit dat Engels vir die meeste Suid-Afrikaners 'n tweede of selfs derde taal is), sou daar geywer kon word vir onderlinge vertaling. Daar is al heelwat vordering gemaak in die ontwikkeling van vertaal- en

tolkdiense vir taalfasilitering in die openbare en privaatsektor. Myns insiens het hierdie pogings egter nog hoogstens gelei tot die onderlinge akkommodering of fasilitering van die verskillende taal- en kulturele groepe, en het dit nog nie noodwendig daartoe bygedra dat ons mekaar beter leer ken en *verstaan* nie.

Soos wat dit na vore gekom het in die voorafgaande ondersoek, kan vertaling baie effektief aangewend word om beter begrip en insig te kweek tussen verskillende taal- en kulturele groepe. Suid-Afrikaners se ideologieë en menswees spreek duidelik in en uit hulle stories. Deur die vertaling van mekaar se geskrewe en gesproke verhale en poësie kan wedersydse respek en begrip gekweek word. Moontlik sou nasionale eenheid uiteindelik ook hierdeur bevorder kon word, sonder dat enige van die inheemse tale daarvoor hoef in te boet. Volgens Erasmus (1998) sou dit ook kon aantoon dat ons "tén ons ingeteelde xenofobiese neiging in kan vertaal en lees; téén die politiek van eenstemmigheid en eenheidsdenke in, sodat ons die soort 'Afrikanisme' (...) openbaar waarin ons die moontlikheid skep om die Ander in die Self te ontvang en daardeur méér te word. Sodoende word literêre vertaling 'n viering van die wederkerigheid van kruiskulturele kommunikasie tussen wedersyds gerespekteerde gespreksgenote" (Erasmus, 1998:49).

Dit is miskien nie so vergesog om die ryk vertaaltradisie in Europa in verband te bring met die relatief gesonde interaksie tussen die verskillende kulture en die politieke stabiliteit van dié gebied nie. Dit kán ook in Suid-Afrika plaasvind met 'n hupstootjie van vertaalde literatuur.

OPSOMMING

Binne die raamwerk van die sisteem- en die vertaalteorie is die vertaling van Suid-Afrikaanse, en in die besonder van Afrikaanse, literêre tekste in Nederlands ondersoek. Die spilpunt van dié ondersoek is die feit dat daar sedert die sewentigerjare 'n opbloei was wat vertalings uit die Suid-Afrikaanse literatuur in Nederlands betref, terwyl die omgekeerde nie plaasgevind het nie. Daar is gekyk na die moontlike redes hiervoor en na die faktore wat 'n rol gespeel het in hierdie verskynsel.

Die uitgangspunt waarvan gebruik gemaak is, sluit aan by dié van die Leuvense vertaalskool wat gegrond is in die polisisteepteorie van Itamar Even-Zohar. Hiervolgens is vertaling iets wat ver buite die teksgrense heen strek en eintlik handel oor die interaksie van verskillende literêre sisteme. Even-Zohar het die beginsels van 'n dinamiese en heterogene sisteem betrek ten einde voorsiening te maak vir die historiese aard en veranderlikheid van literatuur. Binne hierdie benadering is die klem ook verskuif van vertaling as oordrag van tale, na vertaling as oordrag van kultuurnorme. Die winste van Pierre Bourdieu se sosiologiese benadering en Siegfried Schmidt se konstruktivistiese benadering vind egter ook besondere toepassing in die studie in die wyse waarop die onderlinge agente en handelingne wat plaasvind binne die literêre veld betrek is.

Vervolgens is 'n oorsig gebied van die historiese gebeure en handelingne wat aanleiding gegee het (en steeds gee) tot 'n gesprek tussen die Nederlandse en Suid-Afrikaanse literatuursisteme. Die geskiedenis tussen die twee lande word gekenmerk deur aanvanklike eensgesindheid wat veral waarneembaar is in die Nederlanders se onderskraving van die Boere tydens die Anglo-Boereoorlog. Na aanleiding van die Nederlanders se ervarings en skuldgevoelens rakende die Joodse onderdrukking gedurende die Tweede Wêreldoorlog en, bykans terselfdertyd, die Suid-Afrikaanse minderheidsregering se instelling van 'n diskriminerende apartheidstelsel sedert 1948, ontwikkel daar egter 'n vyandigheid tussen die twee lande. Hierdie versplintering mond uit in die opheffing van die Nederlands-Suid-Afrikaanse-Kultuurverdrag in die vroeë tagtigerjare. Sedert die eerste demokratiese verkiesing in 1994 is hierdie verdrag heringestel en ontstaan daar 'n oplewing in Nederland ten opsigte van Suid-Afrika en die land se literatuur.

In die ondersoek kom dit aan die lig dat die groot toename in vertalings sedert die sewentigerjare van veral Engelse (Suid-Afrikaanse) literatuur in Nederlands, toegeskryf kan word aan die vertaling van versetliteratuur. Die toename in vertaalde Afrikaanse literêre tekste sedert die negentigerjare word weer toegeskryf aan die veranderde politieke situasie in Suid-Afrika wat ook die Nederlanders se gesindheid ten opsigte van Afrikaans en Afrikaanse literêre tekste positief beïnvloed het. Daar is 'n hernude belangstelling in die literêre waarde van Suid-Afrikaanse tekste en dan veral in tekste wat die magiese atmosfeer, natuur en eksotiese aspekte van Afrika beskryf. Hierdie voorliefde blyk duidelik uit die resepsie van Riana Scheepers se literêre werke in Nederland.

Gebaseer op statistiese beginsels, is daar ten slotte 'n vooruitskatting gemaak van die aantal Suid-Afrikaanse literêre werke wat oor die volgende dekade in Nederlands vertaal sal word. Dié vooruitskatting is konserwatief omdat dit gegrond is op die gemiddelde groei van vertalings per dekade en nie op die verhewe groei wat plaasgevind het oor die afgelope dertig jaar nie. Daar word veronderstel dat die geweldige oplewing in vertalings sedert die sewentigerjare waarskynlik toegeskryf kan word aan die politieke veranderings in Suid-Afrika en aan die belangstelling wat dit in Suid-Afrikaanse literatuur met 'n politieke strekking gewek het. Indien die politieke klimaat in Suid-Afrika oor die volgende tien jaar redelik konstant sal bly, behoort die aantal vertalings verder toe te neem, maar dan teen 'n meer gemiddelde groeitempo.

ABSTRACT

Within the framework of the system- and the translation theories, the translation of South African, and more specific of Afrikaans, literary texts into Dutch was researched. This study centres around the fact that there was a dramatic increase in the amount of South African literary translations into Dutch from the early seventies, but that the contrary did not take place. An attempt was made to find out what the reasons were behind this phenomenon and which factors played a part in it.

The view on translations in this study corresponds to that of the Leuven group who based their models on the polysystem theory by Itamar Even-Zohar. According to this theory translation goes far beyond the boundaries of the text to incorporate the interaction between various literary systems. Even-Zohar developed the principles for a dynamic and heterogenous system in order to provide for the historical and variable nature of literature. Within this approach the focus has also changed from translation as transfer of languages, to translation as transfer of cultural norms. The benefits of Pierre Bourdieu's sociological approach and Siegfried Schmidt's constructivistic approach are implemented in the study in the incorporation of agents and the various actions that take place within the literary field.

Furthermore an overview was given of the historical events and actions which created and still creates a dialogue between the Dutch and the South African literary systems. The history between these two countries is marked by an initial unanimity which is especially visible in the support that the Dutch gave the Boers during the Anglo Boer War. As a result of the Dutch peoples' experience and guilt feelings which arose from the Holocaust and the, practically simultaneous, implementation by the South African government of a discriminatory apartheid system in 1948, an animosity developed between these two countries. This split results in the annulment of the Dutch South African Cultural Agreement in the early eighties. Since the first democratic election in 1994 this Cultural Agreement has been renewed and a revival took place in the Dutch peoples' interest in South Africa and the literature of the country.

In the course of this study it came to light that the large increase in translations since the seventies of especially English (South African) literature into Dutch, can be attributed to the translation of protest literature. On the other hand, the increase in translated Afrikaans literary texts since the nineties can be attributed to the changed political circumstances in South Africa which also positively influenced the Dutch peoples' attitude towards Afrikaans and Afrikaans literary texts. There seems to be a renewed interest in the literary value of South African texts and especially in texts which portray the magical atmosphere, nature and exotic elements of Africa. This preference is clearly visible in the reception of literary texts by Riana Scheepers in the Dutch literary system.

Finally, based on statistical principles, a projection is made of the amount of South African literary texts which could be translated into Dutch over the next decade. The projection made is conservative because it is based on the average growth of translations

per decade and not on the increased growth which took place over the past thirty years. The assumption is made that the upsurge in translations since the seventies can possibly be attributed to the political events and changes in South Africa and in the interest that it evoked in South African literary texts with a political tendency. If the political climate in South Africa will stabilise over the next ten years, there should still be an increase in the amount of translations, but at a more average growth.

BIBLIOGRAFIE

- Ackermans, Ben. 1991. Derde Wereld in de letteren begraven. *Nieuwsblad*, Junie 5.
- Amandla*. 1995. Zuidafrikaanse literatuur in Nederlandse vertaling 1992-1995. Julie.
- Anbeek, Ton en Goedegebuure, Jaap. 1988. *Het literaire leven in de twintigste eeuw*. Leiden : Martinus Nijhoff.
- Antonissen, Rob. 1982. Die Afrikaanse Letterkunde van 1906 tot 1966. Nienaber, P.J. (red.). *Perspektief en Profiel*. Johannesburg : Perskor.
- Antonissen, Rob. *Die Afrikaanse letterkunde van aanvang tot hede*. 1960. Suid-Afrika: Nasionale Handelsdrukkery.
- Attridge, Derek and Jolly, Rosemary (eds.). 1998. *Writing South Africa. Literature, apartheid, and democracy, 1970-1995*. United Kingdom : Cambridge University Press.
- Atwell, David. 1993. *J.M. Coetzee. South Africa and the Politics of Writing*. South Africa : David Philip.
- Barnard, Riana. 1995. Katriena bring heling en versoening vir lesers. *Volksblad*, Mei 1.
- Barnard, Riana. 1998. Kanoniseringsprosesse in die Afrikaanse literatuursisteem: die rol van N.P. van Wyk Louw. Ongepubliseerde proefskrif. Bloemfontein : Universiteit van die Vrystaat.
- Bax, D. 1953. *Afrikaans verhalend proza*. Deel XXIV. Bibliotheek der Nederlandse Letteren.
- Beukes, Marthinus P. 1995. Gestalte van die "Nuwe vroue". *Die Volksblad*, Julie 3.
- Blom, Onno. 1996. Prostituee voor volk en vaderland. *Trouw*, April 5.
- Boekblad*. 1997. Bezoekersaantal Boekenbeurs voor Vlaanderen opnieuw gestegen. November 21.
- Boekblad*. 1997. Lobby voor Zuid-Afrika als Boekenweek-thema 1999. November 14.
- Botha, Elize. 1982. *N.P. van Wyk Louw en die Afrikaanse prosa*. N.P. van Wyk Louw-gedenklesing 12. Johannesburg : Randse Afrikaanse Universiteit.
- Bourdieu, Pierre. 1992. *The rules of art. Genesis and structure of the literary field*. Transl. by Susan Emanuel. California : Stanford University Press.

Brems, Hugo. 1988. De relatie tussen de Nederlandse en de Vlaamse literatuur. De teller en de noemer. *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde*, 5(1):34-38, Januarie/Februarie.

Brink, André P. 1991. *Afrikaans: Op pad na 2000*. Acta Varia. D.F. Malherbe-geïdenklesing 10. Bloemfontein : Universiteit van die Vrystaat.

Britz, Etienne. 1998. Nederlandse en Vlaamse receptie van vertaalde afrikaanstalige literatuur: voorlopige notities. *Filter*, 5(3):14-30.

Britz, Etienne. 1999. Afrikaanse literêre vertaalkuns wakker geskud deur 'n "aanslag". *Zuid-Afrika*, September.

Cattrysse, Patrick. 1997. The polysystem theory and cultural studies. *Canadian Review for Comparative Literature*: 49-55, March.

Chapman, M. 1996. *Southern African literatures*. London. New York : Longman.

Chapman, M.; Gardner, C. and Mphahlele, E. (eds.). 1992. *Perspectives on South African English Literature*. Johannesburg : Ad Donker Publisher.

Cloete, T.T. (red.). 1992. *Literêre terme en teorieë*. Pretoria : HAUM-literêr.

Cloete, T.T. 2001. Debuutgedigte met dowwe kolle én belofte. *Rapport*: 30, November 4.

Crous, Marius. 1998. Vet meisies, maer meisies, ou vroue en kwaai vroue. *Karring*, 14:43.

Crous, Marius. 2001. 'n Goeie voorbeeld van regstellende skryfwerk. *Litnet.Seminaarkamer*, Desember 4.

De Berg, Henk. 1997. Communication as challenge to systems theory. *Canadian Review for Comparative Literature*: 141-151, March.

De Coninck, Herman. 1995. Kruiwagens vol huizen. *CS Literair NRC Handelsblad*, April 21.

De Geest, Dirk. 1997. Systems theory and discursivity. *Canadian Review for Comparative Literature*: 161-175, March.

De Jong-Goossens, Riet. 1998. Vertalen in de praktijk. *Filter*, 5(3):83-90.

De Jong-Goossens, Riet. 2000. De magie van het Afrikaans: "Lees maar, er staat niet wat er staat". *Stilet*: 1-5, September.

- De Jong-Goossens, Riet. 2002. Wonen in een ander land. *Zuid-Afrika*: 30, Maart.
- De Lange, Magreet. 1997. *The muzzled muse. Literature and Censorship in South Africa*. Amsterdam. Philadelphia : John Benjamins Publishing Company.
- De Morgen*. 1997. Afrikaanse boeken en NWT doen het goed op de Boekenbeurs. November 8.
- De Morgen*. 1997. Boekenbeurs weer in de lift. November 12.
- De Sterck, Marita. 1991. Bij het honderdste Derde Spreker boek. *Boekengids*, April.
- De Vooyo en Stuiveling. 1971. *Schets van de Nederlandse letterkunde*. Groningen : Wolters-Noordhoff.
- De Vries, Fred. 1995. Bitterzoete miniatuurtjes. *Elsevier*: 76, Julie 15.
- De Vries, Fred. 2000. Ogen als groene kolen. *De Volkskrant*, April 21.
- Delabastita, Dirk en Hermans, Theo (red.). 1995. *Vertalen Historisch gezien. Tekst, metatekst, theorie*. 's-Gravenhage : Stichting Bibliographia Neerlandica.
- Delabastita, Dirk. 1991. A False Opposition in Translation Studies: Theoretical versus/ and Historical Approaches. *Target*, 3(2):137-152.
- Deprez, Kas. 1997. Zuid-Afrika: Van het goeie te veel. *Muzieken Woord*: 44-45, November.
- Djuly, Sanni. 1987. De ergste vorm van censuur is zelf-censuur. *Amandla*, November.
- Djuly, Sanni. 1987. Ik dacht, laat ik de blanke critici maar op stang jagen. *Amandla*, November.
- Dorleijn, G.J., Van Rees, C.J. 1993. *De impact van literatuuropvattingen in het literaire veld*. Den Haag : Koninklijke bibliotheek.
- Dorleijn, G.J., Van Rees, C.J. 1999. Het aandachtsgebied Literatuuropvattingen: een tussenbalans. In: Dorleijn, G.J., Van Rees, C.J. 1999. *Literatuuropvattingen in het perspectief van het literaire veld*. Den Haag : Koninklijke bibliotheek. p.1-29.
- Dorleijn, G.J., Van Rees, C.J. 1999. *Literatuuropvattingen in het perspectief van het literaire veld*. Den Haag : Koninklijke bibliotheek.
- Dorsman, Robert. 1998. Als een (lach)spiegel in raadselen. Vertalen uit het Afrikaans. *Filter*, 5(3):3-13.

- Dorsman, Robert. 1998. Wil de echte dochter van Afrika ontstaan? *Trouw*, Oktober 16.
- Dorsman, Robert. 2000. Riana Scheepers is de Lulu Wang van Zuid-Afrika. *Boeken*, April 1.
- Du Plessis, L.T. 1986. *Afrikaans in beweging*. Bloemfontein : Patmos.
- Engelen, Margot. 1996. Knellende armen. *NRC Handelsblad*, April 12.
- Engelen, Margot. Een meesteres van het sensuele. *Parool*, Februarie 7.
- Erasmus, Mabel. 1995. Heidendogters nie geslaag as roman. *Die Volksblad*: 8, Desember 4.
- Erasmus, Mabel. 1998. Literêre vertaling as kruiskulturele kommunikasie: *Kartonnen doze* van Tom Lanoye in Afrikaans. *Literator*, 19(3):29-51, November.
- Erasmus, Mabel. 2000. Aanbeveel: talisman vir toekoms. *Die Volksblad*: 6, Januarie 24.
- Erasmus, Piet. 2002. Taal en die magsdinamika van die Afrikaner: 'n antropologiese perspektief. Te verskyn in *Acta Academica*.
- Ester, Hans en Van Leuvensteijn, Arjan (red.). 1995. *Afrikaans in een veranderende context. Taalkundige en Letterkundige Aspekten*. Amsterdam : Suid-Afrikaanse Instituut.
- Ester, Hans. 1992. In de gloed van het verhaal. *Zuid-Afrika*, Januarie.
- Ester, Hans. 1995. Tot de kern van Zuid-Afrika. *Zuid-Afrika*: 150, September.
- Ester, Hans. 1998. Verhalen over Zuid-Afrikaanse vrouwen. *Zuid-Afrika*: 115, Junie.
- Ester, Hans. 2000. Scheepers verovert Vlaanderen. *Zuid-Afrika*: 81, Junie.
- Ester, Hans. 1993. *Land onder die Suidersterre. Opstellen, voordrachten, gesprekken en recensies over de Zuidafrikaanse Letterkunde*. Amsterdam : Suid-Afrikaanse Instituut.
- Etty, Elsbeth. 1995. Zaad in de wonde. Erotiese vertellings van Riana Scheepers. *NRC Handelsblad*, Augustus 11.
- Even-Zohar, Itamar. (1976) 1990. "The Position of Translated Literature Within the Literary Polysystem". *Poetics Today*, 11(1):46-51.

Even-Zohar, Itamar. 1990. Polysystem theory. *Poetics today*, 11(1):1-51.

Even-Zohar, Itamar. 1996. Factors and dependencies in culture: a revised outline for polysystem culture research. Conference held by the *Canadian Comparative Literature Association*. Leuven. April.

February, Vernie A. 1986. *Een kwestie van identiteit*. Amsterdam. Utrecht : Uitgeverij SUA/Werkgroep Kairos.

February, Vernie. 1996. Suid-Afrikaanse literatuur in Nederland. *Stilet*, September.

February, Vernon (red.). 1994. *Taal en identiteit: Afrikaans en Nederlands*. Kaapstad: Tafelberg.

Ferreira, Jeanette (red.). 1998. *Boereoorlogstories*. Pretoria : J.L. van Schaik.

Fokkema, R.L.K. 1974. De Nederlandse poëzie sinds 1945. *Jeugd en samenleving*, 4:599-623.

Fokkema, R.L.K. 1997. The systems-theoretical perspective in literary studies: arguments for a problem-oriented approach. *Canadian Review for Comparative Literature*: 179-185, March.

Francken, Eep. 1995. De Afrikaanse literatuur in Nederland. In: Marion Hattingh en Hein Willemse (red.). *Vernuwing in die Afrikaanse letterkunde*. Belville. p.369-379.

Francken, Eep. 1995. Waarom lezen de Nederlanders geen Afrikaans? *Ensovoort*, 7(1):12-15.

Francken, Eep. 1995-1996. Een slapende snaakse taal? *Meta*, 30(2):46-49.

Francken, Eep. 1996. Afrikaans literature in the Netherlands. In: William, Z. Shetter, Van der Cruysse (eds.). *Contemporary explorations in the culture of the low countries*. Lanham : University Press of America. p.119-130.

Francken, Eep. 1997. Resensie oor "Caleidoscoop". *Zuid-Afrika*, 73(4):73.

Francken, Eep. 1998. Vrouwen winnen in Afrika. *Ons Erfdeel*, 5:685-691.

Glorie, Ingrid. 1998. Dochters van Afrika. *Zuidelijk Afrika*, 2(3).

Greeff, Rachele. 1997. 'n Ver taal in 'n ver land. *De Kat*: 90-94, Desember.

Grové, A.P. 1991. Bestaanstryd van vrou in die brandpunt. *Beeld*: 8, Desember 30.

- Gwala, Mafika. 1987. Wij zijn gevangenen van onze eigen tijd. *Amandla*, November.
- Haantjes, J. en Smit, W.A.P. 1948. *Panorama der Nederlandse letteren*. Amsterdam : Amsterdamsche boek- en courantmaatschappij.
- Hambidge, Joan. 1990. Verhale met vuur in dié debuut. *Beeld*: 10, November 28.
- Hambidge, Joan. 1994. Scheepers besweer oervrese met gloed en vuur. *Die Burger*: 12, November 16.
- Hambidge, Joan. 1995. *Heidendogters* is 'n literêre ramp. *Beeld*: 4, Julie 27.
- Hambidge, Joan. 2001. Woordnet ideale skerm vir die self. *Die Burger*: 9, Oktober 1.
- Hermans, T. 1991. Translational Norms and Correct Translations. In: Van Leuven-Zwart, Kitty and Naaijken, Ton (eds.). 1991. *Translation Studies: The State of the Art*. Amsterdam : Rodopi.
- Hermans, T. 1996. The translator's voice in translated narrative. *Target*, 8:23-48.
- Hermans, T. (eds.). *Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation*. 2nd edition. London : Routledge.
- Het boek in Vlaanderen* 1997-1998. Katalogis van boekhandelaars in Vlaandere.
- Het Nieuwsblad*. 1997. Belangstelling voor boek verrast Zuid-Afrikanen. November 5.
- Holmes, James S. (1972, 1975) 1988. The Name and Nature of Translation Studies. In:
- Holmes, James S. 1988. *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam : Rodopi.
- Hugo, Daniel. 1998. Nederlandse literatuur in Afrikaanse vertaling. *Filter*, 5(3):39-45.
- Huigen, Siegfried. 1995. De weg naar Monomotapa. Nederlandstalige representaties van geografiese, historiese en sosiale werklikhede in Suid-Afrika. Ongepubliseerde proefskrif. Utrecht : Universiteit van Utrecht.
- Huisman, Linda. 1994. Schryf sonder skuldgevoel. Een impressie van witte Afrikaanse literatuur na die apartheid. *Surplus*, 1X(2):1-5.
- Huisman, Linda. 1995. Nu waait er een frisse wind. *Amerfoortse Courant*, Julie 8.
- Ibsch, Elrud. 1997. Systems theory and the concept of "communication" in literary studies. *Canadian Review for Comparative Literature*: 115-118, March.

Jaarverslag 1996. Nederlandse Taalunie.

Jansen, Ena. 1995. Onbeholpe debuut. *De Kat*: 115-116, Julie.

Jansen, Ena. 1996. *Afstand en verbintenis*. Pretoria : JL van Schaik Uitgewers.

Jansen, Ena, Jonckheere, Wilfred. 1999. *Boer en Brit. Afrikaanse en Nederlandse tekste uit en om die Anglo-Boereoorlog*. Pretoria : Protea Boekhuis.

Jansma, Bert. 1991. Derde wereld-literatuur om jezelf te verrijken. *Het Binnenhof*, Junie 1.

Joubert, Maureen. 1995. Katriena, met 'n knippie. *Insig*: 35, September.

Kaapse Biblioteek. 1995. Resensie oor Riana Scheepers se *Nou lieg jy mos, Katriena!* September, p.37.

Kairos. 1997. *Van verzet tegen apartheid naar steun voor een demokratish Zuid-Afrika*. Utrecht : Stichting Kairos.

Kannemeyer, J.C. 1978. *Geskiedenis van die Afrikaanse literatuur* 1. Kaapstad : Academica.

Kannemeyer, J.C. 1991. Scheepers toon besondere skryftalent. *Insig*: 7-8, Desember.

Kannemeyer, J.C. 1995a. Die bevryding van 'n vreeslose vrou. *Rapport*: 35, Mei 28.

Kannemeyer, J.C. 1995b. Afrikaanse literatuur in Nederland. *Zuid-Afrika*, 72(5):95, Mei.

Kannemeyer, J.C. 1998. *Die Afrikaanse literatuur 1652-1987*. Pretoria. Kaapstad : Academica.

Keyser, Gawie. 1996. Scheepers maak vensters wyd oop vir Nederlandse lesers. *Die Burger*, Oktober 24.

Keyser, Gawie. 1997. Afrikaanse hartstog dwing SA om veeltaligheid te laat werk. *Beeld*, November 11.

Keyser, Gawie. 1998. Selle storie, net anderster. *Zuid-Afrika*, 75(3): 53, Maart.

Knack. Boekenbeursgids. 31 Oktober – 11 November 1997. Antwerpen.

Koemans, Monique. 1995. Gebruik de man behoud je trots. *Parool*, April 21.

Komrij, Gerrit. 1999. *Die Afrikaanse poësie in duisend en enkele gedigte*. Amsterdam: Bert Bakker.

Kuipers, Willem. 1991. Conferentie verscheurt etiket *Derde-Wereldliteratuur*. *Volkskrant*, Junie 3.

Laermans, Rudi. 1997. Communication on art, or the work of art as communication? Bourdieu's field analyses compared with Luhmann's systems theory. *Canadian Review of Comparative Literature*: 103-113, March.

Lambert, José and Robyns, Clem. 1995. Translation. In: Posner, Roland, Robering, Klaus and Sebeok, Thomas A. (eds.). *Semiotics. A Handbook on Sign-Theoretic Foundations of Nature and Culture*. Berlin. New York : De Gruyter.

Lambert, José en Van Gorp, Hendrik. 1985. On Describing Translations. In: Hermans, Theo (ed.). 1985. *The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation*. 2nd edition. London : Routledge. p.42-53.

Lambert, José. 1991. Literatures, translation and (de)Colonization. *Translation and modernization*. 13th conference held by the International Comparative Literature Association. Tokyo.

Lambert, José. 1996. Itamar Even-Zohar's polysystem studies: an interdisciplinary perspective on culture research. Conference held by the Canadian Comparative Literature Association in April. Leuven.

Lategan, Leana. 2001. Herinneringe, noodlot opgeroep. *Volksblad*: 6, Julie 7.

Leal, L.A. de V. 1992. Vertaling van literêre tekste. In: Cloete (red.). 1992. *Literêre terme en teorieë*. Pretoria : HAUM-literêr. p.560-564.

Le Roux, Marina. 1998. Katriena deel weer ruim haar kombuisfilosofie. *Rapport*: 18, Julie 5.

Lindenberg, E, Pheiffer, R, Brink, André P., Coetzee, A.J. (reds.). 1973. *Inleiding tot die Afrikaanse letterkunde*. 4de hersiene uitgawe, 1ste druk. Pretoria. Kaapstad: Academica.

Lindenberg, Ernst. 1954. Probleem van die Afrikaanse literatuurgeskiedenis. *Tydskrif vir Letterkunde*, 41(2):59-62.

Malan, Charles en Bosman, Martjie (medewerker). 1983. *Sensuur, literatuur en die leser: Donderdag of Woensdag as toetsgeval*. SENSAL-publikasies 10: Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing.

- Malan, Lucas. 1995. Lighartige blik op alledaagse bestaan. *Rapport*: 18, Augustus 27.
- Marais, Johann Lodewyk en Zuiderent, Ad (reds.). 1997. *Ons klein en silwerige planeet*. Pretoria : JL van Schaik Uitgewers.
- Merrett, Christopher. 1994. *A culture of censorship. Secrecy and Intellectual Repression in South Africa*. South Africa : David Philip Publishers and University of Natal Press.
- Moller, H.W. 1939. *Geschiedenis van de Nederlandse letterkunde*. Heemstede : De Toorts.
- Mulisch, Harry. 1999. *Die aanslag*; uit die Nederlands vertaal deur Daniel Hugo. Kaapstad : Queillerie.
- Müller, Petra. 1994. Gesprek oor Riana Scheepers se *Haai Kariena, wat vertel jy my nou!* Afrikaans Stereo. Skrywers en boeke. 7 en 10 November.
- Musschoot, A.M. 1991. De literatuurgeschiedschrijving in Vlaanderen. *Spiegel der Letteren*, 33(4):233-246.
- Musschoot, A.M. 1996. Anbeeks keuze. *Dietsche Warande en Belfort*, 2:233-242.
- Naudé, Beyers. 1995. *My land van hoop*. Kaapstad : Human en Rousseau.
- Naudé, C.F. Beyers. 1997. *Verzet en verzoening. Autobiografie*. Nederlandse vertaling en bewerking deur Marnix van der Sijs en Erik van den Bergh. Nederland : Ten Have.
- Naudé, J.A. 2001. Vertaalkunde vandag: 'n Oorsig. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 41(3):177-194.
- Nederlandse Taalunie. 1994. Beknopt verslag van de missie van de Nederlandse taalunie naar Zuid-Afrika van 22 November tot 30 November.
- Nel, Jo. 1994. Klompie genotvolle verhale. *Beeld*: 8, November 14.
- Nienaber, P.J. (red.). 1982. *Perspektief en Profiel*. 5e hersiene uitgawe, 1ste druk. Johannesburg : Perskor.
- Nieuwoudt, Stephanie. 2001. Viering van die liefde. *Beeld*: 4, September 22.
- Odendaal, Bernard. 2001. Twee poësiëdebuté laat kwelvrae. *Volksblad*: 6, November 5.

Olivier, Gerrit en Coetzee, Anna. 1994. *Nuwe perspektiewe op die geskiedenis van Afrikaans*. Pretoria : Southern Boekuitgewers.

Olivier, Gerrit. 1988. N.P. van Wyk Louw: Literatuur, filosofie, politiek. Ongepubliseerde proefskrif. Johannesburg : Universiteit van die Witwatersrand.

Pakendorf, Gunther. 1990. Scheepers se vertelvuur. *Die Burger*: 16, Desember 8.

Pakendorf, Gunther. 1992. Ek weet wat 'n vrou is. *Die Suid-Afrikaan*, Februarie/Maart.

Pakendorf, Gunther. 1995. Die konflik van rolverskuiwing nog nie bevredigend opgelos. *Die Burger*: 6, Junie 7.

Peters, Arjan. 1995. Oude knoest weet wat zwijgen is. *Volkskrant*, Augustus 18.

Pieterse, Keith. 1987. We hebben de plicht het geschreeve woord levend te houden. *Amandla*, November.

Polley, Jim. 1973. *Die Sestigsters*. Kaapstad. Pretoria : Human en Rousseau.

Ponelis, F.A. 1994. Die ontstaan van Afrikaans. *Tydskrif vir geesteswetenskappe*, 34(4):218-230, Desember.

Postel, Gitte. 1993. Vrijplaats of isoleer cel. Literatuuropvattingen in Nederland en Zuid-Afrika. *De Gids*: 485-490. Junie.

Postel, Gitte. 1995. Een onstilbaar verlangen naar een landschap. *Vrij Nederland*: 72, Augustus 5.

Postel, Gitte. 1995. Naakte beelden en pleinvrees. *Onze Wereld*: 70. Junie.

Postel, Gitte. 1996. Niet die rotverhalen over die rotoorlog. *Vrij Nederland*: 76, Mei 11.

Prinsen, J.L. senior en J. 1928. *Handboek tot de Nederlandsche letterkundige geschiedenis*. Den Haag : Marthinus Nijhoff.

Quaedvlieg, Petra. 2000. Zuid-Afrika verwondt je hart, maar troost je ook. *NRC Handelsblad*, April 8.

Raidt, E.H. 1976. *Afrikaans en sy Europese verlede*. 2de uitgawe. Kaapstad : Nasou.

Ramaker, Wim. 1974. *Ik ben er geweest*. Kampen : J.H. Kok.

Renders, Luc. 1994. Een wankelende wereld. De (Zuid)-Afrikaanse Literatuur op de drempel van een nieuwe tijd. *Kruispunt*, Junie.

Rinckhout, Eric. 1995. Riana Scheepers. "Onbevleete ontvangenis". *De Morgen*, Augustus 25.

Rinckhout, Eric. 1997. Afrikaanse boeke en NWT doen het goed op de Boekenbeurs. *De Morgen*, November 8.

Roos, Henriette. 1998. Perspektief op die Afrikaanse prosa van die twintigste eeu. In: Van Coller, H.P. (red.). 1998. *Perspektief en Profiel*. Deel 1. Pretoria : JL van Schaik.

Rozenburg, Rob. 1987. Alex la Guma by de Hema. *Amandla*, November.

Schenkeveld-Van der Dussen, M.A. 1993. *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*. Groningen : Martinus Nijhoff.

Schipper, M. 1989. *Beyond the Boundaries. African Literature and Literary theory*. United Kingdom : Allison and Busby.

Schipper, M. 1978. Staffrider: een schelm met nuus dat niet welkom is. *NRC Handelsblad*, November 24.

Schmidt, Siegfried. 1997. A systems-oriented approach to literary studies. *Canadian Review of Comparative Literature*:119-130, March.

Schoeman, Karel. 1999. *Armosyn van die Kaap. Voorspel tot vestiging, 1415-1651*. Kaapstad : Human en Rousseau.

Schoeman, Karel. 2001. *Armosyn van die Kaap. Die wêreld van 'n slavin, 1652-1733*. Kaapstad : Human en Rousseau.

Scholtz, J. du P. 1982. *Wording en ontwikkeling van Afrikaans*. 2de uitgawe. Kaapstad : Tafelberg.

Schutte, G.J. 1986. *Nederland en die Afrikaners - adhesie en aversie. Over stamverwantschap, Boerenvriende, Hollanderhaat, Calvinisme en apartheid*. Nederland : Uitgewery T. Wever B.V. Franeker.

Schutte, G.J. 1993. *De Roeping ten aanzien van het oude Broedervolk - Nederland en Zuid-Afrika, 1960-1990*. Amsterdam : NZAV-publikasie.

Schutte, G.J. 1997. *De Boerenoorlog na Honderd Jaar*. Amsterdam : NZAV-publikasie.

Schutte, G.J. 2002. Lees meer Afrikaans! *Zuid-Afrika*: 19, Maart.

Sheffy, Rakefet. 1990. The concept of canonicity in polysystem theory. *Poetics Today*, 11(3):511-522.

Sheffy, Rakefet. 1997. Models and Habituses: Problems in the idea of cultural repertoires. *Canadian review of comparative literature*: 35-47, March.

Smith, M.S. 1996. André P. Brink: 'n Literêre sisteemonderzoek. Ongepubliseerde proefskrif. Bloemfontein : Universiteit van die Vrystaat.

Smuts, J.P. 1991. Die vrou in talle gestaltes. *Rapport*: 18, Desember 1.

Steyn, J.C. 1980. *Tuiste in eie taal. Die behoud en bestaan van Afrikaans*. Kaapstad : Tafelberg-uitgewers.

Steyn, J.C. 1998. *Van Wyk Louw. 'n Lewensverhaal*. Deel 1 en 2. Kaapstad : Tafelberg-uitgewers.

Stichting Ons Erfdeel. 1997. Inligtingsbrosjyre.

Swanepoel, Eduan. 1990. Onthutsende kommentaar op Zoeloe en Afrikaner. *Vrye Weekblad*: 7, Desember 14.

Swanepoel, Eduan. 1995. Die heidendogters jubel. *Karring* 10, somer-uitgawe.

Swanepoel, Piet. 2000. Tekstoegang, teksbegrip en die skemas agter Afrikaanse en Nederlandse literêre tekste – enkele metodologiese vrae en peilers vir navorsing. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*, 7(2):221-245.

Ter Braak, Menno. 1939. Problemen van Afrika. *Het Vaderland*, Oktober 8.

Ter Braak, Menno. 1951. *Verzameld werk* 7. Amsterdam : G.A. van Oorschot.

Terblanche, H.O. 1997. *Kritiese dialoog tussen stamverwante. Die paginaruil tussen Trouw en Die Burger, 1963-1964*. Port Elisabeth : Universiteit van Port Elisabeth.

Theunissen, Astrid. 1997. Wij zullen uw woorden eten. *De Standaard*: 8, November 6.

Toerien, Barend J. 1998. *Afrikaans Literature in Translation. A bibliography*. Cape Town : Tafelberg Publishers.

Toury, Gideon. 1980. Contrastive Linguistics and Translation Studies: Toward a Tripartite Model. *In search of a theory of translation*. Tel Aviv : Porter Institutes for Poetics and Semiotics. p.19-34.

Toury, Gideon. 1980. *In search of a theory of translation*. Tel Aviv : Porter Institutes for Poetics and Semiotics.

Ueckermann, Marna. 2001. Resensie oor Riana Scheepers se *Blinde sambok*. *Rapport*: 38, Junie 17.

Uitgeverij Podium. 1997. Voorlegging vir die publisering van "Een reeks klassieke werken uit de Zuidafrikaanse literatuur in Nederlandse vertaling 1880-1990".

Van Beek, Peter. 1996. Eindelijk kunnen we in onze boeken vrijen. *NRC Handelsblad*: 26-27, Januarie 6.

Van Coller, H.P. 1996. Nostalgie en Parodie: die Afrikaanse prosa in die jare negentig. Deel 1. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 35(3):197-208.

Van Coller, H.P. 1991. Die ding in die vuur is 'n ervaring wat duur. *Die Volksblad*: 15, Januarie 5.

Van Coller, H.P. 2001. Some margin notes to the writing of an Afrikaans literary history. *Stilet*, XIII(2):1-13, Junie.

Van Coller, H.P. en Steyn, J.C. 2000. Van Wyk Louw en Leipoldt: twee verteenwoordigende denkrigtings oor die geskiedenis en toekoms van Afrikaans. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 40(2):153-164.

Van Coller, H.P. (red.). 1998. *Perspektief en profiel. 'n Afrikaanse literatuurgeskiedenis*. Deel 1 en 2. Pretoria : JL van Schaik.

Van Coller, H.P. 2002. Antjie Krog se vertaling van Henk van Woerden se roman *Een mond vol glas*. *Literator*, 23(2):1-35, Augustus.

Van den Akker, Wiljan en Dorleijn, Gillis. 1999. Consensus en conflict. Over de literatuurgeschiedschrijving van Nederland en Vlaanderen. *Nederlandse letterkunde*, 4(2):191-210.

Van den Bergh, Erik. 2000. Blik van buiten: Zuid-Afrikaanse literatuur in Nederland. *Stilet*, XII(2):63-76, September.

Van den Broeck, Raymond en Lefevre, André. 1979. *Uitnodiging tot de vertaalwetenschap*. Muiderberg : Dick Coutinho.

Van den Heever, C.M. 1936-1937. *Somer*. Nederlandse vertaling. Antwerpen : P. Lombaerts.

Van den Heever, C.M. 1937-1938. *Droogte*. Nederlandse vertaling. Antwerpen : P. Lombaerts.

Van der Elst, J. 1981. Enkele strominge rondom die Nederlandse Vyftigers. *Tydskrif vir letterkunde*, XIX(1):51-60, Februarie.

Van der Elst, J. 1990. Oorlogsliteratuur in Nederlands. *Acta Academica*, 22(4):109-125.

Van der Ree, Susan. 1996. *Caleidoscoop. Een bibliografisch overzicht van literatuur uit Zuid-Afrika in Nederlandse vertaling*. Amsterdam : Suid-Afrikaanse Instituut.

Van der Walt, S.E. 1992. Opsegging van die kultuurverdrag Nederland/Suid-Afrika - 'n Kritiese ontleding. Ongepubliseerde M.A.-verhandeling. Bloemfontein : Universiteit van die Vrystaat.

Van der Westhuizen, Betsie. 2001. Resensie oor Riana Scheepers se *Blinde Sambok*. *Literator*, 22(3):143-150, November.

Van Dis, Adriaan. 1987. Inleiding. André P. Brink en J.M. Coetzee. 1987. *Ons geduld heeft zijn grenzen*. Amsterdam : Het Wereldvenster.

Van Elzen, Sus. 1995. Koeien zijn fantastisch. *Knack*, Mei.

Van Gorp, Hendrik. 1996. Introduction: The study of literature and culture – systems and fields. Conference held by the *Canadian Comparative Literature Association*. Leuven. April.

Van Heerden, Etienne. 1997. Die borreltrein na die Lae Lande. *Die Burger*, November 6.

Van Hengel, Mirjam. 2000. Barstensvol Afrika. *Het Financieele Dagblad*, April 1.

Van Leeuwen, W.L.M.E. 1951. *Dichterschap en werkelijkheid, geïllustreerde literatuurgeschiedenis van Noord- en Zuid-Nederland en Zuid-Afrika*. Utrecht : W. de Haan.

Van Manen, Mariette. 1999. Alledaagse en magiese verweef tot verrassing. *Die Burger*: 15, Desember 8.

Van Niekerk, Annemarié. 1998. Mooiste stories. *De Kat*: 26, Januarie.

Van Rees, Kees en Vermunt, Jeroen. 1996. Event history analysis of authors' reputation: Effects of critics' attention on debutants careers. *Poetics*, 23(5):317-333.

Van Rees, Kees. 1997. Modelling the literary field: from system-theoretical speculation to empirical testing. *Canadian Review of Comparative Literature*: 91-101, March.

Van Rensburg, F.I.J. 1971. *Die smal baan. Aspekte en figure uit die ontwikkelingsgang van die Afrikaanse letterkunde*. 2de uitgawe. Kaapstad : Tafelberg.

Van Woerden, Henk. 1994. *Moenie kyk nie*. Amsterdam : Nijgh en Van Ditmar.

Van Woerden, Henk. 1996. *Tikoes*. Amsterdam : Uitgeverij Balans.

Van Woerden, Henk. 1997. Dis my taal. Ek claim hom. *NRC Handelsblad*, November 7.

Van Woerden, Henk. 2000. *Domein van glas*. Kaapstad : Queillierie.

Van Wyk Louw, N.P. 1961. *Vernuwing in die prosa*. Kaapstad : Human en Rousseau.

Van Zyl, Ia. 1991. Netjies in alle opsigte. *Die Republikein*, Januarie 25.

Van Zyl, Ia. 1992. 'n Virtuouse bundel. *Die Republikein*: 5, Maart 20.

Van Zyl, Johan. 1998. Katriena berei weer 'n soufflé vir die lees. *Die Burger*: 8, Julie 8.

Venter, L.S. 1991. Wie Afrika as tuiste het, moet leer leef sonder luukses. *Insig*: 47, Februarie.

Venter, L.S. 1994. Dié figure leef almal vanuit 'n eiestandige vroulikheid. *Beeld*: 12, Desember 12.

Venter, L.S. 1995. Teks is nie verruimend. *Beeld*: 8, Mei 29.

Venter, L.S. 1997. Bloemlesing boeiende verhale oor die vrou. *Beeld*: 10, Desember 8.

Verdaasdonk, Hugo. 1997. Why the sociological turn of the study of literature is not innovative in itself. *Canadian Review of Comparative Literature*: 57-61, March.

Viljoen, Louise. 1995. Nuwe bydrae tot die oorlogsliteratuur. *New Contrast*, (91):86-90.

Viljoen, Louise. 1996. Postkolonialisme in die Afrikaanse letterkunde: 'n verkenning van die rol van enkele gemarginaliseerde diskoers. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*, 3(2):158-175, Desember.

Visser, Nick. 1992. Censorship and literature. In: Chapman, M., Gardner, C, Mphahlele, E. (eds). 1992. *Perspectives on South African English literature*. Johannesburg : Ad Donker publishers.

Vorster, Anton. 1995. Scheepers bied 'n verruimde perspektief. *Die Suid-Afrikaan*: 38, September/Oktober.

Wasserman, Herman. 1997. Suid-Afrikaanse taalbestel kry fokus op Belgiese boekebeurs. *Die Burger*, Junie 22.

Wasserman, Herman. 2001. Bevryding en beklemming: Postkoloniale distopie en identiteit in enkele resente Afrikaanse tekste. *Stilet*, 13(1):69-87, Maart.

Weidemann, George. 1991. Die vrou as rower, beroofde. *Die Burger*: 5, Desember 24.

Werkman, Hans. 2000. Feeks. *Dagblad*, Mei 12.

Wolfswinkel, Rolf. 1994. *Tussen landverraad en vaderlandsliefde. De collaboratie in naoorlogs proza*. Amsterdam : Amsterdam University Press.

Wolfswinkel, Rolf en Van der Merwe, Chris. 2002. *De helende kracht van literatuur*. Haarlem : In de Knipscheer.

Wybenga, Gretel. 1996. Ewe goed, maar uiteenlopend. *Tydskrif vir letterkunde*: 114-115, November.

Wybenga, Gretel. 2000. Goeie, bese albei deel van verborge vrouwees. *Rapport*: 17, Januarie 23.

Zietsman, P.H. 1992. *Die taal is gans die volk*. Pretoria : Universiteit van Suid-Afrika.

Zuid Afrika. 1964. Nederland en Zuid-Afrika. April, p.54-55.

Zuid-Afrika in de kijker. 1997. Progamma boekenweek en boekenbeurs voor Vlaanderen. 31 Oktober – 11 November.

Zuid-Afrika. 1964. Betere opposisie gevraagd. Inmenging van buiten af. Mei, p.67-68.

Zuid-Afrika. 1964. Gedachtenwisseling tussen *Trouw* en *Die Burger*. Januarie, p.3-4.

Zuid-Afrika. 1964. Gesprek tussen Nederland en Zuid-Afrika. Julie-Augustus, p.97-98.

Zuid-Afrika. 1964. Woord en wederwoord. Februarie, p.26-27.

Zuid-Afrika. 1965. De Nederlandse pers over Zuid-Afrika. September, p.127-128.

Zuid-Afrika. 1965. Tweede paginaruil. Januarie, p.3-5.

Zwaap, René. 1995. Een blanke uit Zoeloeland. *De Groene Amsterdammer*, April 19.

U.O.V.S. BIBLIOTHEEK